

สสส
สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ

นวัตกรรมทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ โดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชานนท์ โทบลมาลย์

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานวิจัยเล่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนการสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ: สสส

นวัตกรรมทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ โดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

ชานนท์ โกมลมาลย์.

นวัตกรรมทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ โดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน. -- กรุงเทพฯ :
เอซี ปรีนติ้ง เซอร์วิส, 2561.

146 หน้า.

1. สังคมศาสตร์.

ISBN: 978-616-393-157-3

พิมพ์ครั้งที่ 1

:

จำนวนพิมพ์

: 300 เล่ม

จัดพิมพ์โดย

: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) 99/8 ซ.งามดูพลี
ถนนพระราม4 แขวงทุ่งมหาเมฆ เขตสาทร กรุงเทพฯ 10120

จำหน่ายโดย

: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต
99 หมู่ 18 ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12120
เว็บไซต์ www.facebook.com/siypoject

ผู้เขียน

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชานนท์ โกมลมาลย์

ออกแบบปกและภาพประกอบ

: อภนิษฐ์ ศรีสุขธวัช

จัดเรื่องเป็นเล่ม

: อภนิษฐ์ ศรีสุขธวัช

พิสูจน์อักษร

: วันดี วรรณรัตน์

ประสานงานการพิมพ์

: ธัญพัชร ธรรมโชติศิริกุล

พิมพ์ที่

: บริษัท เอซี ปรีนติ้ง เซอร์วิส จำกัด

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ	16
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	26
บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย	74
บทที่ 4 นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน	80
บทที่ 5 องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม	100
บทที่ 6 ทูทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ โดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน	114
บทที่ 7 บทสรุป	126
บรรณานุกรม	134

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) เป็นหมุดหมายสำคัญเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์และสังคมขององค์การสหประชาชาติ (United Nations) ซึ่งทุกประเทศทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย ได้ลงนามเพื่อพัฒนาประเทศและโลกไปสู่คุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี ค.ศ. 2016 ไปจนถึงปี ค.ศ. 2030 เป้าหมายดังกล่าวมีทั้งหมด 17 ด้าน ครอบคลุมการพัฒนา 5 กลุ่มคือ 1) กลุ่ม People ที่ว่าด้วยเรื่องคุณภาพชีวิตของผู้คน 2) กลุ่ม Prosperity ว่าด้วยเรื่องความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนและครอบคลุม 3) กลุ่ม Planet ว่าด้วยเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4) กลุ่ม Peace ว่าด้วยเรื่อง สันติภาพ สถาบันที่เข้มแข็ง และความยุติธรรม 5) กลุ่ม Partnership ว่าด้วยเรื่องการเป็นหุ้นส่วนเพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDG Move, 2559) ทั้งนี้เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นต้องพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ในการสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ รวมถึงการได้สร้างสิ่งที่มีอยู่เดิมให้กลายเป็นสิ่งใหม่ที่แตกต่างเป็นแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม “นวัตกรรม” มักถูกนำไปใช้เป็นตัวแทนของความแปลกใหม่ไม่เหมือนใครของผลผลิตทางวิทยาศาสตร์ อีกทั้งยังให้ความหมายไปในเชิงเศรษฐกิจมากกว่าสังคม Lundström และ Zhou (2016, pp. 133-149) ได้ขยายความสำคัญให้กับนวัตกรรมทางสังคมออกจากนวัตกรรมทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางธุรกิจ โดยให้เหตุผลว่า นวัตกรรมทางสังคมสามารถอยู่ในฐานะยุทธศาสตร์ ชุดความคิด หรือแนวคิดใหม่ๆ ที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม นวัตกรรมทางสังคมเป็นการนำความรู้ใหม่มาประยุกต์ใช้โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมเป็นสำคัญ ตัวแสดงหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมจึงอาจเป็นรัฐบาล องค์กรไม่แสวงหาผลกำไร มูลนิธิต่างๆ ประชาชน รวมถึงภาคธุรกิจเองก็ได้ ขณะเดียวกัน หัวใจความสำเร็จของนวัตกรรมทางสังคมไม่ได้อยู่ที่การสร้างผลกำไร แต่เป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับสังคม โดยอาศัยทรัพยากรที่มีความหลากหลาย

สำหรับประเทศไทยกระแสความสนใจและการศึกษาวิจัยนวัตกรรมทางสังคมเกิดขึ้นเป็นวงกว้างมากกว่าในอดีตที่ผ่านมา โดยเฉพาะจากฝ่ายผู้ที่ทำงานในภาคปฏิบัติ ทั้งมูลนิธิ มหาวิทยาลัย และองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร หลายองค์กรที่ให้การสนับสนุนในการเกิดนวัตกรรมทางสังคม องค์กรเหล่านี้มีการจัดประชุมเพื่อการแลกเปลี่ยนนวัตกรรมทางสังคมอย่างสม่ำเสมอ ประเวศ วะสี (2546, น.7-12) เชื่อว่า นวัตกรรมทางสังคมเป็นแกนหลักในการพัฒนาประเทศโดยมีนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นตัวเสริมเท่าที่จำเป็น โดยให้คำนิยามอย่างกว้างๆ ว่านวัตกรรมทางสังคมนั้นเป็นการพัฒนาด้วยการใช้สังคมและการอยู่ร่วมกันเป็นตัวตั้งทำให้เกิดภาวะสมดุล สุขภาวะอย่างมีพลวัตได้

รายงานของยูนิเซฟฉบับตีพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 25 ปีว่าด้วยอนุสัญญาสิทธิเด็ก ได้ระบุว่าควรดาเนินการด้านเทคโนโลยี และนวัตกรรมอย่างเร่งด่วน เนื่องจากมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะช่วยให้เด็กกว่าล้านคนได้รับประโยชน์ ด้วยความร่วมมือระหว่างองค์กรทั่วโลกจะช่วยให้ทุกภาคส่วนใช้

ประโยชน์จากนวัตกรรมเพื่อเด็กๆ ทุกคนได้ (องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ, 2559) ฉะนั้นอาจสรุปได้ว่าเด็กและเยาวชนจึงต้องเข้ามามีบทบาทในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า การขับเคลื่อนนวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมมีเงื่อนไขในการดาเนินงานเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ 3 ประการด้วยกันคือ (1) เด็กและเยาวชนควรได้รับความรู้ความเข้าใจ รวมถึงได้มีโอกาสฝึกทักษะด้านการสานสัมพันธ์ต่อพื้นที่ที่ดาเนินงาน รวมถึงมีวิธีการสร้างความเข้าใจชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อ

เพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อโครงการให้มากขึ้น (2) ควรใช้เทคโนโลยีให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินโครงการเพราะสำหรับเด็กและเยาวชนมีฐานะเป็นผู้เริ่มต้นและผู้เชี่ยวชาญด้านการใช้เทคโนโลยี รวมถึงระบบสารสนเทศ (3) “การบูรณาการร่วม” จากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน จะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานอย่างสูงและสามารถยกระดับสังคมให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่ากลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายหนึ่งในการศึกษาองค์ความรู้ด้านนวัตกรรมทางสังคม และเป็นแรงผลักดันในการขับเคลื่อนนวัตกรรมสังคมเพื่อการขับเคลื่อนสังคมและสุขภาวะ

คำถามงานวิจัย

งานวิจัยมีคำถาม 3 ข้อ ได้แก่ (1) ความหมายและประเภทของนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างไร (2) องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้เพื่อคิดและสร้างนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างไรและ (3) ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจถึงความหมายและประเภทของนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ของนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อน สุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน
3. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

วิธีการศึกษาวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ที่เข้าไปศึกษานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในบริบทต่างๆ โดยการทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Content analysis) รวมถึงการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่งโดยอาศัยเครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

วิธีการที่ 1 ทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรม การทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรมเป็นการศึกษาเอกสาร (Documentary) โดยศึกษาเนื้อหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคม การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน สุขภาวะของเด็กและเยาวชน และทุนทางสังคม ได้แก่ ข้อมูลจาก

เอกสารทางกฎหมาย ข้อมูลจากรายงานการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ข้อมูลจากบทความวิชาการ ข้อมูลจากสื่อสังคม เป็นต้น เพื่อทำความเข้าใจองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคม การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน สุขภาวะของเด็กและเยาวชน และทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยและในโลก และนำข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมมาเป็นพื้นฐานที่เข้มแข็งสำหรับการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ต่อการพัฒนาแนวความคิดเพื่อนำไปวิเคราะห์กับข้อมูลร่วมกับส่วนอื่นของงานวิจัย

วิธีการที่ 2 การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกด้วยแบบคำถามกึ่งโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการวางแผนการสัมภาษณ์ไว้ก่อนล่วงหน้าอย่างเป็นขั้นตอน ข้อคำถามในการสัมภาษณ์มีโครงสร้างแบบหลวมใช้ในการเก็บรวบรวมจากผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชาต่าง ๆ ทางสังคมศาสตร์ 6 ด้านดังนี้ (1) ศาสตราจารย์วุฒิสาร ตันไชย เลขาธิการสถาบันพระปกเกล้า หมวตรีรัฐศาสตร์และ

กฎหมาย (2) ศาสตราจารย์ ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หมวดสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (3) ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญา ผู้ก่อตั้งโครงการโบราณคดีชุมชน หมวดสังคมและวัฒนธรรม (4) ศาสตราจารย์ ดร.สมพงษ์ จิตระดับ ผู้อำนวยการศูนย์วิชาการและเครือข่ายวิชาการด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (5) นายแพทย์สุภกร บัวสาย ผู้จัดการสำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน (สสค.) หมวดจิตวิทยาและการเรียนรู้ (6) ดร.สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ ประธานสถาบันวิจัยแห่งประเทศไทย (TDRI) หมวดเศรษฐศาสตร์ และ (7) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพดล อินทร์จันทร์ คณบดีวิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ หมวดนิเทศศาสตร์และการสื่อสาร

วิธีการที่ 3 การสนทนากลุ่ม (Focus group) ใช้แบบคำถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) กับกลุ่มเป้าหมาย แบ่งออกเป็นทั้งหมด 2 เวทีคือ (ก) เวทีระดมความคิดเห็นด้านนวัตกรรมทางสังคมฯ โดยสภาเด็กและเยาวชนฯ รวมถึงเด็กและเยาวชนอื่นๆ จำนวน 16 คน (ข) เวทีระดมความคิดเห็นด้านนวัตกรรมทางสังคมฯ โดยเครือข่ายคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อพัฒนาสาธารณประโยชน์ (NGOs) เป็นต้น จำนวน 10 คน

การวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผล การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจัดการกับระบบข้อมูล เพื่อให้เข้าใจความหมาย คา นิยามและแนวทางการทำงานของเยาวชนที่ได้เรียนรู้จากศึกษามาตามเนื้องานจัดระบบระเบียบและเป็นหมวดหมู่แล้ววิเคราะห์โดยการมองหาประเด็นหลัก (major themes) หรือแบบแผนหลักๆ (major patterns) ที่พบในข้อมูลการสัมภาษณ์ทั้งหมดก่อน แล้วจึงนำมาแตกออกเป็นประเด็นย่อย (sub - themes) และหัวข้อย่อย (categories)” (กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2546, น.160) จากนั้นนำมาวิเคราะห์ต่อโดยการตีความและแปลความหมายหาความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับทฤษฎีกับข้อมูลที่ผ่านการทำให้เป็นหัวข้อย่อย (categories) แล้วพรรณนา (descriptive) และวิเคราะห์สร้างทฤษฎีจากฐานข้อมูล

ผลการศึกษาและอภิปรายผลการวิจัย

นวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วม งานศึกษาวิจัยนวัตกรรมทางสังคมนี้มุ่งทบทวนแนวคิด ความหมายรวมทั้งแนวทางการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม เพื่อศึกษาว่านวัตกรรมทางสังคมที่กล่าวถึงกันอย่างแพร่หลายหมายถึงอะไร และมีขอบเขตความหมายอย่างไร ผลการศึกษาพบว่า “นวัตกรรม” มักถูกกล่าวถึงในความหมายทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้นวัตกรรม

ปรากฏในรูปของสิ่งประดิษฐ์ ส่งผลให้นวัตกรรมสัมพันธ์กับวิวัฒนาการทางเทคโนโลยี ในขณะที่นวัตกรรมอีกประเภทหนึ่งคือนวัตกรรมทางสังคมที่กำลังเป็นที่สนใจในสังคมอย่างกว้างขวาง นวัตกรรมทางสังคมครอบคลุมความหมายที่กว้างขวางมากทั้งที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เพราะว่าคำว่า “สังคม” มีความหมายที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การพิจารณาความหมายของนวัตกรรมสังคมนั้นมีหลายมิติ ดังนี้ นวัตกรรมในมิติสังคมและวัฒนธรรม นวัตกรรมในมิติเศรษฐกิจและเทคโนโลยี นวัตกรรมในมิติการสร้างกระบวนการการเรียนรู้ ในขณะที่นวัตกรรมทางสังคมกับสังคมไทย พบว่า นวัตกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมไทย ปรากฏมีนวัตกรรมทางสังคมในด้านการเมือง กล่าวคือการเมืองที่เปลี่ยนจากการทำเพื่อกลุ่มคน การทำงานให้กับพวกพ้อง มาเป็นการเมืองที่ต้องแสดงว่าจะต้องทำอะไรให้ประชาชนส่วนใหญ่เห็น นวัตกรรมทางสังคมกับการศึกษาและนวัตกรรมทางสังคมกับพื้นที่ทางสังคมที่มุ่งตอบสนองความต้องการที่จะสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนมาร่วมกันด้วยความปรารถนาดีต่อชุมชน ในขณะที่นวัตกรรมทางสังคมกับเศรษฐกิจและเทคโนโลยี พบว่า ปัญหาของประเทศไทยในปัจจุบันนี้คือมีนวัตกรรมมีอยู่น้อยเกินไป เนื่องจากมีการลงทุนกับการพัฒนานวัตกรรมยังไม่เพียงพอ ประกอบกับการพัฒนานวัตกรรมนั้นมีข้อจำกัดในเรื่องกฎระเบียบและข้อบังคับที่ไม่ทันสมัย กฎระเบียบและข้อบังคับเปลี่ยนแปลงตามเทคโนโลยีไม่ทัน

การสร้างนวัตกรรมทางสังคมกับการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเพื่อขับเคลื่อนสู่สุขภาวะ กล่าวได้ว่าสิ่งแรกที่เด็กและเยาวชนควรคำนึงระหว่างเริ่มพัฒนานวัตกรรมทางสังคมหรือโครงการอื่นใดก็ตาม เด็กและเยาวชนต้องมีความสนใจและอยากจะทำจริง ไม่ใช่เข้ามาทำกิจกรรมเพื่อหวังผลด้านอื่นเช่นอยากได้ตำแหน่งหรือถูกโรงเรียนบังคับให้ทำ ประกอบกับการพัฒนาโครงการหรือนวัตกรรมทางสังคมต้องเกิดจากความต้องการแก้ไขปัญหาที่อยู่ตรงหน้า ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยให้เด็กเยาวชนมีส่วนร่วม นั้น จะต้องเริ่มต้นจากความต้องการของเด็กเยาวชน ซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวและเป็นเรื่องที่เขาคิดและจินตนาการถึงได้ในระดับชีวิตประจำวัน ประเด็นต่อมา นอกจากเด็กและเยาวชนจะมีแรงจูงใจที่เกิด “ความอยาก” ที่จะทำแล้ว การพัฒนาให้เด็กเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้นจำเป็นต้องทำอย่างอื่นที่จำเป็นต้องหาวิธีการเข้าถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่การออกแบบกิจกรรมให้มีความสุขสนุกสนานและได้ความรู้จึงมีความจำเป็นต้องหาวิธีการและวิธีการที่เข้าถึงและถูกใจเด็กและเยาวชนไปพร้อมๆ กัน

การมีส่วนร่วมเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม การศึกษาวิจัยนี้เสนอว่า แนวทางการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม มีแนวทางการส่งเสริมดังต่อไปนี้คือ (1) การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องเปิดโอกาสเด็กและเยาวชนแสดงศักยภาพ (2) การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องเป็นเรื่องสนุกและใกล้ตัว (3) การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องให้เยาวชนมีบทบาท (4) การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องสร้างความชื่นชอบและแรงจูงใจ (5) การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องสร้างพื้นที่ให้กับเด็กและเยาวชน

กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อคิดและสร้างนวัตกรรมทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนสู่สุขภาวะโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร การศึกษาวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้นวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนนั้นก่อรูปขึ้นจากปัจจัยและกระบวนการหลายอย่าง “กระบวนการสร้างนวัตกรรม” นั้นเป็น “กระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนั้นผู้พัฒนานวัตกรรมจึงจำเป็นต้องทบทวนถึงประสบการณ์และความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับระหว่างกระบวนการสร้างนวัตกรรมอยู่เสมอ เพื่อให้มีความพร้อมในการนำความรู้เหล่านั้นมาปรับปรุงหรือดัดแปลงนวัตกรรมต่อไปในระยะยาว องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคมมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) ความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม สังคมใดก็ตามที่มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมล้ำค่าว่าส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ที่ปิดกั้นความคิดสร้างสรรค์ของเด็กและเยาวชน หากเด็กและเยาวชนจะพัฒนาทักษะด้านต่างๆ ได้นั้น ต้องมีกระบวนการเรียนรู้สอดคล้องกันระหว่างวัฒนธรรมในทุกๆ สิ่งแวดล้อม ดังนั้นการสร้างสรรค์พัฒนานวัตกรรมทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องที่เริ่มต้นจากสังเกตุการณ์มาสู่การทดลองแล้วทำซ้ำๆ เพราะฉะนั้นการมีนวัตกรรมยังไม่ถึงขั้นสร้างแนวคิดใหม่ๆ แต่ต้องมีการลองทดลองปฏิบัติ การพัฒนานวัตกรรมต้องอยู่ในขั้นที่สามารถล้มเหลวได้ ดังนั้นถ้าคนจะฝึกหัดนวัตกรรมจะต้องให้เด็กและเยาวชนมีโอกาสทดลองการทดลองจะนำมาสู่ชุดประสบการณ์และการคิดสร้างสรรค์ (Sense of Knowledge Creation) และเมื่อไรก็ตามที่คิดนวัตกรรมนั้นเป็นการคิดเพื่อคนส่วนใหญ่หรือคนส่วนรวมมากขึ้นแล้วคิดถึงตัวเองน้อยลงคุณค่าของนวัตกรรมนั้นก็ยิ่งมากขึ้น

(2) ศักยภาพและความสามารถในการสร้างนวัตกรรม การเรียนรู้นั้นเริ่มต้นจากความไม่รู้และความไม่เข้าใจ การเรียนรู้จึงไม่ใช่ผลลัพธ์แต่เป็นกระบวนการ การเรียนรู้ไม่ได้เกิดขึ้นจากให้ข้อมูลและประมวลผลออกมาเป็นคำตอบที่ตายตัว กระบวนการเรียนรู้จะทำให้เด็กและเยาวชนมีศักยภาพ หมายถึงความสามารถ พลังที่ซ่อนอยู่ในตัวมนุษย์ มนุษย์สามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีที่เต็มไปด้วยความสุขและความสำเร็จ

(3) ทักษะในโลกดิจิทัลกับการสร้างนวัตกรรมทางสังคม โลกปัจจุบันเป็นสังคมดิจิทัล และเศรษฐกิจดิจิทัล ชีวิตประจำวันของทุกคนในสังคมคุ้นเคยกับการใช้ระบบสื่อสารข้อมูล คอมพิวเตอร์และระบบสารสนเทศ เด็กและเยาวชนในปัจจุบันสามารถค้นหาข้อมูลหรือ

สิ่งต่างๆ ที่สนใจได้ด้วยตัวเองโดยตรง เป็นผู้ใช้สื่อ เสพสื่อ และสร้างสื่อได้ด้วยตัวเอง โลกดิจิทัลเป็นโลกที่เต็มไปด้วยรูปแบบและเครื่องมือใหม่ๆ เกิดช่องทางการเรียนรู้และการสื่อสารใหม่ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมได้ เช่น การมีทักษะการคิดวิเคราะห์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ ข้อมูลในสังคมที่เกิดขึ้นและไหลเวียนอย่างรวดเร็ว การพัฒนาการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนจึงต้องการคนที่มีรู้ความจริงก่อนที่จะมีความเห็น

(4) เวลาในกระบวนการสร้างนวัตกรรมทางสังคม “ระยะเวลา” เป็นเรื่องสำคัญในการทำงานสร้างสรรค์นวัตกรรมและระยะเวลาเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดนวัตกรรม ระยะเวลาในการพัฒนานวัตกรรมนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับคือ ระดับที่ 1 คือ การเรียนรู้และพัฒนาวัตกรรมไม่สามารถที่จะกำหนดขอบเขตเชิงเวลาได้อย่างชัดเจนขึ้นอยู่กับว่าแต่ละงานนั้นมีรายละเอียดกลุ่มเล็กมากเพียงใด การพัฒนานวัตกรรมบางอย่างอาจใช้เวลาไม่มากนัก ในทางกลับกันนวัตกรรมทางสังคมบางประเด็นก็

ต้องใช้เวลาในการพัฒนายาวนาน ระดับที่ 2 คือ เวลาที่จะให้นวัตกรรมทางสังคมปรากฏผล เป็นกฎธรรมชาติว่าเมื่อทำสิ่งใดก็ตามให้เกิดผลต่อสังคมจำเป็นต้องใช้เวลา โครงการทางสังคมหลายอย่างก็เช่นกัน เมื่อมีแนวคิดและออกแบบแผนการปฏิบัติงานเสร็จสิ้น มีกระบวนการปฏิบัติงานที่ชัดเจน เมื่อนาลงไปปฏิบัติงานจริงผลลัพธ์จึงไม่ได้เกิดขึ้นทันทีแต่ต้องรอช่วงเวลาสักระยะหนึ่ง

(5) การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อการสร้างนวัตกรรมทางสังคม แนวทางการพัฒนาหรือแนวทางการเรียนรู้นั้น ไม่ว่าจะเป็เด็กเยาวชนหรือระดับผู้ใหญ่ต่างก็ต้องเป็นการเข้ามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ระหว่างกัน กระบวนการการเรียนรู้ที่แท้จริงจะต้องไม่เกิดกันใครออกไป ไม่ว่าจะเป็เด็กเยาวชน ผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่ ผู้หญิง นักบวช ต้องสามารถเข้ามาร่วมทำไ้หมด จนเกิดการพึ่งพาเกื้อกูลกันและการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ในกรณีคนทำงานกับเด็กและเยาวชนจะต้องไม่เป็นผู้ชี้นำหรือผู้ณาการเรียนรู้แต่ทำหน้าที่เป็นผู้ที่คอยประสานช่วยเหลือ (Coordinator) หรือผู้ประสานงาน

(6) การเรียนรู้การแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันด้วยการสร้างนวัตกรรมทางสังคม การแก้ไขปัญหาใดๆ ก็ตาม เด็กและเยาวชนจะต้องระบุปัญหาและความต้องการจำเป็นของตัวเองและชุมชนให้ได้ว่าคืออะไร ปัญหาที่ต้องการจะแก้ปัญหาคืออะไร ทำไมปัญหาถึงยังไม่ได้รับการตอบสนอง และสิ่งที่จะพัฒนาขึ้นมาั้นต้องเป็นเรื่องใกล้ตัวที่อยู่ในชีวิตประจำวัน การนำเสนอความคิด การถกเถียงพูดคุยเช่นนี้ก็คือว่าเป็นการเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ ที่สำคัญคือเป็นการเรียนรู้ที่เด็กและเยาวชนสามารถเข้าใจได้ง่าย

ส่วนปัญหาและอุปสรรคของการสร้างนวัตกรรมทางสังคมคือ การเรียนรู้ที่ดีจะสัมพันธ์กับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม ฉะนั้นเพื่อป้องกันปัญหาและอุปสรรคในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมจึงต้องนิยามนวัตกรรมทางสังคมแบบยืดหยุ่นไม่คับแคบ เพราะถ้านิยามแบบแคบและเฉพาะเจาะจงจะพัฒนานวัตกรรมอะไรไ้ไม่ได้เลย การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมไม่ใช่การเป้าหมายวางเอาไว้อย่างตายตัว แต่ว่าการพัฒนานวัตกรรมคือกระบวนการการพัฒนาที่เป็นไปอย่างเป็นขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง

ทุนทางสังคมกับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ

นวัตกรรมต่างเติบโตมาจากผืนดินและทรัพยากรที่แตกต่างกันหลากหลาย นวัตกรรมจึงเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งตายตัวแต่เป็นสิ่งที่ยืดหยุ่น นวัตกรรมเป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นจากภาวะทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่อยู่รายรอบผู้คน ซึ่งสภาพทางสังคมนี้ส่งผลให้ผู้คนเกิดแนวคิดที่สร้างสรรค์ใหม่ๆ และเกิดกระบวนการเรียนรู้แบบที่มีลักษณะแตกต่างเฉพาะตัว พื้นฐานความคิดเรื่องทุนทางสังคมและวัฒนธรรมวางอยู่บนรากฐานของการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ด้วยสภาพการณ์และสภาวะแวดล้อมมีความแตกต่างกันออกไปของสังคมวัฒนธรรมผู้คนจึงมีการปรับตัวต่างกัน มีการแก้ปัญหาและมีวิวัฒนาการแตกต่างกัน ทุนทางสังคมมีความสำคัญต่อการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมก็เพราะว่า สังคมกับวัฒนธรรมมันเป็นบริบทที่หล่อหลอมพวกเราทุกคน การกล่าวถึงวัฒนธรรมในที่นี้ไม่ใช่การรำพอน การละเล่น พิธีกรรม ความเชื่อ แต่วัฒนธรรมคือวิถีคิด คือบรรทัดฐานสังคมที่ครอบงำชีวิตของผู้คน การนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนานวัตกรรม ยกตัวอย่าง

เช่น ปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมไทย จารีตประเพณี ความเชื่อท้องถิ่น สถาปัตยกรรม ภูมิปัญญา แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ทรัพยากรทางธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้คือ “ทุนเดิม” ที่มีอยู่ในตัวของผู้คนหรืออยู่ในชุมชนอยู่แล้ว ซึ่งสามารถหยิบยืมสิ่งเหล่านี้มาเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางสังคม เช่น การสร้างกลุ่มเครือข่ายทางสังคม สร้างกิจกรรม สร้างโมเดลทางธุรกิจ สร้างการท่องเที่ยว เป็นต้น

ทุนทางสังคมยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทั้งเรื่องความเชื่อที่เป็น “ธรรมชาติ” และ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้ยากจะตัดสินว่าจะไร้อะไรถูกอะไรผิด เป็นเรื่อง “งมงาย” หรือเป็นการจัดระเบียบสังคมที่ “เป็นเหตุเป็นผล” ที่เกิดประโยชน์ต่อสังคม ดังนั้นทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้จึงต้องพิจารณาอย่างถี่ถ้วน

ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมกับการสร้างนวัตกรรมทางสังคม ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมจะมีคุณค่าได้ก็ต่อเมื่อทุนเหล่านั้นถูกหยิบมาใช้ประโยชน์ การนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์ในนวัตกรรมทางสังคมจากต่างประเทศ เช่น กรณีประเทศญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นในปัจจุบันเติบโตมาพร้อมกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นสังคมที่อยู่กับหุ่นยนต์ อยู่กับเครื่องจักรมาเนิ่นนาน สังคมญี่ปุ่นเชื่อในความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ญี่ปุ่นจึงรับมือกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ง่าย ในขณะที่เดียวกันญี่ปุ่นก็มี “ทุน” ในความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างมาก ญี่ปุ่นเชื่อว่ามีวิญญาณของสรรพสิ่ง ดังนั้นเราจะเห็นว่ามีการพัฒนาทั้งสองด้านไปพร้อมๆ กัน

ทุนทางสังคมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะในบริบทสังคมไทยเมื่อพิจารณาแนวคิดทุนทางสังคมที่ถูกนำไปใช้ปฏิบัติงานจริงในสังคมไทย ก็พบว่ามีการนำทุนทั้งสองมาเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนสุขภาวะของสังคมอยู่จำนวนไม่น้อย อาทิ ป่าสะตือ แชนโกลนตา โบราณคดีชุมชน เป็นต้น การสร้างนวัตกรรมทางสังคมของเด็กและเยาวชนมีความสัมพันธ์กับทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม แต่ทุนทั้งสองนั้นเป็นได้ทั้งศักยภาพและข้อจำกัดในตัวมันเอง เนื่องจากทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมนั้นไม่ใช่สิ่งที่คงและที่คงตัว แต่ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาที่ผ่านกลางปัจจัยแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนไป ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมสังคมที่ใช้ทุนทางสังคมเป็นฐานจึงจำเป็นต้องค้นหาทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมและพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนนวัตกรรมไปพร้อมๆ กับสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. การส่งเสริมให้มีการเรียนการสอนและการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับ “นวัตกรรมทางสังคม” (Social Innovation) ให้กับเด็กและเยาวชน
2. ส่งเสริมให้มีศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) ในระดับท้องถิ่น สำหรับการรวมกลุ่มทำกิจกรรมหมุนเวียนต่างๆ เป็นพื้นที่กลางในการส่งเสริมและให้คำแนะนำกับเด็กและเยาวชน โดยคำนึงถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่น
3. จัดให้มีกองทุนสนับสนุนสำหรับเด็กและเยาวชนในการทดลองพัฒนานวัตกรรมทางสังคม โดยอุดหนุนทรัพยากรให้แก่เด็กและเยาวชนในท้องถิ่น อาทิ เงินทุน บุคลากร เครื่องมือ องค์ความรู้ รวมทั้งเป็นพื้นที่ทดลองของเศรษฐกิจสร้างสรรค์รูปแบบต่างๆ ที่เอื้อต่อการพัฒนาและต่อยอดในระดับที่สูงขึ้นโดยคำนึงถึงทุนทางสังคมในท้องถิ่น
4. ให้มีบุคลากรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชนในระดับท้องถิ่น (ระดับอำเภอและตำบล) ซึ่งเป็นบุคลากรผู้ทำงานด้านเด็กและเยาวชนโดยเฉพาะ เพื่อเป็นผู้ให้คำปรึกษากับเครือข่ายเด็กและ

เยาวชนในระดับท้องถิ่น รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการประสานงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง องค์กรในท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชนกับเด็กและเยาวชนในการดำเนินงานที่เกี่ยวกับเด็กและเยาวชน

ข้อเสนอเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

1. ขยายผลการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมใน กลุ่มเป้าหมายอื่น เช่น กลุ่มนักศึกษา ระดับมหาวิทยาลัย กลุ่มอาชีวศึกษา กลุ่มบุคคลทั่วไป เป็นต้น
2. ศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาแนวทาง วิธีการ รูปแบบ ในการออกแบบกระบวนการดำเนินการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมให้กับ เด็กและเยาวชนร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องกลุ่มอื่นๆ ในสังคม
3. พัฒนาตัวชี้วัดของการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ

Executive Summary

The objectives of Sustainable Development Goals (SDGs) serve as important landmarks for United Nations' efforts to develop the quality of life and society. These goals have been adopted by the international community, including Thailand, as a framework for national and global development from 2016 to 2030. The agenda consists of seventeen Sustainable Development Goals covering five key themes: 1) People: to ensure a healthy quality of life of the people, 2) Prosperity: to grow a strong inclusive and sustainable economic growth, 3) Planet: to protect natural resources and environment, 4) Peace: to promote peaceful societies, strong institutions, and justice, and 5) Partnership: to encourage global solidarity for sustainable development (SDG Move, 2559). To achieve the SDGs, it can be argued that what is needed is the development of creativity and innovation, turning the existing reality into something different in line with changes that are going on and into new opportunities that can be passed on to society.

Nevertheless, "innovation" is often used to represent novelty of scientific products, charged with economic rather than social significance. Lundström and Zhou (2016, pp.133-149) attaches importance to social innovation as opposed to technological and entrepreneurial innovations, arguing that the former can exist as a strategy, approach or concept able to respond to social needs. Thus, social innovation reflects how new knowledge can be applied especially for social good. Actors or those who play a role in social innovation development may be government agencies, non-profit organizations, foundations, the general public, and business sector, while the key to successful social innovation does not lie in profit making but in its ability to create social change based on existing abundant resources.

In Thailand, interests in and study of social innovation are now more widespread than were in the past, especially among practitioners from foundations, universities, and non-profit organizations. Several entities that support social innovations have held meetings on the subject on a regular basis. Prawes Wasi (2003, pp.7-12) believes that social innovation is one of the main pillars of national development, complemented by scientific and technological innovation. He broadly defines social innovation as development based on and driven by social dynamics, balanced coexistence, and desire for wellbeing.

In the UNICEF report marking the 25th anniversary of the Convention on the Rights of the Child, mention was made how technological progress and innovation should be speeded up to help and benefit millions of children worldwide. Global cooperation will also bring benefit to all sectors, thanks to such child-oriented innovations (UNICEF, 2016). Thus, it can be concluded that children and youth must be involved in the generation of social innovations. A review of related studies reveals that a successful drive for social innovation in which they participate is governed by three conditions: (1) children and youth should be educated to better understand the subject and should be taught coordination skills in the areas concerned. Concrete methods should also be developed to increase the community's understanding and participation in the projects that come their way. (2) More technology should be utilized in the project implementation for child and youth community, considering how they are the initiators and experts in the use of technology and information systems. (3) "Joint integration" by the public, private and civil society sectors is likely to greatly enhance the effectiveness of the implementation and elevate society in a better way. So, it can be surmised that children and youth are one of the target groups in the study about social innovation as well as its driving force.

Research questions

There are three research questions: (1) definition and types of social innovation for wellbeing with the participation of children and youth, (2) components and the learning process to create social innovation for wellbeing with the participation of children and youth, and (3) relationship between social capital and cultural capital on the one hand and social innovation for wellbeing with the participation of children and youth on the other.

Objectives

1. To study and understand the meaning and types of social innovation for wellbeing with the participation of children and youth
2. To study components and the learning process of social innovation for wellbeing with the participation of children and youth
3. To study and understand the relationship between social capital and cultural capital and social innovation for wellbeing with the participation of children and youth

Methodology

This study of social innovation for wellbeing with the participation of children and youth is a qualitative research based on literature review and content analysis, as well as collection of information from a number of sources. The following are the methods adopted:

Method 1: literature review and content analysis: This is a study of documents on social innovation, participation of children and youth, child wellbeing, and social capital, i.e. legal documents, reports of social sciences studies, technical papers, and social media, among others. The objective is to obtain better understanding of social

innovation, participation of children and youth and social capital available in Thailand and the world. The information thereby obtained is then used as the basis for generating new knowledge and ideas in conjunction with other research findings.

Method 2: in-depth interview based on semi-structured questions. This is a pre-planned interview with well-thought-out steps. Question items are loosely structured and are used to collect information from qualified people in six different social study fields, as follows: (1) Professor Wuthisan Tanchai, Secretary-General, King Prajadhipok's Institute, in the field of political science and law, (2) Professor Dr. Kittipat Nontapattamadul, faculty member, Faculty of Social Administration, Thammasat University, in the field of social administration, (3) Professor Sayan Praicharnjit, national outstanding researcher in philosophy and founder of the community archaeology project, in the field of society and culture, (4) Professor Dr. Sompong Chitradap, Director, Center for Academic Studies and Academic Networks for Children, Youth and Family, Chulalongkorn University and (5) Dr. Supakorn Buasai, MD, Manager, Quality Learning Foundation (QLF), in the field of psychology and learning, (6) Dr. Somkiat Tangkitvanich, President, Thailand Development Research Institute (TDRI) in the field of economics, and (7) Assistant Professor Dr. Noppadol Inchan, Dean, College of Social Communication Innovation, Srinakharinwirot University in the field of communication arts and communication.

Method 3: Focus group approach using semi-structured interview. There are two focus groups: (a) brainstorming session on social innovation by 16 children and youth from children and youth councils and others, and (b) brainstorming session on social innovation by 10 practitioners from children and youth networks of the public and private sectors, including NGOs.

Data analysis and interpretation: With regard to qualitative data analysis, the author manages the data system for understanding of the meaning, definition and work principles of young people obtained from the study. The information is then classified and analyzed based on the major themes or major patterns that emerged from the interview before breaking them down into sub-themes and categories (Kittipat Nontapattamadul, 2003, p. 160). The data are further analyzed and interpreted to find the relationship, using the theories and data from the categories for descriptive purposes, leading to theoretical constructs based on the available database.

Findings and discussion

Social innovation with participation from children and youth: The objective of this study on social innovation is to study the meaning of the much-talked-about social innovation and its scope. The finding reveals that "innovation", often used in a scientific and technological sense, is seen in the form of invention, resulting in the association of innovation with technological evolution. Yet, another type of innovation, social innovation, is being given much attention by society at large. The latter covers a very large area of interests, including community and culture. The word "social" implies relationships between people, between people and the environment, and between people and the supernatural. A consideration of social innovation, therefore, is multi-dimensional:

socio-cultural dimension, economic-technological dimension, and dimension of the creation of the learning process. Meanwhile, the finding on social innovation and Thai society shows that social innovation that emerges in the context is tinged with political hues. In other words, politics is changing from doing something for the benefit of one's group to doing something good that the majority of the public can see. Social innovation and education and social innovation and social space, likewise, aim to respond to the demand that the organization of activities must allow for community members to participate with good wishes for the community as a whole. On the other hand, the finding on social innovation and economy and technology reveals a problem that Thailand at present has too little innovation, as a result inadequate investment in the development of innovation. This is coupled with the fact that innovation development is constrained by the presence of outdated rules and regulations which are outrun by technological transformations.

With regard to social innovation and participation of children and youth in the area of wellbeing, it can be said that the first thing that young people should consider when wanting to embark on a social innovation and any other project for that matter is whether or not they really want to do it. They must have a genuine interest and desire to do so, and not driven by extrinsic motivation, such as desire to obtain a position or being forced by the school. In addition, the development of a project or social innovation must originate from the desire to solve an immediate problem at hand. Thus, the development of social innovation involving the participation of young people must start within themselves. This could be something close to their heart, something that they can think of and imagine on a daily basis. Besides the motivation factors that create "the desire" to do, in order to develop and ensure their participation it is vital to find ways to get access to the younger generation. The design of activities must be fun and knowledge-based. It is important, therefore, to introduce innovation and means that are accessible and pleasing to them at the same time.

Participation is critical to the development of social innovation. This study recommends ways and means to develop social innovation with appropriate participation from children and youth as follows. 1) It must provide opportunity for young people to show their potential. 2) It must be fun and something close to them. 3) It must allow them to play a leading role. 4) It must create appreciation and motivation. 5) It must create space for them.

Learning process to create social innovation

The study intends to answer the research question of how the learning process of social innovation for wellbeing with the participation from children and youth will look like. It shows that such a learning process takes shape from a number of factors and processes. "The process of innovation creation" is an "endless on-going learning process". So, innovation developers need to constantly review all the experiences and knowledge during the innovation-creating process so that they can readily apply them to the improvement or modification of innovations on a long-term basis. The following are the components of the learning process for creating social innovations:

(1) Creativity: A slow cultural development in a society is partly due to the presence of a learning process that obstructs creativity of children and youth. For these young people to develop various skills there needs to be a learning process of cultural consistency in every environment. Thus, the creation of social innovation is a continuous process starting from observation to experiment, and the process is repeated again and again. Here, innovation does not yet reach the level of creating new concepts, but experiment and trial is required. This is the stage where innovation is allowed to fail. So, when one provides training on innovation, young people must be given opportunity to experiment, leading them to acquire a sense of knowledge creation. When innovation is developed for collective or public good, and less for individual good, its value will multiply.

(2) Potential and ability for creating innovation: Learning as a rule starts with not knowing and not understanding. It is not the result that counts, but a process that does not come from giving and processing information with a final fixed answer. Rather, the learning process will empower children and youth, i.e. endowing them with ability and power hidden within, and equip them to live a life of quality, happiness and success.

(3) Skills needed for the digital world and creation of social innovation: The world today has become a digital society as well as a digital economy. On a daily basis, a person's social life is constantly involved with the use of computerized communication and information technology. Young people today can search for information or other objects of interest directly by themselves. They are media users, consumers and creators at the same time. The digital world is full of new patterns and tools, opening up new learning channels and communication. All this can be used to create social innovations, e.g. analytical skills and critical thinking. Social information happens and circulates rapidly. To develop learning of young people one needs people with real knowledge first before they can form an opinion.

(4) Time needed in the creation of social innovation: "Time" is important in doing creative innovative work. Time is one of the factors accounting for the presence of innovation. Time in the development of innovation can be divided in two levels. At Level 1 learning and innovation development cannot be set in a clear timeframe, depending on how detailed that piece of work is. Some innovations may not take too much time, while others can be a long drawn-out process. Level 2 concerns the time taken before a social innovation can bear fruit. It is a law of nature that an action with social impacts takes time to run. So do many social projects. After the concept and design take shape with all steps clearly thought out, implementation does not bring about immediate results which take some time to arrive.

(5) Collective learning leading to social innovation: The path to development or learning, whether for young people or adults, requires participation in learning and learning from one another. A true learning process will not exclude anyone. People – children, youth, the elderly, adults, women and religious people – must be able to participate, leading to mutual support and close consultation. Those working with children and youth must not lead in the learning process but act as facilitators or coordinators.

(6) Learning for problem-solving purpose through social innovation: To solve a problem, young people must first be able to identify the problem and individual and community needs. What is it that needs solving? Why has it not been responded to? The thing that needs developing must be something close to their daily life. Presenting the idea and discussing about it can be deemed as the beginning of the learning process. Importantly, learning that takes place must be something that they can easily understand.

The challenges to the creation of social innovation lie in the approach to learning. Good learning is related to the development of social innovation. Therefore, to prevent problems and obstacles of creating social innovation from happening, a definition of social innovation must be provided in a flexible, rather than rigid, manner. A rigid and overly-specific definition will never lead to any development of innovation. The development of social innovation is not simply a matter of setting fixed objectives but requires step-by-step execution in a continuous manner.

Social capital and development of social innovation for wellbeing

Innovation grows on different soil and resources. It is something that never stops or stays put. It is flexible. It takes shape out of social, economic and political environments around people. Such a social context drives people to think up something new and creative, resulting in a different and specific learning process. The idea of social capital and culture is based on the foundation of adaptation to the environment. As the situation and environment are different from society to society, from culture to culture, people adopt different approaches to adaptation and problem solving and evolve differently. Social capital is important to the development of social innovation, because society and culture are the contexts that define each individual. Culture here does not refer to dance, entertainment, ritual, or cultural belief, but it is a way of thinking, a social norm that governs the life of the people. Social capital that can be applied to the development of innovation includes Thai wisdom, local wisdom, Thai art and culture, traditions, local beliefs, architecture, historical sites, ancient places, and natural resources. All this can be referred to as “existing capital”, something that is already with the people or community. It can be borrowed to link with various social activities, e.g. formation of social networks, organization of activities, creation of business models, and promotion of tourism..

Social capital is also related to “natural” and “supernatural” beliefs. It is difficult to judge whether such beliefs are right or wrong, “superstitious” or “rational” social organization designed for social good. Thus, it requires a careful consideration when one approaches the subject of social capital.

Social and cultural capitals and creation of social innovation: The value of social and cultural capitals will be truly appreciated only when they are utilized. Social capital can be useful to social innovation taken from abroad. For example, in Japan, Japanese people today grow up with science and technology. They live in a society of robots and are long familiar with the presence of machinery. They believe in scientific progress and are able to handle social

changes with relative ease. At the same time, they have “capital” in their supernatural belief. They believe that everything has a soul. So, we can see these two sides develop side by side.

Social capital and social innovation for wellbeing in the Thai social context: A consideration of how social capital is applied in Thai society reveals that these two capitals have been used to drive the issue of social wellbeing to a considerable extent, as seen in the examples of “Pa Sadue”, a practice of the Thai Karen community whereby the umbilical cords of new-born babies are hung against a tree to help conserve the forest, “Saen Don Ta”, a practice of the Thai community of Cambodian descent whereby merits are made in honor of the dead, and community archaeology. Creation of social innovation by young people is related to social and cultural capitals. However, both these capitals can be assets as well as deficits, as they are not constant or fixed. They are constantly changing in the midst of changing social environments and factors. Therefore, the development of social innovation based on social capital needs to look for the kind of social and cultural capitals that are appropriate and ready to adapt to changing innovation while society and culture themselves are also changing.

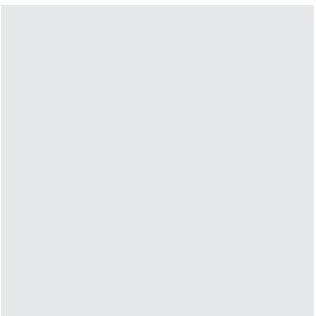
Policy recommendations

1. Promote the teaching and learning of social innovation and related activities to children and youth.
2. Promote the establishment of a knowledge center at the local level where people can form groups to do activities all the year round, providing a common space to encourage and advice children and youth, taking into consideration existing local social capital.
3. Put in place a fund to support children and youth in their attempts to experiment with the development of social innovation, providing resources to local young people, such as funding, personnel, tools, knowledge, and providing a space to experiment with creative economy in various forms, beneficial to development and higher levels of work, taking into consideration local social capital.
4. Provide personnel specifically working in the area of children and youth at local level (district and sub-district), providing advice to local networks of children and youth, and acting as contact points between central government agencies, local organizations, NGOs, and children and youth in the work related to children and youth.

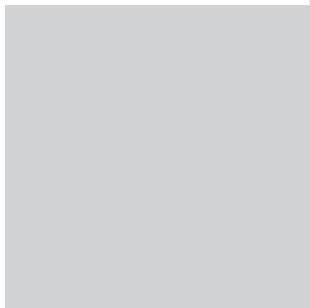
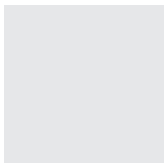
Recommendations for future studies

1. Expand the study on the development of social innovation for wellbeing to cover the participation of other target groups, such as university students, vocational students, and the general public.
2. Conduct studies to find guidelines and forms in the design and implementation.
3. Develop social innovation for children and youth together with other social groups concerned to develop indicators for the development of social
4. innovation for wellbeing with the participation of children and youth.

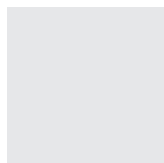
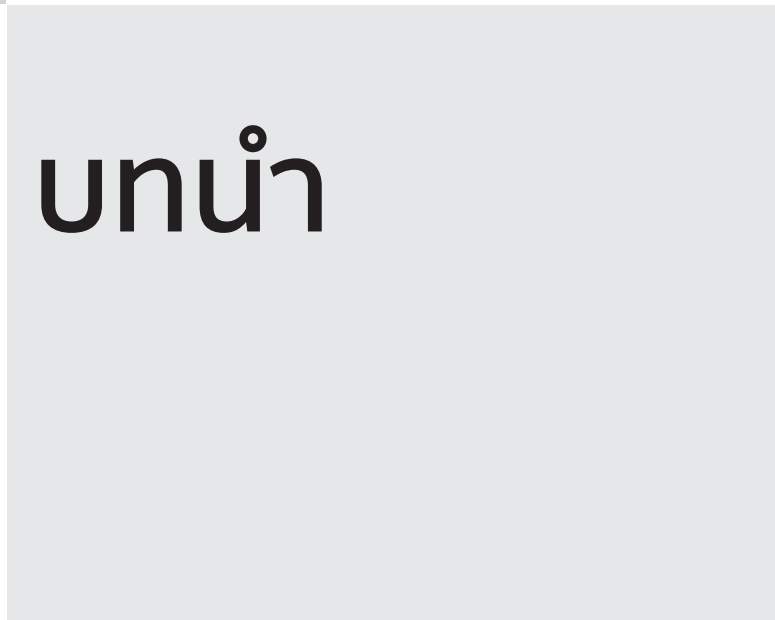

บทที่

1

บทนำ

1. ที่มาและความสำคัญ

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน¹ (Sustainable Development Goals: SDGs) เป็นชุดเป้าหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ขององค์การสหประชาชาติ (United Nations) ที่นานาชาติรวมทั้งประเทศไทยได้ลงนามเพื่อแสดงถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันต่อการพัฒนาชาติและโลกสู่คุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี ค.ศ. 2016 (พ.ศ. 2558) ไปจนถึงปี ค.ศ. 2030 (พ.ศ. 2573) โดยมีเป้าหมายของการพัฒนาทั้งหมด 17 ด้าน และครอบคลุมการพัฒนา 5 กลุ่มด้วยกันคือ 1) กลุ่ม People ว่าด้วยเรื่องคุณภาพชีวิตของผู้คน 2) กลุ่ม Prosperity ว่าด้วยเรื่องความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนและครอบคลุม 3) กลุ่ม Planet ว่าด้วยเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4) กลุ่ม Peace ว่าด้วยเรื่อง สันติภาพ สถาบันที่เข้มแข็ง และความยุติธรรม และ 5) กลุ่ม Partnership ว่าด้วยเรื่องการเป็นหุ้นส่วนเพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDG Move, 2559)

เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นไปเพื่อการสร้างสมดุลความสุขของชีวิตมนุษย์ แต่ไม่ละเลยการดำรง รักษาและพัฒนาบริบทแวดล้อมต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตควบคู่ไปด้วยกัน แม้ว่าแนวคิดของเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนจะมีความครอบคลุมและทั่วถึงแทบจะทุกด้านของคุณภาพชีวิตมนุษย์และยังสร้างความตื่นตัวให้กับสังคมโลกเป็นอย่างสูง ทว่าความท้าทายที่สำคัญในการผลักดันความสำเร็จของการบรรลุเป้าหมายคือ เรื่องของการนำแนวคิด Sustainable Development Goals หรือ SDGs นำไปปฏิบัติ โดยต้องอาศัยการตีความ “คำใหญ่”² ที่เป็นส่วนประกอบของเป้าหมายในการพัฒนาที่ยั่งยืนสู่การปฏิบัติได้จริงและเกิดผลสำคัญที่ตามตัวชี้วัดที่ SDGs กำหนด

การเรียกร้องของชุมชนหรือ “ชาวบ้าน” ต่อผู้พัฒนาที่เกิดขึ้นเสมอๆ คือ การเรียกร้องต่อกระบวนการเชิงปฏิบัติการที่จับต้องได้ มีความสร้างสรรค์ และสามารถจูงใจผู้รับบริการได้ในวงกว้างอย่างเกาะติดและยาวนาน มีความจำเพาะและความเข้ากันได้ต่อบริบทแวดล้อมของพื้นที่เพื่อสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนในพื้นที่นั้นๆ อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล ฉะนั้นสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่ากระบวนการเชิงปฏิบัติการที่จับต้องได้คือการพัฒนาศักยภาพด้านความคิดสร้างสรรค์ของนักพัฒนาทั่วโลกในอนาคต Danial

¹ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เป็นเป้าหมายพร้อมแผนเชิงปฏิบัติการที่มุ่งไปสู่การพัฒนาเพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีของมนุษย์ทั่วโลก โดยคำนึงถึงอิสรภาพและสันติภาพของมนุษย์เป็นหลักสำคัญ โดยแผนดังกล่าวเป็นการพัฒนามาจากแผน The Millennium Development Goals ที่ให้ “ครอบคลุม” “เท่าเทียม” และ “ทั่วถึง” มากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของสิทธิมนุษยชน ความเท่าเทียมทางเพศสภาพ โดยแผนดังกล่าวเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการบูรณาการและการรักษาสันติภาพระหว่าง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (SDG Move, 2559. เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน. สืบค้นจาก <https://sdgmove.com/>)

² ในที่นี้ผู้วิจัยพิจารณาถึง “คำใหญ่” เป็นคำที่มีความหมายเชิงนามธรรมซ่อนอยู่อย่างสลับซับซ้อนยกตัวอย่างที่อยู่ในเป้าหมายของการพัฒนาเช่นคำว่า สันติภาพ ความยั่งยืน ระบบนิเวศ เป็นต้น

Pink ได้อธิบายในหนังสือของเขาที่มีชื่อว่า **A Whole New Mind** ยืนยันประเด็นที่ถกเถียงกันตลอดศตวรรษที่ 20 ว่าเรากำลังเข้าสู่ยุคสมัยที่มีความสร้างสรรค์และมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ในยุคแห่งวิสัยทัศน์ (เพ็ญนิดา ไชยสายัณห์, 2559) โดยความคิดสร้างสรรค์นี้มีส่วนอย่างมากต่อการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ โดยความคิดสร้างสรรค์เกิดขึ้นจากทักษะและความสามารถ รวมไปถึงการเปิดโอกาสให้ทุกคนนำเสนอแนวความคิดได้อย่างเป็นอิสระ กล้าที่จะนำแนวคิดไปพัฒนา หากองค์กรหรือภาครัฐไม่สนับสนุนและเปิดโอกาสให้บุคลากรในประเทศได้แสดงความคิดสร้างสรรค์ และไม่กลัวเสี่ยงที่จะนำแนวคิดไปพัฒนาก็ล้วนแต่เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการสร้างหรือต่อยอดนวัตกรรมใหม่ๆ ทั้งสิ้น ยิ่งไปกว่านั้นคือการถ่ายทอดความคิดสร้างสรรค์ไปสู่กลุ่มเด็กและเยาวชนในอนาคตที่จะสามารถต่อยอดความคิดไปสู่ระดับชุมชนและระดับประเทศต่อไปหากไม่ได้รับการพัฒนาด้านทักษะความคิดสร้างสรรค์แล้วอาจจะทำให้กลุ่มเด็กและเยาวชนไม่มีแนวคิดในการต่อยอดนวัตกรรมอันเกิดจากกระบวนการคิดที่มีประสิทธิภาพได้ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นส่วนสำคัญต่อการก้าวข้ามข้อท้าทายที่ผู้วิจัยได้เสนอไว้ในข้างต้น

หลายสิบปีที่ผ่านมาเราพบว่าความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ทำให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆ และได้สร้างสิ่งที่มีอยู่เดิมให้กลายเป็นสิ่งใหม่ที่แตกต่างโดยอาศัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัวให้กลายเป็นโอกาสใหม่ๆ (Opportunity) จนกระทั่งสามารถถ่ายทอดหรือส่งต่อแนวความคิดให้เกิดประโยชน์กับสังคม จากผลการสำรวจดัชนีความคิดสร้างสรรค์ในปี 2014 ของ Richard Florida และคณะ ซึ่งประเมินผลจาก 1) ธรรมเนียมปฏิบัติ 2) นโยบายขององค์กร 3) สาธารณูปโภคพื้นฐาน 4) ศักยภาพของพนักงาน 5) เทคโนโลยีที่ทันสมัย 6) ตลาด 7) เงินทุน 8) ความรู้ 9) ชีตความสามารถในการแข่งขัน และ 10) ความร่ำรวยของประเทศ ผลการประเมินพบว่าประเทศที่มีความคิดสร้างสรรค์อันดับหนึ่งในปี 2014 คือ ประเทศออสเตรเลีย รองลงมาคือสหรัฐอเมริกา และอันดับสามคือนิวซีแลนด์ ในขณะที่ประเทศไทยอยู่อันดับที่ 81 และที่น่าสนใจคือดัชนีความคิดสร้างสรรค์สอดคล้องกับนวัตกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศนั้นๆ อีกด้วย (Richard Florida, 2014, pp. 196-205) ในขณะที่สุดยอดบริษัทนวัตกรรมของโลก จากการสำรวจของวารสาร **Business Week** หรือวารสารบริหารธุรกิจ ซึ่งเป็นวารสารชั้นนำในเรื่องของธุรกิจและการจัดการ พบว่าบริษัท 50 อันดับแรกของโลกที่ได้รับการยอมรับในเรื่องของนวัตกรรมเป็นบริษัทที่ตั้งอยู่ในทวีปอเมริกาเหนือถึง 32 บริษัทและทวีปยุโรป 10 บริษัท และสุดท้ายคือทวีปเอเชีย 10 บริษัท จากผลการสำรวจยังพบอีกว่าส่วนใหญ่เป็นนวัตกรรมด้านผลิตภัณฑ์ที่ถูกคิดขึ้นเพื่อความพึงพอใจของลูกค้าและยิ่งไปกว่านั้นคือบริษัทเหล่านี้มีอัตราการกำไรอันเกิดจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่สูงมากเช่นกัน (นภดล รมโพธิ์, 2551, น.5-8)

ข้อมูลจากผลการสำรวจด้านความคิดสร้างสรรค์ข้างต้นทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความคิดสร้างสรรค์มีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆ ขึ้นทั่วโลกและนวัตกรรมเหล่านี้สามารถเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้ ซึ่ง Guilford (1959, p.389) และกรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ (2544, น.2) ได้ให้ความหมายและคุณค่าของความคิดสร้างสรรค์ไว้ตรงกันว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นศักยภาพด้านหนึ่งของมนุษย์ที่มุ่งตอบโจทย์ทางความคิดด้วยมุมมองใหม่โดยผู้คิดสามารถสร้างห้องทดลองทางความคิดของตนเองขึ้น และแก้ไข เพิ่มเติม หรือตกแต่งชุดความคิดต่างๆ ลงไป ความคิดสร้างสรรค์จึงเป็นลักษณะของการคิดที่มีความเป็นอนอกนัย (Divergent) และมีสภาพคล่องสูง กล่าวคือหากผู้คิดเริ่มเข้าสู่ภาวะของการคิดสร้างสรรค์จะมีข้อมูลเชิงความคิดต่างๆ หลั่งไหลพร่างพรู (Fluency) ทั้งนี้ความคิดสร้างสรรค์มีคุณสมบัติเฉพาะที่ไม่กลัวต่อ “ความเป็นไปไม่ได้” และมีความสามารถหลายชนิดจำกัดของประเพณี วัฒนธรรม รวมถึงชุดความรู้เดิมๆ ได้ หากแต่ต้องยึดหลักความเป็นไปได้หรือการเกิดขึ้นจริงได้ควบคู่ไปด้วย ซึ่ง Taylor (อุษณีย์ อนุรุทธวงศ์, 2550, 174; อ้างอิงจาก Taylor, 1959) ได้สังเคราะห์ประเภทของความคิดสร้างสรรค์ออกเป็น 4 ระดับ (ระดับน้อย-ระดับมาก) โดยที่กำหนดให้ความคิดสร้างสรรค์ระดับสูงสุด ซึ่งหมายถึงความคิดสร้างสรรค์ประเภทสร้างนวัตกรรม (Innovation) คือ แนวคิดที่เป็นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้น เช่น ทฤษฎีใหม่ การประดิษฐ์ใหม่ เป็นต้น โดยความคิดสร้างสรรค์ประเภท

สร้างนวัตกรรมนั้นเป็นการคิดโดยภาพรวมมากกว่าแยกเป็นส่วนย่อย บางครั้งเรียกว่า “นวัตกรรม” ที่เป็นการนำเอาสิ่งประดิษฐ์ใหม่มาใช้ เพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น เช่น การใช้สมอกล เป็นต้น

การนิยามความหมายข้างต้นสามารถสรุปได้ว่านวัตกรรมเป็นผลผลิตอย่างหนึ่งที่เกิดจากระดับความคิดสร้างสรรค์ขั้นสูงสุด ซึ่ง Everatt M. Roger (1983, p.26) ได้ให้ความหมายของคำว่านวัตกรรมที่สอดคล้องกับ Tylor ไว้ว่า เป็นความคิด การกระทำหรือวัตถุ ซึ่งถูกรับรู้ว่าเป็นสิ่งใหม่โดยบุคคลหรือองค์กรอื่นๆ อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีผู้ใดทำมาก่อน หรือทำมาแล้วในอดีตและได้มีการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่หรือแม้กระทั่งการพัฒนาสิ่งเก่าที่มีอยู่เดิม ซึ่งสอดคล้องกับการให้ความหมายของกฤษมันต์ วัฒนานรงค์ (2536, น.104) ได้เสนอถึงความหมายของนวัตกรรมไว้ว่าเป็นสิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนหรือเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วแต่ไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปหรือการพัฒนาและการปรับปรุงจากต้นแบบของเดิมให้แตกต่างจากเพื่อให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และยังพบอีกว่ามีนวัตกรรมอีกมากมายที่ถูกผลิตขึ้นมาจากจินตนาการและการพลิกแพลงเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางสังคม

ถึงแม้ว่า “นวัตกรรม” มักถูกนำไปใช้เป็นตัวแทนของความแปลกใหม่ไม่เหมือนใครของผลผลิตทางวิทยาศาสตร์ อีกทั้งยังให้ความหมายไปในเชิงเศรษฐกิจมากกว่าสังคม แต่ปัจจุบันเศรษฐกิจกับสังคมล้วนมีความผูกพันอย่างแนบแน่นจนเรายากจะแยกได้ว่าเรื่องใดเป็นประเด็นทางเศรษฐกิจที่ไม่เกี่ยวข้องกับสังคมและเรื่องใดเป็นประเด็นทางสังคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ซึ่ง Lundström และ Zhou (2016, pp.133-149) จำแนกนวัตกรรมทางสังคมออกจากรูปแบบนวัตกรรมทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางธุรกิจ โดยให้เหตุผลว่า นวัตกรรมทางสังคมสามารถอยู่ในฐานะยุทธศาสตร์ ชุดความคิด หรือแนวคิดใหม่ๆ ที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมนั้นมีความแตกต่างจากนวัตกรรม 2 ประเภทแรกทั้งในแง่วัตถุประสงค์ ตัวแสดง เกณฑ์ในการวัดความสำเร็จ ทรัพยากรที่สำคัญ และโครงสร้างองค์กร กล่าวคือนวัตกรรมทางสังคมเป็นการนำความรู้ใหม่มาประยุกต์ใช้โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมเป็นสิ่งสำคัญ ตัวแสดงหรือผู้มีส่วนบาทในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมจึงอาจเป็นรัฐบาล องค์กรไม่แสวงหาผลกำไร มูลนิธิต่างๆ ประชาชน รวมถึงภาคธุรกิจเองก็ได้ ขณะเดียวกัน หัวใจในความสำเร็จของนวัตกรรมทางสังคมไม่ได้อยู่ที่การสร้างผลกำไร แต่เป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับสังคม โดยอาศัยทรัพยากรที่มีความหลากหลาย

เมื่อพิจารณาถึงนวัตกรรมในขอบเขตที่จำเพาะเจาะจงขึ้นอย่างการผนวกคำว่า “นวัตกรรม” ให้เชื่อมโยงเข้ากับคำว่า “สังคม” อันสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่รับรู้ถึงการอยู่อาศัยร่วมกันในแง่ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ความหมายของนวัตกรรมกลับไม่ได้หมายถึงเพียงสิ่งของหรือสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นวัตถุจำพวกแวนสายตา หลอดไฟ นาฬิกา เครื่องบันทึกเสียง เครื่องปรับอากาศ หรือคอมพิวเตอร์ และโทรศัพท์มือถือ แต่ยังหมายรวมถึงนวัตกรรมในลักษณะอื่นๆ ที่ทั้งตอบสนองต่อความต้องการในชีวิตมนุษย์ มุ่งยกระดับวิถีชีวิตทางด้านให้ดีขึ้น และเปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่างๆ ใน “สังคม” ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ร่วมกัน (Drucker, 1985, pp.30-32) สอดคล้องกับกาญจนา แสงลิ้มสุวรรณ (2555, น.12-15) ได้กล่าวถึงนวัตกรรมทางสังคมว่าเป็นคำที่มีความหลากหลายก้ำกวมแต่ส่วนมากแล้วนวัตกรรมสังคมจะรวมถึงนวัตกรรมทั้งหลายที่เป็นประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ทั้งนี้ในชีวิตประจำวันสามารถพบเห็นนวัตกรรมทางสังคมได้ชัดเจนผ่านการปรับตัวโครงสร้างขององค์กร คำนินยามที่ชี้เฉพาะมากขึ้นของชั้นนักศึกษากาญจนะจิตรา และวาสนา อิมเอม (2546, น.145) สรุปจากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ได้ความหมายว่า นวัตกรรมทางสังคมคือสิ่งใหม่ที่เป็นกระบวนการทางความคิดหรือการสร้างโอกาสการลงมือปฏิบัติเพื่อการแก้ปัญหาหรือเพื่อยกระดับให้สังคมดีขึ้น รวมถึงการปรับและพัฒนาบนฐานเดิม นอกจากนี้ผลการศึกษาวิจัยพบอีกว่าความสัมพันธ์ของนวัตกรรมทางสังคมได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนที่ดีขึ้น ฐานข้อมูลของ Word Development Educator ยกตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคมที่สำคัญของโลก

เช่น การเกิดขึ้นของ The Open University หรือมหาวิทยาลัยเปิดของอังกฤษซึ่งจัดการเรียนการสอนทางไกลสามารถเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่ต้องศึกษาในระบบมหาวิทยาลัยตามปกติ เป็นต้น ขณะที่ในประเทศไทยได้นำแนวคิดมหาวิทยาลัยเปิดของอังกฤษมาใช้ในประเทศไทย เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เป็นต้น

ในประเทศไทยกระแสความสนใจและการศึกษาวิจัยนวัตกรรมทางสังคมเกิดขึ้นเป็นวงกว้างมากกว่าในอดีตที่ผ่านมา โดยเฉพาะจากฝ่ายผู้ทำงานในภาคปฏิบัติ ทั้งมูลนิธิ มหาวิทยาลัย และองค์กรที่ไม่แสวงกำไร (Social Enterprise) หลายองค์กรที่ให้การสนับสนุนในการเกิดนวัตกรรมทางสังคม องค์กรเหล่านี้มีการจัดประชุมเพื่อการแลกเปลี่ยนนวัตกรรมทางสังคมอย่างสม่ำเสมอ นพ. ประเวศ วะสี เชื่อว่า นวัตกรรมทางสังคมเป็นแกนหลักในการพัฒนาประเทศโดยมีนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นตัวเสริมเท่าที่จำเป็น โดยท่านได้ให้คำนิยามอย่างกว้างๆ ว่านวัตกรรมทางสังคมนั้นเป็นการพัฒนาด้วยการใช้สังคมและการอยู่ร่วมกันเป็นตัวตั้งทำให้เกิดภาวะสมดุลและมีพลวัตได้ (ประเวศ วะสี, 2546, น.7-12)

ช่วงแรกของวิวัฒนาการนวัตกรรมทางสังคมในประเทศไทยเกิดจากการตื่นตัวด้านเศรษฐกิจจึงเริ่มมีการมองหาคำตอบใหม่โดยการแก้ปัญหาออกเป็นส่วนใหญ่และมีการผลิตนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์ รวมไปถึงนวัตกรรมทางสังคมมากขึ้น สอดคล้องกับผลวิจัยของ The Global Innovation Index 2005 ซึ่งจัดทำขึ้นโดย INSEAD³ พบว่าไทยเป็น 1 ใน 15 ประเทศที่โดดเด่นในกลุ่ม Upper Middle Income Country⁴ จากจำนวน 38 ประเทศในด้านนวัตกรรม นอกจากนี้ยังมีการเกิดขึ้นของบรรดา start up⁵ ซึ่งเริ่มมีความแพร่หลายในประเทศไทยอีกด้วย (เสาวนีย์ จันทพงษ์ และขวัญวีรวิ ยงตันสกุล, 2559, น.1-2)

หากย้อนกลับมาพิจารณาด้านการพัฒนาประเทศไทย ดังเช่น แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (Sustainable Development Gold) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 จะพบว่าผลการพัฒนาประเทศในภาพรวมมีปัจจัยสนับสนุนคือการมีสุขภาพที่ดีขึ้นจากการพัฒนาคุณธรรม สติปัญญาและความใฝ่รู้ รวมไปถึงการมีสุขภาพจิตที่ดี และที่สำคัญเป้าหมายในระยะ 5 ปีของร่างกรอบยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี คือการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพคนที่ทำให้คนไทยทุกช่วงชีวิตมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทั้งด้านสุขภาพ ความรู้ และมีมาตรฐานการครองชีพที่ดี ตลอดจนถึงการศึกษา การสังเคราะห์ การสร้างสรรค์เพื่อต่อยอดไปสู่การสร้างนวัตกรรมความรู้ และต่อเนื่องไปถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิต (นภาวัลย์ คำภา, 2559) นอกจากนี้จุดเน้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ในด้านคนและสังคมยังได้เน้นถึงการเตรียมความพร้อมด้านกำลังคนและเสริมสร้างศักยภาพของประชากรในทุกช่วงวัยอีกด้วย (ชุตินาฏ วงศ์สุบรรณ, 2559)

³ INSEAD คือ สถาบันการศึกษาชั้นนำของโลกทางด้านธุรกิจ มีวิทยาเขตใน 3 ทวีปทั่วโลกคือ ทวีปยุโรป (ประเทศฝรั่งเศส) ทวีปเอเชีย (ประเทศสิงคโปร์) และทวีปตะวันออกกลาง (ประเทศสหรัฐอาหรับเอมิเรต) (MBA News Thailand. 2016. INSEAD: the business school for the world. สืบค้นจาก www.mbanewsthailand.com)

⁴ กลุ่ม Upper Middle Income Country หมายถึง ประเทศที่มีรายได้ปานกลางระดับสูง ค่าเฉลี่ยรายได้ต่อหัวประมาณ 2,696 – 8,355 ดอลลาร์สหรัฐต่อปี (Layman Economics. (2016). กบดักทรายได้ปานกลาง) (ณณริฎ พิศลยบุตร, 2556, นโยบายภาครัฐ กกับการผลักดันประเทศให้ก้าวพ้นกับดักทรายได้ปานกลาง. สืบค้นจาก www.tdri.or.th)

⁵ Start up เป็นรูปแบบการประกอบธุรกิจเพื่อเจริญเติบโตแบบก้าวกระโดด สร้างรายได้จากการขายธุรกิจอย่างรวดเร็วและทำซ้ำ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นรูปแบบธุรกิจเพื่อการแก้ปัญหาโดยใช้เงินลงทุนไม่สูงนักเนื่องจากใช้เทคโนโลยีที่พัฒนาแล้วเข้ามาช่วยในการทำธุรกิจ (เสนห์ ศรีสุวรรณ, 2559)

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาองค์ความรู้ด้านนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยมีเด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วม จึงได้ศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วม พบว่า รายงานของยูนิเซฟฉบับตีพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 25 ปีว่าด้วยอนุสัญญาสิทธิเด็ก ได้ระบุว่าควรดำเนินการด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรมอย่างเร่งด่วน เนื่องจากมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะช่วยให้เด็กกว่าล้านคนได้รับประโยชน์ ด้วยความร่วมมือระหว่างองค์กรทั่วโลกจะช่วยให้ทุกภาคส่วนใช้ประโยชน์จากนวัตกรรมเพื่อเด็กๆ ทุกคนได้ (UNICEF Thailand, 2559) ซึ่งยูนิเซฟได้จัดแข่งขันนวัตกรรมทางสังคมขึ้นมา ภายในชื่อ HLM3 Youth Innovation Challenge เพื่อเป็นเวทีให้เด็กอายุไม่เกิน 24 ปี ได้เข้าร่วมแข่งขันแนวความคิดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของเด็กๆ ในด้านสุขภาพ การยุติความรุนแรง และการคุ้มครองทางสังคมซึ่งได้มีการเรียนรู้ทางด้านเทคนิควิธีการเพื่อให้เกิดแนวความคิดที่เป็นระบบมากขึ้นภายใต้แนวความคิด Theory Of Change⁶ อีกด้วย (ผู้จัดการออนไลน์, 2559)

การศึกษาแวดวงของวิชาการไทยในต้นทศวรรษชีวิตเด็กและเยาวชน พบว่า ปัจจัยสร้างคุณลักษณะที่ดีที่ประกอบด้วย จิตใจ สังคม และวัฒนธรรมสามารถส่งต่อกระบวนการทางความคิด การตัดสินใจ ซึ่งแสดงออกในรูปแบบพฤติกรรมต่างๆ พบว่า 5 พลังสำคัญกับการเสริมสร้างต้นทศวรรษชีวิตคือพลังตัวตน พลังครอบครัว พลังสร้างปัญญา พลังเพื่อนและกิจกรรม รวมไปถึงพลังชุมชนอีกด้วย (สุริยเดว ทรีปาตี, 2554, น.8-11) นอกจากนี้ยังพบอีกว่าสถานการณ์และปัญหาของเด็กและเยาวชนในท้องถิ่นที่จำเป็นต้องแก้ไขนั้นมีทั้งหมด 9 ปัญหาด้วยกันคือ ด้านยาเสพติด ด้านพฤติกรรม ด้านการศึกษา การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร ในขณะที่ภาพรวมของเด็กไทยในชุมชนท้องถิ่นที่ขยายเติบโตเป็นเมืองใหญ่ คือเป็นกลุ่มผู้บริโภค วัฒนธรรมการนอกดึกตื่นสาย สภาพร่างกายที่อ่อนแอหรือแม้กระทั่งการแสวงหาความรู้ที่น้อยลง เป็นต้น (สมพงษ์ จิตระดับ และอัญมณี บุญเชื้อ, 2551) จากผลการวิจัยอีกชิ้นหนึ่งของสมพงษ์ จิตระดับ และคณะ (2556, น.166-178) เรื่อง การพัฒนาสมรรถนะระบบที่ปรึกษาให้สภาเด็กและเยาวชน จากผลการวิจัยยังต่อยอดอีกว่าศักยภาพในการสร้างสรรค์ของเด็กและเยาวชนไทยอยู่ในค่าเฉลี่ยไม่มาก เนื่องจากการจัดสนับสนุนกิจกรรมมีน้อย ซึ่งองค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรชุมชน และองค์กรธุรกิจ มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนการทำกิจกรรมของเด็กและเยาวชน

ในทางตรงกันข้ามยังมีเด็กและเยาวชนที่มีศักยภาพมากพอที่จะเป็นอัจฉริยะและมีศักยภาพในการเป็นผู้นำอย่างน้อยร้อยละ 1-3 ต่อสาขา และยังมีเด็กอีกจำนวนมากที่มีพลังความสามารถรอการค้นพบกระจายอยู่ทั่วประเทศ หากได้รับการพัฒนาตามศักยภาพจะสามารถสร้างประโยชน์ให้กับประเทศได้อย่างเต็มความสามารถ (อุษณีย์ อนุรุทธ์วงศ์, 2550)

สำหรับการแก้ไขปัญหาและค้นพบศักยภาพของเด็กและเยาวชนประเทศไทยมีโครงการด้านนวัตกรรมมากมายที่เด็กและเยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วมโดยใช้เด็กและเยาวชนเป็นศูนย์กลางเพื่อแก้ปัญหาที่พบเจอในชีวิตประจำวัน เช่น กลุ่มคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิเยาวชน สำนักส่งเสริมและพิทักษ์เยาวชนปัจจุบันคือกรมกิจการเด็กและเยาวชน ได้จัดทำนวัตกรรมที่มีชื่อว่า กระบวนการสร้างคุณค่าในตนเองสำหรับเยาวชน (SALT)⁷ โดยใช้แนวคิดการพัฒนาคุณค่าในตนเองเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ และดึงชุมชน ท้องถิ่นเข้ามา

⁶ Theory of Change หรือทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง เป็นทฤษฎีที่ใช้ในการตรวจสอบ หรือตรวจทานการวางแผน เพื่อป้องกันความผิดพลาดหรือผลเสียที่จะตามมา ผ่านการวิเคราะห์และประเมินเงื่อนไขในส่วนของกระบวนการดำเนินการที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (The Center for Theory of Change, 2016)

⁷ SALT หมายถึง กระบวนการที่มีองค์ประกอบการดำเนินงานดังต่อไปนี้ 1) การสนับสนุน (Support) 2) การกระตุ้นให้วิเคราะห์ (Stimulate) 3) การแบ่งปันความรู้ (Share) 4) การชื่นชม (Appreciate) 5) การวิเคราะห์ (Analyze) 6) การรับฟัง (Listen) 7) การเรียนรู้ (Learn) 8) การเชื่อมโยง (Link) 9) การถ่ายทอด (Transfer) และ 10) การทำงานร่วมกัน (Team) ซึ่งมีกระบวนการดำเนินงานกับกลุ่มเป้าหมายก่อนคือ การทำกิจกรรมเพื่อค้นหาศักยภาพ คุณค่าและความสามารถของแต่ละคน (สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ. (2555). SALT : กระบวนการสร้างคุณค่าในตนเอง. สืบค้นจาก www.tps010.org)

มีส่วนร่วม โดยจุดเด่นของนวัตกรรมคือการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล ครู ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ ซึ่งพบว่ากระบวนการ SALT เป็นเหมือนเคล็ดลับของการทำงานที่สามารถนำไปสู่กระบวนการที่สมบูรณ์ได้ นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างโครงการนวัตกรรมของเยาวชนจาก 5 ภูมิภาคคือ เครือข่ายเยาวชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้คิดค้นนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์รูปแบบใหม่ที่มีเด็กและองค์กรเครือข่ายเป็นศูนย์กลางองค์ความรู้ ภาคกลางเน้นนวัตกรรมการสร้างหลักสูตรการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาเด็กด้อยโอกาสโดยการสร้างพื้นที่สร้างสรรค์ เครือข่ายภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สร้างนวัตกรรมหลักสูตรข้ามแดนเพื่อการแก้ไขปัญหาเด็กและเยาวชนในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ด้วยการสร้างอาชีพให้เด็กลดความเสี่ยงต่างๆ และเครือข่ายภาคใต้เน้นนวัตกรรมการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ โดยการศึกษาทางเลือกโดยมีชุมชนเป็นฐาน และมีนวัตกรรมทางด้านสันติภาพโดยการสร้างความตระหนักถึงสันติภาพให้กับเยาวชนในพื้นที่ที่ได้มากที่สุดโดยเครือข่ายบ้านพิราบขาว เป็นต้น (Deep South Journalism School, 2559)

ข้อมูลจากงานวิจัยเรื่องนวัตกรรมทางสังคมเพื่อชุมชนกับการทำงานของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยของวิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น โดยการวิจัยนี้ศึกษาผ่านโครงการต่างๆ ที่เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชน พบว่า การดำเนินงานโครงการโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนให้มีประสิทธิภาพจำเป็นที่จะต้องให้เด็กและเยาวชนเชื่อมความสัมพันธ์กับชุมชนล่วงหน้า และเข้าไปทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงในชุมชน รวมถึงการร่วมทุกข์ ร่วมสุขกับชุมชนก่อนเริ่มดำเนินโครงการจะทำให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลต่อการสร้างความร่วมมือแก่ชุมชนที่มีต่อโครงการที่เด็กและเยาวชนร่วมดำเนินการ ทั้งต้องรู้จักพัฒนาองค์ความรู้และปลูกฝังเยาวชนเพื่อให้ความเข้าใจการทำงานและเข้าถึงชุมชน โดยให้เข้ามาดำเนินกิจกรรมที่สร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อชุมชน เช่น การศึกษา สาธารณสุข ประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น (วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า, 2552) นอกจากนี้มีผลจากงานวิจัยของธัญพร วนิชฤทธา (2550, น.128-140) เรื่อง การยอมรับนวัตกรรม เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการจัดการความรู้ในชุมชน ซึ่งมีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ พัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน จังหวัดสมุทรสงคราม ประชากรที่ใช้วิจัยคือชาวบ้านที่จัดการท่องเที่ยวและให้บริการด้านการท่องเที่ยว จำนวน 44 คน พบว่ากลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มที่เป็นผู้ริเริ่มการใช้เทคโนโลยีในชุมชนเพื่อเข้ามาพัฒนากระบวนการให้บริการด้านท่องเที่ยว ดังนั้นหากมีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและถูกต้องก็จะสามารถทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดจากความเชื่อมโยงระหว่างการถ่ายทอดความรู้ทางด้านเทคโนโลยีและการท่องเที่ยวของเด็กและผู้ใหญ่ได้เป็นอย่างดี ในขณะที่งานวิจัยของวลัยพร รัตนเศรษฐ์ (2555, น.57-65) ศึกษาเรื่อง นวัตกรรมการเรียนรู้ โครงการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและพฤติกรรมไม่เหมาะสมของเด็กและเยาวชน กรณี ช่างม้า เช็กส์ เสพยา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหาเด็กและเยาวชน รวมถึงหาสาเหตุที่แท้จริงของการมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของเด็กและเยาวชน จากผลการศึกษาพบว่า การแก้ไขปัญหาเด็กและเยาวชนจำเป็นต้องบูรณาการในการทำงานร่วมกันระหว่าง ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน และยังพบอีกว่าสาเหตุที่แท้จริงนั้นมาจากการหย่าร้างของบิดามารดา พ่อแม่ไม่เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกและยิ่งไปกว่านั้นคือการสนับสนุนในสิ่งที่ผิด

การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า การขับเคลื่อนนวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมมีเงื่อนไขในการดำเนินงานเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ 3 ประการด้วยกันคือ 1) เด็กและเยาวชนควรได้รับความรู้ความเข้าใจ รวมถึงได้มีโอกาสฝึกทักษะด้านการศึกษาสัมพันธ์ต่อพื้นที่ที่ดำเนินงาน รวมถึงมีวิธีการสร้างความเข้าใจชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อโครงการให้มากขึ้น 2) ควรใช้เทคโนโลยีให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินโครงการเพราะสำหรับชุมชนเด็กและเยาวชนมีฐานะเป็นผู้เริ่มต้นและเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการใช้เทคโนโลยี รวมถึงระบบสารสนเทศ และ 3) “การบูรณาการร่วม” จากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน

จะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานอย่างสูงและสามารถยกระดับสังคมให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาองค์ความรู้ด้านนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยมีเด็กและเยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วม งานวิจัยนี้มุ่งหวังถึงการได้มาซึ่งความรู้ใหม่ที่สามารถขยายความเข้าใจปริมณฑลความรู้ด้านนวัตกรรมในบริบทสังคมศาสตร์และยกระดับ “ความรู้” สู่ “ความจริง” โดยมีเด็กและเยาวชนทำหน้าที่เป็น “ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก” ให้สามารถต่อยอดความคิดเชิงนวัตกรรมจนกระทั่งสร้าง (Construct) และขับเคลื่อน (Drive) นวัตกรรมทางสังคมในพื้นที่ของตนเองได้อย่างสร้างสรรค์และยั่งยืน

2. คำถามหลักงานวิจัย

- 2.1 ความหมายและประเภทของนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างไร
- 2.2 องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้เพื่อคิดและสร้างนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างไร
- 2.3 ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างไร

3. วัตถุประสงค์งานวิจัย

- 3.1 เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจถึงความหมายและประเภทของนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน
- 3.2 เพื่อศึกษาองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ของนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน
- 3.3 เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

4. ประโยชน์ของงานวิจัย

- 4.1 สร้างองค์ความรู้ใหม่เรื่องความหมาย ประเภท และรูปแบบของนวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อน
- 4.2 สามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้านนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน
- 4.3 เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนสังคม

5. ขอบเขตการศึกษา

5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ที่เข้าไปศึกษานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสู่สถานะ โดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในบริบทต่างๆ โดยการดำเนินการศึกษาในงานวิจัยแบ่งการรวบรวมข้อมูลออกเป็นทั้งหมด 3 ด้านคือ

1) การทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Content analysis) โดยเนื้อหาในการทบทวนนั้นแบ่งออกเป็นทั้งหมด 4 หมวดด้วยกันคือ

(ก) หมวดนวัตกรรมทางสังคม (Social innovation)

(ข) หมวดการมีส่วนร่วมของเยาวชน (Youth participation)

(ค) หมวดการขับเคลื่อนสู่สถานะ (Health driving)

(ง) หมวดทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม (Social Capital and Cultural Capital)

2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In Depth Interview) ด้วยแบบคำถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นการสัมภาษณ์เพื่อรวบรวมข้อมูลที่เป็น “ประสบการณ์ร่วม” หรือ “ความคิดเห็นร่วม” ของศาสตร์ทางสังคมประเภทต่างๆ โดยแบ่งการรวบรวมข้อมูลจากศาสตร์ทั้งหมด 6 ด้านด้วยกันคือ (ก) ด้านรัฐศาสตร์และกฎหมาย (ข) ด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (ค) ด้านสังคมและวัฒนธรรม (ง) ด้านจิตวิทยาและการเรียนรู้ (จ) ด้านเศรษฐศาสตร์ (ฉ) ด้านนิเทศศาสตร์และการสื่อสาร

3) การสนทนากลุ่ม (Focus group) ใช้แบบคำถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) โดยเครื่องมือการเก็บแบบสอบถามถึงโครงสร้างจะมุ่งไปที่การแสวงคำตอบจากคำถามงานวิจัยและวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเป็นสำคัญ โดยกลุ่มเป้าหมายแบ่งออกเป็นทั้งหมด 2 เวทีด้วยกันคือ

(ก) เวทีสนทนากลุ่มระดมความคิดเห็นด้านนวัตกรรมทางสังคมฯ โดยสภาเด็กและเยาวชนฯ รวมถึงเด็กและเยาวชนอื่นๆ

(ข) เวทีสนทนากลุ่มระดมความคิดเห็นด้านนวัตกรรมทางสังคมฯ โดยเครือข่ายคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนทั้งจากภาครัฐ และภาคเอกชนเพื่อพัฒนาสาธารณประโยชน์ (NGOs)

5.2 ขอบเขตด้านประชากร

กลุ่มตัวอย่างหรือประชากรในการศึกษานี้แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกัน คือ

กลุ่มที่ 1 ประกอบไปด้วย ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชาต่างๆ ทางสังคมศาสตร์ 6 ด้าน โดยผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิ จะเป็นผู้มีประสบการณ์ หรือมีผลงานเชิงประจักษ์โดดเด่นในแต่ละสาขาวิชาและมีบทบาทในการสร้างองค์ความรู้เพื่อขับเคลื่อนสังคม โดยผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางสังคมศาสตร์ด้านต่างๆ ในการสัมภาษณ์เชิงลึกนี้แบ่งออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่

1. ด้านกฎหมายและการเมือง

2. ด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์

3. ด้านสังคมและวัฒนธรรม

4. ด้านจิตวิทยาและการเรียนรู้

5. ด้านเศรษฐศาสตร์

6. ด้านนิเทศศาสตร์และการสื่อสาร

กลุ่มที่ 2 คือ เยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นเยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยเคยทำกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางสังคม โดยวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม

กลุ่มที่ 3 คือ เครือข่ายคณะทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นตัวแทนของหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ที่เกี่ยวข้องกับการนวัตกรรมทางสังคมหรือทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนในประเทศไทย โดยวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม

5.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระยะเวลาในการดำเนินการ 1 ปี 2 เดือน ตั้งแต่ ตุลาคม 2559 – ธันวาคม 2560

6. นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

1. การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน หมายถึง การที่เด็กและเยาวชนเข้าร่วมในการดำเนินโครงการ กิจกรรมต่างๆ ในสังคม หรือ นโยบายที่มีผลกระทบต่อเด็กและเยาวชน การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดพื้นที่และโอกาสให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในการคิด ลงมือทำ รับผิดชอบโดยมีผู้ใหญ่ในสังคมร่วมสนับสนุน
2. นวัตกรรมทางสังคม หมายถึง ผลผลิตทางความคิดสร้างสรรค์ มีความแปลกใหม่ และสร้างผลกระทบต่อสังคมได้ในวงกว้าง อาจอยู่ในรูปแบบของระบบการจัดการทรัพยากร การสื่อสาร ศิลปวัฒนธรรม รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพ การให้ความช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์
3. การขับเคลื่อนสู่สถานะ หมายถึง การที่เด็กและเยาวชนเข้าไปดำเนินการนวัตกรรมทางสังคมเพื่อให้เกิดการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงในเชิงองค์รวมที่ส่งผลต่อคนในชุมชนทั้งทางด้าน กาย จิต สังคม และปัญญา รวมไปถึงการมีจิตสำนึกต่อครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติ ท้ายที่สุดคือสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน
4. ทูทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น หมายถึง รูปแบบของเครือข่าย สายสัมพันธ์ เครือข่าย องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ วัฒนธรรม ประเพณีความคิดความเชื่อ ภูมิปัญญา ความรู้สึนึกคิด จิตใจ ความเชื่อ ทศนคติ ความเชื่อถือไว้วางใจกัน คุณค่าร่วมกัน ความเกื้อกูลซึ่งเป็นคุณค่าทางวัฒนธรรมนอกเหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจ

unh

2

แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ โดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน” เป็นการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ในเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคมที่ขับเคลื่อนสุขภาวะ” และ “การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนผ่านต้นทุนในสังคมและวัฒนธรรม” โดยการศึกษาดังกล่าวถือว่ามีความท้าทายอย่างมาก เนื่องจากคำว่า “นวัตกรรมทางสังคม” ในบริบทโลกยังมีความคลุมเครือถึงการจำกัดความหมายอย่างแท้จริง แม้ว่าในสังคมไทยจะมีทิศทางในการให้คำนิยามที่ไปในทิศทางเดียวกัน แต่เนื่องด้วยนวัตกรรมทางสังคมที่ต้องผลักดันการขับเคลื่อนสุขภาวะ เป็นสิ่งที่กว้างขวางอย่างมากและเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ รอบตัว นอกจากนี้ เรื่องการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเป็นประเด็นที่พูดถึงเป็นวงกว้างในประเทศไทยหากแต่ผลลัพธ์อย่างประจักษ์ยังมีไม่มากนัก และการนำต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมยังไม่ถูกนำมาปรับใช้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ต่อไปนี้

แนวคิดที่ 1 เรื่องนวัตกรรมทางสังคม

แนวคิดที่ 2 เรื่องสุขภาวะและการขับเคลื่อนสุขภาวะ

แนวคิดที่ 3 เรื่องการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

แนวคิดที่ 4 เรื่องทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม

แนวคิดเรื่องนวัตกรรมทางสังคม

ในหนังสือชื่อดังเรื่อง How We Got to Now: Six Innovations that Made the Modern World โดย Steven Johnson (2014, pp.1-12; 17-19) นักเขียนและนักสื่อสารวิทยาศาสตร์ชาวอเมริกันตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า จริงๆ แล้ว “นวัตกรรม” (innovation) เป็นสิ่งที่ผูกพันกับชีวิตมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย มนุษย์ใช้ความคิดสร้างสรรค์ของตนในการประดิษฐ์คิดค้นข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกหรือหาทางออกให้กับปัญหาในชีวิตประจำวันอยู่เสมอ ในทัศนะของจอห์นสัน หัวใจสำคัญของสิ่งประดิษฐ์หรือ “นวัตกรรม” ในฐานะสิ่งที่มนุษย์คิดค้นขึ้นเหล่านี้ไม่ได้อยู่ที่เพียงความคิดอันสดใหม่หรือการที่มันเป็นหลักฐานที่บ่งชี้ถึงความสามารถของมนุษย์ในการคิดอย่างสร้างสรรค์ แต่ทว่า “นวัตกรรม” ยังก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายที่แม้แต่ตัวผู้สร้างนวัตกรรมเองยังคาดไม่ถึง

ยกตัวอย่างเช่น นวัตกรรมการพิมพ์ของ Johannes Gutenberg ช่วงตีเหล็กชาวเยอรมันในทศวรรษ 1440 ซึ่งนอกจากจะเป็นสาเหตุหนึ่งให้วัฒนธรรมการ “อ่าน” เริ่มแพร่หลายในหมู่ประชาชนหลายระดับชั้น ยังส่งผลทางอ้อมให้ผู้คนเหล่านั้นพบว่าตัวเองมีปัญหาด้านสายตาอีกด้วย การค้นพบดังกล่าวทำให้การผลิตแว่นสายตากลายเป็นสิ่งที่จำเป็นมากยิ่งขึ้นสำหรับผู้คนวงกว้าง ทั้งที่ก่อนหน้านี้ แว่นสายตา (roidi da ogli) ในยุคแรกๆ แพร่หลายเฉพาะในกลุ่มนักบวชในยุโรปที่ต้องอ่านคัมภีร์ทางศาสนาอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะในยุโรปตอนใต้ซึ่งเป็นแหล่งผลิตแก้วและแว่นตาที่มีชื่อเสียงในช่วงเวลานั้น พัฒนาการเหล่านี้เป็นต้นธารของการศึกษาทดลองเกี่ยวกับสายตา การมองเห็น และ “แสง” ที่เติบโตอย่างมากในยุโรปยุคเรอเนสซองส์และในช่วงเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงนวัตกรรมในขอบเขตที่เฉพาะเจาะจงขึ้น โดยเฉพาะเมื่อคำว่า “นวัตกรรม” ถูกเชื่อมโยงเข้ากับคำว่า “สังคม” อันสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่รับรู้ถึงการอยู่อาศัยร่วมกันในแง่ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ความหมายของนวัตกรรมกลับไม่ได้หมายถึงเพียงสิ่งของหรือสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นวัตถุจำพวกแว่นสายตา หลอดไฟ นาฬิกา เครื่องบันทึกเสียง เครื่องปรับอากาศ หรือคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์มือถือ แต่ยังหมายถึงการคิดค้นในลักษณะอื่นๆ ที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการในชีวิตมนุษย์ ยกเว้นวิถีชีวิตทางด้านให้ดีขึ้น และเปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่างๆ ใน “สังคม” ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาที่โลกเรากำลังเผชิญอยู่ร่วมกัน (Drucker, 1985, pp. 30-32)

สำหรับการศึกษาในแนวคิดนวัตกรรมทางสังคม จึงพยายามสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคำดังกล่าวผ่านการทบทวนเอกสารและผลงานวิจัยต่างๆ ของโลกฝั่งตะวันตก ฝั่งอเมริกาที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วยประเด็นดังนี้

1. ความคลุมเครือของนวัตกรรมทางสังคม เพื่อชี้ให้เห็นถึงความไม่ชัดเจนในการเกิดขึ้น หรือ คำนิยามของคำดังกล่าว
2. ความหมายของ “นวัตกรรมทางสังคม” เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาของการให้คำจำกัดความ และความคล้ายกันในแต่ละการนิยามคำของแต่ละรุ่น
3. ประเภทของนวัตกรรมทางสังคม เพื่อระบุให้เห็นถึงประเภทต่างๆ ของนวัตกรรมทางสังคมที่ได้รับการศึกษา และแบ่งประเภทเพื่อให้เห็นถึงความหลากหลายของรูปแบบของสิ่งดังกล่าว
4. การสร้างนวัตกรรมทางสังคม เพื่อเสนอรูปแบบ และขั้นตอนในการสร้างสรรค์นวัตกรรมทางสังคม
5. เด็กและเยาวชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในนวัตกรรมทางสังคม เพื่อระบุให้เห็นชัดเจนมากขึ้นในการส่งเสริมและการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในการสร้างสรรค์นวัตกรรมทางสังคม

1. ความคลุมเครือของนวัตกรรมทางสังคม

“นวัตกรรมทางสังคม” (Social Innovation) กลายเป็นคำที่ได้รับความนิยมอย่างมากในโลกวิชาการภาษาอังกฤษนับตั้งแต่ทศวรรษ 1960-1970 เป็นต้นมา ภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจซึ่งส่งผลกระทบต่อผลิตภาพของภาคธุรกิจในประเทศที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจสูง โดยเฉพาะประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกา ก่อปรกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการประท้วงของกลุ่มนักศึกษา ขบวนการแรงงาน และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอื่นๆ เป็นปัจจัยผลักดันระลอกแรกให้แนวคิดเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคม” กลายเป็นที่กล่าวถึงกันมากขึ้นในวงวิชาการและแวดวงธุรกิจ ด้านหนึ่ง การชะลอตัวทางเศรษฐกิจเป็นระยะๆ บีบให้ผู้ประกอบการต้องกลับมาทบทวนถึงแนวทางที่จะช่วยให้ธุรกิจของตนเติบโตและอยู่รอดได้ภายในตลาดที่นับวันยิ่งแข่งขันกันเข้มข้นขึ้น อีกด้านหนึ่ง ความขัดแย้งอันมีรากฐานจากความไม่เท่าเทียมทางการเมืองและเศรษฐกิจช่วยเผยให้เห็นถึงปัญหาทางสังคมที่ประเทศต่างๆ ประสบคล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะมีความแตกต่างจากความยากจน ความเหลื่อมล้ำทางการกระจายรายได้ หรือการเลือกปฏิบัติทางการเมือง (Bouchard, 2013; ParisTech Review, 2011) ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการจำนวนหนึ่งเสนอทางออกใหม่ผ่านแนวคิดเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคม” ด้วยความเชื่อมั่นว่าการสร้างนวัตกรรมที่มีประสิทธิภาพบนฐานของการมีส่วนร่วมของหลายภาคส่วนจะช่วยสร้างทางออกใหม่ให้กับสังคมเมื่อเผชิญกับวิกฤตการณ์ต่างๆ รวมทั้งอาจช่วยแก้ไขอุปสรรคที่ขัดขวางพัฒนาการของสังคมและคุณภาพชีวิตของประชาชนได้อีกทางหนึ่ง (Bouchard, 2013, pp.273-275; Mulgan et al., 2007, p. 10)

แม้ “นวัตกรรมทางสังคม” จะเป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้บริบทของกระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ทำให้ประเด็นปัญหาทางสังคมข้างต้นได้รับการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง (Fujisawa et al., 2015) แต่ความเชื่อมโยงระหว่าง “นวัตกรรม” กับ “สังคม” ไม่ใช่สิ่งใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ทว่าปรากฏอยู่ก่อนหน้านั้นแล้วในงานเขียนของนักสังคมวิทยาชื่อดังในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 อาทิ Emile Durkheim และ

Max Weber ซึ่งชี้ให้เห็นถึงนัยสำคัญของ “นวัตกรรม” ในฐานะผลผลิตจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการสร้างระบบระเบียบทางสังคม (Baker and Mehmood, 2015, p.322; Grimm et al., 2013, p.439; Ionescu, 2015) ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน นักคิดที่มีชื่อเสียงบางคนกล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับ “นวัตกรรม” และผลกระทบของนวัตกรรมต่อสังคมในภาพรวมโดยไม่ได้ใช้คำว่า “นวัตกรรมทางสังคม” ตรงๆ ยกตัวอย่างเช่น Joseph Schumpeter นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกันเชื้อสายออสเตรียที่แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของการแข่งขันเชิงเทคโนโลยีนวัตกรรมในหมู่ผู้ประกอบการ ทั้งในระดับของสินค้า (product) กระบวนการผลิต (process) ตำแหน่งในตลาด (position) และกระบวนทัศน์ (paradigm) ซึ่งสุดท้ายจะค่อยๆ บ่อนทำลายการผูกขาดและกลายเป็นรากฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจที่มีพลวัต (Drucker, 1985, pp.26-28)

Chambon et al. (1982, p.8 cited in Baker and Mehmood, 2015, p.322) เสนอไว้ในหนังสือ *Les Innovations Sociales* ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นงานเขียนทางวิชาการเกี่ยวกับ “นวัตกรรมทางสังคม” เล่มแรกในยุโรปว่า นวัตกรรมทางสังคมอันมีรากฐานอยู่ที่การร่วมมือร่วมแรงของผู้คนในสังคมจะช่วยกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงให้ตอบสนองต่อความต้องการที่ไม่สามารถเติมเต็มด้วยวิธีการอื่นๆ ได้มากยิ่งขึ้น ขณะที่ Peter F. Drucker (1985, pp. 19-30) ผู้ผลักดันแนวคิดเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคม” ให้เป็นที่รู้จักมากขึ้นในโลกตะวันตก เชื่อมโยงความหมายของ “นวัตกรรมทางสังคม” เข้ากับความเป็นผู้ประกอบการ (Entrepreneurship) โดยมองว่า นวัตกรรมคือหัวใจสำคัญของการเป็นผู้ประกอบการ Drucker ได้รับอิทธิพลทางความคิดอย่างมากจากงานเขียนของ Schumpeter โดยเขาเชื่อว่า ผู้ประกอบการแต่ละคนต่างเป็นผู้สร้างนวัตกรรมในตัวเองอยู่แล้ว เนื่องจากผู้ประกอบการจำเป็นต้องแข่งขันกันเพื่อมองหาโอกาสใหม่ๆ แนวคิดใหม่ๆ และใช้ประโยชน์จากโอกาสและแนวคิดเหล่านี้เพื่อตอบสนองต่อโจทย์ทางสังคมและความต้องการของมนุษย์อยู่เสมอ Drucker มองว่าบทบาทของผู้ประกอบการในการสร้างนวัตกรรมในภาคส่วนที่เขาเรียกว่า ภาคสังคม (Social Sector) จะเป็นกลไกสำคัญในการแก้ไขปัญหาสังคมที่กำลังเกิดขึ้นและจะเกิดขึ้นในอนาคต

ถึงอย่างนั้นก็ตาม แม้ว่า “นวัตกรรมทางสังคม” จะเป็นคำที่ถูกใช้งานอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะในหมู่นักวิชาการด้านการบริหารจัดการธุรกิจ แต่ดูเหมือนหลายคนจะเห็นตรงกันว่า “นวัตกรรมทางสังคม” เป็นคำที่มีความคลุมเครือในตัวเองสูง สาเหตุประการหนึ่งเนื่องจากมันครอบคลุมความหมายที่กว้างขวางมากจนเราอาจนับรวมทุกสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นขึ้นมาให้อยู่ภายใต้หัวข้อ “นวัตกรรมทางสังคม” ได้ (Pol and Ville, 2009)

Alex Nicholls และ Alex Murdoch (2013, pp.3-4) สองนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านธุรกิจเพื่อสังคมและผู้ประกอบการเพื่อสังคม (Social Entrepreneurship) เสนอว่า ความท้าทายสำคัญของ “นวัตกรรมทางสังคม” อยู่ที่คำนิยามของคำว่า “นวัตกรรม” ที่ค่อนข้างเปิดกว้างต่อการตีความ นอกจากนี้ ถึงแม้แทบทุกคนจะเห็นตรงกันว่า คำว่า “นวัตกรรม” ย่อมหมายถึงการเป็นสิ่ง “ใหม่” แต่นักวิชาการด้านนวัตกรรมต่างนิยาม “ความใหม่” บนเงื่อนไขที่แตกต่างกันไปจนเกิดปัญหาว่า หากสิ่งๆ หนึ่งเป็นนวัตกรรมบางอย่างมีความแปลกใหม่ในขั้นตอนของการสร้างสรรค์ แต่กลับไม่ได้ก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติและไม่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคมใดๆ ขึ้นใหม่ เราควรนับมันเป็นนวัตกรรมทางสังคมด้วยหรือไม่

ทำนองเดียวกัน Taco Brandsen และคณะ (2016, p.4) ตั้งข้อสังเกตว่า แนวคิดเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคม” มักถูกกล่าวถึงอย่างกว้างๆ ในหมู่นักวิชาการ นักธุรกิจ นักการเมือง หรือกระทั่งผู้กำหนดนโยบาย ถึงแม้ประเทศต่างๆ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาและประเทศในสหภาพยุโรปจะมีสิ่งที่เรียกว่า “นวัตกรรมทางสังคม” อยู่จำนวนมาก แต่แนวคิดนี้ก็กลับมักไม่ได้รับการนิยามให้แน่ชัดว่าคืออะไรกันแน่ ส่งผลให้ “นวัตกรรมทางสังคม” เปรียบเสมือน “ไข่มุกที่ไร้เปลือกหอย” (Pearl Without an Oyster) ซึ่ง

“ดูงดงาม แต่เรากลับไม่ทราบว่ามันมาจากที่ไหน นวัตกรรมเหล่านั้นสามารถเกิดขึ้นในบริบทความสัมพันธ์ทางสังคม กฎเกณฑ์ พื้นที่ และการเมืองระดับท้องถิ่นที่มีความเฉพาะตัวได้อย่างไร นวัตกรรมทางสังคมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อระบบสวัสดิการในท้องถิ่นอย่างไร และเราจะทำให้มันทำได้อย่างไรว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างนวัตกรรมทางสังคมกับนโยบายสาธารณะจะก่อให้เกิดผลในแง่บวกต่อการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงสังคม”

ถึงแม้ความเข้าใจดั้งเดิมเกี่ยวกับนิยามความหมายของ “นวัตกรรม” มักถูกใช้ในความหมายทางเศรษฐกิจมากกว่าสังคม แต่ในปัจจุบัน ประเด็นทางเศรษฐกิจล้วนผูกพันกับประเด็นทางสังคมอย่างแนบแน่นจนเรายากจะแยกได้ว่าเรื่องใดเป็นประเด็นทางเศรษฐกิจที่ไม่เกี่ยวข้องกับสังคมและเรื่องใดเป็นประเด็นทางสังคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ Diogo Vasconcelos นักการเมืองผู้ลี้ภัยชาวโปรตุเกส ผู้มีบทบาทในการทำงานด้านนวัตกรรมทางสังคมร่วมกับองค์กรระหว่างประเทศมากมายชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้

“เศรษฐกิจเคยถูกมองว่าเป็นเรื่องของผลผลิตความมั่งคั่ง ส่วนสังคมถูกมองเป็นเรื่องของการใช้จ่าย แต่เรื่องนี้ไม่ใช่ความจริงอีกต่อไปสำหรับเศรษฐกิจในศตวรรษที่ 21 ภาคส่วนอย่างเช่นสุขภาพ การบริการทางสังคม และการศึกษาที่มีแนวโน้มที่จะเติบโตขึ้นในแง่ GDP และในแง่ของการสร้างงาน ในขณะที่อุตสาหกรรมอื่นๆ กลับกำลังหดตัวลง ในระยะยาว นวัตกรรมในการบริการทางสังคมและการศึกษามีความสำคัญเทียบเท่ากับนวัตกรรมในอุตสาหกรรมยาและอุตสาหกรรมการบิน” (European Commission, 2013, p.3)

ด้วยเหตุนี้ แม่นวนคิดเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคม” ในปัจจุบันจะยังคงได้รับมรดกจากความเข้าใจข้างต้นอันเห็นได้จากให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้ประกอบการในฐานะหนึ่งในผู้ผลักดันการสร้างนวัตกรรมทางสังคม (Bull, 2008; Ridley-Duff and Bull, 2015; Drucker, 1985) ตัวอย่างเช่นการพัฒนาแนวคิดเรื่อง “ความเป็นผู้ประกอบการ” ไปสู่ ความเป็น “ผู้ประกอบการพลเมือง” (civic entrepreneurship) ในทัศนะของ Stephen Goldsmith (2010, p.6) อดีตนายกเทศมนตรีชื่อดังของเมืองอินเดียนาโพลิส แต่ความหมายของ “นวัตกรรมทางสังคม” ได้ขยายขอบเขตการให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ร่วมกับบทบาทของผู้สร้างนวัตกรรมที่ไปไกลกว่าเพียงผู้ประกอบการในความหมายทางธุรกิจเท่านั้น

2. ความหมายของ “นวัตกรรมทางสังคม”

ที่ผ่านมา คำว่า “นวัตกรรมทางสังคม” ถูกนำไปใช้อธิบายถึงปรากฏการณ์ทางสังคมในหลากหลายกรณี ทั้งในด้านการเมืองและการบริหารงานภาครัฐ ภาคธุรกิจ การเคลื่อนไหวทางสังคม เรื่อยไปจนถึงกิจการเพื่อสังคมในลักษณะต่างๆ (Fujisawa et al., 2015) ในงานวิจัยเรื่อง “The Open Book of Social Innovation” ซึ่งจัดทำโดยทีมวิจัยจากมูลนิธิ The Young Foundation ได้ให้คำนิยามไว้ว่า “นวัตกรรมทางสังคม” เป็น “แนวคิดใหม่ๆ (ทั้งในรูปแบบสินค้า บริการ หรือต้นแบบต่างๆ) ที่ตอบสนองต่อความจำเป็นทางสังคมและสร้างความสัมพันธ์หรือความร่วมมือทางสังคมรูปแบบใหม่ขึ้นมาในเวลาเดียวกัน” หรือเป็น “วิธีการในการสร้างสรรค์คำตอบใหม่ที่มีประสิทธิภาพเพื่อหาทางออกให้กับความท้าทายต่างๆ ของยุคสมัย” โดยไม่ได้มีขอบเขตที่แน่ชัดและสามารถเกิดขึ้นได้กับทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ หรือภาคประชาสังคม ในแง่นี้ มันจึงเป็น “นวัตกรรมที่ทั้งเป็นประโยชน์ต่อสังคมและยกระดับความสามารถของสังคม” ในการรับมือกับความท้าทายต่างๆ ที่ไม่อาจจัดการได้ด้วยโครงสร้างทางการเมืองและนโยบายอย่างที่มีอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะเมื่อความท้าทายเหล่านั้นเป็นประเด็นปัญหาที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง แต่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับโลก อาทิ ความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ โรคระบาด และความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ (Murray, Caulier-Grice and Mulgan, 2016, pp.2-3)

ขณะที่คณะกรรมการสหภาพยุโรป (European Commission, 2013, p.6) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญเชิงนโยบายในการผลักดันแนวคิดเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคม” รวมทั้งยังอุดหนุนงบประมาณสำหรับโครงการริเริ่มใหม่ๆ ที่มีเป้าหมายเพื่อรับมือกับความท้าทายทางสังคมในยุโรปอย่างต่อเนื่อง ได้นิยามว่า “นวัตกรรมทางสังคม” คือการพัฒนาและใช้ประโยชน์จากแนวคิดใหม่ๆ เพื่อตอบสนองต่อความท้าทายและส่งเสริมความร่วมมือทางสังคมโดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ นอกจากนี้ นวัตกรรมทางสังคมยังต้องพึ่งพา “ความสร้างสรรค์ของพลเมือง องค์กรประชาสังคม ชุมชนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ และผู้ปฏิบัติงานในภาครัฐ” อันเป็น “โอกาสของภาครัฐและภาคเอกชนในการผลิตสินค้าและบริการที่สร้างความพึงพอใจให้กับประชาชน และตอบสนองต่อความทะเยอทะยานที่ทุกคนมีส่วนร่วมได้ดียิ่งขึ้น”

ตารางที่ 1 ความหมายของนวัตกรรมทางสังคม

ผู้เขียน	นิยาม	เป้าหมาย
Taylor (1970)	วิธีการใหม่ในการทำสิ่งต่างๆ	ตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม
Chambon et al. (1982)	ปฏิบัติการ	เพื่อให้ปัจเจกชนหรือกลุ่มคนรับมือกับความต้องการทางสังคมที่อาจบรรลุได้ด้วยวิธีการอื่น
Mumford (2002)	การพัฒนาและใช้ประโยชน์แนวคิดใหม่ๆ เกี่ยวกับการจัดระเบียบกิจกรรมที่ผู้คนมีส่วนร่วม	ตอบสนองต่อเป้าหมายหนึ่งๆ หรือเป้าหมายที่มีร่วมกัน
Nilsson (2003)	การก้าวกระโดดที่สำคัญ สร้างสรรค์ และยั่งยืน	ตอบสนองต่อปัญหาที่ลึกซึ้งและยังไม่ได้รับการแก้ไข
Mulgan et al. (2007)	ความคิดใหม่ๆ หรือเป็นกิจกรรมและการบริการที่มีความคิดริเริ่ม (innovative) ซึ่งมักพัฒนาขึ้นโดยองค์กรที่มีสังคมเป็นเป้าหมาย	ตอบสนองความต้องการที่ยังไม่ได้รับการตอบสนอง
Phills Jr., Deiglmeier, and Miller (2008)	กระบวนการในสร้าง ระดมการสนับสนุน และใช้แนวทางใหม่ๆ	ตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมและหาทางออกให้กับปัญหาทางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน
European Commission (2013)	การพัฒนาและใช้ประโยชน์จากแนวคิดใหม่ๆ (ทั้งในรูปของสินค้า บริการ และต้นแบบต่างๆ)	ตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมและสร้างความสัมพันธ์หรือความร่วมมือทางสังคมรูปแบบใหม่
Murray, Caulier-Grice and Mulgan (2016)	แนวคิดใหม่ๆ (ทั้งในรูปสินค้า บริการ หรือต้นแบบต่างๆ)	ตอบสนองต่อความจำเป็นทางสังคมและสร้างความสัมพันธ์หรือความร่วมมือทางสังคมรูปแบบใหม่ขึ้นมาในเวลาเดียวกัน
Lundström and Zhou (2016)	ยุทธศาสตร์ ชุดความคิด แนวคิด และวิธีการจัดการใหม่ๆ	ตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมทุกรูปแบบ และสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาสังคม

ตัวอย่างคำนิยามที่ยกมาข้างต้นสอดคล้องกับข้อเสนอของนักวิชาการหลายคน อาทิ Taylor (1970); Chambon และคณะ (1982); Nilsson (2003) Mulgan และคณะ (2007) ฯลฯ (ดูตารางที่ 1) ซึ่งเสนอในทำนองเดียวกันว่า “นวัตกรรมทางสังคม” คือการพัฒนาแนวคิดหรือวิธีการในการตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมที่ยังคงไม่ได้รับการแก้ไขด้วยวิธีการที่มีอยู่เดิม ขณะเดียวกัน Phills Jr., Deiglmeier, และ Miller (2008) นักวิชาการด้านนวัตกรรมทางสังคมจากมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด (Stanford University) อธิบายเพิ่มเติมว่า นวัตกรรมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนอาจประเมินได้จากผลประโยชน์ที่ตกกับสังคมในภาพรวมมากกว่าเกิดขึ้นกับคนเพียงไม่กี่คน นอกจากนี้ พวกเขาายังได้เสนอหลักเกณฑ์สำคัญในการพิจารณาว่าสิ่งใดควรถือว่าเป็น “นวัตกรรมทางสังคม” โดยหลักเกณฑ์ที่ว่านั้น ได้แก่ ความสดใหม่ (Novelty) ในแง่ผู้ใช้ บริษัท หรือการประยุกต์ใช้งาน และการก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อสังคมในทางที่ดีขึ้น (Improvement)

อีกด้านหนึ่ง Lundström และ Zhou (2016, pp.133-149) ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง “นวัตกรรมทางสังคม” กับนวัตกรรมทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางธุรกิจ ทั้งสองมองว่า นวัตกรรมทางสังคมมีความแตกต่างจากนวัตกรรม 2 ประเภทแรกทั้งในแง่วัตถุประสงค์ ตัวแสดง เกณฑ์ในการวัดความสำเร็จ ทรัพยากรที่สำคัญ และโครงสร้างองค์กร กล่าวคือ นวัตกรรมทางสังคมเป็นการนำความรู้ใหม่มาประยุกต์ใช้โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมเป็นสำคัญ ตัวแสดงหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมจึงอาจเป็นรัฐบาล องค์กรไม่แสวงหาผลกำไร มูลนิธิต่างๆ ประชาชน รวมถึงภาคธุรกิจเองก็ได้ ขณะเดียวกัน หัวใจในความสำเร็จของนวัตกรรมทางสังคมไม่ได้อยู่ที่การสร้างผลกำไร แต่เป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับสังคม โดยอาศัยทรัพยากรที่มีความหลากหลาย ทั้งทรัพยากรทางการเงิน การตระหนักรู้ทางการเมือง รวมถึงการร่วมมือร่วมแรงของอาสาสมัครต่างๆ นอกจากนั้นแล้ว นวัตกรรมทางสังคมยังมีรูปแบบเชิงโครงสร้างองค์กรที่แตกต่างจากนวัตกรรมในลักษณะอื่นตรงที่มีรูปแบบการเติบโตได้หลากหลายและอาจมีพลวัตน้อยกว่านวัตกรรมทางธุรกิจ

3. ประเภทของนวัตกรรมทางสังคม

ความหมายที่หลากหลายของนวัตกรรมทางสังคมทำให้มีความพยายามจัดประเภทนวัตกรรมทางสังคมออกเป็นหมวดหมู่ต่างๆ โดยอิงกับรูปแบบและผลลัพธ์ของตัวนวัตกรรมเหล่านั้น

ในแง่รูปแบบ Satish Nambisan (2009) ศาสตราจารย์ด้านความเป็นผู้ประกอบการและการจัดการเทคโนโลยี ประจำมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-มิลวอกี (University of Wisconsin-Milwaukee) เสนอว่า เราอาจแบ่งนวัตกรรมทางสังคมออกเป็น 6 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ (1) นวัตกรรมทางการจัดการ เช่น ระบบการจัดการอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) หรือที่รู้จักกันทั่วไปในชื่อ ระบบจัดการแบบเทย์เลอร์ (Taylorism) (2) นวัตกรรมเชิงสถาบัน อาทิ ระบบไมโครเครดิตหรือระบบเงินกู้โดยไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน (3) นวัตกรรมเชิงองค์กร เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) โครงการการศึกษาแบบเปิด (Open University) (4) นวัตกรรมทางการเมือง เช่น การประชุมสัมมนานานาชาติต่างๆ (5) นวัตกรรมทางกฎหมาย เช่น กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา และ (6) นวัตกรรมทางวัฒนธรรม เช่น แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นต้น

ขณะที่ในเอกสารเรื่อง “An introduction to social innovation for NGOs” จัดทำโดย Bond (2016, pp.5-9) เครือข่ายองค์กรพัฒนาสังคมประเทศอังกฤษ ได้จำแนกนวัตกรรมทางสังคมออกเป็น 9 รูปแบบ ได้แก่ (1) นวัตกรรมในรูปของการสร้างรายได้ เช่น JITA วิสาหกิจเพื่อสังคมในบังคลาเทศที่มุ่งสร้างรายได้ให้กับกลุ่มผู้หญิงที่ไม่มีรายได้เป็นของตัวเอง (2) นวัตกรรมในรูปของความร่วมมือ เช่น การสร้างเครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในทาจิกิสถานโดยองค์กร Oxfam (3) นวัตกรรมในรูปการปรับโครงสร้างองค์กร เช่น การเปลี่ยนโครงสร้างองค์กรของหน่วยงาน Family for Every Child จากการเป็นองค์กรที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ประเทศอังกฤษ กลาย

เป็นองค์กรที่มีเครือข่ายอยู่ทั่วโลก (4) นวัตกรรมในรูปกระบวนการที่ทำให้งานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เช่น การพัฒนาแอปพลิเคชันเพื่อให้ประชาชนสามารถแจ้งเหตุรถติดได้ไม่ทำลายป่าแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้อย่างทันที่ (5) นวัตกรรมในรูปสินค้าหรือบริการ เช่น โครงการ Hello Tractor ซึ่งออกแบบรถแทรกเตอร์ราคาประหยัดและให้บริการแก่ชาวนาในไนจีเรียอย่างรวดเร็วผ่านการส่งข้อความทางโทรศัพท์มือถือ (6) นวัตกรรมในรูปสินค้าหรือบริการร่วม เช่น องค์กร Living Goods ที่มุ่งให้บริการสาธารณสุขแก่คนยากจนในแอฟริกาและสร้างเครือข่ายผู้สนับสนุนสาธารณสุขชุมชนเพื่อเป็นตัวแทนของชุมชนในการทำงานร่วมกับองค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ (7) นวัตกรรมในรูปแบบของช่องทางการสื่อสาร เช่น โครงการ Project Kogolagano ซึ่งการใช้ประโยชน์จากคลื่นความถี่ของกิจการโทรศัพท์ที่ไม่มีการใช้งานในพื้นที่ เพื่อสร้างช่องทางให้คนยากจนในบอตสวานาสามารถพูดคุยกับแพทย์โดยไม่ต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปโรงพยาบาล (8) นวัตกรรมในรูปการนำเสนอผลิตภัณฑ์ (Brand) เช่น การปรับภาพลักษณ์ของยาคุมกำเนิดให้กลายเป็น “ยาควบคุมประจำเดือน” (Menstrual regulators) เพื่อช่วยให้หญิงสาวในบังคลาเทศสามารถเข้าถึงบริการยุติการตั้งครรภ์ที่ปลอดภัยได้มากขึ้น และ (9) นวัตกรรมในรูปของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น โครงการ Source International ซึ่งสนับสนุนให้ประชาชนประเมินและทดสอบมลพิษในชุมชนของตนเองได้ผ่านเทคโนโลยีต่างๆ โดยไม่ต้องรอความเห็นและผลการประเมินจากผู้เชี่ยวชาญเพียงอย่างเดียว

ในแง่ของผลลัพธ์ Baker และ Mehmood (2015, p.323) เสนอว่า นวัตกรรมทางสังคมสามารถก่อให้เกิดผลลัพธ์แก่สังคมได้ในหลายระดับคือ (1) ระดับจุลภาค (micro-level) หมายถึงนวัตกรรมที่มุ่งตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทุกๆ ไป (2) ระดับมัธยภาค (meso-level) หมายถึงนวัตกรรมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มทางสังคม และ (3) ระดับมหภาค (macro-level) คือนวัตกรรมที่เชื่อมโยงเป้าหมายทั้งสองระดับข้างต้นเข้าด้วยกันเพื่อยกระดับไปสู่ความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบทำนองเดียวกัน Nicholls และ Murdoch (2013, pp.3-4) เสนอว่า ผลลัพธ์ของนวัตกรรมทางสังคมสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ระดับได้แก่ (1) นวัตกรรมที่ค่อยเป็นค่อยไป (incremental) หมายถึง นวัตกรรมที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการของตลาดอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การผลิตสินค้าและบริการ เช่น โครงการ Kickstarter ซึ่งเปิดให้ผู้คนทั่วไปสามารถนำเสนอแนวคิดที่แปลกใหม่ของตนและระดมเงินบริจาคสำหรับการพัฒนาโครงการผ่านแพลตฟอร์มของเว็บไซต์ได้โดยตรง (2) นวัตกรรมเชิงสถาบัน (institutional) หมายถึง นวัตกรรมที่มุ่งปรับปรุงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิมให้ก่อประโยชน์ทางสังคมใหม่ๆ โดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับตลาด เช่น โครงการ M-Pesa ที่ให้บริการธุรกรรมทางการเงินและการเงินระดับจุลภาค (Microfinance) ผ่านโทรศัพท์มือถือ และ (3) นวัตกรรมที่พลิกโฉมสังคม (Disruptive) หมายถึง นวัตกรรมที่มุ่งเปลี่ยนแปลงสำนึกการรับรู้ของผู้คนและระบบโครงสร้างทางสังคม โดยส่วนมากมักเป็นนวัตกรรมที่มีเป้าประสงค์ทางการเมือง ตัวอย่างเช่น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ รวมไปถึงโครงการ Tostan ซึ่งเน้นการเพิ่มพูนพลังให้กับผู้หญิงในทวีปแอฟริกาผ่านระบบการศึกษาผู้ใหญ่และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในโครงการที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนของตนเองให้มากขึ้น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นอย่างพลิกโฉมสังคมของโครงการนี้คือ การช่วยให้ผู้หญิงจำนวนมากกล้าลุกขึ้นตั้งคำถามกับพิธีกรรมขลิบอวัยวะเพศสตรี (Female Genital Mutilation) เนื่องจากพวกเธอมีความเข้าใจและตระหนักถึงสิทธิในเนื้อตัวร่างกายของตนเองและสิทธิที่จะปลอดจากความรุนแรงทุกรูปแบบ

ขณะเดียวกัน Gaupmann (2012) และ Schmidt (2014) มองว่า นวัตกรรมทางสังคมที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์อย่างค่อยเป็นค่อยไปไปกับนวัตกรรมทางสังคมที่พลิกโฉมสังคมนั้นมีความแตกต่างกันในหลายประเด็น กล่าวคือ นวัตกรรมที่ค่อยเป็นค่อยไปมักมีความเสี่ยงต่ำ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่ละน้อย และมักไม่ได้ท้าทายต่อสถานภาพที่เป็นอยู่เดิมมากนัก (Status Quo) ด้วยเหตุนี้ นวัตกรรมในลักษณะนี้จึงได้รับการตอบรับจากประชาชนทั่วไปได้ง่ายกว่าและก่อให้เกิดกระแสต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์ค่อนข้างน้อย ในทางกลับกัน นวัตกรรมที่มุ่งพลิกโฉมสังคมมักเป็นนวัตกรรมที่มีความเสี่ยงสูง หวังจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างก้าวกระโดด และท้าทายต่อสถานภาพที่เป็นอยู่เดิม จึงมักจะได้รับคำตอบด้านลบและไม่ค่อยประสบความสำเร็จ ยังไม่นับว่าหลายครั้ง การพัฒนานวัตกรรมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้จริงมักต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งรัฐบาล ภาคธุรกิจ และองค์กรเพื่อสังคมอีกด้วย (Work, 2010)

เราอาจสรุปได้ว่า “นวัตกรรมทางสังคม” คือการใช้ประโยชน์จากแนวทางหรือวิธีการใหม่ๆ ในการตอบสนองความต้องการทางสังคมหรือแก้ไขโจทย์ทางสังคมที่ยังแก้ไขไม่ได้ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เพื่อมุ่งสร้างความเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาคหรือในระดับที่สั้นคลอนโครงสร้างทางสังคม แนวทางหรือวิธีการใหม่ๆ เหล่านี้นี้อาจปรากฏในหลายรูปแบบทั้งที่เป็นสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ การให้บริการ โครงการริเริ่ม สถาบันทางสังคม ความรู้ พื้นที่ทางวัฒนธรรม เรื่อยไปจนถึงนวัตกรรมในพื้นที่ดิจิทัล นิยามดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเสนอของสำนักงานที่ปรึกษาด้านนโยบายยุโรป (Bureau of European Policy Advisors) ของสหภาพยุโรปที่ระบุว่า องค์ประกอบสำคัญของนวัตกรรมทางสังคมอาจประกอบด้วย 3s (European Commission, 2013, pp.2-3) ได้แก่ (1) นวัตกรรมที่ตอบสนองต่อความต้องการของสังคม (Social Demand Innovation) ซึ่งหมายถึงตัวนวัตกรรมที่ตอบสนองต่อปัญหาที่ไม่สามารถจัดการได้ด้วยโครงสร้างที่มีอยู่เดิม (2) ความท้าทายทางสังคม (Societal Challenges) ซึ่งสามารถแก้ไขได้ด้วยการบูรณาการนวัตกรรมต่างๆ เข้าด้วยกัน และ (3) ความเปลี่ยนแปลงในเชิงระบบ (Systemic Change) ซึ่งบางคนมองว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของนวัตกรรมทางสังคม (Cheng and Mohamed, 2010, p.25)

4. การสร้างนวัตกรรมทางสังคม

ถึงแม้ว่านิยามและการจัดประเภทของนวัตกรรมทางสังคมข้างต้นจะแสดงให้เห็นว่า นวัตกรรมทางสังคมเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง ทั้งยังเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงที่หลากหลาย ทว่าหลายครั้ง เรื่องราวเกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคมมักถูกบอกเล่าผ่านชีวิตประวัติของผู้นำทางสังคมในฐานะผู้คิดค้นนวัตกรรม มากกว่าจะมองเห็นนวัตกรรมทางสังคมในฐานะกระบวนการในภาพกว้างอย่างที่ควรจะเป็น

Mulgan และ (2007, pp.13-15) ยืนยันถึงประเด็นนี้ไว้ว่า ประวัติศาสตร์ของนวัตกรรมทางสังคมมักถูกบอกเล่าผ่านเรื่องเล่าของวีรบุรุษหรือผู้ประกอบการทางสังคมเพียงคนเดียวที่มีความคิดปณิธานอันยิ่งใหญ่ในการเปลี่ยนแปลงโลก เรื่องราวของ Robert Owen นักปฏิรูปชาวเวลส์ผู้ได้รับยกย่องให้เป็นหัวหอกของขบวนการสหกรณ์ (Cooperative Movement) ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 และ Michael Young ผู้ก่อตั้ง Young Foundation องค์กรไม่แสวงหาผลกำไรจากประเทศอังกฤษที่มีชื่อเสียงอย่างมากจากการทำงานด้านนวัตกรรมทางสังคมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างเป็นตัวอย่างที่ดีของทัศนคติข้างต้น

ในกรณีของ Owen การร่วมทุนกับมิตรสหายเพื่อลงทุนซื้อโรงงานทอผ้า 4 แห่งในหมู่บ้าน New Lanark ประเทศสกอตแลนด์ ก่อนปรับปรุงพื้นที่อยู่อาศัยของคณาและสภาพการทำงานด้วยการเลิกจ้างแรงงานเด็กที่อายุน้อยกว่า 10 ปี และส่งเด็กเหล่านั้นไปยังโรงเรียนและสถานรับเลี้ยงเด็กก่อนที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ จัดการศึกษาและฝึกอบรมคนงานทั่วไป ส่งเสริมบริการทางสุขภาพให้กับแรงงาน และวางผังเมืองใหม่โดยให้มีพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจภายในชุมชน ทำให้ New Lanark กลายเป็นชุมชนต้นแบบของการจัดการสังคมและชุมชนอุตสาหกรรมอย่างเป็นระบบและเป็นธรรม จนได้รับการยอมรับจากบรรดานักการเมืองและนักปฏิรูปในช่วงเวลาเดียวกันเป็นอย่างมาก

ขณะที่ Michael Young อดีตหัวหน้าทีมวิจัยของพรรคแรงงานของอังกฤษ ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในทางความคิดและในทางปฏิบัติต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมอังกฤษ ในฐานะนักการเมือง Young มีส่วนร่วมออกแบบระบบรัฐสวัสดิการของประเทศ ขณะที่ในฐานะนักคิดทางสังคม Young เขียนหนังสือขายดีหลายเล่มที่ชี้ชวนให้ผู้อ่านเปลี่ยนทัศนคติต่อประเด็นปัญหาทางสังคมต่างๆ อาทิ การวางผังเมือง การศึกษา และความยากจน นอกจากนี้ เขายังมีส่วนในการก่อตั้งองค์กรทางสังคมใหม่ๆ อีกกว่า 60 แห่ง ซึ่งล้วนแต่มีเป้าหมายเพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมในรูปแบบที่แตกต่างกันอยู่ในปัจจุบัน อาทิ โครงการ Open University ที่พยายามเสริมสร้างความรู้ให้กับผู้คนในพื้นที่ต่างๆ ผ่านการศึกษาทางไกล หรือสมาคม Consumers' Association ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และให้คำแนะนำเกี่ยวกับสิทธิของผู้บริโภคให้กับประชาชนทั่วไป เป็นต้น (Mulgan et al., 2007, pp. 13-15)

ตัวอย่างเหล่านี้เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของความพยายามของผู้คนอีกจำนวนมากที่มุ่งมั่นในการสร้างนวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือตอบสนองต่อความต้องการของสังคมที่โครงสร้างทางการเมืองในเวลานั้นไม่สามารถรับมือได้ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้คุณสมบัติส่วนบุคคลอย่างความคิดริเริ่ม ความมุ่งมั่น ความหลักแหลม ความทะเยอทะยาน หรือความสามารถในการสื่อสารแนวคิดที่ซับซ้อนให้กับผู้คนจำนวนมากเข้าใจได้ง่ายจะเป็นคุณสมบัติเบื้องหลังความสำเร็จของผู้สร้างนวัตกรรมหรือผู้ประกอบการทางสังคมเหล่านี้จริง (Phills Jr., Deiglmeier, and Miller, 2008) แต่น่าจะเป็นการดีกว่าหากเราเข้าใจถึงข้อเท็จจริงที่ว่า ความสำเร็จเหล่านี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากความร่วมมือและแรงสนับสนุนทั้งทางกายภาพและทางการเงินจากผู้คนและองค์กรอีกจำนวนมาก (Mulgan, 2010, p.345; Osburg and Schmidpeter, 2013, p.68)

ปัจจุบัน หลายประเทศหันมาให้ความสำคัญกับนวัตกรรมทางสังคมกันมากขึ้น รัฐบาลของอดีตประธานาธิบดีบารัค โอบามา ของสหรัฐฯ ได้ก่อตั้ง “กองทุนนวัตกรรมทางสังคม” (Social Innovation Fund) เพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรทางสังคมในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมให้สอดคล้องกับวาระเชิงนโยบายของรัฐบาล ขณะที่ในสกอตแลนด์ รัฐบาลได้ก่อตั้งสถาบันวิจัยทางเทคโนโลยีที่มุ่งเน้นด้านการพัฒนานวัตกรรม โดยทำหน้าที่พยากรณ์ความต้องการของตลาดและให้เงินทุนสนับสนุนการวิจัยและพัฒนานวัตกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในอนาคต (Bates, 2012, pp.xxviii-xxix) ในเอเชีย การลงทุนเพื่อพัฒนานวัตกรรมทางสังคมภายใต้ความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรเพื่อสังคมยังเติบโตขึ้นเรื่อยๆ ในเกาหลีใต้ รัฐบาลท้องถิ่นของกรุงโซลก่อตั้งสำนักงานนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation Bureau) เพื่อวางยุทธศาสตร์การพัฒนานวัตกรรมทางสังคม และสนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนานวัตกรรมภายในกรุงโซล (Han et al., 2013) ขณะที่ในญี่ปุ่น ภาคเอกชนมีบทบาทนำด้านนวัตกรรมทางสังคมมากกว่าภาครัฐ รายงานของกระทรวงเศรษฐกิจ การค้า และอุตสาหกรรม (METI) ในปี 2552 ระบุว่า องค์กรที่มีบทบาทสำคัญด้านนวัตกรรมทางสังคมมากที่สุดคือ กลุ่มองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 46.7 ของตลาดนวัตกรรมทางสังคมทั้งประเทศ รองลงมาคือ กลุ่มองค์กรแสวงหาผลกำไร (กลุ่มบริษัทจำกัด) คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 20.5 (Fujisawa, 2015, p.7)

จะเห็นได้ว่านวัตกรรมทางสังคมเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ดังนั้น การออกแบบและพัฒนา นวัตกรรมทางสังคมจึงไม่ใช่เรื่องของการรอคอยให้บุคคลที่มีคุณสมบัติส่วนตัวโดดเด่นลุกขึ้นมาสร้างความเปลี่ยนแปลง หากแต่ดำเนินไป ด้วยความเชื่อมั่นว่าบุคคลธรรมดาทุกคนสามารถคิดค้น นำเสนอแนวทางใหม่ๆ ตลอดจนร่วมมือกันเพื่อพัฒนาสังคมหรือชุมชนที่พวกเขาอาศัยอยู่ให้ดีขึ้นได้ สิ่งสำคัญในการพัฒนานวัตกรรมจึงอยู่ที่การร่วมมือกันตั้งคำถาม หาแนวทางแก้ไข ขับเคลื่อนแนวทางที่ได้ไปสู่การปฏิบัติ พร้อมทั้งสร้างเงื่อนไขที่เอื้อต่อความคิดสร้างสรรค์และการเกิดนวัตกรรมเหล่านั้น อาทิ การส่งเสริมการกระจายอำนาจทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ การส่งเสริมเสรีภาพในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น หรือการก่อตั้งแหล่งทุนอิสระในการสนับสนุนนวัตกรรมทางสังคมเพื่อตัดปัญหาเรื่อง “วาระซ่อนเร้น” หรือการขัดต่อผลประโยชน์ของผู้ให้ทุน เป็นต้น (Mulgan et al., 2007)

ในเมื่อนวัตกรรมทางสังคมเป็นกระบวนการในการสรรหาทางเลือกจากแนวคิดใหม่ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมที่ไม่อาจบรรลุได้ด้วยทางเลือกที่มีอยู่เดิม เราจะมีวิธีในการพัฒนานวัตกรรมเหล่านี้ขึ้นมาให้เป็นรูปธรรมได้อย่างไร ในที่นี้จะยกตัวอย่างแนวทางในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม 2 แนวทาง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันอย่างมากในแง่กระบวนการ แต่อาจแตกต่างกันเล็กน้อยในรายละเอียด

แนวทางที่ 1

Mulgan และ (2007) และ Reeder และคณะ (2012) เสนอตรงกันว่า กระบวนการในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมสามารถจำแนกได้ง่ายๆ เป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่

(1) การสร้างแนวคิดใหม่ด้วยการทำความเข้าใจความต้องการทางสังคมและเสนอทางออกในเบื้องต้นแนวคิดใหม่นี้อาจได้มาจากประสบการณ์ตรงของผู้สร้างนวัตกรรม หรือจากการมีส่วนร่วมรับฟังปัญหาและทัศนะของบุคคลหรือกลุ่มคนอื่นๆ หรืออาจสังเคราะห์จากการพูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการกับผู้ที่ประสบปัญหาหนึ่งๆ ด้วยตัวเอง หัวใจสำคัญของกระบวนการนี้ไม่ได้อยู่ที่การเสนอแนวคิดใหม่ขึ้นมาลอยๆ แต่เป็นการเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงบริบทของปัญหา จำแนกและจัดลำดับความสำคัญของความต้องการทางสังคมที่หลากหลาย ระบุถึงเป้าหมายที่ควรบรรลุในแต่ละขั้นตอน กำหนดบทบาทของสมาชิกแต่ละคนให้ชัดเจน รวมถึงศึกษาข้อจำกัดต่างๆ ในการพัฒนานวัตกรรมให้ได้มากที่สุด เพราะความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นตัวชี้ขาดว่านวัตกรรมทางสังคมหนึ่งๆ จะประสบความสำเร็จหรือไม่ และความเข้าใจที่ถูกต้องตั้งแต่แรกจะนำมาซึ่งประโยชน์สูงสุดแก่สมาชิกทุกคนโดยไม่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกคนอื่นๆ ที่อาจมีความเห็นและความต้องการไม่ตรงกัน (Bates, 2012, pp.xviii-xix, 4-42) ขณะเดียวกัน วิธีการที่ดีที่สุดในการได้มาซึ่งทางออกในเบื้องต้นคือ การเรียนรู้จากผู้คนที่ประสบปัญหาเหล่านั้น โดยมีสมมติฐานว่าพวกเขาล้วนมีศักยภาพเพียงพอที่จะคิดแก้ไขปัญหานั้นที่เผชิญอยู่ในชีวิตประจำวันของตนเองได้

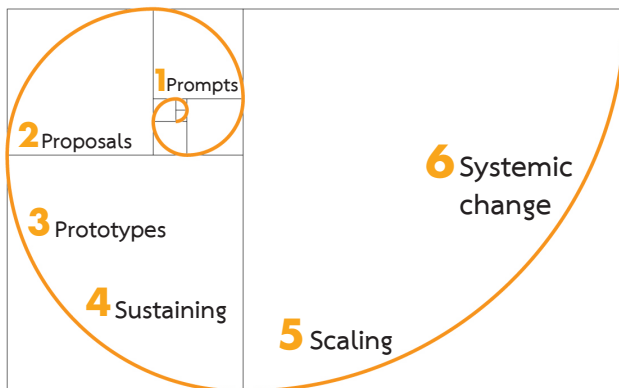
(2) การพัฒนาและนำร่องความคิดเป็นขั้นตอนของการเลือกสรรวิธีการในการแก้ไขปัญหาที่เห็นว่าเป็นไปได้มากที่สุดและทดลองนำวิธีการดังกล่าวไปปฏิบัติจริง จุดเด่นของนวัตกรรมทางสังคมคือ การมองเห็นความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาอย่างเร่งด่วน ดังนั้น ถึงแม้การทดลองใช้วิธีการต่างๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมอาจไม่ประสบความสำเร็จในระยะสั้น เนื่องจากนวัตกรรมทางสังคมจำนวนมากต้องอาศัยเวลากว่าที่จะบรรลุเป้าหมายที่วางแผนไว้ แต่การลองผิดลองถูกช่วยให้เรามองเห็นข้อจำกัดของตัวนวัตกรรมและความเป็นไปได้ใหม่ๆ ในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมให้ดีขึ้นกว่าเดิม การพัฒนาและนำร่องความคิดเป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยการประเมินโอกาสที่นวัตกรรมหนึ่งๆ จะประสบความสำเร็จ ดังนั้น การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางและเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาแต่ละขั้นตอน ค้นหาต้นตอที่ทำให้ปัญหาทางสังคมหนึ่งๆ ยังไม่ได้รับการแก้ไข ตลอดจนเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดดังกล่าวจึงเป็นรากฐานที่สำคัญของการพัฒนานวัตกรรมในขั้นตอนนี้ (Bates, 2012, pp.82-108)

(3) การประเมินผลและขยายขอบเขตของนวัตกรรมที่มีผลดีในทางปฏิบัติ ขั้นตอนนี้จำเป็นต้องอาศัยวิสัยทัศน์และความสามารถในการวางแผนงานในระยะยาว รวมทั้งต้องพึ่งพิงการระดมทรัพยากรทั้งในรูปของเงินและแรงสนับสนุนจากภาคส่วนต่างๆ ทั้งประชาชนทั่วไป รวมถึงหน่วยงานภาครัฐและองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร ซึ่งจะมีบทบาทอย่างมากในการผลักดันนวัตกรรมทางสังคมให้แพร่กระจายสู่วงกว้างและมีรากฐานที่มั่นคง นวัตกรรมที่ประสบความสำเร็จในช่วงแรก แต่ขาดการสนับสนุนและการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนอื่นๆ มักต้องประสบปัญหาและลงเอยด้วยความล้มเหลว การเปิดโอกาสให้ผู้คนกลุ่มต่างๆ ได้มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของนวัตกรรม หรืออย่างน้อยๆ ก็ได้รับเครดิตจากการพัฒนานวัตกรรมเหล่านั้น รวมถึงการชักชวนให้ภาคธุรกิจมองเห็นโอกาสจากลงทุนเพื่อ “สร้างคุณค่าร่วม” (Creating Shared Value) ซึ่งหมายถึงการพัฒนากิจกรรมทางธุรกิจเพื่อตอบโจทย์ทางเศรษฐกิจโดยรับผิดชอบต่อสังคมไปพร้อมๆ กัน อาจเป็นแนวทางที่ช่วยดึงดูดให้ภาคส่วนต่างๆ เข้ามารับสนับสนุนนวัตกรรมทางสังคมได้มากยิ่งขึ้น

(4) การเรียนรู้และการพัฒนา หมายถึงการเรียนรู้ที่จะดัดแปลงแนวคิดและนวัตกรรมไปในทิศทางที่อาจแตกต่างจากที่คาดหมายไว้แต่แรก เมื่อนวัตกรรมได้รับการสนับสนุนจากผู้คนจำนวนมากขึ้น นวัตกรรมย่อมมีความซับซ้อนมากขึ้นและอาจเผชิญกับปัญหาหรือก่อให้เกิดผลกระทบที่ไม่คาดคิดมาก่อน ความสามารถในการเรียนรู้และพัฒนานวัตกรรมไปในทิศทางแปลกใหม่จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง การ

พัฒนาความสามารถดังกล่าวต้องเริ่มจากการเข้าใจว่ากระบวนการสร้างนวัตกรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น ผู้พัฒนานวัตกรรมจึงจำเป็นต้องทบทวนถึงประสบการณ์และความรู้ต่างๆ ที่ได้รับระหว่างกระบวนการสร้างนวัตกรรมอยู่เสมอ เพื่อให้มีความพร้อมในการนำความรู้เหล่านั้นมาปรับปรุงหรือตัดแปลงนวัตกรรมต่อไปในระยะยาว

แนวทางที่ 2

ภาพที่ 1 ขั้นตอนการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม

(Murray, Caulier-Grice and Mulgan, 2016, p.11)

งานวิจัยเรื่อง “The Open Book of Social Innovation” ของมูลนิธิ The Young Foundation เสนอว่า การพัฒนาแนวคิดให้กลายเป็นนวัตกรรมทางสังคมที่มีผลสำเร็จเป็นรูปธรรมประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ดังนี้ (Murray, Caulier-Grice and Mulgan, 2016, pp.11-123)

(1) แรงกระตุ้น (Prompts) เป็นขั้นตอนของการตั้งคำถาม มองหาโจทย์ที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข และวิเคราะห์ถึงรากเหง้าของปัญหานั้นๆ ขั้นตอนนี้อาจจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ส่วนบุคคลหรือเหตุการณ์บางอย่างที่ช่วยกระตุ้นเตือนให้เราเกิดความคิดใหม่ๆ หรือมองเห็นปัญหาที่เคยเพิกเฉยมามาก่อน ความท้าทายของขั้นตอนนี้คือ การตั้งคำถามที่ถูกต้องและมอง

ให้ลึกลงไปกว่าระดับปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการฝึกฝน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อพิจารณาปัญหาอุบัติเหตุบนท้องถนนในช่วงวันหยุดเทศกาลให้รอบด้านยิ่งขึ้น เราอาจพบว่าปัญหาดังกล่าวไม่ใช่เพียงปัญหาส่วนบุคคลที่เกิดจากความประมาทและการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ แต่ยังสะท้อนถึงปัญหาเชิงโครงสร้างของระบบขนส่งมวลชนที่ไม่สะดวกและไม่มีประสิทธิภาพพอ จนกลายเป็นการผลักภาระให้ประชาชนแต่ละคนต้องรับผิดชอบความเสี่ยงต่ออุบัติเหตุด้วยตัวเอง เป็นต้น เครื่องมือพื้นฐานที่ช่วยให้เราสามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ออกมาได้อย่างตรงประเด็นคือ การวิจัยและสำรวจข้อมูลต่างๆ รวมถึงการแจกแจงและถ่ายทอดข้อมูลเหล่านั้นออกมาอย่างเป็นระบบ

(2) ข้อเสนอ (Proposals) เป็นขั้นตอนของการหาแนวคิดและทางออกที่เป็นไปได้ให้กับโจทย์ที่เราเลือก ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยกลวิธีต่างๆ ที่ช่วยส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และแนวคิดริเริ่มใหม่ๆ ขยายขอบเขตความเป็นไปได้ของความคิดให้กว้างขวางขึ้น ตลอดจนส่งเสริมการคิดนอกกรอบ ตัวอย่างของกลวิธีที่ใช้อาจเป็นการสร้างพื้นที่ให้ผู้คนหรือองค์กรที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับประเด็นปัญหาได้มีโอกาสพบปะพูดคุยและทำงานร่วมกัน หรืออาจจัดประกวดแข่งขันชิงรางวัลซึ่งจะช่วยกระตุ้นการแข่งขันทางความคิดของผู้เข้าร่วมได้มาก จุดมุ่งหมายหลักของขั้นตอนนี้คือ การระดมแนวคิดเพื่อแก้ไขโจทย์ทางสังคมให้ได้มากที่สุด และแนวคิดที่ได้ควรมีแหล่งที่มาที่หลากหลายที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

(3) ตัวต้นแบบ (Prototypes) หมายถึงการนำแนวคิดต่างๆ ที่เลือกสรรมาแล้วไปสู่การปฏิบัติ ขั้นตอนนี้ช่วยให้เรามองเห็นปัญหาอันนำไปสู่การพัฒนาแนวคิดและนวัตกรรมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น หลายครั้งที่ความคิดที่ดีที่สุดในแผนกระดาษมักประสบกับอุปสรรคเมื่อต้องนำไปปฏิบัติจริง แต่การเรียนรู้ว่าอุปสรรคเหล่านั้นคืออะไรได้อย่างรวดเร็วย่อมทำให้เรามีโอกาสปรับปรุงและแก้ไขอุปสรรคเหล่านั้นได้มากขึ้น นำสังเกตว่านวัตกรรมทางสังคมที่ประสบความสำเร็จมักไม่ใช่นวัตกรรมที่ใช้เวลาออกแบบและวางแผนเป็นเวลานานเกินไป แต่มักเป็นนวัตกรรมที่ถูกส่งถึงมือผู้ใช้งานจริงได้รวดเร็วมากกว่า หลักการสำคัญของขั้นตอนนี้อยู่ที่ความรวดเร็วในการนำแนวคิดเหล่านั้นไปทดลองปฏิบัติ โดยควรประหยัดค่าใช้จ่ายและงบประมาณต่างๆ ไม่ให้สูงเกินความจำเป็น ผู้พัฒนานวัตกรรมควรต้องติดตามวิเคราะห์

ความคิดเห็นของผู้ทดลองใช้งานและผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้วางแผนในขั้นตอนต่อไป

(4) การยืนระยะ (Sustaining) หลังจากทดลองปฏิบัติและประเมินผลว่านวัตกรรมใดมีแนวโน้มจะประสบความสำเร็จและได้รับการสนับสนุนในวงกว้าง การพัฒนานวัตกรรมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นจะช่วยให้นวัตกรรมสามารถยืดระยะต่อไปได้อย่างยาวนาน นอกเหนือจากการปรับปรุงตัวนวัตกรรมแล้ว การจัดทำงบประมาณและแสวงหาแหล่งเงินทุนที่อาจมาจากบริษัทเอกชน ธุรกิจเพื่อสังคม กิจการการกุศล หรือการระดมทุนในลักษณะอื่นๆ รวมถึงการวางแผนทางเศรษฐกิจและธุรกิจโดยไม่ได้ละทิ้งเป้าหมายดั้งเดิมในการพัฒนาสังคมจะเป็นปัจจัยชี้ขาดว่าเราจะสามารถขับเคลื่อนนวัตกรรมหนึ่งๆ ไปได้ไกลเพียงใด เนื่องจากไม่อาจปฏิเสธได้ว่าความยั่งยืนทางการเงินสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกจากความยั่งยืนของตัวนวัตกรรมทางสังคมเอง

(5) การขยายขนาด (Scaling) ขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแพร่กระจายนวัตกรรมผ่านกลวิธีต่างๆ โดยปัจจัยสำคัญต่อการแพร่กระจายนวัตกรรมคือ อุปสงค์และอุปทานที่มีคุณภาพ โดยปกติแล้ว นวัตกรรมทางสังคมต่างๆ มักถูกตั้งแ้งหรือถูกมองอย่างไม่ไว้วางใจนักในช่วงแรก ดังนั้น ผู้พัฒนานวัตกรรมทางสังคมจึงจำเป็นต้องสร้างอุปทานที่มีคุณภาพด้วยการแสดงให้เห็นว่า นวัตกรรมสามารถทำงานได้จริงและจำเป็นต้องการสร้างเปลี่ยนแปลงทางสังคมจริงๆ เพื่อชักจูงใจประชาชนหรือองค์กรต่างๆ ให้เกิดอุปสงค์ที่มีคุณภาพ นั่นคือทำให้พวกเขาอมลงทุนหรือจ่ายเงินให้กับตัวนวัตกรรมเหล่านั้น การสร้างความตระหนักรู้ การรณรงค์เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง รวมถึงการจัดกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียง (Advocacy) ให้ผู้คนรับรู้ถึงความสำคัญและศักยภาพของนวัตกรรมทางสังคมจะช่วยสร้างแรงจูงใจและเพิ่มความต้องการในตัวนวัตกรรมมากขึ้นไปด้วย

(6) ความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ (Systemic Change) หมายถึงนวัตกรรมทางสังคมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างหรือระบบพื้นฐานบางอย่างในชีวิตประจำวันของมนุษย์ การสร้างนวัตกรรมในลักษณะนี้ต้องมุ่งเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงฐานคิดและชุดความคิดที่ผู้คนใช้ในการทำความเข้าใจโลก ภารกิจในขั้นตอนนี้จึงเปรียบเสมือนเป็นปลายทางสูงสุดของนวัตกรรมทางสังคม แต่ขณะเดียวกันก็เป็นขั้นตอนที่ยากลำบากที่สุดด้วย เนื่องจากนวัตกรรมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบจำเป็นต้องก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอำนาจ จุดประกายให้สาธารณชนเข้ามามีส่วนร่วม อีกทั้งยังต้องเป็นนวัตกรรมที่มองเห็นถึงภาพรวมของความสัมพันธ์ระหว่างภาคส่วนต่างๆ ของสังคม ปัจจัยสำคัญที่ช่วยผลักดันให้เกิดนวัตกรรมในความหมายนี้อาจเป็นวิกฤตการณ์ทางสังคมครั้งใหญ่ การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีที่มีความก้าวหน้าจนสามารถสั่นคลอนความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมได้ (Disruptive Technology) หรือไม่ก็อาจเป็นผลพวงจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างพื้นฐาน พฤติกรรม และวัฒนธรรมที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน

5. เด็กและเยาวชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในนวัตกรรมทางสังคม

ในถ้อยแถลงของ Ban Ki-moon (2015) เลขาธิการสหประชาชาติ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองงานวันเยาวชนสากล (International Youth Day) ประจำปี 2558 ระบุว่า เด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ท้าทายโครงสร้างอำนาจและแก้ไขปัญหาเชิงระบบที่กำลังเผชิญอยู่ด้วยตัวของพวกเขาเอง ถ้อยแถลงดังกล่าวนับเป็นการตอกย้ำจุดยืนของสหประชาชาติในการผลักดันการลงทุนในตัวเด็กและเยาวชนเพื่อ “ช่วยให้พวกเขาสร้างอนาคตที่ตนเองต้องการ” (Germany UN, 2013)

บทบาทของเด็กและเยาวชนในการเป็นผู้ริเริ่มแก้ไขปัญหาและนำสังคมไปสู่การเปลี่ยนแปลงเป็นวาระที่ได้รับการผลักดันอย่างต่อเนื่องโดยสหประชาชาตินับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา Irena Bokova (2015) เลขาธิการของยูเนสโกกล่าวไว้ว่า เด็กและเยาวชนไม่ควรถูกมองเป็นเพียงเป้าหมายหรือผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาสังคม แต่ต้องเป็นผู้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยเหตุนี้ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพลเมืองอย่างเข้มข้นทั้งในแง่กิจกรรมทางการเมืองและการพัฒนาโยบายสาธารณะ ไปจนถึง

บทบาทเชิงรุกในการสร้างความกลมกลืนทางสังคม (Social Cohesion) และความผาสุกร่วมกัน (Collective Well-Being) จึงจำเป็นต้องเปิดพื้นที่ให้กับเด็กและเยาวชนด้วย

ถ้าหาก “นวัตกรรมทางสังคม” ไม่ใช่ข้ออื่น นอกเสียจากการใช้ประโยชน์จากแนวทางหรือวิธีการใหม่ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคม หรือเพื่อต่อสู้กับความท้าทายทางสังคมในมิติต่างๆ ที่ยังไม่ได้รับการตอบสนองจากทางออกแบบเดิมๆ ที่ยึดถือกันอยู่ เด็กและเยาวชนจึงสามารถมีบทบาทนำในกระบวนการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมได้เช่นกัน

เด็กและเยาวชนในปัจจุบันมีความได้เปรียบหลายประการที่ช่วยให้พวกเขาสามารถมีบทบาทเชิงรุกในกระบวนการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมได้ ด้านหนึ่ง เด็กและเยาวชนมักเป็นกลุ่มคนที่มีความสามารถในมองปัญหาเดิมด้วยมุมมองใหม่ ความสามารถในการตั้งคำถาม และความกล้าที่จะเสี่ยงเนื่องจากไม่ได้มีประสบการณ์ถึงสิ่งที่ควรทำหรือไม่ควรทำ (Gurley, 2012; Reese, 2015) รวมทั้งมีทัศนคติที่ต่อต้านสังคมหรือแสดงออกถึงความไม่พอใจต่อระบบระเบียบทางสังคมบางอย่างออกมาได้ง่าย ดังเห็นได้จากตัวอย่างของการประท้วงต่อต้านรัฐบาลและการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิต่างๆ ในศตวรรษที่ผ่านมาซึ่งมักมีเยาวชนคนรุ่นใหม่เป็นกำลังหลัก (Jaeger, 2013) นอกจากนี้ ข้อได้เปรียบสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เด็กและเยาวชนในเวลานี้กำลังเติบโตมาในโลกใบใหม่ที่พัฒนาการทางเทคโนโลยีเปิดช่องทางให้พวกเขาสามารถสื่อสารความต้องการและความไม่พอใจต่อสภาพเงื่อนไขทางสังคมที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่ออกมาได้ในรูปแบบที่แตกต่างจากเดิม ไม่ว่าปัญหาเหล่านั้นจะเกี่ยวข้องกับความรู้แรง ความเหลื่อมล้ำ การศึกษา หรือการว่างงาน (Gurley, 2012; Jaeger, 2013) คนรุ่นใหม่มีลักษณะเป็นสิ่งที่ Marc Prensky (2001) เรียกว่า “ชนพื้นเมืองผู้เกิดมาพร้อมกับโลกดิจิทัล” (Digital Native) แตกต่างจากผู้ใหญ่ที่เป็น “ผู้อพยพเข้ามาในโลกดิจิทัล” (Digital Immigrants) ซึ่งมีความคุ้นเคยกับธรรมชาติของโลกใบใหม่นี้้นน้อยกว่า ปัจจัยดังกล่าวจึงเอื้อให้เด็กและเยาวชนสามารถมองเห็นช่องทางในการใช้ประโยชน์จาก “แนวทางหรือวิธีการใหม่ๆ” ในการแก้ไขปัญหาทางสังคมที่ผู้ใหญ่บางกลุ่มคิดไม่ถึงหรือไม่เคยทดลองทำมาก่อน

โครงการ Global Changemakers นับเป็นตัวอย่างที่ดีขององค์กรที่พยายามสร้างเครือข่ายของเด็กและเยาวชนที่มีบทบาทในกิจกรรมเพื่อชุมชน การเคลื่อนไหวทางสังคม หรือการเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมจากทั่วทุกมุมโลก และให้การสนับสนุนด้านการเงินและทักษะที่จำเป็นสำหรับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมที่มีเด็กและเยาวชนเป็นผู้ผลักดัน (Gabriela Jaeger, 2013)

ที่ผ่านมา โครงการ Global Changemakers อยู่เบื้องหลังนวัตกรรมทางสังคมที่ขับเคลื่อนโดยเด็กและเยาวชนกว่า 250 โครงการใน 68 ประเทศทั่วโลก ครอบคลุมนวัตกรรมที่มีเป้าประสงค์หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นนวัตกรรมด้านการศึกษา การบริหารจัดการความขัดแย้ง การต่อต้านการคอร์รัปชัน สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน การบรรเทาความอดอยาก การบรรเทาความยากจน สาธารณสุข ฯลฯ โดยมีตัวอย่างโครงการที่น่าสนใจ เช่น

- เว็บไซต์ Checkmyschool.org

Checkmyschool.org เป็นเว็บไซต์ที่ริเริ่มจากแนวคิดของ Jecel Censoro และเพื่อน ๆ ชาวฟิลิปปินส์ที่พบว่า ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของระบบการศึกษาของฟิลิปปินส์คือ ความโปร่งใสและประสิทธิภาพในการกระจายทรัพยากรหรือสื่อทางการศึกษาไปยังโรงเรียนต่างๆ ของรัฐ ด้วยเหตุนี้ ทีมงานของ Censoro จึงลงพื้นที่สำรวจข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับทรัพยากรและบริการทางการศึกษาของโรงเรียนต่างๆ ทั่วประเทศ และเปิดเผยข้อมูลเหล่านั้นแก่สาธารณะผ่านเว็บไซต์ดังกล่าว นอกจากนี้ Checkmyschool.org ยังรับหน้าที่จัดการประชุมหรือร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทั้งจากภาครัฐและภาคประชาสังคมเพื่อวิเคราะห์และหาทางออกให้กับปัญหาด้านการศึกษาของประเทศเป็นครั้งๆ ไป โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อยกระดับบริการทางการศึกษาของฟิลิปปินส์ให้มีประสิทธิภาพและโปร่งใสมากยิ่งขึ้น

- Empower Lanka

Empower Lanka เป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมที่มีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาการเข้าถึงพลังงานไฟฟ้า ซึ่งเป็นปัญหาเรื้อรังของศรีลังกาอย่างยาวนาน ในปัจจุบัน ประชากรชาวศรีลังการาวร้อยละ 20 ยังไม่มีไฟฟ้าใช้เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากเขตเมือง และบางคนมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการจ่ายค่าไฟฟ้าทำให้พวกเขายังคงต้องใช้ตะเกียงน้ำมัน ซึ่งมีราคาแพงและเป็นอันตรายต่อสุขภาพ ดังนั้น กลุ่มอาสาสมัครเยาวชนภายใต้ชื่อ Empower Lanka จึงมุ่งขจัดปัญหาดังกล่าวด้วยการออกแบบระบบผลิตไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์ที่ทำงานได้ด้วยตัวเอง (offgrid) สอดคล้องกับสภาพอากาศในท้องถิ่น และราคาถูก พร้อมลงไปติดตั้งระบบดังกล่าวในพื้นที่ชนบทที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ นอกจากนี้ Empower Lanka ยังได้มอบหลอดไฟประหยัดพลังงานและติดตั้งอุปกรณ์ไฟฟ้าที่จำเป็นให้กับครัวเรือนต่างๆ ตลอดจนให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับประโยชน์ของการใช้พลังงานหมุนเวียน โดยหวังว่าการแก้ไขปัญหาการเข้าถึงพลังงานจะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตและสุขภาพของชาวศรีลังกาได้อีกทางหนึ่ง

- โครงการ La Modiva

La Modiva เป็นโครงการที่ก่อตั้งโดยกลุ่มเยาวชนชาวอาร์เจนตินา โครงการนี้มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของเด็กและเยาวชนในสลัมทางตอนเหนือของอาร์เจนตินา โดยมองเห็นว่าเด็กและเยาวชนที่เติบโตมาในพื้นที่ที่ยากไร้และห่างไกลความเจริญเหล่านี้ ตกอยู่ในความเสี่ยงที่จะไม่ได้รับการศึกษาอย่างเหมาะสม รวมทั้งยังอาจหันเหไปสู่การก่ออาชญากรรมในอนาคต La Modiva จึงพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยดึงเด็ก ๆ จากครอบครัวที่ยากจนให้ได้มีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ กิจกรรมหลักของโครงการนี้คือการสอนดนตรีให้กับเด็ก ๆ เน้นไปที่เครื่องตีประกอบจังหวะ เพื่อให้เด็ก ๆ เหล่านี้ได้เรียนรู้ถึงการทำงานเป็นทีมและมีความรับผิดชอบ ทั้งยังเป็นการสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการพูดคุยถึงปัญหาส่วนตัวของเด็ก ๆ อาจไม่กล้าพูดในสถานการณ์ปกติได้อีกทางหนึ่ง

- โครงการ Leaders of Tomorrow

โครงการ Leaders of Tomorrow (หรือ Líderes do Amanhã ในภาษาโปรตุเกส) ก่อตั้งขึ้นเพื่อติดตั้งเครื่องมือทางสังคมให้แก่เด็กและเยาวชนจากโรงเรียนรัฐบาลในกรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เพื่อให้พวกเขาสามารถแสดงบทบาทการเป็นผู้นำของชุมชน และสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ได้ผ่านโครงการปฏิบัติการชุมชน (Community Action Projects) โครงการดังกล่าวเน้นหนักไปที่ 4 ประเด็นที่เป็นปัญหาของเยาวชนรุ่นใหม่ในบราซิล ได้แก่ (1) การตั้งครุฑในวัยรุ่น (2) ความเหลื่อมล้ำของการเข้าถึงบริการทางการศึกษา (3) ยาเสพติด และ (4) ความอดทนอดกลั้นทางเชื้อชาติ เพศ วัฒนธรรมและศาสนา กิจกรรมหลักของโครงการนี้คือ การดึงเยาวชนที่มีพรสวรรค์จากโรงเรียนต่างๆ ให้เข้าร่วมการฝึกอบรม การประชุมเชิงปฏิบัติการและการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้พวกเขาได้เรียนรู้และมีโอกาสแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับบทบาทในฐานะผู้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับ ชุมชนของตนเอง

- Peace for Africa and Economic Development (PAD)

องค์กร Peace for Africa and Economic Development (PAD) ก่อตั้งขึ้นเพื่อสร้างความกลมเกลียวทางสังคมในประเทศเคนยา องค์กรแห่งนี้พัฒนาขึ้นจากกลุ่มการละครเล็กๆ ที่ก่อตั้งโดยเยาวชนชาวเคนยา โดยมีเป้าหมายเพื่อการสร้างความเข้าใจระหว่างผู้คนชนเผ่าต่างๆ หลังต้องเผชิญกับสงครามและความรุนแรงระหว่างเผ่ามาอย่างต่อเนื่องหลายปี PAD เล็งเห็นว่าเยาวชนเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญท่ามกลางความขัดแย้งระหว่างเผ่า พวกเขาเชื่อว่าปัจจัยผลักดันให้เด็กและเยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วมในสงครามความขัดแย้งและใช้ความรุนแรงไม่ได้มีที่มาจากความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์หรืออุดมการณ์ทางการเมือง หากแต่เป็นความคับข้องใจทางเศรษฐกิจเนื่องจากเด็กและเยาวชนในเคนยาไม่ค่อยมีโอกาสได้ทำงานที่เหมาะสม

ด้วยเหตุนี้ PAD จึงมุ่งเสริมสร้างการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจและสันติภาพในหมู่คนรุ่นใหม่ผ่านการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม จัดการฝึกอบรมทางเทคนิคและวิชาชีพ จัดประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดการทางการเงินและการเข้าถึงแหล่งเงินทุนแก่เยาวชนที่ต้องการเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม โดยหวังว่าการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับคนรุ่นใหม่และเปิดที่ทางให้พวกเขาได้ปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้นจะช่วยสร้างความเปลี่ยนแปลงให้ชุมชนและประเทศของตนได้

- โครงการ Shining Horizon

Shining Horizon เกิดขึ้นจากแนวคิดของเยาวชนชาวเมียนมาที่มองเห็นว่าปัญหาความยากจนของประเทศต้องเริ่มแก้ไขจากระดับรากหญ้า ด้วยเหตุนี้ โครงการดังกล่าวจึงให้บริการเงินกู้ในรูปแบบไมโครเครดิต (Microcredit) หรือเงินกู้ที่ไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันเพื่อให้ครอบครัวที่ยากจนนำไปใช้จ่ายในกรณีฉุกเฉิน อาทิ ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพ ชีวิตความเป็นอยู่ หรือค่าใช้จ่ายเพื่อฟื้นฟูหลังจากประสบภัยพิบัติ นอกจากนี้ โครงการยังจัดฝึกอบรมด้านไมโครเครดิตให้กับชาวบ้านราว 250 คนจาก 50 ครอบครัวในนครปานตะนองทางตะวันตกของเมืองย่างกุ้ง ซึ่งเป็นพื้นที่เผชิญกับผลกระทบจากพายุไซโคลนนาร์กิสอย่างรุนแรง เพื่อให้มีความเข้าใจถึงระบบเงินกู้ดังกล่าวมากยิ่งขึ้น Shining Horizon ยึดหลักการของระบบไมโครเครดิต ซึ่งเป็นแนวคิดที่ผลักดันโดย Muhammad Yunus นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลชาวอินเดีย โดยมีหลักการสำคัญคือ การแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับรากหญ้าที่ดีที่สุดคือการสนับสนุนให้ผู้คนในท้องถิ่นเอาชนะความยากจนด้วยตัวเอง ขณะเดียวกัน โครงการนี้ยังให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการเพิ่มพูนพลังให้กับผู้หญิง โดยให้ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมต่างๆ ของโครงการอีกด้วย

นอกเหนือจากตัวอย่างข้างต้น ยังมีนวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมอีกจำนวนมากที่มุ่งสร้างความเปลี่ยนแปลงหรือตอบโจทย์ทางสังคมในระดับและประเด็นที่อาจจะแตกต่างกันไป นวัตกรรมเหล่านี้มักได้รับการสนับสนุนจากองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรและมูลนิธิต่างๆ เป็นหลัก ตัวอย่างเช่น มูลนิธิ Asokha มูลนิธิ Schwab Foundation และโครงการ YoungActionNet ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิ International Youth Foundation เป็นต้น

Bill Reese (2015) ประธานมูลนิธิ International Youth Foundation ซึ่งเป็นองค์กรที่ให้การสนับสนุนการพัฒนา นวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ได้สรุปบทเรียนจากประสบการณ์ในการส่งเสริมบทบาทของเยาวชนในการพัฒนา นวัตกรรมทางสังคมไว้อย่างน่าสนใจ Reese มองว่า ถึงแม้ว่านวัตกรรมทางสังคมที่เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมจะได้รับประโยชน์จากความคิดใหม่ๆ หรือความสามารถในการใช้ประโยชน์จากเครื่องมือเครื่องมือใหม่ๆ ในการหาหนทางแก้ไขปัญหาทางสังคมได้อย่างหลากหลาย แต่สิ่งสำคัญจริงๆ ในกระบวนการนี้คือ การสนับสนุนบทบาทของเด็กและเยาวชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในนวัตกรรมอย่างเป็นระบบ

เด็กและเยาวชนที่มีส่วนร่วมในนวัตกรรมทางสังคมควรได้รับคำแนะนำเกี่ยวกับแนวทางที่เป็นไปได้และได้รับการฝึกอบรมทักษะที่จำเป็นต่อการทำความเข้าใจถึงปัญหาทางสังคมอย่างรอบด้าน นอกจากนี้ พวกเขาควรได้เข้าร่วมในเครือข่ายที่เชื่อมโยงผู้พัฒนา นวัตกรรมรุ่นใหม่เข้าด้วยกันเพื่อเปิดพื้นที่ให้กับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนา นวัตกรรมให้เติบโตขึ้นตามลำดับ และที่สำคัญที่สุด เด็กและเยาวชนควรได้รับการส่งเสริมให้มีบทบาทภาคปฏิบัติในการพัฒนา นวัตกรรมทางสังคมด้วยตัวเอง บทบาทภาคปฏิบัติเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการเรียนรู้ถึงโอกาสและอุปสรรค ข้อดีข้อเสียของแนวทางการแก้ไขปัญหาของตน ตลอดจนพัฒนาทักษะที่จำเป็นในการผลักดัน นวัตกรรมทางสังคมต่อไป

สำหรับประเทศไทยสามารถพบเห็นตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ ได้ โดยนวัตกรรมทางสังคมเหล่านี้มุ่งแก้ปัญหาในพื้นที่เฉพาะนั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- โรงเรียนชานา (โรงเรียนเกษตร)

โรงเรียนชานา มีฐานแนวคิดมาจากวิสาหกิจชุมชน เริ่มจากประชาชนในเขตพื้นที่ ต.ผักไหม อ.ห้วยทับทัน จ.ศรีสะเกษ ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนาเป็นหลัก แต่เนื่องจากมีพื้นที่น้อยและร่นอย่างเดียวน ชานาที่นี้จึงใช้สารเคมีเร่งการเจริญเติบโต ส่งผลให้ต้นทุนสูง ตลอดจนขาดองค์ความรู้ในการทำนาที่ถูกต้องจึงมีหนี้สินตามมา ในขณะที่ชาวบ้านกำลังมีคุณภาพชีวิตที่เริ่มถดถอย เพราะต้องแบกรับภาระหนี้สินและเสียงจากพิษภัยสารเคมีทุกวัน โครงการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนตำบลผักไหม จึงสนับสนุนชานาให้พึ่งพาตนเอง เพื่อสร้างกระบวนการพัฒนาอาชีพการเกษตรแบบครบวงจร ตั้งแต่การส่งเสริม พัฒนา สนับสนุนปัจจัยการผลิต ตลอดจนแปรรูปจำหน่ายแบบครบวงจร จนเป็นวิสาหกิจชุมชนตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จดังเช่นปัจจุบัน ภายใต้โครงการพัฒนาทักษะด้านการบริหารงานสร้างเสริมสุขภาพให้แก่บุคลากรขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

ภายในศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวตำบลชุมชนผักไหม ประกอบด้วยกิจกรรมหลัก ได้แก่ การให้ความรู้แก่เกษตรกรในการทำนาอินทรีย์อย่างถูกวิธี ทั้งทำนาคำ การทำเกษตรปลอดการเผา การปลูกพืชหมุนเวียน การขยายแปลงนา การคัดแยกเมล็ดพันธุ์ข้าว การเพาะกล้า การทำปุ๋ยและน้ำหมักชีวภาพ การสนับสนุนเครื่องจักรกลการเกษตรให้แก่สมาชิก นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนชานาซึ่งมีแปลงนาสาธิตที่สมาชิกทุกคนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานร่วมกัน ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนผักไหมมีสมาชิก 125 คน และเครือข่ายที่เข้าร่วมโครงการ 349 คน นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายโครงการระดับตำบลอีก 4 ตำบล ที่เป็นเครือข่ายในการทำงานร่วมกัน

- บ้านบ่อสวก เมืองเก่าชายแดนล้านนาตะวันออก

บ้านบ่อสวก เมืองเก่าชายแดนล้านนาตะวันออก เป็นแนวคิดการท่องเที่ยวชุมชน โดยการท่องเที่ยวเป็นการพัฒนาคนและชุมชน บ้านบ่อสวก ตำบลบ่อสวก อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เป็นหนึ่งในเมืองท่องเที่ยวที่อยู่ในใจของหลายคน ด้วยความร่มรวยของศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตอันเรียบง่าย พร้อมด้วยวิวทิวทัศน์ และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงามไม่น้อยหน้าที่ไหนๆ โดยทุนทางสังคมที่มีอยู่และการประเมินวิเคราะห์ความพร้อม ภาศิเครือข่ายหลายส่วนจึงได้สนับสนุนผลักดันให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการด้านต่างๆ ในการต้อนรับนักท่องเที่ยว ด้วยเหตุนี้การท่องเที่ยวชุมชน บ้านบ่อสวก เมืองเก่าชายแดนล้านนาตะวันออกในแง่หนึ่งแล้วการพัฒนาการท่องเที่ยวส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมหลายอย่างของชุมชน ทั้งประเพณี วิถีชีวิต อาหาร เรื่องเล่าท้องถิ่นและวิถีชีวิตการดำรงชีพด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันคนในชุมชนบ้านบ่อสวก ก็ได้พัฒนาทักษะของตนเองในด้านต่างๆ รวมทั้งมีรายได้จากการท่องเที่ยวอีกด้วย

- สัจจะสะสมทรัพย์

สัจจะสะสมทรัพย์คือ กลุ่มออมทรัพย์ในเมือง จ.ตราด โดยมีแนวคิดพื้นฐานในการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต หลังจากประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจเป็นผลให้แนวความคิดในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาปัจจัยพื้นฐาน ซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหาคือการขาดแคลนเงินทุน โดยให้ประชาชนคิดและแก้ไขปัญหาของตนเอง ซึ่งได้รับการยอมรับว่าประสบผลสำเร็จ สามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเงินทุนแบบยั่งยืนให้กับประชาชนได้คือ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหรือกิจกรรมอื่นๆ ที่มีลักษณะเดียวกับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ซึ่งเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาคือการขาดแคลนเงินทุนของประชาชน โดยประชาชนเอง โดยมีรัฐเป็นผู้สนับสนุนทางด้านความรู้และวิธีการใช้ทรัพยากรในหมู่บ้านหรือตำบล เป็นหลักในการดำเนินการ แนวความคิดเรื่องการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเงินทุนนั้น เป็นแนวความคิดตั้งแต่เริ่มมีกระบวนการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ครั้งแรก เนื่องจากในสมัยก่อนประชาชนไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนการกู้เงินจากธนาคารเพื่อนำมาใช้จ่ายในครอบครัวหรือลงทุนในการประกอบอาชีพทำได้ยาก มีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อนและมักจะไม่ได้รับการการอนุมัติให้กู้ยืมในปัจจุบันการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของประชาชนรายย่อยมีมากขึ้น

แนวคิดในการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในปัจจุบัน จึงเน้นที่การจัดตั้งเพื่อลดรายจ่ายของครัวเรือนและลดรายจ่ายของชุมชนในเรื่องของดอกเบี้ย ค่าธรรมเนียม ค่าใช้จ่ายอื่นๆ ที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการใช้เงินจากสถาบันการเงินต่างๆ เป็นค่าใช้จ่ายที่สูงมากที่ครัวเรือนหรือชุมชนต้องจ่ายออกจากครัวเรือนหรือชุมชนเมื่อเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายอย่างอื่น แนวความคิดนี้จะต้องเริ่มต้นที่การจัดทำบัญชีครัวเรือนแล้วนำบัญชีครัวเรือนทุกครัวเรือนในชุมชนมารวมค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากการกู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินหรือแหล่งเงินทุนอื่นๆ จากนอกชุมชน มีภาพรวมของค่าใช้จ่ายจำนวนมากที่ชุมชนต้องจ่ายเงินออกนอกชุมชน และทราบปริมาณเงินทุนที่จะใช้ในการลงทุนของชุมชนในปัจจุบัน แล้วนำข้อมูลให้ชุมชนวิเคราะห์รวมกันในการแก้ไขปัญหา การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหรือกิจการอย่างอื่นในลักษณะเดียวกัน เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาอีกทางหนึ่ง

ดังนั้นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต หมายถึง การรวมตัวของประชาชนด้วยความสมัครใจ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อออมเงินอย่างสม่ำเสมอและใช้เงินในการลงทุนประกอบอาชีพ และใช้จ่ายทั้งของตนเองและบุคคลอื่นๆ ภายในกลุ่ม บริหารและจัดการโดยสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตจัดตั้งครั้งแรกเมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2517 ที่ตำบลชวรม่วง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้ชื่อว่า กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต และมีการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตทั่วประเทศ อาจจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันบ้างจนถึงปัจจุบัน

ส่วนเรื่องของการเบิก-ถอนเงินนั้น แนนอนเรื่องสัจจะเป็นเรื่องสำคัญ แต่ก็ต้องมีระเบียบการและเงื่อนไข โดยทุกครั้งที่มีการเบิกถอน ต้องให้สมาชิกทุกคนรับทราบเพื่อความโปร่งใส สามารถตรวจสอบที่มาที่ไปของการเบิก-ถอนได้อย่างสะดวก และทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจว่า เงินที่พวกเขาออมนั้นยังอยู่ที่เดิม หรือมีชาวบ้านคนไหนใช้สิทธิ์ในการกู้เงินส่วนนี้ไป ชาวบ้านผู้ที่กู้ไปนั้นก็ต้องมีสัจจะ มีระเบียบวินัยในตนเอง ต้องคืนเงินตามระเบียบที่กำหนดขึ้น

สัจจะสะสมทรัพย์ในลักษณะนี้จะเป็นการออมเงิน และพร้อมเป็นแหล่งเงินกู้โดยการรวมกลุ่มกันของชาวบ้าน เมื่อสมาชิกเพิ่มมากขึ้นวงเงินในส่วนกลางเพิ่มมากขึ้นด้วย ก็สามารถกู้ได้ในวงเงินที่สูงขึ้น จัดสรรผู้กู้ได้มากขึ้น หากจะถอนเงินเฉพาะของตัวเองเพื่อนำไปใช้จ่ายก็สามารถทำได้ แต่ต้องสามารถคืนเงินในรูปแบบเดียวกับการกู้เงินเช่นกัน เพราะในแต่ละเดือนจะต้องมีวงเงินหมุนเวียนในระบบเหมือนเดิมนั่นเอง

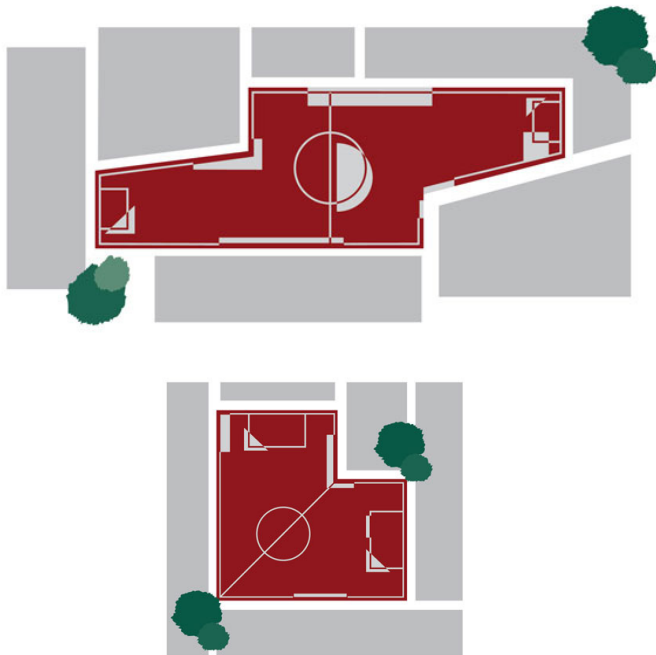
Photo: AP Thailand

- The Unusual Football Field

“งานออกแบบที่ไร้กาลเวลาต้องฟังเสียงมวลชน”

แนวคิด The Unusual Football Field เป็นแคมเปญฉลองครบรอบ 25 ปี ของบมจ. เอพี (ไทยแลนด์) ผู้นำด้านการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ชื่อดัง โดยสนามฟุตบอลดังกล่าวมีทั้งรูปทรงตัวแอล (L-Shape) และรูปทรงซิกแซก (Zig Zag) สอดรับกับภูมิทัศน์ของชุมชนคลองเตยอย่างลงตัวและกลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่คนในชุมชนได้มาทำกิจกรรมและใช้ประโยชน์ร่วมกันจริงๆ

โปรเจกต์นี้ได้รับกระแสตอบรับเชิงบวกและถูกแชร์ไปทั่วโลกในช่วงข้ามคืนเว็บไซต์ชื่อดังด้านการออกแบบและโฆษณา อาทิ designboom, Dezeen และ Ads of the Day ต่างกล่าวชื่นชมว่าเป็นแคมเปญที่นำการออกแบบเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาพื้นที่ในชุมชนได้อย่างสร้างสรรค์ โดยไม่ยึดติดอยู่กับข้อจำกัดของพื้นที่เดิม ซึ่งนิตยสาร TIME ได้ประกาศให้โปรเจกต์สนามฟุตบอล The Unusual Football Field ติดอันดับหนึ่งใน 25 สิ่งประดิษฐ์ที่ดีที่สุดในปี 2016

โจทย์แรกของเอพีไม่ใช่การสร้างสนามฟุตบอล แต่ต้องการทำงาน ออกแบบที่ก้าวข้ามข้อจำกัดของ ‘พื้นที่’ ที่ไม่สมบูรณ์แบบ โดย เปลี่ยนพื้นที่ซึ่งไร้ประโยชน์ใช้สอยให้กลับมาเป็นพื้นที่ที่มีประโยชน์ สำหรับชุมชนอีกครั้ง เมื่อเริ่มสำรวจพื้นที่ในกรุงเทพฯ โดยใช้โดรน บันทึกรายการถ่ายทางอากาศ นำภาพถ่ายไปวิเคราะห์ความเป็นไปได้ ของแต่ละพื้นที่ให้ตรงกับโจทย์มากที่สุด จนกระทั่งมาลงตัวที่ชุมชน คลองเตย ซึ่งยังคงประสบปัญหาชุมชนแออัด ทำให้คนในชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนไม่มีพื้นที่สำหรับทำกิจกรรมสร้างสรรค์ ในยามว่างหรือหลังเลิกเรียน เนื่องจากเวลาพูดถึงชุมชนแออัด คนมักจะนึกถึงปัญหาด้านคุณภาพชีวิต แต่พื้นที่ในคลองเตยนั้นมี อุปสรรคในการออกแบบ เช่น โครงสร้างเดิมที่ไม่สามารถรื้อถอน ได้ เราทางโครงการเอาชนะอุปสรรคทางกายภาพดังกล่าวด้วยการ สร้างสนามฟุตบอลแบบใหม่

สาเหตุที่สนามฟุตบอลทั้ง 2 แห่งในคลองเตยไม่เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าเหมือนอย่างสนามฟุตบอลทั่วไป ไม่ใช่แค่เพียง ‘การ คิดต่าง’ แต่เป็นการออกแบบพื้นที่ที่มีข้อจำกัดทั้งด้านขนาดและสภาพแวดล้อม ทีมงานจึงพยายามออกแบบพื้นที่ให้ ‘ยืดหยุ่น’ และ ‘กลมกลืน’ ไปกับชุมชนมากที่สุด ที่สำคัญใช้สอยได้จริง โดยไม่จำเป็นต้องยึดติดกับรูปทรงกรอบสี่เหลี่ยมเหมือนเดิม

แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาวะ

แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาวะเป็นองค์ความรู้ที่มีความจำเป็นอีกแนวคิดหนึ่งต่อการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อสังคม เพื่อสร้างการ เปลี่ยนแปลงและสร้างสังคมที่ดีขึ้น โดยในการศึกษาครั้งนี้ได้วิเคราะห์หรือสร้างความเข้าใจในประเด็นหลักๆ 3 ประเด็น ประกอบด้วย

1. ความหมายเกี่ยวกับสุขภาวะ
2. ตัวชี้วัดของสุขภาวะและความท้าทายเรื่องสุขภาวะ
3. การขับเคลื่อนและพัฒนาประเด็น/นโยบายสาธารณะด้านสุขภาวะ

1. ความหมายเกี่ยวกับสุขภาวะ

คำว่า “สุขภาวะ” นั้น มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายที่แตกต่างกัน เช่น การอยู่เย็นเป็นสุข การอยู่ดีมีสุข ความผาสุก เมื่อกกล่าวโดยสรุปคือ การมีความเป็นอยู่ที่ดีและมีความสุขตามสภาพบริบทของสังคมนั้นๆ ในภาษาอังกฤษคำว่า Well-Being คือมีความ หมายที่ครอบคลุมกว้างมากเมื่อสรุปเป็นใจความหมายสั้นๆ คือ กินดีอยู่ดี มีความสุข มีสิทธิของตนเอง ดังนั้น สุขภาวะเป็นสิ่งสำคัญที่เป็น เป้าหมายในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสังคม เพื่อให้แต่ละบุคคลในสังคมมีสุขภาวะทางกายและจิตใจสังคมที่ดี จึงอาจจะกล่าวได้ ว่าโครงสร้างของสุขภาวะนั้นมีหลายมิติ เช่น มิติทางด้านกายภาพ มิติทางด้านจิตใจ มิติทางด้านสังคมและเศรษฐกิจอย่างแยกไม่ออก จากกัน การให้คำนิยามสุขภาวะนั้นจึงแตกต่างตามแนวคิดทฤษฎี โดยรูปแบบทางการแพทย์เน้นผลลัพธ์ทางกายและการบำบัด รูปแบบ ทางเศรษฐศาสตร์ประเมินคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นซึ่งอยู่กับมุมมองของบุคคลถึงคุณค่าของชีวิตโดยกระบวนการทางสังคมศาสตร์ (ดาราวันต์ รักสัตย์, 2557, น.16) ผู้ศึกษาทบทวนความหมายของสุขภาวะและยังคงพบข้อมูลการให้ความหมายของคำว่าสุขภาพหรือสุขภาวะอย่าง หลากหลายแต่ก็สามารถสังเคราะห์ออกมาเป็น 2 ระดับคือ สุขภาพในความหมายกว้าง และความหมายแคบ ดังต่อไปนี้

ความหมายแคบ ได้กล่าวไว้ว่า สุขภาวะ หรือสุขภาพ หมายถึง ความรู้สึกเป็นสุขและความพึงพอใจที่มีต่อตนเองในด้านต่างๆ รวมถึงเป็นมุมมองความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคลต่อสถานการณ์ที่มีอยู่เป็นอยู่ซึ่งเป็นสภาวะทางด้านอารมณ์ทางบวกและอารมณ์ทางลบ ทั้งนี้สุขภาวะคือ สภาวะของการมีประสบการณ์แห่งความสุขสงบและความยินดีด้วยประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณ ความเพียรพยายามในการตอบสนองต่ออุดมคติอันเป็นการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจของแต่ละปัจเจกบุคคล และคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของตนเองอย่างไม่ลดละความพยายามนั้น (ดาร์วินด์ รักส์ตี, 2557, น.1; McDowell, 2006, p.240; Orem, 1991, p.184) สุขภาวะในความที่คับแคบลงไปอีกมีความหมายเป็นเพียงภาวะที่ปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บ เช่น อาหารเพื่อสุขภาพ การสูบบุหรี่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ หรือสภาพที่เป็นสุข หรือปราศจากโรค (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, น.1201; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2529, น.6)

ความหมายกว้าง สุขภาวะ หมายถึง ความสุขทางกาย ทางจิตใจ ทางอารมณ์ จิตวิญญาณ และสังคมสิ่งแวดล้อมตามบริบททางสังคมนั้นๆ ที่ดำรงอยู่อย่างสันติ สุขภาวะยังรวมความไปถึงการที่ชีวิตมีความสมดุล หรือสภาวะปกติสุขเป็นธรรมชาติซึ่งส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนโดยรวม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2544, น.2) อัมพล จินดาวัฒนะ (2546, น.16) ขยายความสุขภาพว่าหมายถึง สุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ คือการมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ไม่เจ็บป่วยและไม่พิการ มีปัจจัยในการดำรงชีวิตที่เพียงพอ มีจิตใจที่เบิกบาน มีปัญญา ไม่เครียด ไม่ถูกบีบคั้น ครอบครัวยอบอุ่น สิ่งแวดล้อมดี ชุมชนเข้มแข็ง สังคมเป็นปกติสุข มีความเสมอภาคและสมานฉันท์ ในขณะที่แคมป์เบลล์ (Campbell, 1976, pp.117-124) เชื่อมโยงสุขภาพไปเกี่ยวข้องกับมิติทางสังคมของชีวิตมากยิ่งขึ้นโดยเขาอธิบายว่า สุขภาวะ หมายถึง ประสบการณ์การเรียนรู้ การรับรู้ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เป็นเหตุการณ์ที่บุคคลต้องการหรือปรารถนาอยากให้เป็น ซึ่งการรับรู้อาจจะมองออกมาในแง่ความพึงพอใจและความไม่พึงพอใจ หากมีความพึงพอใจมากก็อาจจะเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่ามีความสุขมากเช่นกัน ดังนั้นองค์ประกอบที่สำคัญของสุขภาพจะจึงได้แก่ ความพึงพอใจในการงาน การมีสัมพันธภาพที่ดีกับบุคคลอื่นๆ และการมีชีวิตคู่สมรสที่ยอบอุ่น เป็นต้น สอดรับกับ Hinchcliffe และ Woodward, (2000, p.13) ได้กล่าวไว้ว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย แม้จะเป็นเรื่องทางธรรมชาติ แต่ก็เป็นที่ตระหนักกันดีว่าไม่ใช่เรื่องของธรรมชาติในเชิงที่ต้องลงวางหรือไม่ว่าจะควบคุมได้ สภาพที่อาศัยอยู่ดีคือความปรารถนาของมนุษย์มาทุกยุคทุกสมัยจวบจนปัจจุบันนี้ สุขภาวะที่มนุษย์แสวงหากันนี้ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัวแต่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายกันไปตามยุคสมัย องค์ความรู้และสถาบันทางสังคมที่เกี่ยวข้องก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยงใหม่ๆตลอดเวลา ความรู้เรื่องสุขภาวะย่อมเป็นความคิดที่ได้รับการทำทลายอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน

กล่าวโดยสรุป ประเวศ วะสี (2548, น.13) อธิบายสรุปประเด็นเรื่องสุขภาวะได้อย่างเฉียบคมว่า “สุขภาพคือ ความสุขที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคม ไม่เพียงแต่ความปราศจากโรคหรือทุพพลภาพเท่านั้น” ความหมายของคำว่าสุขภาพดังกล่าวนี้ใช้กันแพร่หลายทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการแพทย์และสาธารณสุข ต่อมาผู้เชี่ยวชาญขององค์การอนามัยโลกหลายคนเห็นว่านิยามที่ได้ให้ไว้ยังขาดความสมบูรณ์ น่าจะมีการเพิ่มองค์ประกอบทางจิตวิญญาณเข้าไปด้วย ดังนั้นคำจำกัดความของสุขภาพขององค์การอนามัยโลก คำว่า “สุขภาพ” หรือ Health จึงหมายถึงสุขภาวะที่สมบูรณ์ ใช้คำว่า “Complete Well-being” ทางกาย (Physical) ทางจิต (Mental) ทางสังคม (Social) และทางจิตวิญญาณ (Spiritual) ฉะนั้นคำจำกัดความดังกล่าวเป็นคำนิยามที่ลึกที่สุดกว้างที่สุด ครอบคลุมทุกอย่างทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ สุขภาพจึงไม่ใช่เรื่องโรค เรื่องโรงพยาบาล หรือเรื่องยาเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่ครอบคลุมไปทั้งหมด

ในทางพระพุทธศาสนาคำว่า “สุขภาพ” ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำกล่าวที่บ่งถึงภาวะการมีสุขภาพกายดีมีอยู่ 2 คำคือ คำว่า “อปปาพาโธ” มีความเจ็บป่วยน้อย หรือ “อปปาตังโก” มีโรคน้อย เช่น “ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้... เป็นผู้มื่ออาพาธน้อย มีโรคเบาบาง”(ม.ม. (ไทย) 13/379/464) “บุคคลในโลกนี้ ...เป็นผู้ไม่เปียดเบียนสัตว์ ... กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรคน้อย”อง.ปญจก. (ไทย) 22/53-54/92-93 “ภิกษุทั้งหลาย องค์ของภิกษุ ผู้บำเพ็ญเพียรมี 5 ประการคือ...หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติสวรรค์กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง”(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๗/๓๐๖-๓๐๗, ม.ม. (ไทย) 13/ 134/150, ม.อ. (ไทย) 14/291/351)

ภาวะความมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดี ควบคู่กันไปเป็น ความหมายที่สมบูรณ์สูงสุดในพระพุทธศาสนา แม้ว่าจะมีโรคทางกายเกิดขึ้น ก็สามารถพัฒนาด้านจิตใจไว้ได้ เพราะมุ่งให้ความสำคัญทางด้านจิตใจเป็นพิเศษ ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง” (ขุ.ธ.(ไทย) 25/1/23) มีนักวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสุขภาพองค์รวมไว้ดังต่อไปนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2551, น.6-8) ได้กล่าวถึงสุขภาพองค์รวมของชีวิตจะมีสุขภาพดี ต้องบริหารใจให้มีภาวะจิตด้านบวก สุขภาวะที่แท้ต้องเป็นตามความจริงแห่งธรรมชาติของชีวิต องค์รวมของชีวิตที่มีสุขภาพดีต้องเป็นอย่างไร กายกับใจต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างไร สุขภาวะจะสำเร็จได้ต้องพัฒนาจิตใจและปัญญา ปัญญาเป็นองค์ประกอบสำคัญทำให้การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและภาวะต่างๆ ของจิตใจดำเนินไปได้ โดยปัญญาให้แสงสว่าง ส่องทาง ชี้ทางให้ หลักการพัฒนามนุษย์ของพระพุทธศาสนา เรียกว่า ภาวนา 4 การพัฒนาแบบองค์รวมจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพโดยตรง ในมิติที่อธิบายโดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีความใกล้เคียงกับพระไพศาล วิสาโล (2549, น.34) แต่พระไพศาล วิสาโลได้อธิบายขยายมุมมองสุขภาพองค์รวมตามแนวทางพระพุทธศาสนาอย่างแยกแยะและเป็นรูปธรรมมากที่สุดโดยให้คำจำกัดความของสุขภาพแบบองค์รวมว่า “การคิดแบบองค์รวม” เป็นการเชื่อมโยงชีวิตของผู้คนกับสังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา จึงควรปรับทัศนคติเรื่องสุขภาพทั้งหมดของประชาชนและสาธารณะ รวมถึงศึกษาวิจัยการแพทย์พหุลักษณะทุกๆ ด้านโดยเน้นความเข้าใจวิถีชีวิตของประชาชน จึงเป็นการศึกษาระบบคิดหรือศึกษาวัฒนธรรม ในทัศนคติคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการพัฒนาที่มีเป้าหมายให้เกิดความหลากหลายที่บูรณาการขึ้น เป็นการเปิดคุณค่าให้สังคมมีทางออก ดังนั้นสุขภาพองค์รวมจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องวัฒนธรรม ความหลากหลายของท้องถิ่น การส่งเสริมให้มีองค์กรชุมชนเพื่อให้ชุมชนเป็นตัวของตัวเอง สามารถพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ วัฒนธรรม การเมือง สิ่งแวดล้อม ที่สามารถพึ่งตนเองได้ ส่งเสริมการจัดตั้งสถาบันบำบัดธรรมชาติ เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรไร้สารเคมี ทำให้ได้สัมผัสธรรมชาติ

ในมุมมองของขงจื๊อ กรณิกา ปัญญาวงศ์ และคณะ (2555, น.36-37) ได้กล่าวไว้ว่า สุขภาพองค์รวมเป็นการมองโลกชีวิตว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนสัมพันธ์กัน มิได้แยกส่วนเป็นเรื่องๆ อย่างๆ มองโลกเป็นหนึ่ง มิได้แยกกาย แยกจิต มิได้แยกเรื่องทางสังคม สิ่งแวดล้อม ออกจากเรื่องสุขภาพ ถ้าคนเป็นหนึ่งก็ย่อมมีความเครียด ก็อาจจะเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ สุขภาพองค์รวมจึงสะท้อนออกมาในการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ ทำให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยการเลือกวิถีการดำเนินชีวิตทั้ง ทางกาย ใจ สิ่งแวดล้อม สังคม อาหารและด้านจิตวิญญาณ ก่อให้เกิดสุขภาพ และหากเกิดเจ็บป่วยก็ใช้วิธีการแพทย์องค์รวมในการบำบัดรักษา ฟันฟูชีวิตอย่างรอบด้าน แต่เสรี พงศ์พิศ (2553, น.154) ได้กล่าวถึงเรื่อง สุขภาพองค์รวมในมิติที่กว้างขวางกว่าเพราะนำเสนอในระดับระบบวัฒนธรรม เสรี พงศ์พิศเห็นว่า สุขภาพองค์รวมเป็นกระบวนการของการมองโลก มองชีวิต ว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนสัมพันธ์กันมิได้แยกส่วนเป็นเรื่องๆ มองชีวิตเป็นหนึ่ง มิได้แยกกายกับจิต มิได้แยกเรื่องทางสังคม สิ่งแวดล้อมออกจากเรื่องสุขภาพ ถ้าเป็นหนึ่งก็ย่อมมีความเครียด อาจจะเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ สุขภาพองค์รวมจึงสะท้อนออกมาในการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ ทำให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยการรู้จักเลือกวิถีการดำเนินชีวิตทั้งทางกายใจ สิ่งแวดล้อม สังคม อาหารและด้านจิตวิญญาณ ก่อให้เกิดสุขภาพ ดังนั้น การดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ทั้งในระดับบุคคล หรือตนเอง ระดับครอบครัว และระดับชุมชน จึงมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเพราะต่างส่งประสานการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน สุขภาวะชุมชนจะถึงพร้อมก็ต่อเมื่อสุขภาพครอบครัวมีความเข้มแข็ง สุขภาวะครอบครัวจะมีความเข้มแข็งก็ต่อเมื่อมีการเรียนรู้ในการสร้างเสริมดูแลสุขภาพตนเองอย่างที่เรียกว่า พึ่งตนเองได้ในการดูแลสุขภาพ

แนวคิดแบบองค์รวมเป็นหลักการที่ยอมรับทั้งในกลุ่มมานุษยวิทยา วัฒนธรรมตะวันตกและหลักทางศาสนา แนวคิดแบบองค์รวมคือการตระหนักและให้ความสำคัญของความสัมพันธ์ที่กลมกลืนแยกออกจากกันไม่ได้ทั้งร่างกาย จิตใจ ปัญญา (จิตวิญญาณ) และสิ่งแวดล้อมของแต่ละบุคคล

2. ตัวชี้วัดของสุขภาวะและความท้าทายเรื่องสุขภาวะ

ในการศึกษาสุขภาวะนั้น นักวิชาการได้พัฒนาตัวชี้วัดหรือองค์ประกอบของสุขภาวะเพื่อใช้ในการวัดสุขภาวะอย่างมีหลักการและเหตุผล ในประเทศไทยนั้นสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้พัฒนาดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุขโดยรวมของคนไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2540 ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และฉบับที่ 9 ที่มีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยความอยู่ดีมีสุขประกอบด้วยตัวชี้วัด 7 ด้านคือ ด้านสุขภาพอนามัย ด้านความรู้ ด้านชีวิตการทำงาน ด้านรายได้และการกระจายรายได้ ด้านครอบครัว ด้านสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตและการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ ซึ่งในแต่ละด้านได้จำแนกองค์ประกอบของตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขออกเป็น 25 ดัชนีชี้วัด โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ด้านสุขภาพอนามัย หมายถึง ภาวะที่ปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บอันเกิดจากการสร้างสุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกายจิตใจ อารมณ์ และสติปัญญา รวมถึงการมีภาวะโภชนาการที่ดี การรู้จักป้องกันดูแลสุขภาพที่ดีของตนเองและสามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุข ซึ่งจะ使人มีอายุยืนยาว สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างปกติสุข สร้างสรรค์ประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัวและสังคมได้อย่างเต็มศักยภาพ

2. ด้านความรู้ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการยกระดับความอยู่ดีมีสุขของคนไทย เพราะความรู้ช่วยเสริมสร้างศักยภาพของคนให้มีความสามารถในการปรับตัวได้อย่างรู้เท่าทันในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การที่คนเราจะมีความรู้ได้นั้นจะต้องได้รับการศึกษา จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างโอกาสและพัฒนาสติปัญญาและกระบวนการเรียนของคนให้สามารถ “คิดเป็น ทำเป็น” เรียนเป็นที่พึ่งของตนเองและใช้ประสบการณ์ ศักยภาพ และทักษะของตนให้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติภารกิจในสังคมได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

3. ด้านชีวิตการทำงาน เป็นปัจจัยกำหนดความอยู่ดีมีสุขของคน นอกจากจะต้องมีสุขภาพอนามัยที่ดี ได้รับการศึกษาแล้ว การทำงานจะเป็นที่มาของรายได้และอำนาจในการซื้อ ซึ่งนำไปสู่การสร้างความสำเร็จและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การมีงานมั่นคงและปลอดภัยในการทำงาน มีรายได้อย่างต่อเนื่อง ย่อมส่งผลให้คนเราสามารถดูแลความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวให้อยู่ดีมีสุขได้และยังประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม

4. ด้านรายได้และการกระจายรายได้ ความขัดสนในด้านรายได้ในการยังชีพ การมีปัญหาความยากจนที่รุนแรงและความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ในระดับสูง ย่อมสะท้อนการอยู่อย่างเป็นทุกข์ในสังคม ดังนั้น ความอยู่ดีมีสุขที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเสริมสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนให้มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีอำนาจซื้อเพียงพอต่อการดำรงชีวิตที่ได้มาตรฐาน และหลุดพ้นจากปัญหาความยากจนและมีการกระจายรายได้ในกลุ่มต่างๆ ในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

5. ด้านชีวิตครอบครัว ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคมที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ในครอบครัวถือเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ “ความอยู่ดีมีสุข” ครอบครัวอยู่ดีมีสุขคือ ครอบครัวที่มีความรัก ความอบอุ่น อบอุ่นหน้าที่ของครอบครัว มีความสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ลดปัจจัยเสี่ยงของครอบครัว สามารถพึ่งตนเองได้ และการถือคุณธรรมอย่างมีคุณธรรม

6. ด้านสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิต เป็นอีกมิติหนึ่งที่มีความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุข สภาพแวดล้อมที่ดีย่อมส่งผลต่อสุขภาพร่างกายและจิตใจที่ดี เอื้อต่อการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตในสังคม การมีสภาพแวดล้อมที่ดีหมายความว่ามีความรวมถึงการมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง การได้รับบริการสาธารณสุขที่พอเพียง และมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อนามัยสิ่งแวดล้อมที่ดีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกื้อกูลคุณภาพการดำรงชีวิตให้เกิดการสนับสนุนความอยู่ดีมีสุขของคน

7. ด้านการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ มีการดูแลคนในสังคมให้มีสิทธิและเสรีภาพในการดำรงชีวิต มีส่วนร่วมในการพัฒนาและตรวจสอบภาครัฐ ได้รับการปฏิบัติที่เท่าเทียมกันตามกฎหมาย และรัฐกับประชาชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน นำไปสู่สังคมที่คนในสังคมจะอยู่ดีมีสุขตลอดไป อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์สุขภาพ นั่นคือ กฎ ระเบียบ ด้านสังคม เริ่มมีบทบาทสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะด้านสิทธิมนุษยชนที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้เกิดความเคารพและรักษาศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ประเด็นด้านสิทธิมนุษยชนได้เข้าไปมีบทบาทในเชิงการค้าและความร่วมมือระหว่างประเทศ ส่งผลให้ประเทศที่เข้มแข็งทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยและเคารพต่อสิทธิมนุษยชน สามารถสร้างภาพลักษณ์ความเชื่อมั่นต่อการค้าการลงทุนในประเทศและระหว่างประเทศได้ เช่น กรณีประเทศผู้ซื้อตั้งเงื่อนไขว่าสินค้านั้นจะต้องไม่ใช่แรงงานเด็กในการผลิต หรือที่มาของวัตถุดิบที่นำมาผลิตสินค้าจะต้องไม่เป็นการละเมิดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของบุคคลหรือชุมชน และการเข้าไปลงทุนของบริษัทข้ามชาติในประเทศกำลังพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงประเด็นสิทธิมนุษยชนนอกเหนือไปจากความได้เปรียบในด้านต้นทุน ข้อผูกพันอันเกิดจากสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยได้เข้าร่วมและมีพันธกรณีก่อให้เกิดข้อผูกพันที่ต้องปฏิบัติ ต้องรายงานสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนแต่ละด้านต่อสหประชาชาติ

การแก้ไขกฎหมาย กฎระเบียบต่างๆ และการปฏิบัติงานของหน่วยงานรัฐให้สอดคล้องกับพันธกรณีต่างๆ ได้แก่ (ก) ด้านสิทธิเด็ก ตามหลักการพื้นฐาน ที่เด็กทุกคนจะต้องได้รับความสำคัญ ได้รับการดูแลและคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่แบ่งแยกทั้งในเรื่องเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา การมีชีวิต การอยู่รอด และการพัฒนาทางด้านจิตใจ อารมณ์ สังคม รวมถึงการแสดงความคิดเห็น (ข) ด้านการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรี การประกันว่าสตรีและบุรุษมีสิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติและดูแลจากรัฐอย่างเสมอภาคกัน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพและความก้าวหน้าในการประกอบอาชีพ สิทธิและโอกาสที่จะได้รับการจ้างงานและสิทธิด้านแรงงาน การป้องกันความรุนแรงต่อสตรีในสถานที่ทำงาน การปรับรูปแบบทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงการปราบปรามการลักลอบค้าและแสวงหาประโยชน์ทางเพศ (ค) ด้านสิทธิของคนพิการ การเคารพในศักดิ์ศรีที่มีมาแต่กำเนิด การมีเสรีภาพในการตัดสินใจและความเป็นอิสระของบุคคล การไม่เลือกปฏิบัติ การเข้าไปมีส่วนร่วมทางสังคมอย่างเสมอภาค การเข้าถึงและใช้ประโยชน์ของบริการต่างๆ ทางสังคม (ง) ด้านการขจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ คนทุกคนจะมีสิทธิในความเป็นพลเมือง สิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และวัฒนธรรมอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน (จ) ด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การให้ความสำคัญกับการจัดบริการพื้นฐานทั้งด้านสุขภาพ การศึกษา การใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการจัดสวัสดิการและการคุ้มครองทางสังคม จากครอบครัว ชุมชน และรัฐบาล อันจะนำไปสู่การมีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น (ฉ) ด้านการต่อต้านการทรมาน ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ผู้ต้องขัง หรือผู้กระทำความผิดที่ต้องถูกลงโทษจะต้องได้รับความเป็นธรรม และได้รับการดูแลตามมาตรฐานและไม่ถูกกดขี่หรือถูกลงโทษจากเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลอื่นๆ ให้เจ็บปวดหรือทุกข์ทรมานอย่างสาหัส (ช) ด้านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ที่เน้นให้ทุกคนรู้จักสิทธิหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น มีความเสมอภาคทางสังคมและการแสดงความคิดเห็น การมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ รวมถึงการคุ้มครองทางกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมต่างๆ (ตาราวันต์ รักสัตย์, 2557, น.17-18 อ้างถึงใน ภาณี ขนาธิภรณ์, 2548, น. 37-39 และ กิติพัฒน์ นนทปัทมดลย์, 2554, น.6-7)

3. การขับเคลื่อนและพัฒนาประเด็น/นโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ

หัวใจสำคัญของนโยบายสาธารณะไม่ได้อยู่ที่คำประกาศหรือข้อเขียนที่ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นทางการแต่อยู่ที่ “กระบวนการ” ของการดำเนินการให้ได้มาซึ่งนโยบายสาธารณะมากกว่า โดยกระบวนการสร้างนโยบายสาธารณะที่ดีต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในสังคมเข้ามาทำงานร่วมกัน โดยร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ต่างๆ ร่วมกำหนดทิศทางแนวทางของนโยบายสาธารณะ ร่วมดำเนินการตามนโยบายเหล่านั้น ร่วมติดตามผลและร่วมทบทวนนโยบายสาธารณะเพื่อปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาต่อเนื่อง ประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่า กระบวนการนโยบายสาธารณะที่ดีควรประกอบด้วยบุคคล 3 ประการคือ (ก) เป็นกระบวนการ

ทางปัญญาคือ มีการใช้หลักฐานข้อเท็จจริงที่ผ่านการศึกษาวเคราะห์สังเคราะห์อย่างดีจนเป็นความรู้ที่เรียกว่า เป็นการสร้างนโยบายบนฐานของความรู้ (Knowledge – Based Policy Formulation) (ข) เป็นกระบวนการทางสังคม เนื่องจากนโยบายสาธารณะกระทบสังคมทั้งหมดอย่างรุนแรง ดังนั้น ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียคือ สังคมควรได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วม เรียนรู้ ร่วมกำหนดนโยบาย โดยทำเป็นกระบวนการที่เปิดเผย โปร่งใส ทุกฝ่ายเข้าร่วมได้ และ(ค) เป็นกระบวนการทางศีลธรรม นโยบายสาธารณะที่ดีต้องเป็นไปเพื่อความถูกต้องดีงาม และเพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งสังคม ไม่แฝงเร้นเพื่อประโยชน์เฉพาะตนหรือเฉพาะกลุ่ม

นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ (Healthy Public Policy) การดำเนินการตามนโยบายสาธารณะต่างๆ มีผลกระทบต่อบุคคลและสภาพแวดล้อม ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ/สุขภาวะ ทั้งทางบวกและทางลบและทางตรงและทางอ้อม เช่น นโยบายการกระจายรายได้ อัตราค่าจ้าง การจัดการที่อยู่อาศัย การคมนาคมขนส่ง การสื่อสารมวลชน การพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรม การใช้ที่ดิน การจัดการผังเมือง การให้สัมปทานเหมืองแร่ การจัดการเรื่องพลังงาน เป็นต้น การดำเนินนโยบายสาธารณะต่างๆ ที่ให้ความสำคัญต่อสุขภาพ/สุขภาวะจึงเรียกว่า เป็น “นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ” หรือ “นโยบายสาธารณะที่ดี” (Healthy Public Policy) เป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงด้านสุขภาพอย่างหนึ่ง เช่น นโยบายสาธารณะด้านการคมนาคม ที่ให้ความสำคัญกับความปลอดภัยของผู้ใช้รถใช้ถนน มุ่งดำเนินมาตรการต่างๆ เพื่อลดการตายและการบาดเจ็บจากอุบัติเหตุบนท้องถนน นโยบายส่งเสริมเกษตรกรรมปลอดภัย นโยบายควบคุมเพื่อลดการใช้สารเคมีในการเกษตร นโยบายส่งเสริมให้ประชาชนทำงาน ใกล้เคียงหรือทำงานอยู่ในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง เป็นต้น เหล่านี้คือตัวอย่างของนโยบายสาธารณะที่เอื้อต่อสุขภาพ ซึ่งก็เป็นหลักประกันให้กับมหาชนได้ว่าจะมีสุขภาพหรือไม่เสียสุขภาพอย่างไม่มีสมควร องค์การอนามัยโลกให้ความหมายของนโยบายสาธารณะที่เอื้อต่อสุขภาพไว้ว่าคือ “นโยบายสาธารณะที่แสดงความห่วงใยอย่างชัดเจนในเรื่องสุขภาพพร้อมที่จะรับผิดชอบต่อผลกระทบทางสุขภาพที่อาจเกิดขึ้นจากนโยบายนั้น ขณะเดียวกันก็เป็นนโยบายที่มุ่งส่งเสริมสิ่งแวดล้อมทั้งทางสังคมและกายภาพที่เอื้อต่อการมีชีวิตที่มีสุขภาพดี และมุ่งให้ประชาชนมีทางเลือกและสามารถเข้าถึงทางเลือกที่ก่อให้เกิดสุขภาพที่ดีได้” การจะทำให้รัฐบาล ราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และสังคมภาคส่วนต่างๆ สร้างนโยบายสาธารณะที่เอื้อต่อการมีสุขภาพจำเป็นต้องมีการส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดสิ่งต่างๆ ได้แก่

- (1) ต้องช่วยกันสร้างความตระหนักในคุณค่าของสุขภาพที่มีความหมายกว้างว่าเป็นเรื่องของสุขภาพ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ด้วยความรับผิดชอบของทุกฝ่ายในสังคม ไม่ใช่เป็นเรื่องแค่การป่วย-ไม่ป่วย และการได้รับบริการสาธารณสุขเพียงเท่านั้น ซึ่งตรงนี้ต้องอาศัยกระบวนการทำงานร่วมกับกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง ไม่มีที่สิ้นสุด
- (2) ฝ่ายที่ทำงานทางวิชาการต้องสนับสนุนข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับผลกระทบด้านสุขภาพจากการดำเนินการนโยบายสาธารณะต่างๆ โดยนำเสนอข้อมูลต่างๆ ต่อสาธารณะ เพื่อชวนทุกฝ่ายในสังคมเข้ามาร่วมคิดร่วมทำ ฝ่ายรัฐเองก็ต้องสนับสนุนให้ฝ่ายวิชาการได้ศึกษาวิจัยพัฒนาองค์ความรู้เหล่านี้อย่างเพียงพอและต่อเนื่อง
- (3) สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน การสื่อสารเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสาธารณะ เพื่อร่วมรับผิดชอบสังคมที่จะนำไปสู่การมีสุขภาพ/สุขภาพะร่วมกัน ซึ่งในประเทศที่พัฒนาแล้วจะมีบรรยากาศเช่นนี้ค่อนข้างดี
- (4) ช่วยกันนำเสนอทางเลือกของนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพที่สามารถปฏิบัติได้ให้มากๆ เพื่อให้ทุกฝ่ายในสังคมช่วยกันคิดต่อ ช่วยกันผลักดันต่อให้ประสบผลสำเร็จ โดยไม่รอให้ฝ่ายรัฐ ฝ่ายราชการ ฝ่ายทุนคิดเท่านั้น เช่น นโยบายสร้างเส้นทางการคมนาคม สำหรับรถจักรยาน ซึ่งทำให้ไม่ต้องพึ่งพลังงานกระแสหลัก เป็นมิตรกับธรรมชาติ และเกิดการสร้างเสริมสุขภาพได้เป็นอย่างดี เป็นต้น
- (5) เข้าร่วมกระบวนการสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อให้ได้นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพที่ดี โดยทุกฝ่ายในสังคมต้องช่วยกันพัฒนาจิตสำนึกเข้าสู่การเป็นพลเมืองที่สนใจเรื่องของส่วนรวม และกระตือรือร้นเข้าร่วมคิดร่วมสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อพัฒนาสังคมสุขภาพะร่วมกัน

การพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพแบบมีส่วนร่วมแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

ก. แบ่งตามรูปแบบการเคลื่อนไหวเชิงกระบวนการ

- (1) แบบค้นหาปัญหาและหาแนวทางแก้ไข เป็นรูปแบบพื้นฐาน เน้นการค้นหาประเด็นปัญหาสาธารณะ แล้วจึงร่วมกันค้นหาแนวทางแก้ไขหรือหาทางออกร่วมกัน ในเชิงนโยบาย ซึ่งส่วนใหญ่หลายจังหวัดจัดกระบวนการสมัชชาสุขภาพรูปแบบนี้ เช่น การใช้สมัชชาสุขภาพเพื่อการเฝ้าระวังปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น
- (2) แบบสร้างภาพฝัน แล้วพัฒนาตาม เป็นการสร้างภาพในอนาคตหรือฉากทัศน์ร่วมกัน กำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายร่วม แล้วจึงมีการวางแผนหรือค้นหาแนวทางการเดินไปให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ เช่น การใช้สมัชชาสุขภาพพัฒนาธรรมนุญสุขภาพ
- (3) แบบสร้างแบบอย่างที่ดี แล้วขยายสู่นโยบาย เป็นการเริ่มต้นการพัฒนาให้เกิดพื้นที่ต้นแบบ หรือการถอดบทเรียนจากรูปธรรมความสำเร็จ แล้วจึงขยายผลต่อให้เกิดเป็นนโยบาย
- (4) แบบเฝ้าระวังเตือนภัยให้สังคม เป็นกระบวนการที่สร้างกลไกขึ้นมาเฝ้าระวังผลกระทบต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนและสังคม โดยสื่อสารกับสังคมได้รู้เท่าทันทั้งเชิงข้อมูลและความรู้
- (5) แบบการพัฒนาและติดตามผลนโยบาย เป็นการประสานงานกับภาคีเครือข่ายที่เป็นผู้ขับเคลื่อนนโยบายส่วนต่างๆ และวางแผนยุทธศาสตร์ที่จะขับเคลื่อน นโยบายสู่การปฏิบัติตามช่องทางต่างๆ

ข. แบ่งตามลักษณะการพัฒนาระบบหรือการสร้างพื้นที่สาธารณะ

- (1) การประยุกต์กระบวนการสมัชชาสุขภาพแห่งชาติมาใช้ เป็นการจัดการกระบวนการสมัชชาสุขภาพที่เป็นระบบและมีแบบแผนมากขึ้น ตั้งแต่การตั้งองค์ประกอบคณะกรรมการจัดสมัชชาสุขภาพ การได้มาซึ่งประเด็นการพัฒนาประเด็น และกระบวนการประชุมเพื่อหาฉันทามติข้อเสนอเชิงนโยบาย
- (2) การขับเคลื่อนนโยบายด้วยกระบวนการถกแถลง กระบวนการสมัชชาสุขภาพแบบนี้เป็นแบบที่ไม่เป็นทางการ ค่อนข้างเป็นธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับความแตกต่างหลากหลายในเชิงแนวคิด อุดมการณ์ โดยเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมกัน ถกแถลงอย่างอิสระ และหาข้อสรุปร่วมกัน โดยพยายามแฝงกระบวนการเหล่านี้ในการประชุมหรือในเวทีทุกระดับ

การขับเคลื่อนสุขภาวะในระดับนโยบายในสังคมไทยมีแนวทางและวิธีการหลากหลาย นโยบายสาธารณะด้านสุขภาพต่างๆ คือการทำงานกับประเด็นสุขภาพที่มีผลกระทบต่อบุคคลและสภาพแวดล้อมทั้งทางบวกและทางลบและทางตรงและทางอ้อม ทั้งเรื่อง การกระจายรายได้ ค่าจ้าง ที่อยู่อาศัย การคมนาคมขนส่ง การสื่อสารสาธารณะ การพัฒนาสินค้าการเกษตร การพัฒนาอุตสาหกรรม การจัดการที่ดิน การจัดการผังเมือง การจัดการเรื่องพลังงานและสิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

“Participation means that it is my right to be involved in making decisions, planning and reviewing an action that might affect me. Having a voice, having a choice”. – Wales Assembly Government.

“การมีส่วนร่วม หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่เป็นสิทธิของเราที่จะได้รับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วางแผน และ ทบทวน การกระทำหนึ่ง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อตัวเรา การมีเสียง การมีตัวเลือก” – Wales Assembly Government. (Cymru Ifanc Young Wales, 2010, p.1)

เป็นที่ทราบกันดีว่า อนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วย “สิทธิเด็ก” หรือ United Nation Convention on the Rights of the Child (UNCRC) ที่มีการประกาศใช้อย่างเป็นทางการจาก United Nation ใน พ.ศ. 2502 ก็ถือเป็นหนึ่งในสิทธิมนุษยชนที่มีการออกกฎหมายมาเพื่อรักษา คุ้มครอง พัฒนา และส่งเสริมเด็ก สิทธิขั้นพื้นฐาน 4 ขั้น ที่เด็กทุกคนต้องได้รับคือ 1. สิทธิในการอยู่รอด 2. สิทธิในการได้รับการคุ้มครอง 3. สิทธิในการได้รับการพัฒนา และ 4. สิทธิในการมีส่วนร่วม ซึ่งในด้านที่ 4 ถือว่าสำคัญที่สุดในการเตรียมความพร้อมแก่เด็กในการเรียนรู้เรื่องสิทธิตัวเองและมีส่วนร่วมในการดูแลสังคม เป็นหนึ่งในพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นเด็กและเยาวชนจำเป็นต้องใช้สิทธิในเรื่องดังกล่าวของตนอย่างเต็มความสามารถ เข้ามามีส่วนหมายถึง การตัดสินใจ วางแผน และทบทวนการกระทำหนึ่งๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวของพวกเขารวมถึงเด็กและเยาวชนคนอื่นๆ

โดยการศึกษาในครั้งนี้มุ่งเน้นให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในการเข้ามาช่วยพัฒนาและสร้างสรรค์สังคมให้ดีขึ้น ประกอบด้วยประเด็นดังนี้

1. คำจำกัดความ “เด็กและเยาวชน”

เป็นการสร้างคำนิยามของคำ 2 คำ ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน และในแต่ละประเทศต่างก็มีการจำกัดความที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะคำว่า “เยาวชน”

2. การเกิดขึ้นของสิทธิเด็ก “ในการมีส่วนร่วม”

เพื่อสร้างความเข้าใจถึงหลักการที่แท้จริง ที่สหประชาชาติผลักดันให้เกิดสนธิสัญญาดังกล่าวขึ้น โดยสนธิสัญญาดังกล่าวได้กลายเป็นกฎหมายหลักในการทำงานเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน

3. ความหมายการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจที่เหมือนกันว่าแท้จริงแล้วการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนนั้นมีความหมายที่ครอบคลุมและกว้างมาก

4. สถานการณ์การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

เป็นการรวบรวมข้อมูลสถานการณ์การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนทั่วโลก เพื่อชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มของสถานการณ์การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

5. การประเมินการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

วิธีการประเมินพื้นฐานที่จะทำให้เราค้นพบว่า แท้จริงแล้วเด็กและเยาวชนนั้นได้รับโอกาส และได้รับการปกป้องสิทธิในการเข้ามีส่วนร่วมในสังคมที่เข้าอยู่มากน้อยเพียงใด

6. วิธีการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนสามารถมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ

เพื่อผลักดันให้เด็กและเยาวชนเข้ามีส่วนร่วมในสังคมมากขึ้น และอย่างมีประสิทธิภาพ ในหัวข้อดังกล่าวได้สรุปแนวทางเบื้องต้นในการส่งเสริม และสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนควรได้รับการพัฒนาและเตรียมความพร้อมในการเป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพในสังคม

1. คำจำกัดความของคำว่า “เด็ก” และ “เยาวชน”

สำหรับการจำกัดความของคำว่า “เด็ก” และ “เยาวชน” ผู้ศึกษาได้ศึกษาผ่านการจำกัดความที่เป็นการประกาศจากสหประชาชาติเป็นหลัก เนื่องจากการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน เกิดขึ้นตามอนุสัญญาของสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิเด็ก แต่เมื่อผู้ศึกษาได้ศึกษาและทำความเข้าใจการทำงานของประเทศไทยเกี่ยวกับการผลักดันการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน จึงจำเป็นต้องจำกัดความใหม่ตามรูปแบบการดำเนินงานของประเทศไทย ผ่านพระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550

“เด็ก” ตามการบัญญัติความหมายของสหประชาชาติว่าด้วยช่วงอายุของบุคคลที่เรียกว่า “เด็ก” คือ บุคคลที่อายุต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ (The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 1990, p.2)

“เยาวชน” ตามการบัญญัติความหมายของสหประชาชาติว่าด้วยช่วงอายุของบุคคลที่เรียกว่า “เยาวชน” มีความหลากหลายอย่างมาก เนื่องจากคำว่า “เยาวชน” หรือ “Youth” หรือ “Young People” คือกลุ่มคนที่อยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านจาก “เด็ก” สู่ “ผู้ใหญ่” ดังนั้นกลุ่มดังกล่าวจึงไม่มีการกำหนดชัดเจนของช่วงอายุขึ้นอยู่กับการกำหนดของประเทศสมาชิก โดยทาง Division for social Policy and Development Youth (2013, pp.1-2) ได้ระบุช่วงอายุของ “เยาวชน” ไว้ที่ช่วงอายุ 15-24 ปีบริบูรณ์ ซึ่งประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ระบุช่วงอายุของเยาวชนที่ต่างกัน อาทิ ประเทศสิงคโปร์ กระทรวงวัฒนธรรม ชุมชน และเยาวชน (Ministry of Culture, Community and Youth, 2016) ได้กำหนดช่วงอายุของเยาวชนในประเทศเอาไว้ที่อายุ 15-35 ปีบริบูรณ์ ประเทศมาเลเซีย การระบุของกระทรวงกีฬาและเยาวชน (Ministry of Sport and Youth Malaysia, 2015) ถึงช่วงอายุของเยาวชนเอาไว้ที่อายุ 15-40 ปีบริบูรณ์

สำหรับประเทศไทย ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 (2550, น.2) ได้กำหนดช่วงอายุของบุคคลที่เรียกว่า “เด็ก” คือ บุคคลซึ่งมีอายุต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ และ “เยาวชน” คือ บุคคลซึ่งมีอายุตั้งแต่ 18 ปีบริบูรณ์ถึง 25 ปีบริบูรณ์

เราจะเห็นได้ว่าการกำหนดช่วงอายุระหว่าง “เด็ก” และ “เยาวชน” นั้นมีช่วงอายุที่ถูกบัญญัติเอาไว้ซ้อนทับกันระหว่างความเป็นเด็กและความเป็นเยาวชนคือ ช่วงอายุระหว่าง 15-18 ปีบริบูรณ์ โดยในงานวิจัยนี้ ช่วงอายุของเด็กและเยาวชนคือ บุคคลที่มีอายุระหว่าง 15-25 ปีบริบูรณ์ ซึ่งเป็นช่วงอายุโดยเฉลี่ยของสมาชิก โดยตำแหน่ง และคณะบริหารสภาเด็กและเยาวชนระดับต่างๆ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับคำจำกัดความของคำว่า “Youth” หรือ “Young People” ขององค์การสหประชาชาติ

2. การเกิดขึ้นของสิทธิเด็ก “ในการมีส่วนร่วม”

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง โลกได้ผ่านความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ มีผู้คนล้มตายหลาย ล้านชีวิต เกิดบาดแผลทางประวัติศาสตร์ในประเทศต่างๆ มากมาย เกิดการแยกประชาชนออกเป็นหลายชนชั้น หลายกลุ่ม ประชาชนมากมายถูกเข่นฆ่าจากทางรัฐบาลเผด็จการบ้าง จากประชาชนฝ่ายตรงข้ามที่มีความคิดเห็นในเรื่องการเมือง และความเชื่อที่แตกต่างกัน เกิดการถูกลิดรอนที่ดินจนนำมาซึ่งการสูญเสียแผ่นดินของตนเอง ความสูญเสียมากมายเหล่านี้เป็นแรงผลักดันครั้งยิ่งใหญ่ให้การปกครองแบบรัฐชาติเป็นอธิปไตยรวมตัวกันขึ้นเป็นองค์กรเหนือรัฐ หรือองค์กรสหประชาชาติ^๑ (United Nation) ในปี ค.ศ. 1945 (United Nation, 2016) และด้วยองค์กรเหนือรัฐองค์กรนี้ทำหน้าที่เป็นเวทีกลางในการไกล่เกลี่ยปัญหาต่างๆ รักษาสันติภาพ และความมั่นคงของประเทศในโลกใบนี้ โดยมุ่งเน้น

^๑ กฎบัตรสหประชาชาติได้รับการลงนามในวันที่ 26 มิถุนายน 1945 ณ เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นผลมาจากประชุมสหประชาชาติว่าด้วยองค์กรระหว่างรัฐ และกฎหมายดังกล่าวได้บังคับใช้ในวันที่ 24 มิถุนายน 1945 โดยได้มีการระบุถึงศาลยุติธรรมระหว่างประเทศในกฎบัตรนั้นด้วย

เป็นเรื่องระหว่างรัฐหรือได้รับการร้องเรียกให้ช่วยเหลือในกรณีปัญหาภายใน นอกจากนี้องค์การสหประชาชาติยังมีหน่วยงานมากมายในการทำงานสาขาต่างๆ ในการพัฒนา และรักษาเสถียรภาพของสังคมโลก อาทิ United Nation Development Programme (UNDP), United Nations Children's Fund (UNICEF), และ United Nations Population Fund (UNFPA) เป็นต้น

เนื่องด้วยความสูญเสียอย่างมากมาย และการที่มนุษย์ถูกละเมิดความเป็นมนุษย์ในหลายเหตุการณ์ จึงทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคนในการเรียกร้องให้เกิด “สิทธิมนุษยชน” ขึ้น โดยกลุ่มคนดังกล่าวเป็นทั้งบุคคลปัจเจก และองค์กรพัฒนาสังคมเพื่อสาธารณประโยชน์ จึงทำให้เกิดอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิมนุษยชน หรือ The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) เป็นอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิความเท่าเทียมกันของมนุษย์ทุกคนบนโลกนี้ สิทธิที่มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลที่ได้รับการรับรอง ทั้งความคิดและการกระทำที่ไม่มีการล่วงละเมิดได้ (United Nation, 2016)

อนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วย “สิทธิเด็ก” หรือ United Nation Convention on the Rights of the Child (UNCRC) ที่ได้รับการประกาศใช้อย่างเป็นทางการจากทาง United Nation ถือกำเนิดตามแนวความคิดในเรื่องสิทธิมนุษยชนในปี พ.ศ. 2502 มาตราที่สำคัญในการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในประเทศต่างๆ ที่ลงนามในสนธิสัญญาดังกล่าวมี 2 มาตรา ได้แก่ มาตรา 12 ระบุว่า “เด็กและเยาวชนมีสิทธิเท่ากับพลเมืองคนหนึ่งที่ได้รับการให้ความตระหนักและมีส่วนร่วมในทุกๆ การตัดสินใจใดๆ ที่มีผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขา” หมายถึง เด็กและเยาวชนทุกคนมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็น และมีสิทธิที่จะปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าวที่ไม่เห็นด้วย (Children and Young People's Commissioner Scotland, 2016) และในมาตรา 15 ระบุว่า “เด็กและเยาวชนมีสิทธิในการสร้างสรรค์และเข้าร่วมสมาคม หน่วยงาน หรือองค์กรต่างๆ อย่างเท่าเทียม โดยต้องได้รับโอกาสที่สามารถแสดงออกในเรื่องต่าง ๆ รวมถึงมีสิทธิเข้าร่วมในการตัดสินใจ และสิ่งที่เกิดขึ้นจากอนุสัญญาดังกล่าวทำให้เกิดการตื่นตัวในการสนับสนุนและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ในการทำงานด้านสังคมที่มีส่วนในการขับเคลื่อนให้การนำอนุสัญญาดังกล่าวไปปฏิบัติได้จริง (Katie and Suzanne, 2015, p.90) โดยมีประเทศที่ลงนามสนธิสัญญาดังกล่าวและนำไปปรับใช้ในกฎหมายแต่ละประเทศแล้ว จำนวน 140 ประเทศ (United Nations, 1999, p.3)

สำหรับประเทศไทยได้ลงนามในสนธิสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิเด็ก และมีพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ. 2546⁹ ขึ้น โดยมีกรมกิจการเด็กและเยาวชน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินงานต่างๆ โดยมีภาคีเครือข่ายทั้งในและนอกประเทศ อาทิ UNICEF, Save the Children, World Vision, PAN และมูลนิธิดวงประทีป เป็นต้น ในการขับเคลื่อนด้านต่างๆ จากอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิเด็กให้เกิดเป็นรูปธรรมในประเทศไทย และด้วยการขับเคลื่อนงานดังกล่าว จึงทำให้เกิดกลุ่มกิจกรรมของเด็กและเยาวชนในพื้นที่ขึ้นในประเทศไทย และผลักดันให้เกิดการต่อยอดส่งเสริมพัฒนาศักยภาพเด็กและเยาวชนในประเทศไทย โดยในปี พ.ศ. 2551 รัฐสภาได้ผ่านพระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 มีเจตนารมณ์เพื่อเป็นกลไกหนึ่งในมาตรการส่งเสริมการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน และการตรากฎหมายดังกล่าวเป็นผลให้เกิดการจัดตั้ง “สภาเด็กและเยาวชน” ขึ้นในประเทศไทย เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมอย่างเป็นทางการ ดำเนินกิจกรรมสาธารณประโยชน์เพื่อสังคมและชุมชนของตนเอง รวมถึงการแสดงความคิดเห็นในการกำหนดนโยบาย แผนงาน และงบประมาณของหน่วยงานเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน ให้เด็กและเยาวชนเป็นผู้แก้ไขปัญหาเด็กและเยาวชนด้วยตนเอง เพื่อให้เด็กและเยาวชนเกิดการพัฒนา พร้อมทั้งจะเป็นพลเมืองที่สำคัญของชาติต่อไป และเพื่อที่จะขับเคลื่อนให้เด็กและเยาวชนในประเทศไทยก้าวเข้ามา

⁹ พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ. 2546 มีสาระสำคัญในเรื่องการกำหนดขั้นตอนวิธีการปฏิบัติต่อเด็กในการอุปการะเลี้ยงดู การสงเคราะห์ การคุ้มครองสวัสดิภาพ และการส่งเสริมความประพฤติเด็ก เพื่อให้เด็กได้รับอุปการะเลี้ยงดู อุปรม และมีพัฒนาการที่เหมาะสม รวมถึงป้องกันไม่ให้เด็กถูกทารุณกรรม ตกเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ หรือถูกเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม โดยอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน และเปิดโอกาสในการช่วยเหลือเด็กเบื้องต้น

สู่บันไดขั้นสูงสุดของการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน (อ้างอิง Roger Hart โปรดดูหน้า 60 คณะกรรมการส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ, 2550, น. 2-3)

3. ความหมายการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

“การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน” นั้นหมายถึง ผลการขับเคลื่อนที่เป็นรูปธรรมของเด็กและเยาวชนในสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพวกเขา และการตัดสินใจที่มาจากเด็กและเยาวชนอย่างแท้จริง โดยเด็กและเยาวชนเป็นคนคิดริเริ่ม วางแผน การดำเนินงานเองต่อปัญหาต่างๆ ที่พวกเขามีความสนใจ โดยผู้ใหญ่ทุกภาคส่วนในสังคมร่วมสนับสนุน และเกิดการทำงานร่วมกันอย่างแท้จริงระหว่างเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ โดยในการจำกัดความการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน ตามที่ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษา มา จะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ อันได้แก่ การให้คำจำกัดความที่มีฐานความคิดว่าเด็กและเยาวชนเป็น “ทรัพยากร” ทางสังคม และฐานความคิดที่ว่าเด็กและเยาวชนเป็น “ปัจเจกชน” ในสังคม

สำหรับการจำกัดความที่อยู่บนฐานคิดว่าเด็กและเยาวชนเป็น “ทรัพยากร” ซึ่งมองว่าเด็กและเยาวชนเป็นทรัพยากรอันหนึ่งในทรัพยากรมากมายในสังคม และมีความสามารถในการพัฒนาหรือมีส่วนร่วมในสังคม เป็นทรัพยากรที่สำคัญ เพียงแค่ต้องการการได้รับโอกาสและการพัฒนา โดยเห็นได้จากบทความของ Ariadne Vromen (2003, pp.82-83) ที่ได้จำกัดความการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนไว้ว่า “การกระทำใดๆ ก็ตามที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเอกเทศหรือเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่เกิดจากความกังวลใจภายในตัวบุคคลต่อรูปแบบทางสังคมที่พวกเขาอาศัยอยู่ และแม้ว่าผู้ใหญ่หลายคนจะมองเห็นเด็กและเยาวชนเป็นเพียงทรัพยากรที่มีคุณค่าน้อยกว่าผู้ใหญ่ แต่เด็กและเยาวชนก็เป็น ทรัพยากรในสังคม ทรัพยากรที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในการเป็นเด็กและเยาวชน” สำหรับ Maria Tsekoura (2016, p.326) ได้กล่าวโดยสรุปว่า “การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนคือการเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่เด็กและเยาวชน (Youth Empowerment)” และในการให้คำจำกัดความของ Family Health International: FHI (2008, p.17) คือ การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในการกระทำที่มีความรับผิดชอบทำหาย เพื่อที่จะบรรลุถึงความต้องการสูงสุด อาทิ โอกาสเพื่อที่จะวางแผน และ/หรือ การตัดสินใจที่มีผลต่อคนทั่วไป ในกิจกรรมที่ส่งผลเป็นวงกว้างต่อผู้อื่นๆ ที่มากกว่าหรือนอกเหนือการที่เด็กและเยาวชนจะเข้ามา แต่มีส่วนร่วมเพื่อตนเอง

สำหรับฐานความคิดที่ว่าเด็กและเยาวชนเป็น “ปัจเจกชน” ในสังคม ซึ่งมองว่าเด็กและเยาวชนมีความเป็นพลวัตแตกต่างกัน และ จำเป็นต้องได้รับการสร้างความรู้สึกร่วมในสิ่งๆ หนึ่ง และมีระดับในการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันออกไป อย่างเช่น ในบทความวิจัยของ Anita, Johanna และ Salem (2010, p.9) พบว่า เด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ไม่มีความเชื่อมั่นและไม่ได้รับการเรียนรู้ต่อสังคมและการเมืองมากเท่าที่ควรเนื่องด้วยโครงสร้างทางการเมืองไม่สามารถ และ/หรือ ไม่ตอบสนองความต้องการและผลประโยชน์ของกลุ่มเด็กและเยาวชน แต่อย่างไรก็ตาม เด็กและเยาวชนยังคงมีความสนใจในปัญหาทางสังคมและการเมือง และยังคงพยายามหาคำตอบของความจริงและสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายภายใต้ระบบการเมือง โดยการเข้ามามีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนนั้นก็ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นสำคัญ ดังนั้นเราจึงพบเห็นความแตกต่างของระดับการเข้ามามีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่เปิดกว้างให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วม อาทิ ประเทศอังกฤษ ประเทศออสเตรเลีย และประเทศฟิลิปปินส์ เป็นต้น เนื่องจากการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนหมายถึงพลังของกลุ่มเด็กและเยาวชนที่มักจะไม่ได้รับความยอมรับในกระบวนการทางการเมือง จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของพลังนั้น การรู้สึกมีส่วนร่วมได้ส่วนเสียกับสังคม และความสามารถที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของอำนาจในสังคม (Barry Checkoway, 2011, p.341)

โดยสรุปแล้วการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเกิดขึ้นจากการตระหนักถึงความสำคัญของเด็กและเยาวชนว่าเป็นส่วนของสังคมโลก ไม่ว่าจะเด็กและเยาวชนจะถูกมองว่าเป็น “ทรัพยากร” หรือ “ปัจเจก-ชน” เด็กและเยาวชนจำเป็นต้องได้รับการพัฒนา การได้รับโอกาส และการสร้างความรู้สึกร่วมกันในเรื่องที่เรียกว่า “สิทธิในการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน”

4. สถานการณ์การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

เนื่องด้วยหลักการของอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิเด็กได้ส่งเสริมให้เกิดการตื่นตัวในการทำวิจัยวิเคราะห์สถานการณ์ เรื่องการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน เมื่อศึกษาถึงวิธีการดำเนินงาน หรือ สถานการณ์การสร้างการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน เริ่มจากประเทศที่การตื่นตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสาธารณประโยชน์ (Non-Government Organisation: NGO) กลายเป็นองค์กรระหว่างรัฐ อาทิ Save the Children และ OXFAM นั้น จากงานวิจัยจากประเทศสหราชอาณาจักร มีผลวิจัย ชี้ว่าการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนอยู่ในเกณฑ์ที่น้อยมาก น้อยกว่าการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่ เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเท่าไร การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนก็ดูเหมือนจะลดลงสวนทางกับความเจริญในทางด้านต่างๆ การที่เด็กและเยาวชนขาดการสร้างให้เกิดความผูกพันหรือความรู้สึกเกี่ยวโยง (Engagement) ในทางด้านระบบการเมือง ซึ่งขาดการสร้างให้เกิดการผูกพัน (Engagement) เป็นผลมาจากช่องว่างระหว่าง “การเมืองที่แท้จริง (ในชีวิตประจำวัน)” และ “ภาษาทางการเมือง” ซึ่งขาดการเชื่อมโยงสิ่งดังกล่าวสู่ “ความสนใจของเด็กและเยาวชนในชีวิตประจำวัน” และ “การใช้ชีวิตประจำวันของเด็กและเยาวชน” ซึ่งนั่นทำให้เด็กและเยาวชนขาดความมั่นใจในการจะแสดงออกซึ่งความคิดเห็นและกิจกรรมต่างๆ ทางการเมือง หรือกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาทางสังคม และการแสดงออกซึ่งการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมของผู้ใหญ่และองค์กรต่างๆ ที่ทำให้เด็กและเยาวชนรู้สึกเป็นเพียงแค่การ “สอบถาม” และ “ความคิดหรือข้อเสนอของพวกเขาไม่มีผลอะไรในการแก้ไขปัญหาทางสังคม หรือการเมือง” (Alan Warde, and Nick Crossley. (ed.), 2007, p.121-123)

นอกจากการขาดเรื่องการสร้างความผูกพันหรือความรู้สึกเกี่ยวโยง (Engagement) ในทางด้านระบบการเมือง มีการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนขึ้นอยู่กับสิ่งประกอบหลากหลาย ได้แก่ สถานะทางการเงินของครอบครัวและ/หรือของตัวเด็กและเยาวชนเอง ระดับการศึกษา สถานะทางสังคม อาทิ เด็กและเยาวชนทั่วไป เด็กและเยาวชนที่เป็นนักกิจกรรม หรือเด็กและเยาวชนที่เป็นแกนนำ รวมถึงลักษณะนิสัยเฉพาะบุคคล และทัศนคติทางด้านการเมือง ซึ่งพบว่าเด็กและเยาวชนที่มีสถานะทางการเงินน้อยกว่ามาตรฐานรายได้ของพลเมือง (Per Capita Incomes) ไม่เชื่อว่าการเข้ามามีส่วนร่วมกับสังคมของตัวเขานั้นจะมีความหมาย (Obradovic and Masten, 2007, pp.14-17) เด็กและเยาวชนที่ได้รับโอกาสให้เป็นผู้นำกิจกรรมในโรงเรียน ชุมชน หรือองค์กรหน่วยงานต่างๆ มีโอกาสมากกว่าในการเข้ามามีส่วนร่วมทางสังคม และได้รับสิทธิอื่นๆ ที่นอกเหนือกว่าเด็กและเยาวชนทั่วไป อาทิ สิทธิในการพัฒนาตนเองที่ได้รับมากกว่าเพื่อนในห้องเรียนเดียวกัน สิทธิในการมีส่วนร่วมที่ผู้ใหญ่ในสังคมจะมองเห็นเด็กกลุ่มดังกล่าว ก่อนเด็กและเยาวชนที่อยู่กับปัญหานั้นๆ เป็นต้น (Barry Checkoway, 2011, pp.341-344)

ด้วยความแตกต่างทางสังคม การมีสังคมเมือง และสังคมชนบท ก็ส่งผลถึงการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเช่นกัน และถือว่าเป็นสถานการณ์ที่ยังหาทางแก้ไขไม่ได้ เนื่องด้วยโอกาสของการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนขึ้นอยู่กับระยะทางจากศูนย์กลางของการปกครองและเศรษฐกิจ กลุ่มเด็กและเยาวชนที่มีความยากลำบากในการเข้าถึงโอกาสทางสังคม พวกเขามักจะไม่ให้คุณค่าในการเข้าร่วมโอกาสต่างๆ ทางสังคมที่เป็นโอกาสพื้นฐานในการเข้ามามีส่วนร่วม เช่น การเลือกตั้ง เป็นต้น แต่พวกเขาจะร่วมกับกิจกรรมทางสังคมในประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขา เช่น การเรียกร้องเรื่องสิทธิในการประกอบอาชีพ การเรียกร้องเรื่องความเสมอภาคในด้านต่างๆ ความยากจน และการถูกปฏิบัติ เป็นต้น ถือว่าการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในกลุ่มดังกล่าวเป็นความท้าทายต่อนโยบายสาธารณะที่ทางรัฐบาลที่เกิดจากแนวความคิดที่เรียกว่า “การควบคุม และการคงไว้” (Control and Contain)¹⁰ ซึ่งการรวมตัวดังกล่าวเป็นการรวมตัวที่มีความหลากหลายและยืดหยุ่น ซึ่งทางรัฐจะไม่สามารถคาดเดาได้แน่ชัดว่าเด็กและเยาวชนกลุ่มดังกล่าวจะเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็น

¹⁰ หนึ่งในทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่ชื่อว่า Control Theory ซึ่งทฤษฎีดังกล่าวถูกคิดค้นขึ้นเมื่อช่วงหลังสงครามโลกในปี ค.ศ. 1945 และมีการถกเถียงเรื่องดังกล่าวเป็นวงกว้าง พื้นฐานของแนวความคิดของทฤษฎีดังกล่าวเป็นการที่รัฐหรือผู้มีอำนาจใช้ในการควบคุมคนได้ปกครอง โดยต่อมากการควบคุมดังกล่าวก็ลดความขัดแย้งระหว่างบุคคลลง ลดการใช้กำลังหรือสิ่งใดๆ ที่จะนำมาซึ่งความสูญเสีย กลายเป็นการควบคุมทางอ้อม หรือเป็นการควบคุมและคงไว้ (Control and Contain) (Morris Janowitz, 1975, pp.82-84)

หนึ่งๆ มากน้อยเพียงใด และพวกเขาจะใช้วิธีการในการรวมตัวเพื่อต่อสู้กับประเด็นหนึ่งๆ ในรูปแบบใดบ้าง เพราะไม่มีใครทราบได้แน่ชัดว่า พวกเขาจะดำเนินการกลุ่มการมีส่วนร่วมของพวกเขาแบบใด ในเมื่อความเชื่อมั่นในระบบการเมืองและประชาธิปไตยของกลุ่มเด็กและเยาวชนดังกล่าวมีน้อยกว่าเด็กและเยาวชนกลุ่มอื่นๆ (Cammarota and Ginwright, 2007, pp.699-708)

สำหรับการมีส่วนร่วมขั้นพื้นฐานของเด็กและเยาวชน อาทิ การพูดคุยแลกเปลี่ยนประเด็นทางสังคมและการเมืองกับผู้ใหญ่ในสังคม ในประเทศออสเตรเลียพบว่าร้อยละ 88 ของเด็กและเยาวชนทั้งประเทศ ไม่เคยปฏิเสธโอกาสในการเข้าปรึกษาหารือ หรือพูดคุยในประเด็นทางสังคมโดยตรงกับนักการเมืองหรือตัวแทนจากรัฐบาล และเป็นจำนวนน้อยกว่าจำนวนของเด็กและเยาวชนทั้งประเทศในทุกๆ ระดับ ในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของพรรคการเมือง องค์กรทางการเมือง และองค์กรการค้า (Anita et al., all, 2010, pp.19-20)

สำหรับในประเทศไทยที่มีโครงการการสนับสนุนและพัฒนาร่วมกันของเด็กและเยาวชนอย่างเป็นทางการเป็นส่วนหนึ่งของเด็กและเยาวชนอย่างเป็นทางการผ่านพระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติหลักที่ทุกหน่วยงานในภาครัฐ โดยเฉพาะกรมกิจการเด็กและเยาวชน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ยึดเป็นหลักในการนำไปปฏิบัติในการพัฒนาเด็กและเยาวชน การปฏิบัติงานของสภาเด็กและเยาวชนนี้ มีการส่งเสริมเด็กและเยาวชนให้เรียนรู้ถึงสิทธิของตนเอง การทำงานเพื่อเป็นตัวแทนเด็กและเยาวชนในพื้นที่ของตน การขับเคลื่อนกิจกรรม และการเสนอแนะแนวทางในการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน นอกจากนี้พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 แล้ว ประเทศไทยได้มีแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 - 2559 สำหรับแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนเป็นแผนยุทธศาสตร์ที่จัดทำขึ้นตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 เพื่อเป็นกรอบในการพัฒนาเด็กและเยาวชนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 โดยมีเป้าหมายหลักให้เด็กและเยาวชนมีความมั่นคงในชีวิต มีความแข็งแรงทางด้านร่างกายจิตใจ มีคุณธรรม จริยธรรม มีความสำนึกความเป็นพลเมืองกล้าคิดและแสดงออกอย่างสร้างสรรค์ตามวิถีประชาธิปไตยและมีความสุข (มหาวิทยาลัยมหิดล, สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว, 2554) รวมถึงร่างแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ.2560 และยุทธศาสตร์สภาเด็กและเยาวชน พ.ศ. 2560-2569

ในปัจจุบันโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนถือเป็นโครงสร้างที่มีความชัดเจน มีพระราชบัญญัติรองรับ มีหน่วยงานรัฐที่ดูแลอย่างชัดเจน และมีรูปแบบที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในทุกๆ ระดับ นอกจากนี้เด็กและเยาวชนยังได้รับโอกาสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการระดับชาติอย่างเป็นทางการ และมีกฎหมายรองรับ 2 เวทีคือ คณะกรรมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ ภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 และ คณะกรรมการการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น ภายใต้พระราชบัญญัติการป้องกันและการแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ. 2559 ทั้งนี้ยังมีสมาชิกสภาเด็กและเยาวชนแห่งชาติที่จัดขึ้นโดยสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย ร่วมกับกรมกิจการเด็กและเยาวชน เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้สำหรับเด็กและเยาวชนในด้านต่างๆ

เนื่องด้วยเรามีโครงสร้างที่ชัดเจนของประเทศ ทำให้เกิดการรวมตัวของเด็กและเยาวชนที่มีรูปแบบ เริ่มตั้งแต่ในระดับอำเภอ จังหวัด และระดับประเทศ ซึ่งสภาเด็กและเยาวชนระดับประเทศยังมีการเข้าร่วมของกลุ่มกิจกรรมเด็กและเยาวชนในพื้นที่ต่างๆ หรือที่เรียกว่า “กลุ่ม NGO” (สภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย, 2559, น.1-2) เหมือนในประเทศสหราชอาณาจักร ประเทศแคนาดา และประเทศฟิลิปปินส์ โดยในคู่มือการดำเนินงานสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย (2559, น.24-26) แต่ทว่าข้อมูลหลายชิ้นสะท้อนตรงกันว่า หนึ่งในข้อจำกัดของการดำเนินงานสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยคือ การขาดอิสรภาพในการทำงาน ขาดเครือข่ายการทำงานสนับสนุน และการขาดฐานข้อมูลที่ครอบคลุมของเด็กและเยาวชนทั่วประเทศไทย และหนึ่งในข้อเสนอของผลการวิจัยประเมินผลการพัฒนาสภาเด็กและเยาวชน โดยชานนท์ โกมลมาลย์ และคณะ (2559, น.16) ได้เสนอไว้ว่า “ควรเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนให้มากขึ้น โดยมุ่งไปสู่การให้สภาเด็กและเยาวชนได้มีโอกาสในการคิดริเริ่มการทำการกิจกรรมด้วยตัวเองอย่างเต็มรูปแบบ” หรือการวิเคราะห์ของสมพงษ์ จิตระดับ (2555, น.26-28) กล่าวโดยสรุป จุดด้อยของสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยประกอบไปด้วย 7 สาเหตุหลัก ซึ่งมาจากการขาดอิสรภาพในการทำงาน และการขาดความจริงจังในการพัฒนาศักยภาพของสภาเด็กและเยาวชน

ภาพรวมสถานการณ์การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนทั่วโลกและในประเทศไทย สามารถแบ่งออกเป็น 2 สาเหตุที่ทำให้เกิดแนวโน้มการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนที่น้อยลงและไม่มีประสิทธิภาพและไม่มีความเป็นอิสระคือ 1. การที่ผู้ใหญ่ยังไม่มีเชื่อมั่นในตัวของเด็กและเยาวชน จึงส่งผลให้เด็กและเยาวชนยังถูกจำกัดเขตในการเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมตามระบบ อย่างมีความเท่าเทียม และ 2. ด้วยเงื่อนไขปัจเจกของเด็กและเยาวชน เนื่องด้วยปัจจัยหลายอย่างของเด็กและเยาวชนไม่เท่ากัน จึงทำให้การเข้ามาสู่การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนแต่ละคนแตกต่างกันออกไป

5. การประเมินการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนไม่สามารถวัดได้จากปริมาณของเด็กและเยาวชนที่เข้าร่วม แต่วัดได้จากประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ที่เด็กและเยาวชนสามารถที่จะจัดการแก้ไขปัญหา หรือพัฒนาสิ่งต่างๆ ในประเด็นต่างๆ ที่พวกเขาให้ความสนใจ และผู้ใหญ่ในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในสิ่งนั้นๆ และทำงานบูรณาการร่วมกัน ซึ่งแบบการประเมินการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนมีอยู่จำนวนมากมาย แต่ต้นแบบการพัฒนากิจกรรมมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนตามแบบที่ Roger A. Hart กล่าวถึงบันไดการมีส่วนร่วมของเด็ก หรือ Child's Participation ladder ที่มีจะได้รับการกล่าวถึงและอ้างอิงในทุกการประเมินผลของการมีส่วนร่วมของเด็ก และรวมถึงเยาวชน การประเมินดังกล่าวเป็นการกระตุ้นให้บุคคลที่ทำงานเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน และผู้ใหญ่ทั่วไปในสังคม ให้ความสำคัญแก่เด็กและเยาวชนและให้เกียรติเด็กเช่นพลเมืองคนหนึ่งที่สามารถแสดงความคิดเห็น ลงมือปฏิบัติ และให้คำปรึกษาแก่คนทั่วไปในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพวกเขา

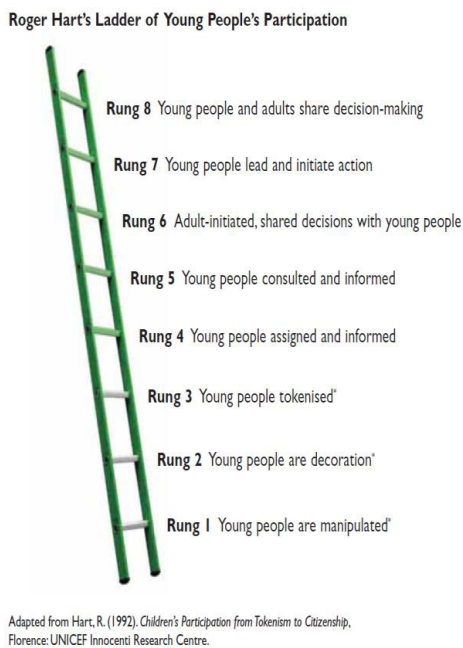
ต้นแบบการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนของ Roger A. Hart ที่ได้กำหนด “Child's participation ladder” และได้รับความนิยมนำไปใช้ในงานวิจัยเรื่องการพัฒนาเด็กและเยาวชน เนื่องจากได้รับการตีพิมพ์โดยองค์กรเด็กระหว่างประเทศของสหประชาชาติ หรือ UNICEF ซึ่งได้เขียนไว้ใน Innocenti Essay No.4 “Children's participation; from Tokenism and Citizenship” ในปี ค.ศ. 1992 และงานวิจัยของ save the children, UK ที่ใช้หลักการดังกล่าวในการนำมาเป็นมาตรฐานในการประเมินผลการมีส่วนร่วมของเด็กที่ทางองค์กรร่วมทำงาน และได้ถูกระบุอยู่ในคู่มือการดำเนินงานหลักของ Save the Children และเครือข่ายทั่วโลก (save the children, 2010, p.12) ซึ่งการประเมินของ Hart เป็นการปรับมาจากแนวความคิดของ Arnstein เรื่อง “Ladder of Citizen Participation”¹¹ และหลังจากนั้น บันไดการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนของ Hart ก็ได้รับการนำไปพัฒนาต่อในงานของ Treseder เรื่อง “Degree of involvement”¹² ซึ่งแนวความคิดทั้งหมดมีแนวกรอบความคิดแบบ “ปรากฏการณ์การที่ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์และอีกฝ่ายเสียประโยชน์” (A zero-sum phenomenon) ที่ซึ่งการกระจายอำนาจถูกจำกัด คนกลุ่มหนึ่งได้รับอำนาจ และคนอีกกลุ่มสูญเสียอำนาจนั้น ซึ่งในขั้นนี้ การประเมินของ Hart เป็นการปลดล็อกให้ผู้ใหญ่ในสังคมยื่นอำนาจ (Power) มาให้เด็กและเยาวชน (Thomas, 2007, pp.199-218)

¹¹ แนวความคิดเรื่อง “บันไดการมีส่วนร่วมของพลเมือง” (Ladder of Citizen participation) ของ Sherry R. Arnstein ถูกตีพิมพ์ลงใน Journal of the American Institute of Planners ปี ค.ศ. 1969 โดยแนวความคิดเรื่องดังกล่าว การมีส่วนร่วมของพลเมืองคือ อำนาจของพลเมืองและ/หรือประชาชน เพราะว่าคุณภาพที่ไม่ตรงกันทางการเมือง สามารถหาทางออกได้ด้วยวิธีการหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรงต่างๆ ผ่านการหาทางแก้ไขด้วยตนเอง และการรวมตัวกันของกลุ่มพลเมือง โดยแบ่งออกเป็น 8 ขั้น ได้แก่ ขั้นที่ 1 ถูกบงการ ขั้นที่ 2 ถูกบังคับ ขั้นที่ 3 การให้ข้อมูล ขั้นที่ 4 การให้คำแนะนำ ขั้นที่ 5 การจับวาง ขั้นที่ 6 การเป็นภาคี ขั้นที่ 7 การมีอำนาจในการเข้าร่วม ขั้นที่ 8 การควบคุมของพลเมือง ซึ่งในความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นเพื่อให้เกิดแรงเสียดทานภายในสังคมที่ประชาชนพลเมืองกำลังจะถูกรัฐบาลหรือผู้มีอำนาจในสังคมควบคุมสิ่งต่างๆ ในพื้นที่หรือประเทศ และเพื่อลดการถูกทำให้เป็นเหยื่อในสังคมของประชาชนหายไป (Sherry R. Arnstein, 1969, pp.216-224)

¹² แนวความคิดของ Treseder เรื่อง “ระดับของการมีส่วนร่วม” (Degree of Involvement) โดยแนวความคิดดังกล่าวจะไม่อยู่ในรูปแบบลำดับขั้น แต่เป็นความแตกต่างที่เท่าเทียมกันของรูปแบบการฝึกฝนที่ดีของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 5 รูปแบบ ได้แก่ 1. การมอบหมายงานแต่ให้ข้อมูล รายละเอียด 2. ผู้ใหญ่คิด และร่วมแลกเปลี่ยนการตัดสินใจกับเด็กและเยาวชน 3. การให้คำปรึกษา แนะนำ และให้ข้อมูล 4. เด็กและเยาวชนเป็นคนคิดริเริ่ม และดำเนินการ และ 5. เด็กคิด และร่วมแลกเปลี่ยนการตัดสินใจกับผู้ใหญ่ (Phil Treseder, 1997, p.11)

การประเมินการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนของ Roger A. Hart (1992, pp.5-7) ที่ชื่อว่า “Child’s Participation Ladder” หรือ “บันได 8 ขั้นในการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน” ได้กล่าวไว้ว่า “เด็ก หรือ children ในความหมายของรูปแบบนี้ หมายถึงเด็กและเยาวชนที่อยู่ระหว่างความเป็นเด็ก (Children) และความเป็นเยาวชน (Youth) โดยเป้าหมายของการจัดทำรายงาน (Innocenti Essay No.4 “Children’s participation; from Tokenism and Citizenship) นี้ขึ้นมาเพื่อเป็นการสร้างความตระหนักให้กับกลุ่มคนที่มีความสามารถในการสนับสนุนเด็กและเยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วมตามอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิเด็ก ให้ปฏิบัติตามหน้าที่และส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้รับสิทธินั้นอย่างแท้จริง ให้เด็กและเยาวชนได้แสดงความคิดเห็นและเพิ่มอำนาจต่อรองให้แก่เด็กและเยาวชนในสังคม ให้มากขึ้น

โดยทั่วไปแล้วบันไดขั้น 1-3 ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน หรือ Non-participation เนื่องจากขั้นใด 3 ขั้นแรก เด็กและเยาวชนยังไม่มีบทบาทในการแสดงตัวตนและแสดงความคิดเห็น เป็นเพียงการเข้าร่วมในพื้นที่ของผู้ใหญ่เท่านั้น บันไดการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน 8 ขั้นตอน ประกอบด้วย

ที่มา: Hannah Lyford Jones, Putting Children at the Centre; A PRACTICAL GUIDE TO CHILDREN’S PARTICIPATION, save the children, 2010, p.12.

เด็กและเยาวชนไม่มีส่วนร่วม ประกอบด้วย 3 ขั้น

ขั้นที่ 1 ถูกบังคับ เด็กถูกบอกให้ทำตามที่ผู้ใหญ่คิด ไม่มีความเข้าใจในสิ่งที่ตนเองกำลังทำและปฏิเสธไม่ได้ เด็กและเยาวชนได้รับการชี้นำให้ทำ แต่ไม่สามารถแสดงความคิดเห็นในเรื่องนั้นได้ เด็กและเยาวชนถูกทำเหมือนให้มีความสำคัญ เปิดโอกาสให้คิด แต่ท้ายที่สุดแล้วเป็นการขีดเส้นเดินของผู้ใหญ่ให้เด็กเดินตามเท่านั้น อาทิ การแข่งขันที่มีการตัดสินมาจากผู้ใหญ่ หรือผู้ใหญ่เป็นคนออกแบบการประเพณีนั้นๆ เป็นต้น

ขั้นที่ 2 ไม่ประดับ เด็กมีส่วนร่วมในเหตุการณ์เชิงรูปธรรม เป็นการวางกรอบให้เด็กเดินแบบไม่ชัดเจนเกินไปว่าเด็กและเยาวชนถูกจับวาง เช่น การแต่งกาย การใช้สัญลักษณ์หรือเครื่องหมาย การอ่านคำเปิดงาน อ่านบทกวี แต่การกระทำดังกล่าวเด็กไม่รู้เหตุผล ไม่รู้ความหมาย การรวมเด็กและเยาวชนมาเพื่อแสดงพลังในประเด็นที่ผู้ใหญ่วางไว้ มีการให้สื่อหรือของที่ระลึก ให้เด็กและเยาวชนเป็นที่ระลึก โดยเด็กและเยาวชนอาจจะไม่ได้มีความสนใจในเรื่องดังกล่าว เป็นต้น

ขั้นที่ 3 ทำพอเป็นพิธี เด็กอาจถูกถามว่าคิดอย่างไรกับเรื่องนั้น แต่ไม่มีขอบเขตหรือข้อจำกัดในการแสดงออก เป็นการให้โอกาสที่ขาดความอิสระ หรือทำพอเป็นพิธีนั่นเอง เช่น การให้เด็กและเยาวชนเข้าร่วมประชุมกับผู้ใหญ่ แต่ไม่มีการให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการประชุมดังกล่าวล่วงหน้า อาจมีการขอความเห็นเด็กและเยาวชนบ้างแต่ไม่ได้ให้ความสำคัญในการแสดงความคิดเห็นนั้น

เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 4 ชั้น

ชั้นที่ 4 ถูกมอบหมายให้ทำแต่รับทราบก่อน เด็กมีโอกาสรับรู้ เข้าใจในเรื่องราวต่างๆ และสมัครใจทำ แต่การตัดสินใจ การวางแผนเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ เช่น การจัดกิจกรรมร่วมกัน เด็กและเยาวชนได้รับการมอบหมายตำแหน่ง และความรับผิดชอบในส่วนของกิจกรรมทั้งหมด แต่เด็กและเยาวชนไม่มีสิทธิในการตัดสินใจ หรือเสนอความคิดเห็นในส่วนที่ไม่เกี่ยวกับความรับผิดชอบของตน เป็นต้น

ชั้นที่ 5 ได้รับการปรึกษาและรับทราบ ผู้ใหญ่เป็นผู้วางแผนและดำเนินการทุกอย่าง แต่มีการปรึกษารับฟังและพิจารณาความคิดเห็นเด็กๆ อย่างจริงจัง เช่น การเปิดเวทีรับฟังความคิดเห็นเด็กและเยาวชนในการจัดทำพระราชบัญญัติการป้องกันและแก้ไขการตั้งครรภ์ในวัยรุ่นของประเทศไทย ที่ความคิดเห็นนั้นถูกนำไปปรับใช้กับพระราชบัญญัติอย่างชัดเจน เป็นต้น

ชั้นที่ 6 ผู้ใหญ่ริเริ่ม เด็กร่วมตัดสินใจ ในขั้นนี้เด็กไม่ได้เป็นเพียงผู้ให้ความคิดเห็นเท่านั้น แต่ยังได้ร่วมตัดสินใจในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น ทางโรงเรียนมีความต้องการที่จะจัดทำศูนย์ชานักเรียนขึ้น และได้ให้เด็กและเยาวชนร่วมตัดสินใจ และดำเนินการให้เกิดศูนย์ชานักเรียนขึ้นจริงอย่างเป็นรูปธรรม โดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมอย่างมากในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน เป็นต้น

ชั้นที่ 7 เด็กริเริ่มและกำหนด เด็กเป็นเจ้าของความคิดและกำหนดสิ่งที่จะทำด้วยตนเอง อาจปรึกษาหรือไม่ปรึกษาผู้ใหญ่ก็ได้ ทั้งหมดขึ้นอยู่กับว่าเด็กเองต้องการอะไร ซึ่งในขั้นตอนนี้ดังกล่าวยังถือว่ายังมีความเสียตายนสูงในการนำไปปฏิบัติจริง แต่สามารถพบเห็นกิจกรรมที่เด็กและเยาวชนเป็นผู้ริเริ่มได้ แต่เด็กและเยาวชนยังไม่สามารถ และ/หรือ ยังไม่มีความเชื่อว่าจะกำหนดทิศทางกิจกรรมทั้งหมดได้

ชั้นที่ 8 เด็กริเริ่ม ผู้ใหญ่ร่วมตัดสินใจ เด็กเป็นเจ้าของความคิดและกำหนดสิ่งที่จะทำด้วยตนเอง (ริเริ่ม) โดยคำปรึกษาจากผู้ใหญ่ บทบาทของผู้ใหญ่คือให้ประสบการณ์ความชำนาญ และร่วมตัดสินใจกับเด็ก ในขั้น Hart เองก็เกิดความหนักใจเช่นกันในการนำไปปฏิบัติให้ได้จริง เนื่องจากแนวความคิดของผู้ใหญ่ส่วนมากยังไม่เชื่อว่าเด็กสามารถทำได้ และยังคงเข้ามาช่วยจัดการมากกว่าเข้ามาร่วมทำงานด้วยกัน และเด็กบางกลุ่มอาจจะยังไม่พร้อมในการทำงานร่วมกับผู้ใหญ่และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน

รูปแบบการประเมินการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนของ Hart ได้รับการพัฒนามาจากการประเมินการมีส่วนร่วมของพลเมือง ซึ่งนั่นเป็นเป้าหมายได้ว่า เด็กและเยาวชนที่ได้รับการมีส่วนร่วมในสังคมอยู่ในขั้นใดขั้นที่สูงมากเท่าไร ความสามารถในการพัฒนาตัวเอง จากเด็กและเยาวชนสู่ความเป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ และยังผลให้สังคมในปัจจุบันอันใกล้มีแนวโน้มในการเกิดการแลกเปลี่ยนทั้งความรู้และการปฏิบัติที่จะช่วยพัฒนาให้สังคมดีขึ้น และไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง ทุกปัญหาได้รับการรับรู้แก้ไข ตั้งแต่ระดับเล็กในครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศ

สำหรับในประเทศไทย หน่วยงานภาครัฐ กรมกิจการเด็กและเยาวชน ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนด้านสุขภาพ (2559, น.29) ได้ระบุถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในการทำงานพัฒนาสังคมและชุมชนไว้ 5 ขั้นตอนคือ คิด ทำ ตาม ตอบ ต่อ โดยอธิบายเพิ่มเติมดังนี้

- 1) คิด หมายถึง ได้เสนอความคิด ได้ร่วมวางแผน
- 2) ทำ หมายถึง ได้รับผิดชอบทำกิจกรรมตามที่เสนอ ที่ได้วางแผนไว้ ที่กลุ่มมอบหมายให้ทำ ได้ร่วมทำกับกลุ่ม
- 3) ตาม หมายถึง ได้ติดตามงานที่ทำของกลุ่ม (ติดตามประเมินผล ถอดบทเรียน)
- 4) ตอบ หมายถึง ได้ชี้แจง นำเสนอสิ่งที่ได้คิด ได้ทำ ได้ติดตามให้ชุมชน สังคมหรือบุคคลใด ๆ ได้รับรู้ เข้าใจ (โดยจะใช้วิธีการใด ๆ ก็ได้)
- 5) ต่อ หมายถึง ได้ทำให้กิจกรรม โครงการ ผลงานที่ได้ทำไว้มีความต่อเนื่อง โดยมีการถ่ายทอด/สานต่อให้กับรุ่นน้อง เพื่อน และ/หรือคนอื่น ๆ เพื่อมิให้ผลงานสิ้นสุดหรือหยุดไป

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า การประเมินการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนจะให้ความสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนได้เข้าร่วมตั้งแต่กระบวนการคิด/ตัดสินใจ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการทำงานใดๆ เพราะนั่นหมายถึงการเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นอย่างแท้จริง

6. วิธีการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนสามารถมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ

การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาสังคม และประเทศ เนื่องด้วยเด็กและเยาวชนคือบุคลากรของประเทศที่จะต้องก้าวเข้ามาบริหารประเทศในอนาคต ทฤษฎีที่สำคัญของประเทศคือ ทฤษฎีการมนุษย์ และการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีความสามารถในการเข้ามามีส่วนร่วมในสังคม นั่นคือการส่งเสริมให้ประเทศมีความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าต่อไป

การส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนสามารถมีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถแยกออกเป็น 3 วิธี โดยสมควรได้รับการนำไปปฏิบัติพร้อมกันทั้ง 3 วิธี ได้แก่ (1) การวางแผนยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนอย่างเป็นรูปธรรมและมีกฎหมายรองรับ (2) การเปิดโอกาสและพื้นที่ให้เด็กและเยาวชนได้มีโอกาสในการปฏิบัติและพัฒนาศักยภาพ และ (3) การเปิดโอกาสให้ตัวเองของเด็กและของเยาวชนทั้งในด้านการพัฒนาทักษะที่จำเป็น และการเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง

- (1) “การวางแผนยุทธศาสตร์” ในการสร้างเสริมความแข็งแรงจากภายในเด็กและเยาวชน (Youth Empowerment) เป็นส่วนสำคัญการเสริมสร้างการรับรู้ของสังคมในการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนอย่างเป็นรูปธรรม ประกอบด้วย การสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลของกลุ่มเด็กและเยาวชนในประเทศอังกฤษ และประเทศสหรัฐอเมริกา ของ Joan Arches และ Jennie Fleming (2006, pp.88-90) พบว่า “การวางแผนยุทธศาสตร์การดำเนินงานทางสังคมร่วมกับการส่งเสริมการความรู้ร่วมของเด็กและเยาวชน สามารถช่วยให้เด็กและเยาวชนจำแนกปัญหาที่สำคัญของสังคมที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชนออกมาได้ชัดเจนมากขึ้น มีความตระหนักถึงการวางแผนในการแก้ไขปัญหาอย่างมีระบบ”
- (2) “การเปิดพื้นที่ให้เด็กและเยาวชน” ถือเป็นอีกหนึ่งหลักการสำคัญในการสร้างเสริมความแข็งแรงจากภายในเด็กและเยาวชน (Youth Empowerment) สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ การให้เด็กและเยาวชนเข้ามาควบคุมเรื่องต่างๆ ขนาดเล็กที่ผู้ใหญ่ในสังคมแลอยู่ อาทิ สนามเด็กเล่น หรือที่ประชุมชุมชน เป็นต้น อย่างที่ Maria Tsekoura (2016, pp.337-339) ได้ศึกษาและพบว่า “การสร้างเสริมความแข็งแรงจากภายในเด็กและเยาวชน (Youth Empowerment) สามารถสำเร็จลุล่วงได้นั้น เด็กและเยาวชนต้องมีส่วนร่วมในการวางรูปแบบและการดำเนินการของพื้นที่นั้น พื้นที่การมีส่วนร่วมถูกวางกรอบรูปแบบและเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ จากการเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนเข้ามาร่วมพัฒนาอย่างชัดเจน และด้วยกฎระเบียบที่แตกต่างออกไปจากความคิดของเด็กและเยาวชนที่ต้องการขยายพื้นที่ดังกล่าวให้เด็กและเยาวชนคนอื่นในมุมมองที่สังคมมองไม่เห็น ให้ได้เห็น และเสียงของเด็กและเยาวชนที่สังคมไม่เคยได้รับรู้ให้ได้รับรู้” เนื่องจากเด็กและเยาวชนมีความต้องการที่จะให้สังคมได้ยินในสิ่งที่พวกเขาต้องการหรือมีความสนใจ
- (3) การเปิดพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนมีโอกาสด้านการแสดงความคิดเห็นในสิ่งที่ตนเองสนใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบการเมือง หรือระบบการศึกษา เด็กและเยาวชนทุกคนมีความสนใจในเรื่องดังกล่าว แต่เนื่องด้วยทางสังคมไม่เปิดโอกาสอย่างเป็นรูปธรรมมากนักในการแสดงความคิดเห็นในเรื่องดังกล่าว เด็กและเยาวชนหลายคนจึงรู้สึกว้าเหวและความคิดเห็นของเขาไม่มีคุณค่า (Anita, Johanna and Salem, 2010, pp.22-26) ซึ่งการที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนกลับมาเชื่ออีกครั้งว่าความคิดเห็นของเขามีคุณค่า Smith และคณะ (2005, p.441) ได้ศึกษาและพบว่า “การที่สังคมมีรูปแบบที่ชัดเจน ถูกต้องตามกฎหมายในการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมจะเพิ่มประสิทธิภาพในการเป็นพลเมืองของเด็กและเยาวชนมากขึ้น”

การส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในสังคมควรสร้างเสริมให้เกิดความแข็งแรงจากภายในจากทั้ง 3 ระดับ ประกอบด้วย ระดับปัจเจกชน ระดับองค์กร และระดับสังคม (Barry Checkoway, 2011, p.343) เพื่อให้เด็กและเยาวชนมีความพร้อมในการเข้ามามีส่วนร่วมทางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยการศึกษาถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความรับรู้ ตระหนัก และเกิดความ

ยอมรับในสังคมแก่ตัวเด็กและเยาวชน และบุคคลอื่นๆ เพื่อสร้างความเข้าใจตั้งแต่แรกเริ่มถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของทุกคน ที่ถือว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคน และเป็นส่วนสำคัญในการดำรงอยู่ของประชาธิปไตยของสังคมนั้นๆ

การเปลี่ยนผ่านของ “เด็กและเยาวชน” สู่ “การเป็นพลเมือง” ที่มีความรู้ในสิทธิ และปฏิบัติหน้าที่ของตนเองนั้น เด็กและเยาวชนต้องได้รับการเรียนรู้ทักษะ 3 อย่าง ตามที่ Joan Arches และ Jennie Fleming (2006, p.85) ได้ศึกษาวิจัยและสรุปมาดังนี้

1. ทักษะการตัดสินใจคือ การตัดสินใจเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ติดตัวเรามาตั้งแต่เกิด เพียงแต่ในวัยเด็กเรายังตัดสินใจด้วยตนเองไม่ได้ แต่เมื่อเข้าสู่วัยรุ่น มีความเจริญเติบโตทั้งทางร่างกายและจิตใจ เราต้องเริ่มเรียนรู้ที่จะตัดสินใจในสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง ยิ่งถ้าเราเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น เราก็ยังต้องตัดสินใจในเรื่องสำคัญๆ ในชีวิต และไม่สามารถใช้อารมณ์มาตัดสินใจเหมือนในวัยเด็กอีกต่อไป การตัดสินใจที่ดี ควรเริ่มต้นด้วยการแสวงหาข้อมูลเปรียบเทียบ หาเหตุผลหลายๆ ด้านมาประกอบ ไม่ควรตัดสินใจเพราะคนส่วนใหญ่ทำเช่นนั้น หรือตัดสินใจด้วยอารมณ์
2. ทักษะการมีส่วนร่วมคือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือทำให้ข้อมูล ต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอ หรือนโยบายรัฐและมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุกๆ คน
3. ทักษะการมีส่วนร่วมของพลเมืองคือ ประชาชนในประชาคมพลเมืองมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง การพัฒนานโยบายสาธารณะ การตัดสินใจในประเด็นสำคัญต่างๆ ประชาชนสนใจเรื่องส่วนรวม และร่วมกิจกรรมเพื่อส่วนรวม
4. นอกจากเด็กและเยาวชนจำเป็นต้องได้รับการเรียนรู้และพัฒนาแล้วในทักษะจำเป็นทั้ง 3 ด้านแล้ว เมื่อเด็กและเยาวชนมีทักษะ 3 อย่างในการเปลี่ยนผ่านจาก “เด็กและเยาวชน” สู่ “การเป็นพลเมือง” การวางแผนยุทธศาสตร์การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน และมีการเปิดโอกาสของสังคมในการเปิดพื้นที่ให้เด็กและเยาวชน เพื่อให้ได้ลงปฏิบัติจริง และสร้างความเชื่อในสิทธิของตนเอง และการแสดงความคิดเห็นของตน ซึ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ไม่ได้คือการสอนให้ทั้งเด็กและเยาวชนในสังคมรู้จัก “การให้” การให้โอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม และการให้โอกาสตัวเองได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและรับใช้สังคม

บทสุนทรพจน์ในปี 1987 ของ Jonathan C. Cutler ประธานกิตติมศักดิ์ของ “เครือข่ายผู้พลบนีและการบริการเด็กและเยาวชนแห่งชาติ” ภายใต้ Kansas Historical Society รัฐแคนซัส ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 1987 ว่า “...การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนอาจจะหมายถึงสิ่งที่ยากที่สุด คือ การเรียนรู้ที่จะให้ การสร้างความเชื่อมั่นว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการให้ ... ฉันเชื่อว่าความสำเร็จของการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนขึ้นอยู่กับความกล้าและความมุ่งมั่นของเด็กและเยาวชนเองในการทำให้สังคมภายนอกรับรู้ ว่า เด็กและเยาวชนมีความสามารถในการรับใช้สังคมมากเพียงใด จุดเริ่มต้นของการประสบความสำเร็จคือ การที่พวกเราทุกคนเชื่อในศักยภาพของเด็กและเยาวชนเอง...” (Vital speeches of the day, 1987, pp.11-13)

สิ่งที่สร้างความเชื่อมั่นได้ว่าการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนจะสามารถก้าวไปถึงขั้นได้ขั้น 8 ของ Roger A. Hart ได้ ต้องเกิดการร่วมมือกันของเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ในสังคม ในการสร้างบรรยากาศแห่งการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มคน โดยผู้ใหญ่จำเป็นต้องเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ และลดบทบาทตนเองออกมาเป็นผู้ให้คำปรึกษา เมื่อเด็กและเยาวชนต้องการที่จะก้าวเข้ามาดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมต่างๆ ที่พวกเขาเห็นว่าเป็นประเด็นสำคัญ เด็กและเยาวชนต้องระลึกอยู่เสมอว่างานของตนเองนั้นมีค่า และมีสิทธิในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวของพวกเขา นอกจากนั้นการทำวิจัยเก็บข้อมูล และวิเคราะห์ สถานการณ์ของเด็กและเยาวชน รวมถึงแนวโน้มกระแสการทำงานกับเด็กและเยาวชน ก็เป็นอีกหนึ่งสิ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนมีประสิทธิภาพ

การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน (Child and youth Participation) หรือ การสร้างแรงเสริมให้เกิดความแข็งแกร่งจากภายในของเด็กและเยาวชน (Empowerment) เป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาศักยภาพเด็กและเยาวชน และดึงประสิทธิภาพในตัวของเด็กและเยาวชนแต่ละคนออกมาใช้เพื่อพัฒนาสังคมและรับใช้ประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ ภาพการมองคุณค่าของเด็กและเยาวชน ให้มีความเท่าเทียมกับผู้ใหญ่ ซึ่งการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนควรจะอยู่ในทุกระดับของสังคม เด็กและเยาวชนทุกกลุ่มควรจะได้รับการโอกาสในการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาหรือแสดงความคิดเห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับตัวพวกเขาเองโดยมีประสิทธิภาพและเป็นรูปธรรม เพราะเด็กและเยาวชนเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเป็นเด็กและเยาวชน และรู้จักปัญหาและสาเหตุที่แท้จริงในสังคมที่เกิดจากเด็กและเยาวชนด้วยตนเอง นอกจากนั้นแล้ว การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน ถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญในการส่งเสริมให้สังคมในปัจจุบันอันใกล้มีความเป็นประชาธิปไตย เคารพสิทธิ และไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น

แนวคิดทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม

ในการสร้างสรรค์นวัตกรรมทางสังคม จำต้องได้รับการสนับสนุนจาก “ทุน” ในพื้นที่ของสังคมนั้นๆ เป็นสำคัญ เพื่อช่วยในการดำเนินการ และสร้างความโดดเด่นของนวัตกรรมทางสังคมในแต่ละผลงาน ทั้งนี้ทางผู้ศึกษาได้แบ่ง “ทุน” ในพื้นที่ออกเป็น 2 ประเภท อันได้แก่ 1) ทุนทางสังคม ที่เป็นชุดความรู้เฉพาะของบุคคลในพื้นที่นั้นๆ ที่ถูกสร้างขึ้นมานำพาสังคมนั้นๆ ผ่านความเปลี่ยนแปลงต่างๆ และ 2) ทุนทางวัฒนธรรม ที่เป็นคุณสมบัติเฉพาะ อันถูกหล่อหลอมอยู่ในตัวของบุคคลในพื้นที่นั้นๆ โดยในการศึกษาได้มุ่งประเด็นเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจถึง “ทุนทางสังคม” และ “ทุนทางวัฒนธรรม” เพื่อนำมาปรับใช้ในการดำเนินนวัตกรรมทางสังคมเพื่อให้ได้ผลประโยชน์สูงสุดสู่พื้นที่

1. ทุนทางสังคม

สังคมทั้งหลายไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและแรง กระตุ้นต่างๆ ทั้งจากภายในสังคมและภายนอกสังคม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะมีอัตราที่เร็วบ้างช้าบ้างขึ้นอยู่กับแรงขับเคลื่อนที่เข้ามากระทบ โดยผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงจะถูกสังคมหล่อหลอมและรวบรวมเป็นแหล่งทุนทางด้านความรู้ความเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ เก็บไว้ และเมื่อสังคมมีสมาชิกใหม่หรือมีการผลิตเปลี่ยนในสังคม รวมทั้งการติดต่อและมีปฏิสัมพันธ์กันกับต่างสังคม ก็จะมีร่องรอยของทุนต่างๆ ตกทอดสืบทอดไปมากบ้างน้อยบ้าง เรียกทุนเหล่านี้ว่า “ทุนสังคม” หรือ “ทุนทางสังคม” ซึ่งทุนความรู้ที่เกิดขึ้นในสังคมในแต่ละที่ก็ย่อมมีความแตกต่างกัน เช่น การจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมโดยการรวมกลุ่มกัน ปกป้องดูแล รักษา สิ่งแวดล้อมต่างๆ ในสังคม เช่น ป่า เขา แหล่งน้ำ เป็นต้น หากความรู้ที่เกิดขึ้นหรือตกทอดมาเป็นการเรียนรู้ที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษาให้สิ่งแวดล้อมคงอยู่ การจัดการสิ่งแวดล้อมก็จะมีรูปแบบอย่างหนึ่ง แต่หากความรู้ที่ได้เป็นการเรียกใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น การจัดการก็ย่อมมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เป็นต้น

เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องทุนทางสังคม ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาทุนทางสังคมในประเด็น 5 ประเด็นดังต่อไปนี้

1. ความหมายและความสำคัญ
2. รูปแบบและองค์ประกอบของทุนทางสังคม
3. การวัด/ประเมินค่าทุนทางสังคม
4. ทุนทางสังคมต่อเด็กและเยาวชน
5. ประโยชน์และความเสี่ยงของทุนทางสังคม

1. ความหมายและความสำคัญ

สำหรับการให้ความหมายของคำดังกล่าวเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งหมายถึงการรวมตัวกันของกลุ่มคนในพื้นที่ หรือสังคม ผ่านชุดความคิดและองค์ความรู้หนึ่งร่วมกัน รวมถึงความเชื่อซึ่งกันและกัน อย่างเช่น ประไพ ศิวะสิริวิภาส (2549, น.1-11) ได้ระบุว่า ทูทางสังคมหมายถึง การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำเพื่อก่อให้เกิดผลรวมของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความรู้เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของการไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยของความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงาม และองค์ประกอบ 3 ด้าน ที่ทำให้เกิดต้นทุนทางสังคม ได้แก่

- 1) ทูมนุษย์ หมายถึง คนที่มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี คนเสียสละ มีความรู้ สติปัญญา และทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และ ความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย เพื่อทำประโยชน์ให้ ส่วนรวม เป็นผู้นำไปกับสังคม
- 2) ทูทางสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนา เอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ เป็นต้น
- 3) ทูทางปัญญาและวัฒนธรรม หมายถึง ความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไว้วางใจเชื่อใจต่อกัน การมีคุณธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ
- 4) องค์ประกอบ 3 ประการนี้ ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้คนในชุมชนสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เช่น ความไว้วางใจเชื่อใจกันและกัน (Social trust) การพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกัน ความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมกิจกรรมสาธารณะ ความสนใจในประเด็นปัญหาสังคม เป็นต้น

ทุนทางสังคมนั้นเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน กิจกรรมร่วมมือกัน ยิ่งมีมากเท่าไรก็อาจเป็นผลดีต่อการเรียนรู้ รับรู้ และส่งผ่านข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน ทำให้เกิดคุณค่าต่อสมาชิกในสังคมในความเข้าใจกันของสังคมและสามารถเข้าถึงแหล่งทุนทางสังคมได้อย่างครอบคลุม ส่งผลให้สามารถยืดหยุ่นและยอมรับร่วมกันได้ ซึ่งคุณค่านั้นเองที่ส่วนหนึ่งเราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากมันได้ ยกตัวอย่างเช่น “ชาวบ้านในชุมชนมองไกล” มีกิจกรรมร่วมมือกันอยู่เป็นประจำ ทำให้ชาวบ้านต่างเรียนรู้และเข้าใจ หรือ “รู้จัก” กันเป็นอย่างดี เมื่อชาวบ้านต้องการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาเพื่อระดมเงินออมและปล่อยกู้เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนราคาถูกให้คนในชุมชน มันก็จะเกิดขึ้นได้ง่าย เพราะเมื่อมีความไว้วางใจเชื่อใจกัน ก็ไม่ต้องกลัวว่าจะมีการโกงกันหรือเชิดเงินหนีไป เป็นเพราะความไว้วางใจเชื่อใจกันนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านได้มีแหล่งเงินทุนเพิ่มขึ้น เป็นเพราะทุนทางสังคม (ความไว้วางใจเชื่อใจกัน) ที่ทำให้ชาวบ้านได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น (แหล่งเงินทุน) (วรวิมล โธมรัตน์พันธ์, ออนไลน์)

SinadTreevanchai (2003, p.1) เสนอว่าทุนทางสังคมอาจแบ่งกว้างๆ ได้เป็น 2 ประเภทคือ ทุนทางสังคมภายใน (Cognitive social capital) และทุนทางสังคมภายนอก (Structural social capital)

1. ทุนทางสังคมภายใน มีลักษณะเป็นนามธรรมไม่สามารถจับต้องได้ โดยเป็นความรู้สึกนึกคิด และประเมินได้ยาก เพราะมันอยู่ในจิตใจของเรา ทุนทางสังคมแบบนี้จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ความเชื่อ ทัศนคติ เช่น ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (Trust) คุณค่าร่วมกัน (Share values) ความเกื้อกูลกัน (Reciprocity)
2. ทุนทางสังคมภายนอก มีลักษณะเป็นรูปธรรม ซึ่งสามารถมองเห็นและจับต้องได้ และ ประเมินได้ง่ายกว่า เข้าใจได้ง่ายกว่าประเภทแรก ด้วยทุนทางสังคมประเภทนี้เกี่ยวข้องกับบทบาท พฤติกรรม การกระทำหรือความสัมพันธ์ที่เราสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของ เครือญาติ สายสัมพันธ์อุปถัมภ์ หรือจะเป็น เครือข่าย องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรปกครองท้องถิ่น ชมรม เป็นต้น รวมถึงสถาบันในรูปแบบของ กฎของการเล่นเกม (Rule of the game) ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่ถูกตั้งขึ้นมาเพื่อใช้ในการดูแลหรือปกครองสมาชิกในชุมชน และเป็นสิ่งที่สมาชิกต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดเหล่านั้น เช่น กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย รัฐธรรมนูญ เป็นต้น

ทุนทางสังคมทั้งสองแบบที่กล่าวมานั้นสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก อีกทั้งยังส่งเสริมซึ่งกันและกันด้วย

ทุนทางสังคมโดยตัวของมันเองนั้นมิได้เป็นปัจจัยการผลิตโดยตรง หากแต่เป็นตัวกลางในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตหรือทุนอื่น เช่น ข่าวสารข้อมูล ทุนมนุษย์ (Human capital) หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ตลอดจนทักษะหรือความชำนาญรวมถึงประสบการณ์ของแต่ละคนที่สั่งสมอยู่ในตัวเอง ทุนกายภาพ (physical capital) หมายถึง เครื่องไม้เครื่องมือ อุปกรณ์ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่มีอยู่ และทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources) หมายถึง แหล่งทุนที่รวบรวมสินทรัพย์ทางธรรมชาติและระบบนิเวศ ได้แก่ น้ำ ดิน หรือพลังงาน เป็นต้น ในราคาที่ถูกกลบ โดยผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมนั้นเอง กล่าวโดยกว้างๆ แล้ว ทุนทางสังคมให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้โดยผ่านสองช่องทางคือ ลดต้นทุนทางธุรกรรม (Transaction cost) เช่น คอมพิวเตอร์และระบบสื่อสารเข้ามาช่วยทำให้เกิดระบบอัตโนมัติ โดยเราสามารถ ผัก ถอนเงินสดผ่านตู้ ATM ได้ตลอดเวลา ธนาคารสามารถให้บริการได้ดีขึ้น ทำให้การบริการโดยรวมมีประสิทธิภาพในระบบการจัดการทุกแห่งต้องใช้เครื่องมือเหล่านี้ช่วยในการทำงานเพื่อความเร็วนำไปสู่ความสามารถในตลาดทุนทางธุรกรรม แทนที่จะต้องเดินทางไปฝาก หรือถอนเงินที่ธนาคารที่อยู่ห่างไกล อีกทั้งยังต้องไปในช่วงเวลาที่เปิดให้บริการ เป็นต้น และลดต้นทุนการตรวจสอบดูแล (Monitoring cost) เช่น การติดตั้งกล้องวงจรปิดแทนการใช้พนักงานในสำนักงานหรือสถานที่ต่างๆ อีกทั้งกล้องวงจรปิดสามารถบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างละเอียดและครบถ้วนแม้ว่าจะไม่สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทันเวลา แต่ก็สามารถลดค่าใช้จ่ายในการจ้างพนักงานลงได้ (ประไพพิศ ลือพงษ์, 2555, น.103-108)

ถ้าเริ่มต้นด้วยการนิยามทุนทางสังคมอย่างง่ายๆ ว่าหมายถึง ความไว้วางใจ (Trust) ก็สามารถอธิบายได้ว่าเมื่อคนมาทำสัญญา ทำกิจกรรมร่วมมือกัน หรือทำธุรกรรมร่วมกันจะเสียต้นทุนตรงส่วนนี้น้อยลง ยกตัวอย่างเช่น พ่อค้าเพชรสองคนที่มีความเชื่อใจไว้วางใจกัน สามารถทำการแลกเปลี่ยนเพชรเพื่อตรวจสอบก่อนซื้อขายจริง โดยไม่ต้องมีการทำประกันภัยหรือทำสัญญาอย่างเป็นทางการซึ่งทำให้ไม่จำเป็นต้องเสียต้นทุนของธุรกรรมในเรื่องดังกล่าว ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมีการตกลง สัญญาหรือทำกิจกรรมร่วมมือกันแล้ว ต้นทุนในการกำกับดูแลให้ผู้ที่เกี่ยวข้องยึดถือและปฏิบัติตามข้อตกลงที่ให้ไว้แก่กันก็จะเสียต้นทุนดังกล่าวนี้ลดลง โดยเฉพาะการจัดการคนกลางให้เข้ามา ควบคุมดูแล (Third party) เช่น หากสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านสามารถไว้วางใจกันได้แล้ว เมื่อกู้ยืมให้กู้แก่สมาชิก หลากๆ กรณีไม่จำเป็นต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน รวมถึงไม่ต้องยื่น เตือนให้สมาชิกเสียดอกเบี้ยและเงินต้นตามกำหนด เพราะคาดหมายได้ว่าสมาชิกจะทำเช่นนั้นอยู่แล้ว

สิ่งที่ต้องตระหนักคือ ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคม บางลักษณะที่สามารถเป็นทุนทางสังคมได้นั้น ต้องสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ต้องการได้ด้วย นั่นคือ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ต้องการจะเป็นตัวจำกัดในเบื้องต้นว่าความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมอัน แบบใดบ้างที่สามารถใช้เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการ แต่อย่างไรก็ตามทุนทางสังคมของคนกลุ่มหนึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนกับของคนอีกกลุ่มหนึ่ง และทุนทางสังคมของคนบางกลุ่มกลับเป็นผลเสียต่อคนอื่นอีกหลายๆ กลุ่มหรือสังคมโดยรวมได้เช่นกัน

2. รูปแบบและองค์ประกอบของทุนทางสังคม

สำหรับรูปแบบทุนทางสังคมในประเทศไทย ตามการศึกษาของเอนก นาครบุตร (2545, น.16-19) และปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2547, น.62-64) ได้แบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 5 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

- (1) ทุนทางสังคมนิยามแบบแรกคือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่าสำนึกท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอด ในความรู้สึกของคนที่รักบ้านรักเมือง เสียสละ และการดูแลสืบต่อซึ่งจิตวิญญาณและระบบคุณค่า เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของผู้คนในแต่ละสังคม
- (2) ทุนทางสังคมนิยามแบบที่สองคือ ทุนทางภูมิปัญญา ได้แก่ ความรู้ ภูมิปัญญา และวิถีชุมชนที่แสดงออกทางปัจจัยสี่ อาหาร

เสื้อผ้า ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย รวมไปถึงเครื่องใช้ ของใช้ เครื่องไม้เครื่องมือต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต สะท้อนให้เห็นความพอดี ความพอเพียง การอยู่ร่วมกันของผู้คน อยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่เอาเปรียบกัน ไม่เอาเปรียบธรรมชาติ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนรวยกับคนจน คนกับธรรมชาติ และชุมชนกับชุมชนอื่น เป็นต้น

- (3) ทูทางสังคมรูปแบบที่สามคือ ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ เช่น ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีความเป็นคนไทย หรือแม้กระทั่งผู้นำทางความคิด ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้ล้วนเป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถในระดับหนึ่งและมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงาน ช่วยเหลือ แบ่งปัน ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ยิ่งกว่านั้นยังมีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึงชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ อยู่ในภาครัฐการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้จึงมีความสำคัญในฐานะผู้เชื่อมวัฒนธรรมเมืองและท้องถิ่นเข้าด้วยกัน
- (4) ทูทางสังคมรูปแบบที่สี่คือ ทุน ทางทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ ความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่มากมาย เพียงแต่เรามองข้ามหรือมองด้วยสายตาของเศรษฐกิจสังคมนิยมทำให้ภูมิลักษณ์เป็นเป็นวัชพืชไปหมด ทั้งๆ ที่ภูมิลักษณ์ ล้วนแต่เป็นยาอายุวัฒนะ ขับปัสสาวะ ลดความอ้วน รักษาเนื้องอก อย่างหญ้าแห้วหมู หนุ่ยคา หนุ่ยแพรก หนุ่ยหนวดแมวและสมุนไพรอีกนับร้อยที่อยู่หลังบ้าน รอบบ้าน ในสวน ในป่า และพืชพันธุ์สิ่งมีชีวิตต่างๆ แร่ธาตุและผลผลิตของธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เขา ล้วนเป็นทุนที่สำคัญ หากชุมชนค้นพบคุณค่าของสิ่งเหล่านี้มูลค่าก็ตามมาและไม่จกหมด เพราะใช้เป็น จัดการเป็น
- (5) ทุนในรูปแบบสุดท้าย ในทุกสังคมชนบทจะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund หรือทุน โภคทรัพย์ คือทุนที่ชุมชนได้ร่วมกันสร้าง ร่วมกันผลิตสะสมมาจากบรรพบุรุษ เรือกสวนไร่นา สิ่งปลูกสร้าง เงินที่สะสมกิจกรรม โครงการต่างๆ ที่ทำร่วมกันล้วนเป็นทุนของชุมชนอยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ฌาปนคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฌาปนคารกระบือ เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัย การผลิตและปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ทุกศาสนา ส่งผลให้เกิดกฎเกณฑ์ที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกัน เป็นพี่เป็นน้องไว้ใจกัน ก่อให้เกิดกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม ศาสนา จารีต ประเพณี ที่ทำให้คนร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมเดินทางไปทางเดียวกัน ทุนทางสังคมว่า “เป็นภาวะที่จิตได้รับการยกระดับให้สูงขึ้น จนเกิดการรับรู้และระบบคิดที่เอื้อต่อการเกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มุ่งช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เอื้ออาทรต่อกัน มีความเชื่อมั่นศรัทธาต่อกัน อันจะนำไปสู่ชีวิตที่ดีมีความสุข ความเข้มแข็งมั่นคงของสังคม โดยกระบวนการดังกล่าว จะอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมและเงื่อนไขที่เหมาะสม” องค์ประกอบของทุนทางสังคมคือ จิต (Mind and Spirit) กาย (Body, Behavior and Action) และสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขที่เหมาะสม (Environment and Conditions)

3. การวัด/การประเมินทุนทางสังคม

สุวรรณี คำมัน และคณะ (2551, น.8) ได้ทำการศึกษาและสรุปวิธีการวัดทุนทางสังคม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 แบบ ได้แก่ ทางตรงคือ การสังเกตจากสังคมและรวบรวมจากการสำรวจ เพราะทุนทางสังคมมีหลายรูปแบบ อาทิ ระดับความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และการคว่ำบาตร ความร่วมมือในหมู่ประชาชน เช่น ร้อยละของการตอบในชุมชนที่เห็นด้วยว่า “คนส่วนมากไว้วางใจ” และ ระดับความร่วมมือของสมาชิกในหมู่ประชาชนดังนี้

- 1) วิธีการในแบบแรกเป็นวิธีค่อนข้างง่ายในการวัด เช่น การวัดกิจกรรมร่วมกันในหมู่บ้าน อายุของชุมชน จำนวนผู้เข้าร่วมการทำกิจกรรม ความหลากหลายทางลักษณะของผู้คนในเครือข่ายความสัมพันธ์ เป็นต้น แต่พบว่าปัญหาคือ จำนวนและคุณภาพของกิจกรรมร่วมกันที่มากกว่าอาจมิได้หมายถึงการมีทุนทางสังคมที่มากกว่าก็ได้

- 2) วิธีการในแบบที่สอง เป็นวิธีการที่มุ่งวัดทุนทางสังคมโดยตรงว่ามีอยู่มากน้อยแค่ไหน เช่น ระดับของความเชื่อถือไว้วางใจกัน ปริมาณและคุณภาพของกลุ่ม/องค์กร เครือข่ายและสถาบันต่างๆ ที่ปัจเจกชนหรือชุมชนมี อย่างไรก็ตามการสร้างตัวชี้วัดหรือแม้แต่การชี้แจงจำกัดว่าอะไรคือความเชื่อถือไว้วางใจ เครือข่าย สถาบัน เป็นเรื่องยาก และวิธีการวัดทุนทางสังคมที่ใช้กันนั้นมีความเที่ยงตรงและชัดเจนมากน้อยเพียงไร

4. ทุนทางสังคมต่อเยาวชน

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมาส่งผลให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้า สามารถแข่งขันในเวทีโลก โดยนำแนวคิดการพัฒนาตามกระแสที่เกิดขึ้นในประเทศต่างๆ คือ การพัฒนาแบบทุนนิยมมาใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศ นำไปสู่ความทันสมัย ขณะที่ยุคโลกาภิวัตน์มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนไทยทุกระดับ เปิดโอกาสการเรียนรู้อย่างไร้พรมแดน ขณะเดียวกันนำมาซึ่งค่านิยมที่มุ่งวัตถุ มุ่งความสะดวกสบายรวดเร็ว หากสังคมไทยปราศจากภูมิคุ้มกันที่ดีจะก่อให้เกิดความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ที่ดีซึ่งเป็นรากฐานของความสุข ความมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชน จึงมีแนวคิดที่จะพัฒนาสังคมไทยให้เกิดการเรียนรู้ อย่างสร้างสรรค์สามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง พร้อมเผชิญสิ่งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรู้เท่าทัน แนวคิดและความสำคัญของทุนทางสังคมเป็นที่ยอมรับขององค์กรพัฒนาระหว่างประเทศต่างๆ

Knack และ Keefer (1997, pp.1551-1552) ชี้ให้เห็นว่า ธนาคารโลกและองค์กรความร่วมมือเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (OECD) ต่างก็ตระหนักในคุณค่าของทุนทางสังคมว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนอันนำไปสู่ความผาสุกของคนในชาติ โดยเฉพาะ OECD พิจารณาว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดจากทุน 4 ประเภท ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนมนุษย์และทุนทางสังคม ซึ่งจากการประเมินประสิทธิภาพของปัจจัยทั้ง 4 ทุนดังกล่าว พบว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนเป็นผลมาจากปัจจัยด้านทุนมนุษย์และทุนทางสังคมถึง 4 ส่วน ขณะที่เกิดจากทุนทางกายภาพและทุนทางการเงินเพียง 2 ส่วนเท่านั้น ในบริบทสังคมไทย ทุนทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ดีงามของคนในสังคมและสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของประเทศมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างประสิทธิภาพการบริการและกระบวนการผลิตในภาคเศรษฐกิจ การบรรเทาความรุนแรงและแก้ปัญหาในยามที่เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและทุนทางเศรษฐกิจมีข้อจำกัด การแก้ปัญหาและฟื้นฟูให้คนไทยและสังคมไทยกลับมาดำรงสถานะเดิมได้จำเป็นต้องอาศัยทุนทางสังคมช่วยสนับสนุน

ชลดา บุญอยู่ (2556, น.1-2) ยกตัวอย่างในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 ได้มีนักคิดและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านประเมินว่าการที่สังคมไทยยังคงดำรงอยู่ได้เนื่องจากมีทุนทางสังคมมากมายเป็นตาข่ายรองรับที่มีความเชื่อมโยงแน่นหนาอยู่บนพื้นฐานเอกลักษณ์ความเป็นไทยที่มีจุดเด่นหลายประการ อาทิ การมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ มีระบบเครือญาติและชุมชนที่เข้มแข็งบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ มีน้ำใจไมตรี ดังนั้น ถ้าประเทศไทยสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนา และต่อยอดใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมแล้วจะพัฒนาคนในชาติให้มีความสุข ประเทศชาติมีความสมดุลและเกิดความยั่งยืน “ทุนทางสังคม” เกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ บนฐานของความไว้วางใจเชื่อใจสายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ใน

วชิรวัชร งามละม่อม (2558, น.1) เสนอว่า องค์ประกอบหลัก 4 ด้านที่ส่งผลให้เกิดทุนทางสังคม ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม องค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านมีบทบาทและยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคม ดังนี้

1. คนมีบทบาทหลักในการพัฒนาประเทศ ที่ต้องได้รับการพัฒนาในทุกมิติทั้งด้าน สุขภาพ ที่มุ่งให้คนมีร่างกายแข็งแรง สามารถดูแลตนเองได้ ด้านจิตใจ ให้เป็นคนที่มีจิตใจดี มีน้ำใจเอื้ออาทร เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม มีวินัย ซื่อสัตย์ มีความเสียสละ มีจิตสำนึกสาธารณะ และรักชาติ เป็นต้น และด้านสติปัญญา ให้มีศักยภาพและมีความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างต่อเนื่องจนมีนิสัยใฝ่รู้ไปตลอดชีวิตและพร้อมปรับตัวให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง

ของโลก รวมทั้งมีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพที่สนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เมื่อมารวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำในกิจกรรมต่างๆ นำความรู้ที่ตนเองมีอยู่มาแลกเปลี่ยน เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและก่อให้เกิดประโยชน์ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

2. สถาบัน มีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชน สังคมทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข โดยมีสถาบันหลัก อาทิ สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อหลอมคนตั้งแต่แรกเกิด เป็นแหล่งบ่มเพาะ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งจิตสำนึก รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม สถาบันศาสนา เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม กลุ่มเกลาจิตใจที่ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี สถาบันศาสนาที่มีความเข้มแข็ง จะสร้างศรัทธาให้แก่คนในสังคมและเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สถาบันการเมืองการปกครอง ทำหน้าที่กำกับดูแลให้สังคมอยู่ในระเบียบแบบแผนและให้คนในสังคมปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดร่วมกัน สถาบันการศึกษา เป็นแหล่งสร้างความรู้ทางวิชาการควบคู่กับการพัฒนาให้เกิดคุณธรรม จริยธรรมแก่คนในสังคมโดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งมีความพร้อมทางด้านการบริหารจัดการ บุคลากร ทรัพยากร และเครือข่าย เมื่อประกอบกับการใช้หลักปรัชญาภิบาลในการดำเนินธุรกิจหรือดำเนินธุรกิจที่มีกิจกรรมสร้างสรรค์สังคมแล้วจะเป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาประเทศได้อย่างมหาศาล และสื่อ เป็นสถาบันที่สามารถชี้แนะและมีอิทธิพลสูงต่อพฤติกรรม ค่านิยมของคนในสังคมในอย่างกว้าง
3. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นๆ ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ เป็นในรูปของความเชื่อ ความศรัทธา จารีตประเพณีที่ดีงาม ค่านิยมความเป็นไทย นอกจากนี้ ยังมีในรูปของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ฯลฯ วัฒนธรรมเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหน ภูมิใจที่จะรักษา อนุรักษ์ ฟื้นฟูพัฒนาและต่อยอดเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศ
4. องค์ความรู้ ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมายาวนานจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง จากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดความหลากหลายของความรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้ และสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้ มีความหลากหลาย ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อตอบสนองเป้าหมายหรือความต้องการของชุมชนได้ เช่น ความต้องการของตลาด การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้อย่างเหมาะสม เป็นต้น
5. องค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านนับว่าเป็นสินทรัพย์หรือทุนที่สำคัญของสังคมไทย เมื่อใช้ ผสมผสานกันบนพื้นฐานของความไว้วางใจและความสัมพันธ์จะก่อให้เกิดเป็นทุนทางสังคมดังนั้น ทุนทางสังคมจึงเกิดจากการสั่งสม ปรับเปลี่ยนต่อยอด พัฒนาและสร้างขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลาขณะเดียวกัน ทุนทางสังคมสามารถลดน้อยลงหรือหมดสิ้นไปหากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำสลายลง

5. ประโยชน์และความเสี่ยงต่อการมีทุนทางสังคม

สุภาพร ประสงค์ทัน (2556, น.1-11) ได้อธิบายว่า ประโยชน์ของทุนทางสังคมนั้น มีองค์ประกอบ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ประการแรก ตัวแสดงหรือสมาชิกที่มีต้นทุนทางสังคมน้อยจะเอื้อประโยชน์ต่อการเข้าถึงทรัพยากรและสารสนเทศที่กว้างขวางโดยใช้ทุนต่ำ
2. ประการที่สอง อำนาจเป็นอิทธิพลที่เกิดจากการมีทุนทางสังคม ดังเรื่องกลุ่มอาวูโสที่บางคนยอมมีอำนาจเหนือกว่าคนอื่นเนื่องจากพวกเขาได้สร้างบุญคุณแก่คนอื่น ดังนั้นผู้อาวูโสจึงสามารถใช้ความเชื่อศรัทธาที่มีอยู่ออกแนวทางปฏิบัติ ประโยชน์ของอำนาจทำให้มีการร่วมมือที่กว้างจากภายนอก และอำนาจก็เอื้ออำนาจต่อความสำเร็จของงานด้วย
3. ประการสุดท้าย ความเป็นปึกแผ่น การมีบรรทัดฐานทางสังคมและความศรัทธาที่เข้มแข็ง จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมระดับสูง ส่งเสริมและสนับสนุนอย่างดีต่อกฎท้องถิ่นและขนบธรรมเนียม และยังลดการควบคุมแบบเป็นทางการได้

การเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกในชุมชนจะเป็นส่วนช่วยในการบ่มเพาะให้สมาชิกมีอุปนิสัยเรื่องความร่วมมือร่วมใจ ความเป็นน้ำหนึ่งอันเดียวกัน และมีจิตใจเป็นสาธารณะ การมีนิสัยลักษณะนี้ยังส่งผลให้สมาชิกเข้ามาเกี่ยวข้องกับการร่วมมืออื่นๆ มีจิตเป็นสาธารณะ และมีระดับความไว้วางใจสูงในองค์กรธุรกิจ สิ่งภายนอกจะนำพาให้บุคคลทำงานอย่างสามัคคีกลมเกลียวสูง เป็นการแสดงว่ามีพันธะสัญญาต่อเป้าประสงค์ขององค์กร

อย่างไรก็ตามก็มีภาวะเสี่ยงของการมีทุนทางสังคม มี 3 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก การสร้างทุนทางสังคมสมควรพิจารณาเรื่องการลงทุนเพื่อก่อให้เกิดและคงสัมพันธภาพให้อยู่สืบไป ซึ่งอาจเป็นการลงทุนที่แพง และการลงทุนสำหรับเรื่องนี้อาจจะไม่สามารถประมาณค่าต้นทุนประสิทธิภาพในช่วงเวลาที่แน่นอน

ประการถัดมาประโยชน์เรื่องสารสนเทศสำหรับทุนทางสังคมช่วยให้สามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างสะดวก รวดเร็วและสามารถเผยแพร่ได้อย่างทั่วถึง

ประการที่สุดท้าย ประโยชน์ของความเป็นปึกแผ่นอาจเกิดผลเสียหลายประการ เช่น หากกลุ่มมีความเป็นปึกแผ่นมากเกินไป อาจจะทำให้ลดการเกิดแนวคิดใหม่ภายในกลุ่ม เนื่องจากมักเกิดความคิดเห็นคล้ายคลึงตามกลุ่ม ตามคำกล่าวของนักวิชาการที่ให้ความหมายว่าการที่บุคคลมีสายสัมพันธ์ซึ่งผูกพันกันอาจจะทำให้บุคคลนั้นตาบอดทางความคิดได้

กล่าวโดยสรุป ทุนทางสังคมนั้นทำให้เกิดเครือข่ายทางสังคม ช่วยให้งาน/กิจกรรมมีประสิทธิภาพรวดเร็วมากขึ้น และลดต้นทุนในด้านต่างๆ ลง ทุนทางสังคมที่เป็นจารีตประเพณีสามารถช่วยหนุนเสริมให้ชุมชนมีพลังและเข้มแข็ง สามารถแก้ไขปัญหาได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ทุนทางสังคมยังเป็นการสร้างความเป็นกลุ่มก้อน ทำให้เกิดความรู้สึกในการเป็นสมาชิกและการมีพันธะสัญญาร่วม ทั้งยังเป็นแหล่งความร่วมมือและความไว้วางใจ (สุภาพร ประสงค์ทัน, 2556, น.1-11)

1. ทุนทางสังคม

เพื่อสร้างความเข้าใจที่มากขึ้นเกี่ยวกับประเด็นแนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรม ทางผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาในแนวคิดดังกล่าว 4 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1. ความหมายและความสำคัญ
2. รูปแบบและองค์ประกอบของทุนทางวัฒนธรรม
3. การวัดและประเมินทุนทางวัฒนธรรม
4. แนวทางการพัฒนาทุนทางวัฒนธรรม

1. ความหมายและความสำคัญ

ก่อนจะให้ศึกษาความสำคัญของทุนทางวัฒนธรรม องค์ประกอบและแนวทางการพัฒนาทุนทางวัฒนธรรม จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจเสียก่อนว่า “ทุน” มีลักษณะและความหมายเช่นไร สำหรับความเข้าใจทั่วไป “ทุน” (capital) อาจหมายถึง ทรัพย์สิน ทรัพยากร ซึ่งนอกจากทุนที่ได้รับการยอมรับจากสังคม เช่น เงินตรา อำนาจ บารมีแล้ว อาณาบริเวณทางสังคมแต่ละประเภทก็จะมีทุนเฉพาะตนอีกด้วย เช่น ในอาณาบริเวณ/พื้นที่ของงานศิลปะ คุณค่าของงานศิลปะนั้นไม่สามารถใช้มาวัดคุณค่าของสังคมโดยรวมได้ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu, 1998) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสคนสำคัญ ได้แยกประเภทของทุนออกเป็นหลายประการ เช่น ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรม กล่าวคือ “ทุนทางเศรษฐกิจ” คือทรัพย์สินเงินทองหรือทรัพย์สินสมบัติ “ทุนทางสังคม” คือฐานะตำแหน่งหรือเครือข่ายทางสังคม ส่วน “ทุนทางวัฒนธรรม” เป็นศักยภาพในการกระทำ เป็นความรู้ที่สะสมอยู่ในตน (innate knowledge) ซึ่งทุนทั้งหลายประการข้างต้นนั้นไม่ได้แยกขาดจากกัน ทุนแต่ละประเภทสามารถแปลงรูปและสามารถข้ามประเภทกันได้

สำหรับ “ทุนวัฒนธรรม” มีผู้ให้ความหมายเอาไว้ว่าหมายถึง รูปแบบของทุนอีกรูปแบบหนึ่ง ทุนวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า ความรู้ ภูมิปัญญาและงานสร้างสรรค์ที่เกิดจากการค้นพบโดยผู้ทรงความรู้ในท้องถิ่น ทรัพย์สินที่มีการฝังตัว (Embodies) สะสม (Stores) และให้ (Provides) คุณค่าทางวัฒนธรรมนอกเหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของสินทรัพย์นั้น โดยได้แบ่งทุนวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภทคือ

1) ทุนวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ (Tangible Culture) เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ วัด ผลงานทางศิลปะ ภาพเขียน รูปปั้น ทุนวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ไม่ได้ถูกจำกัดในรูปแบบเฉพาะมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังสามารถขยายขอบเขตไปถึงทุนกายภาพ หรือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น อาคาร สิ่งประดิษฐ์ ทุนวัฒนธรรมรูปแบบนี้สามารถสึกหรอ ผุพังได้ ถ้าไม่ได้รับการดูแลรักษา และสามารถวัดมูลค่าในรูปของเงินได้ไม่ว่าจะเป็นตัววัตถุเอง หรือการบริการที่ใช้วัตถุนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการให้บริการ

2) ทุนวัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ (Intangible Culture) เป็นทุนที่อยู่ในรูปของทรัพย์สินทางปัญญา หรืออาจเรียกว่า วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Nonmaterial Culture) ได้แก่ ความคิด การปฏิบัติ ความเชื่อและค่านิยมที่แบ่งปันระหว่างสมาชิกในชุมชน เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะการแสดง เพลง งานวรรณกรรม นิทาน ตำนานพื้นบ้าน ดนตรี เป็นต้น

ถึงแม้ว่าทุนวัฒนธรรมจะแบ่งเป็นทุนวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ และทุนวัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ อย่างไรก็ตามทุนวัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้มีความสัมพันธ์กัน เนื่องจากทุนทางวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ มักมีความหมายหรือคุณค่าอยู่เบื้องหลังนอกจากนี้ทุนวัฒนธรรมทั้งสองรูปแบบนี้สามารถปรากฏได้ในทุกช่วงของเวลา ในฐานะทุนคงคลัง (Capital Stock) ซึ่งมีมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์และ คุณค่าทางวัฒนธรรม โดยเรียกทุนคงคลังนี้ว่า วัฒนธรรมคงคลัง (Cultural Stock) (ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว, 2554, น.1-5)

เสาวภา ไพทยวัฒน์ และคณะ (2555, น.10-11) เสนอว่า ทุนวัฒนธรรมปรากฏได้ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งใน 3 รูปแบบคือ

- 1) เป็นสิ่งที่ฝังในตัวคนหรือจิตใจ (Embodied as state of mind/body) เช่น ความคิด ความเชื่อ
- 2) เป็นสิ่งที่เป็นตัวตนจับต้องได้ (Objectified) ซึ่งจะอยู่ในรูปแบบของสินค้าวัฒนธรรม เช่น สิ่งประดิษฐ์ สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง ภาพวาด ฯลฯ
- 3) ความเป็นสถาบัน (Institutionalised) หมายถึงกติกาคำเชื่อ การยอมรับที่หลายคนเห็นร่วมกัน อาทิ สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา โดยทุนวัฒนธรรมในรูปแบบที่ฝังในตัวคน หรือจิตใจ เป็นรูปแบบที่สำคัญที่สุด

นอกจากนี้แล้ว Throsby (2001, p.12) ได้ให้ความหมายว่าทุนทางวัฒนธรรมนั้นรวมถึงมรดกทางศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบของ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ภาษาวรรณกรรม เอกสารโบราณ จดหมายเหตุ ศิลปะการแสดง และงานศิลปกรรมต่างๆ ล้วนเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้สั่งสมและสร้างสรรค์ไว้จนสืบทอดมาเป็นมรดกวัฒนธรรมให้แก่อนุชนได้นำมาศึกษาเรียนรู้และซาบซึ้งในสุนทรีย์แห่งความงามของเอกลักษณ์วัฒนธรรมไทยอย่างไม่ขาดสาย

ดังนั้น “ทุนทางวัฒนธรรม” จึงหมายถึง สิ่งที่คุณค่าได้รับจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม อันกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวที่เอื้อให้คุณค่าสามารถนำไปเพิ่มพูนและเพิ่มมูลค่าให้ตัวเองได้ เช่น ความรู้ ธรรมเนียม กิริยามารยาท นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงทรัพย์สินต่างๆ ที่มีคุณค่าอย่างหนึ่งที่ไม่ใช่คุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่มีมูลค่าเชิงเศรษฐกิจได้ เช่น งานศิลปะ หนังสือรับรอง เอกสารทางวิชาการ “ทุนทางวัฒนธรรม” จึงเปรียบเสมือนเครื่องมือให้ทั้งผู้ที่มี “ทุนน้อย” หรือชนชั้นล่างไปใช้ในการดิ้นรน ต่อสู้ ต่อรองกับอำนาจ กตขี้ ขูดรีด และครอบงำ ที่มาจากชนชั้นที่มีทุนมากกว่า และในขณะที่เดียวกันผู้ที่มี “ทุน” หรือคนที่อยู่ในชนชั้นที่สูงกว่า ก็สามารถใช้ทุนหรือทุนทางวัฒนธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ กตขี้ ขูดรีด และครอบงำผู้ที่มีทุนน้อยได้เช่นกัน

สุริยจรัส เตชะตันมืนสกุล (2546, น.1-10) อธิบายว่าความสำคัญและประโยชน์ของทุนทางวัฒนธรรม มี 4 ประการคือ

- 1) เป็นที่รวมแห่งองค์ความรู้ที่มีในอดีตทั้งหมด
- 2) เป็นที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์พิเศษและภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น
- 3) เป็นที่ก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี ศักดิ์ศรี ความภูมิใจของชุมชน หรือ ชนเผ่าทั้งหลาย
- 4) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ส่งเสริมความมั่งคั่ง

2. องค์ประกอบของทุนทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ตั้งงามที่คนในอดีตคิดทำขึ้น แสดงออกและสืบทอดด้วยการปฏิบัติ ซึ่งมีสิ่งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ จำแนกเป็น 3 ประเภท (เรณู เมืองจันทร์ไชย, ม.ป.ป., น.176-202) ประกอบด้วย

1. เป็นมรดกตกทอด เกิดจากภูมิปัญญาของมนุษย์ ประกอบด้วยสิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ อาทิ โบราณสถานขนาดใหญ่ กับสิ่งที่สามารถเคลื่อนที่ได้จำพวกวัตถุ บันทึกล่าเรื่อง เป็นเอกสาร ตำนาน บทกวี เช่น ภาษามลายูซึ่งเป็นภาษาของมุสลิมชาวใต้ บทกวีในศิลาจารึก
2. เป็นสิ่งที่มีเอกลักษณ์พิเศษหรือเนื้อในของวัฒนธรรม เป็นการกระทำของมนุษย์ ประกอบด้วยเอกลักษณ์พิเศษในการทำมหากิน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่มีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ภาษา กิริยา สำเนียงพูด ความเชื่อ ศาสนา ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และพิธีกรรม สุนทรียศาสตร์-สุนทรียภาพ ซึ่งเป็นความสวยงามตามอารยธรรม ซึ่งควรมีการสืบสานทำนุบำรุงให้คงอยู่ ระบบเครือญาติและระบบสังคม
3. ภูมิปัญญาดั้งเดิม หมายถึงความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดมา และภูมิปัญญาสมัยใหม่คือภูมิปัญญาที่ถูกต่อยอดหรือเกิดกระบวนการเรียนรู้พัฒนาเป็นความรู้ที่ยังไม่เคยมีมา

รูปแบบของทุนทางวัฒนธรรม

Premchai Junjumba (2016, pp.189-199) เสนอว่า รูปแบบของทุนทางวัฒนธรรมสามารถ แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ โดยมีรายละเอียดในแต่ละรูปแบบดังนี้

รูปแบบที่ 1 ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปที่เป็นรูปธรรม (Objectified form) ได้แก่ ทุนทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุที่ปัจเจกบุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ เช่น หนังสือ งานเขียน เครื่องจักร ภาพถ่าย งานปั้น ฯลฯ การสะสมทุนวัฒนธรรมชนิดนี้สามารถถูกส่งผ่านได้เหมือนกับทุนเศรษฐกิจ

รูปแบบที่ 2 ทุนที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน (Institutionalized form) ด้วยวิธีการอ้างอิงถึงคุณสมบัติ เริ่มต้นของทุนทางวัฒนธรรม และถูกนี้คือ การรับประกันโดยแสดงออกในรูปของประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง และการสอบ เช่น คุณภาพหรือชื่อเสียงของสถาบันการศึกษา เป็นต้น

รูปแบบที่ 3 ทุนที่อยู่รวมใน “ฮาบิทัส” (Habitus) หรือ “ความโน้มเอียงทางอุปนิสัย” เป็นกิริยาของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรม ต้องใช้ระยะเวลาในการสะสม เป็นทุนที่อยู่ในรูปแบบของการแสดงออกของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร (Embodied form) ทุนประเภทนี้มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรม เช่น ความสามารถหรือความรู้ที่จะพูดหรือการตัดสินใจทางด้านศิลปะ ที่มีเรื่องของสุนทรียภาพเข้ามาเกี่ยวข้อง การมีบุคลิกที่สง่างาม สามารถวางท่าทางได้อย่างงดงาม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2559, น.1) กล่าวได้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมของชาตินับเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ประเทศที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอย่างมหาศาล ดังนั้นการธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรม

ของชาติให้คงอยู่อย่างยั่งยืนควบคู่ไปกับการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ โดยคำนึงถึงปัจจัยอันเป็นประโยชน์ที่ชุมชนและประชาชนจะได้รับอย่างเต็มที่ทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙) กล่าวถึงการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจด้วยฐานความรู้ เทคโนโลยี นวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์บนพื้นฐานการผลิต และการบริโภคที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ภายใต้หลักการพัฒนาพื้นที่การกิจและการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมไทย อันจะนำไปสู่การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

นอกจากนั้น กรมส่งเสริมวัฒนธรรม (2559, น.1-11) ได้ระบุถึงทุนทางวัฒนธรรมคือ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งกรมส่งเสริมวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรมกำหนดไว้มี 7 สาขาคือ

- 1) ภาษา ได้แก่ อักษรธรรมล้านนา อักษรไทยน้อย อักษรธรรมอีสาน ภาษาเลอเวือะ และภาษาดากใบ (เงาะเท) เป็นต้น
- 2) วรรณกรรมพื้นบ้าน ได้แก่ นิทานศรีธนญชัย นิทานสังข์ทอง นิทานขุนช้างขุนแผน ตำนานพระแก้วมรกต และตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ เป็นต้น
- 3) ศิลปะการแสดง ได้แก่ โนรา หนังตะลุง วงสล้อ ซอปิ่น ซอล้านนา และหมอลำพื้นบ้าน เป็นต้น
- 4) แนวทางปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล ได้แก่ ชิ้นตีนจก ผ้าแพรวา ผ้าทอนาหมื่นศรี ก่องข้าวดอก และเครื่องจักสานย่านลิเภา เป็นต้น
- 5) งานช่างฝีมือดั้งเดิม ได้แก่ การแสดงความเคารพแบบไทย ประเพณีทำขวัญข้าว ลอยกระทงการผูกเกลอ และการผูกเสี่ยว เป็นต้น
- 6) ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล ได้แก่ น้ำปลาไทย ต้มยำกุ้ง ผัดไทยถาษิตัดตน และการนวดไทย เป็นต้น
- 7) กีฬา ภูมิปัญญาไทย ได้แก่ ว่าวไทย ตีจับ แย้ลงรู ไม้ตีหม และหมากเก็บ เป็นต้น

ด้วยเหตุที่ทุนทางวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคม และเป็นจุดแข็งที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนอันเป็นทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เป็นพลังขับเคลื่อนการเสริมสร้างการกินดีอยู่ดีมีความสุขร่วมกันของคนในชาติ นอกจากนี้ทุนทางวัฒนธรรมยังเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทุนมนุษย์ของประเทศให้มีความเข้มแข็งอีกทางหนึ่งด้วย การพัฒนาคุณค่าของทุนทางวัฒนธรรมด้วยการสร้างสรรค์ต่อยอดให้เกิดผลิตภัณฑ์และบริการทางวัฒนธรรมอย่างมีคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งแก่กรมศิลปากร เนื่องจากกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลรักษาและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของชาติเป็นภารกิจหลัก ประกอบกับเป็นนโยบายของรัฐบาลด้วยเช่นกัน

3. การประเมินสถานการณ์ทุนทางวัฒนธรรม

สุวรรณฤทธิ์ วงศ์ชะอุ่ม และคณะ (2553, น.50-55) การประเมินสถานการณ์ทุนทางวัฒนธรรมของประเทศไทย พบว่า วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวนมากมีความหลากหลาย มีคุณค่า มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะท้องถิ่นซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศได้มากมาย หากแต่ยังขาดการอนุรักษ์ฟื้นฟูพัฒนาต่อยอดเป็นระบบอย่างจริงจัง อีกทั้งยังขาดการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตและความเจริญรุ่งเรืองของสังคมไทย ดังนี้

- 1) ทุนทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ระบบคุณค่า ค่านิยม ความเชื่อ ภาษา จารีตประเพณี พิธีกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า สังคมไทยมีทุนทางวัฒนธรรมที่ตีมากมาย แต่หลายอย่างในปัจจุบันเสื่อมถอยและสูญหายไปตามกาลเวลา สาเหตุสำคัญคือการขาดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ถิ่นทอด พัฒนาและต่อยอดอย่างเป็นระบบอย่างจริงจัง

ภิกคักดิ์ กล้ายาณมิตร (2559, น.305-317) โดยระบบคุณค่า ค่านิยมและความเชื่อที่ดีงาม ซึ่งเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและสมดุล พบว่า

คุณค่าในด้านบวก กล่าวคือสังคมไทยยอมรับความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา คนไทยส่วนใหญ่มีนิสัยเอื้อเฟื้อช่วยเหลือซึ่งกัน และกันโดยไม่แบ่งแยก มีความเมตตากรุณา ทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และประเทศไทยยังมีผู้พร้อมเสียสละเป็นอาสาสมัครทำงาน เพื่อสังคมจำนวนมาก เห็นได้จากกรณีการเกิดภัยพิบัติที่เกิดขึ้นหลายครั้ง จะมีการบรรจก็ให้ความช่วยเหลืออย่างไม่ขาดสาย

คุณค่าในด้านลบ กล่าวคือปัจจุบันคนไทยและสังคมไทยให้ความสำคัญกับระบบคุณค่า ค่านิยมและความเชื่อที่ตึงามลดลง เช่น ความภาคภูมิใจในถิ่นกำเนิด ความเอื้ออาทร การเคารพผู้ใหญ่ การให้ความสำคัญกับพรหมจรรย์ การยึดมั่นในหลักศีลธรรมและความรู้ผิด ชอบชั่วดี ฯลฯ และระบบสถาบันที่ทำหน้าที่ขัดเกลาและปลูกฝังระบบคุณค่า ค่านิยม และความเชื่อที่ตึงามมีแนวโน้มอ่อนแอและมีบทบาท ในการพัฒนาศักยภาพคนไทยลดลง

2) ทุนทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ ประกอบด้วย โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม และศิลปกรรมต่างๆ ที่ติดมากับอาคาร โบราณสถาน โบราณวัตถุ รวมถึงอุทยานประวัติศาสตร์ วัดในพระพุทธศาสนา และพิพิธภัณฑ์ต่างๆ ซึ่งถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถ จับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุดและนับเป็นทุนหรือมรดกของชาติที่สำคัญ พบว่า

- ประเทศไทยมีโบราณสถานสำคัญๆ มากมายกระจายอยู่ทุกพื้นที่ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องหมายที่แสดงออกซึ่งความเจริญ รุ่งเรืองทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีในสมัยต่างๆ
- แหล่งวัฒนธรรมทางด้านศิลปกรรม โบราณคดี และประวัติศาสตร์จำนวนมากถูกทำลายทิ้งจากภัยธรรมชาติและฝีมือมนุษย์
- การใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาแหล่งโบราณสถาน โบราณคดีและแหล่งประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ยังขาดประสิทธิภาพ ขาด การมีส่วนร่วมของหน่วยงานท้องถิ่น ชุมชนและประชาชนทั้งในด้านการบริหารจัดการและดูแลรักษา

4. แนวทางการพัฒนาทุนทางวัฒนธรรม

ทรงคุณ จันทรร และคณะ (2552, น.381-399) เสนอว่า ให้มีการนำทุนทางวัฒนธรรมไปใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นการเสริมสร้างทุนทางสังคม จึงกำหนดแนวทางในการพัฒนาทุนทางวัฒนธรรม ดังนี้

1) การฟื้นฟู ถอดคุณค่า พัฒนา และต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาอย่างเป็นระบบ

โดยส่งเสริม สนับสนุนการวิจัย พัฒนาและสร้างนวัตกรรมถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งที่อยู่ในวิถีชุมชนให้ ออกมาอย่างเป็นระบบ การพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาทั้งนโยบายหรือโครงการสำคัญของประเทศ การใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีสารสนเทศในการเชื่อมต่อภูมิปัญญา การสนับสนุนกระบวนการขยายผลนำภูมิปัญญาไปใช้ในทางปฏิบัติและ พัฒนาอย่างต่อเนื่อง การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจของชาวบ้านที่เกิดจากใช้ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็งและ พัฒนาไปสู่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน การส่งเสริมคุณภาพ มาตรฐาน และสร้างผลิตภัณฑ์ให้มีจุดเด่นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นและ ความต้องการของตลาด ให้มีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสิทธิประโยชน์ วิธีการ ขั้นตอนการจดทะเบียนลิขสิทธิ์และสิทธิบัตรทางปัญญา แก่ชุมชนอย่างกว้างขวาง ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์และความร่วมมือที่ดีกับนานาประเทศ

2) การจัดการองค์ความรู้และสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาแก่ประชาชนอย่างทั่วถึงและต่อเนื่อง โดยการสร้าง และพัฒนาแหล่งและกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ให้ประชาชนทุกกลุ่มสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ง่าย โดยสนับสนุนให้มี พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด หอศิลป์ อุทยานแห่งการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ที่มีชีวิตชีวา จัดทำฐานข้อมูล แผนที่นำทางหรือทำเนียบทุนทาง วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ให้มีความชัดเจน ถูกต้อง ครบถ้วนที่สามารถเข้าถึงและนำไปใช้ประโยชน์ได้สะดวก จัดให้มี หลักสูตรวัฒนธรรมศึกษาในสถานศึกษาทุกระดับทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ส่งเสริมการเสริมสร้างค่านิยมและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ แก่ประชาชนโดยให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่ตึงามอย่างเป็นระบบ ร่วมบรรจก็ฟื้นฟูระบบคุณค่า ค่านิยม และความเชื่อที่ตึงามให้มีความเข้มแข็งในสังคมไทย เช่น การประหยดดอกอม การกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ความสามัคคี ฯลฯ ส่งเสริมให้

มีการใช้วัฒนธรรมของชุมชนมาสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การใช้ภาษาถิ่น การลงแขก การเครพผิ่ปูตา การจัดการแหล่งน้ำผ่านระบบเหมืองฝาย ประเพณีสืบชะตาป่าและลุ่มน้ำ ฯลฯ การฟื้นฟู อนุรักษ์ สืบสานและพัฒนาทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี เอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ความเป็นไทยที่เป็นมรดกและมีคุณค่าของท้องถิ่นและชาติอย่างเป็นระบบ ใช้สื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีสารสนเทศทุกรูปแบบที่มีอยู่ในการเผยแพร่ข่าวสาร และความรู้ด้านวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง การปรับสถาบันและกลไกที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา อนุรักษ์ ฟื้นฟู ต่อยอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาให้มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการมากขึ้น รมรงค์ ประชาสัมพันธ์สร้างการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคมในการพัฒนาและเฝ้าระวังทางวัฒนธรรมของชาติ ส่งเสริมงานวิจัยและพัฒนาทางด้านวัฒนธรรมอย่างบูรณาการและให้มีการนำผลการวิจัยไปเผยแพร่และใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวาง

3) การเสริมสร้างระบบบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและเอื้ออำนวยต่อการขับเคลื่อนทุนทางวัฒนธรรม โดยการระดมพลังทุกภาคส่วนในรูปแบบต่างๆ เพื่อพัฒนางานวัฒนธรรมร่วมกัน เช่น การนำทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์ การลงทุนทางวัฒนธรรม ฯลฯ การกระจายอำนาจ ส่งเสริม และสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานวัฒนธรรมของตนเอง การปรับแก้กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม การสนับสนุนสภาวัฒนธรรมทั้งในระดับจังหวัดและระดับภูมิภาคให้เข้ามามีบทบาทหลักในการเป็นศูนย์กลางด้านการติดตามประเมินผลการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม การดำเนินงานด้านการเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม เป็นต้น

แต่เนื่องจากทุนทางวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งอาจมีผลมาจากเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร การมีปฏิสัมพันธ์ของสังคมโลก การเลื่อนไหลหรือการกระจายทางวัฒนธรรม จึงก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม การปลูกฝังให้เยาวชนได้ตระหนักถึงวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของชุมชนและของท้องถิ่น จึงเป็นสิ่งจำเป็นและเร่งด่วนที่จะต้องอาศัยสถาบันทางสังคม และทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการควบคุม เฝ้าระวังทางวัฒนธรรมปลูกฝังและส่งเสริมให้มีให้เกิดขึ้น เพื่อให้เยาวชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมเพื่อสืบสานและพัฒนา ต่อเนื่องสืบไป ทุนทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มิมีมูลค่าและให้คุณค่าต่อวิถีชีวิตของสังคมดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ทุนทางวัฒนธรรมหลายเรื่องมีความเป็นนามธรรมสูง เช่นวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นพลวัต (Dynamic) สามารถเปลี่ยนแปลงและถ่ายทอดข้ามสังคม กลุ่มคน สถานที่ และเวลาได้ตลอด การนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยมาพัฒนาและใช้ประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมประเทศต้องมีการบริหารจัดการที่ดี และตั้งอยู่บนหลักการที่สำคัญคือ การเคารพความหลากหลายทางวัฒนธรรม การพัฒนาวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวม การสร้างความสมดุลและความยั่งยืน และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

unh̄i

3

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่อง นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนอาศัยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษา เพื่อค้นหานิยามและเพื่อทราบถึงคุณลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า นวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) รวมถึงศึกษาเพื่อทราบถึงกระบวนการในการนำนวัตกรรมทางสังคมไปใช้จริง โดยงานวิจัยจะมุ่งเน้นไปที่องค์ความรู้แขนงต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นฐานในการพัฒนาเป็นรูปแบบหรือแนวทางในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมไปพร้อมกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน ด้วยเหตุนี้การวิจัยศึกษานวัตกรรมทางสังคม จึงต้องออกแบบวิธีการดำเนินการวิจัย เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้และแนวทางการสร้างนวัตกรรมทางสังคมจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย เช่น ได้ข้อมูลทางวิชาการที่มีอยู่เดิมจากการทบทวนวรรณกรรม ได้มาซึ่งองค์ความรู้เรื่องนวัตกรรมทางสังคมจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านสังคมศาสตร์ ตลอดจนได้องค์ความรู้แนวคิดการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมจากเยาวชนผู้เคยทำงานพัฒนาในพื้นที่ชุมชน และจากกลุ่มเครือข่ายคณะทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน การได้มาซึ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคมจึงจำเป็นต้องเข้าใจและมีข้อมูลอย่างรอบด้านเพื่อนำข้อมูลทั้งหมดมาประมวลรวมกัน เพื่อให้ได้องค์ความรู้เรื่องนวัตกรรมทางสังคมงานวิจัยจึงได้ออกแบบวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

3.1 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ที่เข้าไปศึกษานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ โดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในบริบทต่างๆ โดยการทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Content analysis) รวมถึงการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่งโดยอาศัยเครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

วิธีการที่ 1 ทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรม ทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรมเป็นการศึกษาเอกสาร (Documentary) โดยศึกษาเนื้อหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคม การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน สุขภาวะของเด็กและเยาวชน และทุนทางสังคม ได้แก่ ข้อมูลจากเอกสารทางกฎหมาย ข้อมูลจากรายงานการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ข้อมูลจากบทความวิชาการ ข้อมูลจากสื่อสังคม เป็นต้น เพื่อทำความเข้าใจองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคม การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน สุขภาวะของเด็กและเยาวชน และทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในสังคมไทยและในโลก และนำข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมมาเป็นพื้นฐานที่เข้มแข็งสำหรับการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ต่อยอดการพัฒนาแนวความคิดเพื่อนำไปวิเคราะห์กับข้อมูลร่วมกับส่วนอื่นของงานวิจัย

วิธีการที่ 2 การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกด้วยแบบคำถามกึ่งโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการวางแผนการสัมภาษณ์ไว้ก่อนล่วงหน้าอย่างเป็นขั้นตอน ข้อคำถามในการสัมภาษณ์มีโครงสร้างแบบหลวมใช้ในการเก็บรวบรวมจากผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชาต่างๆ ทางสังคมศาสตร์ 6 ด้าน ได้แก่ (1) ศาสตราจารย์วุฒิสาร ตันไชย เลขาธิการสถาบันพระปกเกล้า ด้านรัฐศาสตร์และ

กฎหมาย (2) ศาสตราจารย์ ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะคุลย์ ศาสตราจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (3) ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพเราะจูจิตร นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญา ผู้ก่อตั้งโครงการโบราณคดีชุมชน ด้านสังคมและวัฒนธรรม (4) ศาสตราจารย์ ดร.สมพงษ์ จิตระดับ ผู้อำนวยการศูนย์วิชาการและเครือข่ายวิชาการด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (5) นายแพทย์สุภกร บัวสาย ผู้จัดการสำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน (สสค.) ด้านจิตวิทยาและการเรียนรู้ (6) ดร.สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ ประธานสถาบันวิจัยแห่งประเทศไทย (TDRI) ด้านเศรษฐศาสตร์ และ (7) รองศาสตราจารย์ ดร.นพดล อินทร์จันทร์ คณบดีวิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ด้านนิเทศศาสตร์ และการสื่อสาร

วิธีการที่ 3 การสนทนากลุ่ม (Focus group) ใช้แบบคำถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) กับกลุ่มเป้าหมาย แบ่งออกเป็นทั้งหมด 2 เวทีคือ (ก) เวทีสนทนากลุ่มระดมความคิดเห็นด้านนวัตกรรมทางสังคมฯ โดยสภาเด็กและเยาวชนฯ รวมถึงเด็ก และเยาวชนอื่นๆ จำนวน 16 คน (ข) เวทีสนทนากลุ่มระดมความคิดเห็นด้านนวัตกรรมทางสังคมฯ โดยเครือข่ายคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อพัฒนาสาธารณประโยชน์ (NGOs) เป็นต้น จำนวน 10 คน

3.2 ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยในการศึกษาวิจัยนี้แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกัน กลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยกลุ่มแรก ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชาต่างๆ ทางสังคมศาสตร์ อย่างน้อย 6 ด้าน โดยผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิ จะเป็นผู้มีประสบการณ์หรือผลงานเชิงประจักษ์โดดเด่นในแต่ละสาขาวิชาและมีบทบาทในการสร้างองค์ความรู้เพื่อขับเคลื่อนสังคม ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์เชิงลึกนี้แบ่งออกเป็นผู้เชี่ยวชาญ 6 ด้าน¹³

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยกลุ่มที่ 2 คือ เยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนา 16 คน ซึ่งเป็นเยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยเคยทำกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางสังคม โดยวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยกลุ่มที่ 3 คือ เครือข่ายคณะทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนา 10 คน ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นตัวแทนของหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางสังคมหรือทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนในประเทศไทย โดยวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม

3.3 นักวิจัยในฐานะเครื่องมือการวิจัย

นักวิจัยในฐานะเครื่องมือการวิจัย นอกจากใช้เครื่องมือการวิจัยตามแนวทางต่างๆ ที่ได้กล่าวไปข้างต้น นักวิจัยก็ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือการวิจัย เนื่องจากสภาเด็กและเยาวชนเป็นสนามปฏิบัติการของนักวิจัยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 เมื่อครั้งมาปฏิบัติหน้าที่อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากผู้ศึกษาได้ไปปฏิบัติหน้าที่วิทยากรในโครงการที่เกี่ยวข้องกับสภาเด็กและเยาวชนอยู่หลายครั้ง ทั้งการเป็นวิทยากรบรรยายและวิทยากรกลุ่ม รวมถึงในปี พ.ศ.2558 ที่ผ่านมาผู้ศึกษาเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยประเมินผลการพัฒนาสภาเด็กและเยาวชน ทนวิจัยกรมกิจการเด็กและเยาวชน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผลการวิจัยที่สำคัญประการหนึ่งคือ เกิดหลักสูตรกลางสำหรับการพัฒนาศักยภาพสภาเด็กและเยาวชนโดยได้มีการดำเนินการแล้วในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2559 จนกระทั่งผู้ศึกษาเห็นว่าการทำงานพัฒนาศักยภาพสภาเด็กและเยาวชนจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมพัฒนาอย่างต่อเนื่องจึงได้ค้นหาแนวทางโดยอาศัยแนวคิดนวัตกรรมสังคมเพื่อการขับเคลื่อนสุขภาวะชุมชนและสังคม

¹³ ดังปรากฏรายชื่อผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิในหน้า 99

เมื่อก้าวถึงนวัตกรรมสังคมผู้ศึกษาปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้จัดการโครงการ Move World Together เพื่อพลังงานและสิ่งแวดล้อมทำโครงการพัฒนาเยาวชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 – ปัจจุบัน (2560) ตลอดระยะเวลา 6 ปีทำกิจกรรมร่วมกับเยาวชนในประเด็นการพัฒนานวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์ สิ่งประดิษฐ์จนได้รับรางวัลจากการประกวดทั้งระดับประเทศและระดับนานาชาติ บางโครงการที่เยาวชนเป็นผู้ดำเนินการมีลักษณะเป็นนวัตกรรมสังคมคือ มีความแปลกใหม่ แตกต่างและสร้างสรรค์เป็นวิธีการหนึ่งในการพัฒนาสังคมโดยรวม ทั้งหมดนี้จึงจุดประกายความคิดให้ผู้ศึกษาคิดอ่านและศึกษาเรื่องนวัตกรรมสังคมเพื่อการขับเคลื่อนสุขภาวะชุมชนและสังคมอย่างเข้มข้น

3.4 ขั้นตอนของวิธีการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนของการดำเนินการวิจัยนี้จะถูกแบ่งออกเป็น 3 ระยะเพื่อให้เห็นขั้นตอนการดำเนินการวิจัยอย่างละเอียด และความคืบหน้าในแต่ละขั้นของการดำเนินการวิจัย โดยขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในระยะต่างๆ นี้จะฉายให้เห็นความต่อเนื่องและความสัมพันธ์กันในเชิงข้อมูลและวิธีการวิจัยในแต่ละขั้นตอน โดยผู้วิจัยจะแบ่งการวิจัยดำเนินการงานวิจัยออกเป็น 5 ระยะในการดำเนินการวิจัยดังนี้

ระยะที่ 1 การศึกษาทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีแนวคิดนวัตกรรมทางสังคม แนวทางการพัฒนา นวัตกรรมทางสังคม นวัตกรรมทางสังคมกับเด็กและเยาวชน เป็นต้น เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ข้อมูล (Content Analysis) ร่วมกับการเก็บข้อมูลจากแนวทางอื่นๆ และเพื่อนำมาข้อมูลพื้นฐานในการสร้างแบบคำถามในการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ ตลอดจนเป็นฐานข้อมูลเพื่อสร้างคำถามในการสนทนากลุ่มกับเยาวชน

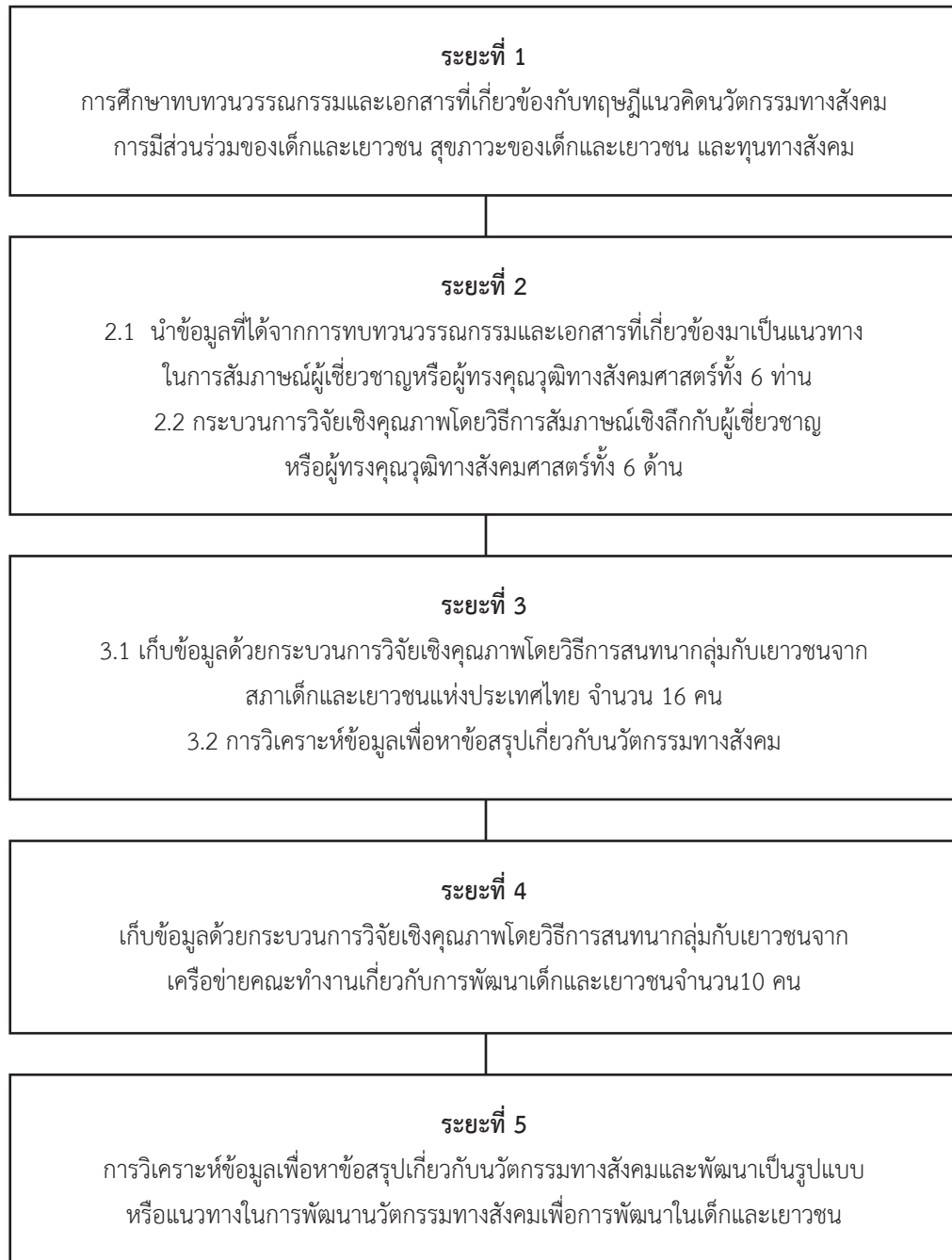
ระยะที่ 2 เก็บข้อมูลด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกด้วยคำถามแบบกึ่งโครงสร้างกับผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางสังคมศาสตร์ 6 ด้าน เมื่อได้ข้อมูลโดยละเอียดแล้วจะนำข้อมูลไปวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลชุดอื่นๆ

ระยะที่ 3 เก็บข้อมูลด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีการสนทนากลุ่มด้วยคำถามสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างกับเยาวชน จากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยซึ่งเป็นเยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยเคยทำกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางสังคม เพื่อให้ทราบถึงลักษณะรูปแบบการทำงานของเยาวชนกับชุมชน และทราบถึงปัญหาที่เยาวชนเผชิญเมื่อทำงานกับชุมชน ตลอดจนวิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมในการพัฒนาชุมชนและเยาวชน

ระยะที่ 4 เก็บข้อมูลด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีการสนทนากลุ่มด้วยคำถามสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างกับเครือข่ายคณาจารย์เกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนเพื่อให้ทราบถึงลักษณะรูปแบบการขององค์กร/หน่วยงานที่ทำงานร่วมกับเยาวชน ปัญหาการทำงานกับเยาวชน และแนวทางการนำนวัตกรรมทางสังคมมาใช้ในงานพัฒนาเด็กและเยาวชน

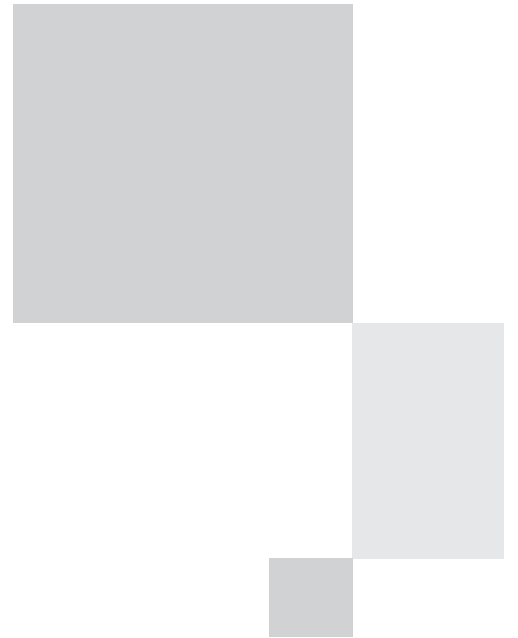
ระยะที่ 5 การวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลที่ได้จากการเก็บข้อมูลทั้ง 4 ระยะข้างต้น เพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคม การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน สุขภาวะของเด็กและเยาวชน และทุนทางสังคม เพื่อนำข้อสรุปที่ได้มาเป็นฐานในการพัฒนาเป็นรูปแบบหรือแนวทางในการนำแนวคิดนวัตกรรมทางสังคมไปสู่การพัฒนาเด็กและเยาวชนในประเทศไทย

แผนภาพแสดง 5 ระยะในกระบวนการวิจัย

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจัดการกับระบบข้อมูล เพื่อให้เข้าใจความหมาย คำนิยามและแนวทางการทำงานของเยาวชนที่ได้เรียนรู้จากศึกษาดำเนินการจัดระบบระเบียบและเป็นหมวดหมู่แล้ววิเคราะห์โดยการมองหาประเด็นหลัก (major themes) หรือแบบแผนหลักๆ (major patterns) ที่พบในข้อมูลการสัมภาษณ์ทั้งหมดก่อน แล้วจึงนำมาแตกออกเป็นประเด็นย่อย (sub - themes) และหัวข้อย่อย (categories)” (กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2546, น.160) จากนั้นนำมาวิเคราะห์ต่อโดยการตีความและแปลความหมายหาความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับทฤษฎีกับข้อมูลที่ผ่านมาทำให้เป็นหัวข้อย่อย (categories) แล้วพรรณนา (descriptive) และวิเคราะห์สร้างทฤษฎีจากฐานข้อมูล

unh̄i

4

นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ โดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

งานศึกษาวิจัยนวัตกรรมทางสังคมนี้มุ่งทบทวนแนวคิด ความหมายรวมทั้งแนวทางการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม เพื่อศึกษาว่านวัตกรรมทางสังคมที่กล่าวถึงกันอย่างแพร่หลายมีความหมาย คุณลักษณะและมโนทัศน์ประกอบอย่างไร งานวิจัยนี้ต้องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ความรู้นวัตกรรมทางสังคมให้มีความกระจ่างชัดขึ้น เนื่องจากการศึกษาต่างๆ ที่ผ่านมาหลายงานมักกล่าวถึง “นวัตกรรม” ในความหมายทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้นวัตกรรมปรากฏในรูปของสิ่งประดิษฐ์ รวมทั้งมองว่านวัตกรรมสัมพันธ์กันกับการวิวัฒนาการทางเทคโนโลยี หรือมองว่านวัตกรรมอยู่ในรูปแบบที่ต้องใช้เทคโนโลยีมาใช้ประกอบเพื่อเป็นกลไกที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการ รวมทั้งมีแนวคิดที่ว่าผู้ที่สามารถสร้างนวัตกรรมได้นั้นต้องมีความรู้ความสามารถพิเศษและมีสติปัญญาสูงกว่าคนทั่วไป คำอธิบายเช่นนี้เหมือนกับการพายเรือวนไปมาอยู่ในอ่างของความคิดที่ว่า “นวัตกรรมเท่ากับสิ่งประดิษฐ์” การศึกษาวิจัยนวัตกรรมทางสังคมนี้จึงมุ่งทบทวนแนวคิดเรื่องนวัตกรรมทางสังคมที่ก่อรูปขึ้นจากคนทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชน “นวัตกรรม” ในความหมายนี้อาจจะกินความหมายที่กว้างขวางมากขึ้น อาจจะเป็นเรื่องเล็กๆ ที่สามารถก้าวไปถึงการสร้างเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ได้ หรืออาจเป็นนวัตกรรมที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็เป็นได้ แต่พัฒนาขึ้นมาจาก “ระบบนิเวศทางสังคม” (Social ecology) ที่แวดล้อมรายรอบตัวผู้คน นวัตกรรมเป็นได้ทั้งชุดความคิด ปัญหาที่เผชิญและต้นทุนที่มีอยู่ จนนำไปสู่การหารูปแบบหรือแนวทางการแก้ปัญหาบางอย่างที่ต่างจากเดิม หรืออาจจะเป็นการนำสิ่งที่มีอยู่มาดัดแปลงปรับใช้กับสถานการณ์ในสังคมนั้นๆ อย่างเหมาะสม

งานศึกษาวิจัยนี้ศึกษาสิ่งที่เรียกว่า “นวัตกรรมทางสังคม” โดยใช้วิธีการศึกษาทบทวนเอกสารและงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคม ประกอบกับการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคมในหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางสังคมศาสตร์ เยาวชน จากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย เครือข่ายคณะทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นตัวแทนของหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับ นวัตกรรมทางสังคมหรือทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนในประเทศไทย รวมทั้งรวบรวมข้อมูลการสำรวจการทำกิจกรรมในพื้นที่ของโครงการนวัตกรรมทางสังคมโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ เพื่อแสวงหาข้อสรุปเชิงแนวคิดและความเป็นได้ของการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กเยาวชนมีส่วนร่วม ส่วนแรกของงานวิจัยนี้ต้องการทราบถึงพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคม และตอบคำถามและหาความรู้ที่ยังไม่อาจชี้ชัดไปได้ว่านิยามของคำว่า “นวัตกรรมทางสังคม” มีความหมายอย่างไรบ้างและมีขอบเขตอย่างไร ภายใต้บริบทสังคมสมัยใหม่ที่มีความก้าวหน้าทั้งด้านเทคโนโลยีและสังคมในปัจจุบัน

4.1 พื้นฐานความคิดนวัตกรรม

“...นวัตกรรมทุกอย่างมีนัยของการเปลี่ยนแปลงเสมอ ทว่าทุกการเปลี่ยนแปลงไม่ได้นำไปสู่นวัตกรรมเสมอไป...” (Zaltman et al., 1973, p.158) คำกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า หากจะนับว่าสิ่งใดเป็นนวัตกรรมหรือไม่นั้นจำเป็นต้องแยกให้ชัดเจนระหว่างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากนวัตกรรม กับการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การสร้างนวัตกรรม นวัตกรรมก่อกำเนิดขึ้นจากแรงกระตุ้นหรือแรงขับจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ต่างกัน นอกจากนี้แล้วนวัตกรรมแต่ละอย่างก็สามารถที่จะส่งผลกระทบต่อสังคมในระดับที่ต่างกันด้วย

แม้คำว่านวัตกรรมไม่ใช่คำใหม่ แต่ความหมายของคำนี้ยังไม่ชัดเจนมากนัก การพัฒนานวัตกรรมในมิติทางสังคมไม่ได้จำกัดว่าเป็นการพัฒนาเพื่อทำให้เกิดสิ่งใหม่หรือทำให้เกิดแนวทางใหม่เพียงอย่างเดียว นวัตกรรมในมิติทางสังคมอาจเป็นความเข้าใจผิดและปัญหาในตัวเอง หากมองว่านวัตกรรมสังคมคือสิ่งจำเป็นจะต้องเป็นเรื่องใหม่หรือสิ่งใหม่ที่ตัดขาดจากเรื่องเก่าหรือสิ่งเดิมที่มีอยู่ก่อน ซึ่งไม่สามารถตอบสนองต่อสังคมในระดับต่างๆ ได้ แต่ทว่านวัตกรรมในมิติทางสังคมกลับไม่ใช่อะไรอื่นนอกเสียจากการใช้ประโยชน์จากสิ่งเก่าที่มีอยู่เดิมหรือเป็นแนวทางหรือวิธีการใหม่ๆ เพื่อ “ตอบสนองความต้องการทางสังคม” และนวัตกรรมนั้นก่อรูปขึ้นเพื่อต่อสู้กับความท้าทายทางสังคมในมิติต่างๆ ที่ยังไม่ได้รับการตอบสนองจากแนวทางการแก้ปัญหาด้วยวิธีเดิม รวมทั้งนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีไม่ใช่เรื่องแยกขาดจากนวัตกรรมทางสังคม ทั้งเทคโนโลยีและสังคมสัมพันธ์กันและเอื้อประโยชน์ต่อกัน และพัฒนาไปพร้อมๆ กันได้ ทั้งนี้การออกแบบและพัฒนา นวัตกรรมทางสังคมจึงไม่ใช่เรื่องของการรอคอยให้บุคคลที่มีคุณสมบัติส่วนตัวโดดเด่น มีความฉลาดเป็นผู้คิดค้นสร้างการเปลี่ยนแปลง หากแต่ดำเนินไปด้วยความเชื่อมั่นว่าบุคคลธรรมดาทุกคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชนก็สามารถที่จะคิดค้น นำเสนอแนวทาง ตลอดจนร่วมมือกันเพื่อพัฒนานวัตกรรมสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งส่งผลที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมที่อาศัยอยู่ให้ดีขึ้นไปได้

4.1.1 กระแสนิยมนวัตกรรม

ปัจจุบันได้เกิดเปลี่ยนแปลงระบบการคมนาคมและเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสาร รวมทั้งวิถีชีวิตของผู้คน การเปลี่ยนแปลงนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งเปลี่ยนไปอย่างมาก ในแวดวงสังคมศาสตร์เองก็เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายมหาศาล การศึกษาทางสังคมศาสตร์ได้ให้ความสนใจกับคำที่เรียกกันว่า “นวัตกรรมทางสังคม” มากขึ้น คำดังกล่าวได้ถูกกล่าวถึงในราวปี ค.ศ.1960 และเป็นที่แพร่หลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา นวัตกรรมทางสังคมถูกกล่าวถึงทั้งในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ (Strategies) แนวคิด (Concepts) แบบใหม่ที่มาบรรจบกันกับความต้องการทางสังคมในช่วงขณะนั้น เมื่อก้าวถึงบทบาทของเด็กและเยาวชนในการเป็นผู้ริเริ่มแก้ไขปัญหาและนำทางสังคมไปสู่การเปลี่ยนแปลง บทบาทของเด็กและเยาวชนเป็นวาระที่ได้รับการผลักดันอย่างต่อเนื่องโดยสหประชาชาตินับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา จากมุมมองที่เห็นว่าเด็กและเยาวชนก็สามารถมีบทบาทนำในกระบวนการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมได้ไม่แตกต่างไปจากช่วงวัยอื่นๆ ในสังคม

นับตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรม รัฐและทหารได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญในการอุปถัมภ์ พุ่มพักนวัตกรรม (รวมไปถึงระบบอินเทอร์เน็ต เว็บไซต์) ซึ่งในปัจจุบันแรงขับเคลื่อนการผลิตสร้างนวัตกรรมมาจากเอกชนที่ดำเนินการผ่านบริษัทในตลาดเสรี และผ่านการกระทำของพลเมือง (Citizen action) อย่างที่ไม่เคยปรากฏขึ้นมาก่อนในอดีต สิ่งเหล่านี้แพร่หลายอย่างมาก นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1989 เป็นต้นมา (กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2558, น.74)

นโยบายการดำเนินการด้านนวัตกรรมส่วนใหญ่ในศตวรรษที่ 20 เป็นเรื่องเกี่ยวกับเทคโนโลยี ระบบฮาร์ดแวร์และเกิดขึ้นในตลาดเศรษฐกิจเป็นหลัก ในขณะที่นวัตกรรมสังคมเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ในกระบวนการทางสังคมและเกิดขึ้นในภูมิภาคต่างๆ เพียงเมื่อไม่นานมานี้เท่านั้น และไม่นานมานี้เองที่นวัตกรรมสังคมกลายมาเป็นที่สนใจอย่างจริงจังในเวทีถกเถียงของนักนโยบาย สอดคล้องกับกิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ (2558) เสนอว่าเหตุที่นวัตกรรมสังคมกลายมาเป็นกระแสนิยม ด้วยเหตุผลสำคัญ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก ประเด็นปัญหามากมายที่เกิดขึ้นในโครงสร้างและนโยบาย ล้วนเป็นประเด็นปัญหาที่ยากจะคิดเพื่อหาทางออก อาทิ ปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การแพร่ระบาดของโรคเรื้อรังทั่วโลก และช่องว่างความไม่เสมอภาคเท่าเทียมที่ห่างไกลออกไปยิ่งขึ้น ปัญหาเหล่านี้ก้าวข้ามพรมแดนรัฐ ซึ่งเครื่องมือการแก้ปัญหาในเชิงนโยบายอย่างเดียวไม่เพียงพอในการหาทางออก จึงจำเป็นจะต้องมีนวัตกรรมสังคมที่ก้าวข้ามเครื่องมือการแก้ปัญหาแบบเดิมๆ

ประการที่สอง ต้นทุนในการจัดการกับปัญหาเหล่านี้แตกต่างไปจากประเด็นปัญหาทางสังคมทั่วไปเพราะมีผลกระทบต่อปริมาณจำนวนมาก ดังเช่นกรณีการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศหรือปัญหาการดูแลสุขภาพ เป็นต้น ซึ่งอาจจะต้องใช้งบประมาณมหาศาลในการแก้ปัญหา สำหรับประเด็นปัญหา เช่น การควบคุมมลภาวะ การลดขยะ ความยากจนและแผนงานด้านสวัสดิการ ทั้งนี้นโยบายหรือมาตรการที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือ นโยบายด้านการป้องกันและมักจะเป็นเรื่องที่ทำได้อย่างล่าช้าที่ยั่งยืนซึ่งก็คือความท้าทายสำหรับการผลิตสร้างนวัตกรรมสังคม

ประการที่สาม ในขณะที่โลกกำลังเข้าสู่การเปลี่ยนผ่านทางสังคมและเทคโนโลยี ปรากฏว่ามีความขาดช่วง ขาดความต่อเนื่องระหว่างโครงสร้างกับสถาบันที่เกิดขึ้นในยุคก่อนกับความต้องการสิ่งใหม่ๆ จะเห็นได้ว่ากระบวนทัศน์ใหม่มักเติบโตงอกงามในสถาบันที่เปิดกว้างและพลังของกระบวนทัศน์ยุคเก่ากำลังอ่อนแรงลง ตัวอย่างเช่น มีนวัตกรรมการรีไซเคิลและการใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการสร้างแหล่งผลิตพลังงานขนาดใหญ่ มีนวัตกรรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของสาธารณชน มากกว่าเรื่องของรัฐสภาและการประชุมสภา มีนวัตกรรมเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่ตื่นตัว (Active aging) มากกว่าการให้บำนาญ

มนุษย์ในปัจจุบันจึงกำลังอยู่ในช่วงเวลาที่สุดกระบวนทัศน์เก่าถูกท้าทายจากชุด “กระบวนทัศน์ใหม่” (New paradigm) ผู้วิจัยเห็นว่าโลกยุคเก่าเป็นโลกที่ต้องผลิตจำนวนมาก เน้นฐานการผลิตขนาดใหญ่ เน้นโครงสร้างรวมศูนย์ขององค์กรและข้อมูลข่าวสาร ทั้งขาดความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับโลก (Local to Global) จึงได้เริ่มมีปรากฏการณ์ใหม่ๆ เป็นระบบที่เชื่อมต่อกันอย่างทั่วถึง เป็นการกระจายตัวมากกว่ารวมศูนย์ เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความแตกต่าง บทบาทของผู้ผลิตและผู้บริโภคเปลี่ยนไป กระบวนทัศน์ใหม่นี้ทำให้เกิดโอกาสใหม่ๆ เครือข่ายสังคมแบบใหม่ๆ ในทางเศรษฐกิจและเป็นบรรยากาศที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาวัตกรรมการทางสังคม กล่าวได้ว่ากระแสนิยมนวัตกรรมเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจตลอดจนการเปลี่ยนแปลงไปของโลกทางกายภาพเช่นภาวะโลกร้อน เป็นต้น ล้วนเป็นประเด็นปัญหาที่ยากจะคิดเพื่อหาทางออกด้วยวิธีการแบบเดิม จึงส่งผลให้เกิดการหาทางออกด้วยแนวทางใหม่ด้วยมุมมองวิธีคิดแบบใหม่ ด้วยเหตุนี้วัตกรรมการรูปแบบต่างๆ จึงปรากฏขึ้นอย่างมากจนกลายเป็นกระแสนิยมนวัตกรรม

4.1.2 นวัตกรรมในมิติสังคมและวัฒนธรรม

เรากำลังอยู่ในยุคสมัยของนวัตกรรมแห่งการเปลี่ยนผ่าน (Transformative innovation) ด้านหนึ่งนวัตกรรมเกิดขึ้นมาจากเทคโนโลยี การแพร่กระจายของโครงสร้างพื้นฐาน เครือข่ายโลกาภิวัตน์ด้านข้อมูลข่าวสาร ในอีกด้านหนึ่ง นวัตกรรมเกิดขึ้นมาจากวัฒนธรรมและค่านิยม การเน้นมิติความเป็นมนุษย์ (Human dimension) ที่ขยายตัวเติบโตอย่างมาก การให้ความสำคัญกับประชาชนเป็นอันดับแรก การรับฟังเสียงของประชาชนในระบบประชาธิปไตย ตลอดจนการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์แทนที่จะเป็นระบบและโครงสร้าง กล่าวได้ว่า นวัตกรรมมีบทบาททั้งในด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี สังคม และวัฒนธรรมของผู้คน

ศาสตราจารย์ ดร. กิติพัฒน์ นนทปัทมเดช อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนงานวิชาการด้านนวัตกรรมการพัฒนาสังคมและสังคมสงเคราะห์ สวัสดิการสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นจำนวนมาก ได้อธิบายถึงความเป็นมาและความหมายคำว่า “นวัตกรรม” ว่าเป็นคำในเชิงธุรกิจและการตลาดมาก่อน ดังปรากฏในโฆษณาบ่อยๆ เช่น นวัตกรรมทางด้านความงามผิวหน้า คำโฆษณาเช่นนี้ทำให้ผู้ฟังรู้สึก “แปลก” และ “แตกต่าง” ไปจากสิ่งที่มีอยู่เดิม หรือแตกต่างจากวิธีการมีอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ทางการตลาด มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตภัณฑ์ใหม่จะได้ขายได้ดีกว่าผลิตภัณฑ์เดิม แต่ต่อมาเมื่อคำว่านวัตกรรมขยับมาเป็นคำว่า “นวัตกรรมทางสังคม” จึงมีนัยเชิงความหมายว่าเป็นเรื่องทางสังคม เป็นสิ่งที่ถูกออกแบบมาเพื่อทำงานเพื่อสังคม จากฐานคิดที่ว่าในเมื่อภาครัฐกิจสร้างนวัตกรรมได้ ภาคสังคม

สามารถสร้างนวัตกรรมได้เช่นกัน ประกอบกับการก่อตัวของการทำกิจกรรมทางสังคมที่เป็นอยู่ขณะนั้นกำลังหาทางออกจากวิธีการทำกิจกรรมแบบเดิม ตัวอย่างเช่น กิจกรรมในอดีตไม่เพียงพอที่จะตอบโจทย์ทางสังคมได้ รวมทั้งไม่มีความน่าสนใจที่ทำให้ผู้คนอยากเข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นคนทำงานทางสังคมจึงต้องมาคิดวิธีที่ประดิษฐ์คิดค้นแนวทางใหม่ในการทำกิจกรรมทางสังคม ซึ่งแนวทางหรือ รูปแบบกิจกรรมด้านสังคมก็มีความหลากหลายมากขึ้น

กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ อธิบายว่าลักษณะสำคัญของ “นวัตกรรมทางสังคม” มีอยู่ 3 ลักษณะคือ ลักษณะที่ 1 ของนวัตกรรมทางสังคมคือ “ความต้องการทางสังคมที่ไม่ได้รับการตอบสนอง” (Unmet Social Needs) กล่าวคือ เมื่อมีความต้องการทางสังคมและสิ่งเหล่านั้นไม่ได้รับการตอบสนองจะนำไปสู่การพัฒนาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาซึ่งเป็นหัวใจหลักของนวัตกรรมสังคม ลักษณะที่ 2 คือ “การจับคู่ลงตัว” กล่าวคือ เป็นการจับคู่ที่ลงตัวระหว่างทรัพยากร (Asset) ที่มีอยู่กับขีดความสามารถ (Capacity) ที่มีอยู่ สำหรับทรัพยากรในที่นี้ เช่น มีเงินทุน มีของเหลือใช้ มีร้านค้า เป็นต้น ส่วนขีดความสามารถหมายถึง คนในสังคมหรือกลุ่มคนนั้น ๆ มีความสามารถจะทำกิจกรรมอะไรบางอย่างได้ เช่น มีภูมิปัญญา มีความสามารถในการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง เป็นต้น ยกตัวอย่างการจับคู่ลงตัวเช่น เมื่อเรากินพิซซ่าแล้วจ่ายเงินค่าอาหารเกินราคา ร้านขายพิซซ่าก็จะสะสมเงินที่ผู้ใช้บริการจ่ายเงินนั้นเอาไว้ และเมื่อได้เงินจำนวนมากจะนำเงินที่ได้ไปแลกกับพิซซ่าในร้านของตน เพื่อนำไปให้คนไร้บ้านได้กินพิซซ่าโดยไม่ต้องซื้อ กรณีเช่นนี้ไม่ได้เป็นแนวคิดใหม่ แต่กิจกรรมนี้สามารถตอบสนองความต้องการของสังคม และประกอบกับความสามารถและทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างลงตัว ลักษณะที่ 3 ของนวัตกรรมสังคมคือ “การพัฒนาแบบซ้ำๆ” กล่าวคือ การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเชิงกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ยกตัวอย่างเช่น การคิดค้นหลอดไฟของ Thomas Alva Edison ได้ทำการทดลองซึ่งในบางตำราบอกว่าไม่ต่ำกว่า 3,000 ครั้ง กว่าจะประสบความสำเร็จ กล่าวคือไม่ประสบความสำเร็จหรือผิดพลาดไปจำนวน 2,999 ครั้ง แต่การทดลองหรือพัฒนาแบบซ้ำๆ ไปเรื่อยๆ จะนำไปสู่รูปแบบที่ดีที่สุด

เมื่อหันมองในสังคมโลกปัจจุบัน จะพบว่าเราทั้งหมดล้วนอยู่ท่ามกลางการต่อยอดแทบทั้งสิ้น สิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะป็นวัตถุ ความคิด อุดมการณ์ แบบแผนทางสังคม ถูกพัฒนาขึ้นต่อยอดครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ก็ต้องยอมรับว่าความคิดค้นคนแรกๆ เป็นคนที่มีความคิดล้ำเลิศและอัจฉริยะ เป็นการคิดค้นที่เปลี่ยนโลก แต่ทว่าความคิดเหล่านั้นจะไม่สมบูรณ์หากไม่ถูกพัฒนาอย่างซ้ำๆ หรือถูกต่อยอดไปเรื่อยๆ เนื่องจากสังคมเปลี่ยนแปลงไปทุกวัน ดังนั้นนวัตกรรมทางสังคมจึงอาจจะเป็นสิ่งใหม่หรือไม่ใหม่ก็ได้ เป็นการมาบรรจบกันของทรัพยากรและความสามารถที่มีรวมทั้งมีการพัฒนาแบบซ้ำๆ และต่อเนื่องและที่สำคัญคือนวัตกรรมทางสังคมต้องตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมในหัวเวลานั้นๆ

นวัตกรรมทางสังคมในมุมมองของกิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ ไม่ได้เป็นสิ่งไม่คงที่ คงรูปหรือมีรูปแบบที่ตายตัว นวัตกรรมทางสังคมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา เนื่องจาก “นวัตกรรมมีอายุ” นวัตกรรมทางสังคมรูปแบบต่างๆ นั้นจะเลือนหายไปและหมดอายุไปได้ เมื่อสังคมไม่ได้มีความต้องการสิ่งนั้นแล้ว ยกตัวอย่างเช่น โทรศัพท์ไม่มีให้เห็นแล้วในปัจจุบัน โทรศัพท์ในแบบที่เรารู้จักกันในปัจจุบันในอนาคตก็อาจจะไม่มีแล้วก็เป็นได้ โทรศัพท์ที่ถูกผลิตขึ้นช่วงแรกเป็นนวัตกรรมที่เปลี่ยนโลกแต่ในปัจจุบันกลายเป็นสิ่งของสามัญธรรมดา หากจะตอบว่านวัตกรรมรูปแบบต่างๆ จะหายไปหรือไม่นั้น อาจตอบได้ว่านวัตกรรมอาจจะหายไปจากรูปแบบเดิมแต่ไม่ได้หายไปทั้งหมด วัตถุสิ่งของ แนวคิด กิจกรรมทางสังคมแบบต่างๆ อาจจะเพียงเปลี่ยนรูป (Transform) ถูกปรับแต่งและต่อยอดจนของใหม่เปลี่ยนโฉมของเก่าไป ยกตัวอย่าง หมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ได้นำการพิมพ์ตัวอักษรไทยเข้ามาในเมืองไทยและพิมพ์หนังสือเล่มแรกเป็นภาษาไทย ซึ่งปัจจุบันนี้คนส่วนใหญ่ไม่อ่านหนังสือในรูปแบบเอกสารหรือหนังสือมากนัก ผู้คนหันมาอ่านหนังสืออิเล็กทรอนิกส์กันเป็นส่วนมาก ซึ่งเมื่อก่อนหนังสือที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเล่มแรกก็เป็นนวัตกรรมที่นำไปสู่การรู้หนังสือของคนไทย ทุกวันนี้ยังมีการใช้อักษรไทยและการพิมพ์อยู่แต่ระบบดิจิทัลก็ได้เข้ามาทดแทนการพิมพ์โดยเครื่องพิมพ์ อีกตัวอย่างหนึ่งคือ หากเราเชื่อว่าการประดิษฐ์อักษรไทยเริ่มต้นเป็นครั้งแรกโดยพ่อขุนรามคำแหง อักษร

ไทยในช่วงเวลานั้นก็ถือว่าเป็นนวัตกรรม แต่จนถึงบัดนี้อักษรไทยก็ยังใช้กันอยู่ไม่ได้เลือนหายไป เพียงแต่ถูกปรับเปลี่ยนไปบ้างที่ อักษรไม่ได้เลือนหายไปเป็นเพราะสังคมมีความต้องการจำเป็นที่จะต้องใช้อักษรไทยในการสื่อสารกันอยู่ ดังนั้นนวัตกรรมจะเลือนหายไปหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความต้องการจำเป็นของสังคมนั้นๆ ว่าเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร

เมื่อมองนวัตกรรมทางสังคม จากมุมของการจัดการทรัพยากรและการทำงานด้านพัฒนาชุมชน ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ สาขาปรัชญา ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและ โบราณคดีชุมชน กล่าวถึงนิยามความหมายของ “นวัตกรรมทางสังคม” ในเชิงสังคมวัฒนธรรมว่า นวัตกรรมทางสังคมในความหมายทางสังคมศาสตร์นั้น โดยทั่วไปแล้วคำนี้มีความหมายที่หลากหลายและมีขอบเขตที่กว้างมาก ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าจะนิยามอย่างไร ยึดถือแนวคิดตามสำนักคิดใด สำหรับสายันต์ ไพรชาญจิตร ให้ความหมายว่า นวัตกรรมทางสังคมนั้นกินความหมายที่กว้างขวางมาก ทั้งเกี่ยวข้องกับชุมชนก็ได้ เกี่ยวกับวัฒนธรรมก็ได้ เพราะคำว่า “สังคม” มีความหมายที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้ง 3 ลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งในกระบวนการนั้นมีกระบวนการจัดการความสัมพันธ์ด้วย นวัตกรรมทางสังคมจึงหมายถึง “วิธีการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม” นวัตกรรมทางสังคมจะต้องมีการกระทำ (Action) ต้องมีตัวแสดง (Actor) และต้องทราบว่าใครบ้างที่เป็นตัวแสดงที่ก่อให้เกิดผลต่างๆ นวัตกรรมทางสังคมจึงอาจเป็นกิจกรรมทางสังคมหรือกิจกรรมที่ก่อให้เกิดเป็นกิจกรรมรูปแบบใหม่ที่ตอบโจทย์ปัญหาทางสังคมที่ต้องการแก้ไขได้ นวัตกรรมจะมีลักษณะที่สำคัญคือ มีฐานคิดและมีแนวทางหรือวิธีการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดเป็นรูปแบบวิธีคิดแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับสถานการณ์นั้นๆ ซึ่งนวัตกรรมทางสังคมอาจจะไม่ใช่กระบวนการที่ดีที่สุดหรือเป็นแนวทางที่ใหม่ที่สุด แต่ก็เป็นสิ่งที่สามารถก่อให้เกิดผลที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมได้มาก อย่างไรก็ตามนวัตกรรมทางสังคมก็ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติของมนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น นวัตกรรมทางสังคมคือกระบวนการคิดที่มุ่งที่จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีและคิดต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คนที่จะพัฒนานวัตกรรมสังคมจะต้องเริ่มคิดว่าตนเองมีศักยภาพจะสามารถทำอะไรได้บ้าง แล้วจะใช้ศักยภาพของตนเองที่มีอยู่ให้เต็มที่ได้อย่างไร และสิ่งที่ทำลงไปนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างไรตามมา รวมทั้งนวัตกรรมทางสังคมจำเป็นต้องเกิดการปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างต่อเนื่อง คิดใหม่และนำไปปฏิบัติ แล้วนำผลที่ได้กลับมาคิดทบทวนอีก แล้วนำไปปฏิบัติใหม่อีกครั้ง จนเกิดแบบแผนหรือแนวทางบางอย่างที่สามารถนำไปใช้ได้ต่อไป

4.1.3 นวัตกรรมในมิติเศรษฐกิจและเทคโนโลยี

ในมิติทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ดร.สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ ประธานสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) เห็นว่าถ้าหากไปสืบค้นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (Literature Review) ในเรื่องนวัตกรรมนั้น จะพบว่ามีความจำกัความอยู่จำนวนมาก ส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์ นวัตกรรมทางธุรกิจ ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีจะนิยามอย่างตรงไปตรงมาว่า เป็นของใหม่ เป็นสิ่งใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม ยกตัวอย่างเช่น บริษัทแห่งหนึ่งนำเอาเทคโนโลยีตัวหนึ่งมาใช้เป็นรายแรกก็จะเป็นนวัตกรรมในระดับองค์กรหรือหน่วยงาน ถ้าเป็นผู้คิดสิ่งใหม่รายแรกในประเทศก็เป็นนวัตกรรมในระดับในประเทศ แต่ถ้าคิดค้นสิ่งใหม่เป็นคนแรกในโลกนั้นคือนวัตกรรมระดับสูงขึ้นไปที่สามารถเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ในโลกได้ เป็นต้น สำหรับสมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ ให้ความเห็นว่า “นวัตกรรม” (Innovation) คือฐานคิดเดียวกันกับการ “ประยุกต์” (Apply) เป็นวิธีการในการแก้ไขปัญหาซึ่งวิธีเดิมๆ ที่ผ่านมามีไม่ได้ผลมากนัก จึงต้องใช้วิธีใหม่ แนวคิดใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหา เนื่องจากวิธีการเดิมๆ ที่ทำตามกันมาไม่สามารถตอบโจทย์ที่ต้องการได้ สิ่งใหม่ที่มีคนมักนึกถึงอย่างแรกคือหมวดของวัตถุสิ่งของจำพวกเทคโนโลยี สมาร์ทโฟน แอปพลิเคชัน (Application) ดังนั้น นวัตกรรมที่มีอยู่จำนวนมากส่วนใหญ่จึงเป็นนวัตกรรมทางเทคโนโลยีหรือรูปแบบทางธุรกิจ (Business Model) นวัตกรรมที่เป็นวิธีการคิดในการทำแบบใหม่ไม่ปรากฏให้เห็นมากนัก

“นวัตกรรมทางสังคม” ที่เป็นวิธีคิดหรือรูปแบบการดำเนินการทางสังคม ไม่ได้แยกขาดจาก “นวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์” หรือเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิง นวัตกรรมทั้งสองด้านผสมผสานกันอยู่ นวัตกรรมทางสังคมที่มีแนวทางการแก้ปัญหา

ทางสังคมทั้งหลาย สามารถใช้ฐานเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการตอบโจทย์ปัญหาที่ต้องการแก้ไขได้ เนื่องจากเมื่อสังคมมีเทคโนโลยีใหม่ๆ การสร้างนวัตกรรมสามารถทำได้ง่ายมากขึ้น เช่นในอดีตเราเรียกแท็กซี่แบบที่เรียกรถบริการ Uber หรือ GrabCar ไม่ได้ เพราะไม่มีเทคโนโลยีจึงต้องใช้วิธีไปยืนโบกอย่างเดียว แต่เมื่อมีแอปพลิเคชันแล้วผู้ใช้สามารถเชื่อมต่อระหว่างคนขับรถกับคนใช้บริการได้ คนขับรถเองก็สามารถใช้รถเทคโนโลยีการนำทาง (GPS) เพื่อไปยังสถานที่ที่เราไม่รู้จกก็ได้ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ล้ำเพียงเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าโดยตัวมันเองก็ดำรงอยู่ไม่ได้ จำเป็นต้องมีคนนำเทคโนโลยีไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเศรษฐกิจ การเมือง หรือปัญหาในชีวิตประจำวัน จึงจะสามารถก่อเกิดนวัตกรรมได้ รวมทั้งการเกิดนวัตกรรมนั้นต้องมีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบด้วย

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ เห็นว่านวัตกรรมเป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาเป็นเรื่องปกติของนวัตกรรม เมื่อมีสิ่งใหม่ สิ่งเก่าก็ต้องหายไป หากย้อนกลับไปราว ค.ศ. 1750 ที่เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) มีคนคิดค้นเครื่องจักรกลทอผ้าและมีการคิดค้นเครื่องจักรไอน้ำในระยะต่อมา ในห้วงเวลานั้นคนที่ใช้มือในการทอผ้าก็ได้รับกระทบทางเศรษฐกิจอย่างมากจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม หรือตัวอย่างการถือกำเนิดขึ้นของรถจักรไอน้ำได้เข้ามาแทนที่รถม้า กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องปกติอย่างมากของพัฒนาการทางสังคม เพียงแต่ช่วงระยะหลัง สังคมเกิดปฏิวัติทางเทคโนโลยีดิจิทัลครั้งใหญ่ ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงการเชื่อมกันแค่เครือข่ายของผู้คนเท่านั้น แต่เทคโนโลยีได้เพิ่มเติมอะไรเข้าไปหลายอย่างในเวลาเดียวกัน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีพัฒนาการที่เร็ว การเปลี่ยนแปลงได้สร้างปัญหากับคนบางกลุ่ม ในขณะที่เวลานั้นก็เป็นโอกาสในการสร้างนวัตกรรมที่มากขึ้นตามมาด้วย ในอีกด้านหนึ่งก็หมายความว่าคนที่ได้รับผลกระทบจะได้รับเร็วขึ้นด้วยทำให้ปัญหาสังคมบางอย่างหายไป ปัญหาบางอย่างยังคงอยู่ สิ่งที่ยังคงอยู่นั้นเพราะว่าปัญหายังแก้ไขไม่ได้ ยกตัวอย่างเช่น ปัญหาป่าไม้ลดลงในปัจจุบันเนื่องจากเกิดไฟป่าหรือการทำไร่ การลักลอบตัดไม้ ปัญหาเช่นนี้ในอดีตก็มีในปัจจุบันก็ยังคงมีให้เห็นอยู่ ฉะนั้นโจทย์ทางสังคมเช่นนี้จึงว่าสังคมมีความต้องการที่จะแก้ไข แต่วิธีการบรรณรงค์ทางสังคมแบบเก่าๆ อาจจะไม่ประสบความสำเร็จจึงต้องหาแนวทางในการแก้ปัญหา นวัตกรรมที่จะแก้ปัญหานี้จึงอาจเป็นแนวทางใหม่ในการแก้ปัญหาเดิม เป้าหมายยังคงเป็นเป้าหมายเดิมเพื่อเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาเดิมในอดีตเป็นการพยายามพัฒนาทำอะไรบางอย่างที่ดีกว่าเดิม โดยต้องอาศัยเรื่องเทคโนโลยีขับเคลื่อนสังคม

4.1.4 นวัตกรรมในมิติการบริหารและนโยบายทางสังคม

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “นวัตกรรมทางสังคม” ในความหมายเชิงการบริหารจัดการที่ผ่านมามีความพยายามที่จะศึกษาและทำความเข้าใจปรากฏการณ์อย่างกว้างขวาง นักสังคมศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์และนักพัฒนา ได้ทำการศึกษาและนำเสนอข้อค้นพบมากมายเกี่ยวกับความหมายของคำนี้ บ้างก็อธิบายที่มาทางประวัติศาสตร์ว่านวัตกรรมทางสังคมไม่ได้เป็นเรื่องใหม่ เช่นเดียวกันในทางการบริหารและการเมืองการปกครอง ศาสตราจารย์วุฒิสาร ตันไชย ผู้ทรงคุณวุฒิทางการเมืองการปกครองและเลขาธิการสถาบันพระปกเกล้า ได้ให้ความเห็นว่านวัตกรรมทางสังคมนั้น “ไม่ใช่สิ่งใหม่” แต่คือ “สิ่งที่ช่วยแก้ปัญหา” วุฒิสาร ตันไชย เสนอว่านวัตกรรมทางสังคมเริ่มต้นมาจาก “ความคิดริเริ่ม” (Originality) ที่ส่งผลให้เกิดการหาแนวทางในการแก้ปัญหาในปัจจุบันหรือการเตรียมพร้อมรับมือกับปัญหาในอนาคต คำว่านวัตกรรมเป็นคำที่ถูกนำมาใช้จำนวนมากและส่วนใหญ่จะหมายถึงสิ่งใหม่ๆ เสมอ ด้วยเหตุนี้ คำว่านวัตกรรมจึงกลายเป็นข้อจำกัดของตัวเอง นวัตกรรมถูกผลักดันให้ต้องเป็นสิ่งใหม่ แต่เอาเข้าจริงแล้ว นวัตกรรมหรือกิจกรรมทางสังคมใดๆ แทบไม่มีอะไรใหม่ แต่สังคมมักจะมีเพียงวาทกรรมใหม่ๆ ในเรื่องเดิมต่างหาก ยกตัวอย่าง วันนี้หากเรากลับไปอ่านหนังสือ หลักราชการของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระองค์เขียนเกี่ยวกับ “สิบคุณวิเศษที่ข้าราชการพึงมี” ยกตัวอย่างข้อที่หนึ่งคือ หลักความสามารถ (Competency) ซึ่งตรงกันกับแนวทางการบริหารสมรรถนะพนักงาน (Competency Management) สมัยใหม่ หลักความสามารถนี้ซึ่งที่จริงมีอยู่เดิมแล้ว หลักความสามารถถูกกล่าวถึงและนำมาใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 แต่ประเทศไทยตื่นตื่นมากับเรื่องหลักการจัดการแบบใหม่ และอธิบายว่าเป็นนวัตกรรมในการบริหารจัดการแบบใหม่

นอกจากนี้ จะเห็นว่านวัตกรรมสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งใหม่แล้ว วุฒิสาร ตันไชย ก็เสนอว่านวัตกรรมทางสังคมคือสิ่งที่สามารถคิดเข้ากับคนอื่น ๆ ได้ แต่ความคิดนั้นต้องถูกนำต่อยอดได้ และสามารถนำไปปรับใช้ได้ในชีวิตจริง อย่างไรก็ตามนวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นมาแล้วไม่ใช่ที่สร้างขึ้นครั้งเดียวและสมบูรณ์แบบ นวัตกรรมสังคมที่มีอยู่สามารถนำกลับมาคิดทบทวนใหม่และพัฒนาใหม่อีกรอบได้ ดังนั้นการสร้างนวัตกรรมทางสังคมจึงไม่ใช่การสร้างสิ่งที่สมบูรณ์ แต่จะเป็นความพยายามที่จะมีความสร้างสรรค์ในการแก้ปัญหาและเป็นกระบวนการที่เกิดการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอด

คำว่า นวัตกรรมทางสังคม เป็นคำที่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นซึ่งมาพร้อมกับฐานคิดที่ว่า “สังคม สามารถออกแบบได้” เมื่อก่อนเราอาจจะบอกว่าสังคมนั้นไม่สามารถออกแบบได้ สังคมเป็นบริบทที่ เปลี่ยนไปตามปัจจัยขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยเศรษฐกิจที่ส่งผลให้สังคม เปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้สังคมจึงกลายเป็นเพียงตัวแปรตาม ขณะเดียวกันการศึกษาสังคมศาสตร์สมัยใหม่ที่เกิดทั่วโลก ได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดทำให้สังคมกลายเป็นตัวแปรต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงของ โลกภายนอกให้สถานการณ์ต่างๆ กลายเป็นตัวแปรตาม ดังนั้นเรื่องการออกแบบสังคมจึงถูกกล่าวถึง อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ซึ่งการออกแบบสังคมเป็นความพยายามทำให้ความรู้ด้านสังคมหรือ สังคมศาสตร์ (Social Science) มีบทบาทขึ้นมาในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ฉะนั้นจึงเกิดวิธีคิดและ การศึกษาเกี่ยวกับ “การวางแผนสังคม” (Social Planning) และการศึกษาด้าน “นโยบายทางสังคม” (Social Policy) ซึ่งได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

วุฒิสาร ตันไชย จึงให้คำนิยามนวัตกรรมสังคมว่าการมี “ปัญญาเชิงสร้างสรรค์” (Knowledge Creation) ปัญญาเชิงสร้างสรรค์นี้ต้องนำไปสู่การแก้ปัญหาหรือการป้องกันปัญหา นวัตกรรมทาง สังคมจะเป็นการแก้ปัญหาในอดีตก็ได้หรือการวางแผนแนวทางใหม่ในอนาคตก็ได้ นวัตกรรมทางสังคมเป็นได้ทั้งเป็นแนวทางใหม่ๆ หรือแนวทางเดิมที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาก็ได้ นวัตกรรมสังคม ในแง่นี้จึงไม่ใช่การให้ความสำคัญกับการเกิดสิ่งใหม่หากแต่เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม

4.1.5 นวัตกรรมในมิติการสร้างกระบวนการการเรียนรู้

ในการทำงานเดียวกันจากการสนทนากลุ่มกับกลุ่มนักพัฒนาและคนทำงานด้านเด็กและเยาวชน ได้ให้ความคิดเห็นว่า “กระบวนการเรียนรู้สร้างสรรค์” เป็นส่วนหนึ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมได้ กลุ่มนักพัฒนาและคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนมองย้อนไปเรื่องระบบการศึกษาว่า ส่วนใหญ่การสอนการมีความคิดสร้างสรรค์ให้กับเด็ก ครูมักใช้วิธีการให้กระดาษเปล่าแล้วบอกกับเด็กว่าวาดรูปอะไรก็ได้ ซึ่งคิดว่านั่นคือความคิดสร้างสรรค์สำหรับครูหรือระบบการเรียนการสอน คำว่าสร้างสรรค์คือการมีจินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดกรอบหรือกำหนดวิธีคิดให้กับผู้เรียน แต่ทว่าถ้าหากศึกษาสิกลงไปในแนวคิดในเชิงทฤษฎีหลายๆ อย่าง จะพบว่าความคิดสร้างสรรค์นั้นคือชุดประสบการณ์หลายๆ อย่างที่เกิดจากความคิดของคน ซึ่งแต่ละที่แต่ละสังคมก็มีวิธีคิดไม่เหมือนกัน ดังนั้นความคิดสร้างสรรค์จึงไม่ได้มีรูปแบบตายตัวหรือให้นิยามได้อย่างชัดเจน ความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่สิ่งที่ทวนกระแสสวนทาง (Radically) หรือเห็นต่างกับความคิดของคนส่วนใหญ่ในสังคม ความคิดสร้างสรรค์ต้องมาพร้อมกับความรู้และความเป็นไปได้ ความคิดสร้างสรรค์คือทักษะที่สามารถฝึกฝนได้ ซึ่งความคิดสร้างสรรค์นี้เองเป็นจุดเริ่มของการพัฒนาไปสู่สิ่งต่างๆ เช่น การพัฒนานวัตกรรมทางสังคม ความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่การคิดต่างจากคนอื่นหรือคิดเรื่องใหม่ทั้งหมด ซึ่งอาจจะเป็น “ความใหม่” ของคนกลุ่มนั้นๆ หรือสังคมนั้นๆ หมายความว่าสิ่งใหม่นี้ มันอาจจะเคยปรากฏขึ้นในซีกโลกหนึ่งมาแล้ว แต่ยังไม่เคยเกิดขึ้นในชุมชนสังคมแห่งนี้เลย กล่าวคือ ความคิดสร้างสรรค์คือแนวทางหรือวิธีการที่แตกต่างไปจากเดิมในบริบทสังคมหรือสถานการณ์นั้นๆ ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องดูที่บริบทที่เฉพาะ (Context) ประกอบด้วย ที่สำคัญจะต้องอธิบายให้ได้ว่านวัตกรรมทางสังคม โครงการทางสังคมหรือกิจกรรมสิ่งที่กำลังทำมีข้อดีมากกว่าข้อเสียหรือส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างไร ช่วยเปลี่ยนแปลงอะไรในระดับใดบ้าง ในบริบททางสังคมในพื้นที่ตรงนั้น ณ ขณะนั้น

ขณะที่กลุ่มเด็กและเยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยจำนวนหนึ่งเข้าร่วมการสนทนากลุ่มสะท้อนความคิดโดยมองว่า “นวัตกรรมทางสังคมเป็นเครื่องมือสร้างความเปลี่ยนแปลง” เห็นว่านวัตกรรมสังคมเป็น “กระบวนการ” หรือ “เครื่องมือ” ที่นำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ นวัตกรรมทางสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นเครื่องมือใหม่ แต่ว่าสิ่งนั้นต้องเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับต่างๆ ไม่ว่าจะทางสังคม ทางวัฒนธรรม ทางวิทยาศาสตร์และทรัพยากร เด็กและเยาวชนหรือผู้ที่จะมาเป็นผู้พัฒนานวัตกรรมทางสังคมจะต้องเข้าใจและเห็นว่าสิ่งที่เขากำลังพัฒนายุ่กันนั้นเป็นเครื่องมือที่ยังไม่เคยถูกนำมาใช้หรือทดลองทำในชุมชนแห่งนั้น แต่ทว่าเครื่องมือดังกล่าวอาจจะอยู่ที่อื่นในโลกก็ได้และเคยสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาแล้ว รวมทั้งเครื่องมือเหล่านั้นจะต้องสามารถบ่งชี้ได้ว่าทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับชุมชนได้

การนิยามว่านวัตกรรมทางสังคมเป็นสิ่งใหม่ต่อกันว่าวิธีคิดติดอยู่กับสิ่งประดิษฐ์และวนเวียนอยู่กับกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เป็นหลัก ซึ่งวิธีคิดเรื่องความเป็นของใหม่นี้ก็กลายเป็นกรงที่ขังจำกัดในการรับรู้และการพัฒนา นายแพทย์ สุภกร บัวสาย ผู้จัดการสำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน (สสค.) เสนอว่าคำว่า “นวัตกรรมทางสังคม” หรือนวัตกรรมแบบใดก็ตาม ผู้คนส่วนใหญ่อาจเข้าใจว่าเป็นของใหม่หรือสิ่งใหม่ทั้งหมด เหมือนเป็นสิ่งประดิษฐ์หรืองานวิจัย สำหรับศุภกร บัวสาย ความหมายของนวัตกรรมไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งสร้างขึ้นใหม่ ยกตัวอย่างสิ่งประดิษฐ์สามารรถที่เราจะเห็นความเป็นลักษณะของการสร้าง (Invention) หรือสามารถมองเห็นรูปลักษณะของมันได้ แต่ทว่าในทางสังคมแล้วเราอาจจะมองไม่เห็นรูปทรงของนวัตกรรมทางสังคม เหมือนนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นวัตกรรมที่ว่าอาจจะเป็นเรื่องที่ไม่ใช่สิ่งใหม่ 100% แต่เป็นการทำหรือสร้างให้สิ่งที่มีอยู่เดิมนั้นให้มันดีขึ้นกว่าเดิม ยกตัวอย่างเช่น เดิมที่เราเคยทำงานด้วยวิธีการใช้มือเราก็เปลี่ยนเป็นใช้เครื่องมือ เป็นต้น เครื่องมือเหล่านั้นเราอาจไม่เคยพบที่ประดิษฐ์ แต่เป็นเครื่องมือที่คนอื่น ๆ ใช้อยู่หรือมีอยู่แล้ว ซึ่งเรายังไม่เคยเอามาใช้กับงานของเราเลย ไม่เคยนำเอาเครื่องมือของคนอื่นมาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เราใช้ชีวิตประจำวัน เมื่อนำเอาเครื่องมือเหล่านั้นมาใช้ในงานให้เหมาะสมในแบบของเรา ทำแล้วส่งผลทำให้งานที่เราทำดีขึ้นได้ ลักษณะเช่นนี้สามารถเรียกรว่านวัตกรรมได้เหมือนกัน

ศุภกร บัวสาย เสนอว่านวัตกรรมสังคมไม่ใช่ผลผลิตแต่เป็นกระบวนการและวิธีการ เป็นเครื่องมือและวิธีคิด ที่สำคัญคือเมื่อใช้กระบวนการวิธีการนั้นๆ แล้วไปส่งผลให้มีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น ทำให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น ได้รับผลดีมากขึ้นกว่ากระบวนการหรือวิธีการเดิม ถ้าหากเป็นวิธีการหรือกระบวนการใหม่ๆ แต่เมื่อนำมาใช้แล้วมันไม่สามารถเข้ากันได้กับสิ่งที่ชีวิตจริงไม่สามารถแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ วิธีการกระบวนการใหม่ๆ วิธีการหรือกระบวนการนั้นก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังนั้นนวัตกรรมสังคมที่ดีจึงควรจะเป็นวิธีการใหม่ที่สามารถเอามาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริงได้ด้วย อาจสรุปได้ว่านวัตกรรมสังคมเป็นการทำงานด้วยวิธีคิดที่แตกต่าง ด้วยแนวทางการจัดการและด้วยเครื่องมือที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คำว่าเปลี่ยนแปลงหรือใหม่ในความหมายนี้อาจจะเป็นสิ่งเดิมหรือสิ่งที่อื่นมีอยู่แล้ว แต่ในบริบทในสังคมที่เราอยู่นี้ไม่เคยถูกนำมาใช้หรือนำมาใช้กับชีวิตจริง นวัตกรรมจึงไม่ใช่งานที่ทำอะไรให้สมบูรณ์แบบในตัวเอง แต่มันเป็นงานที่พยายามทำให้ดีขึ้นกว่าเดิม นวัตกรรมจึงมีโอกาสที่จะล้มเหลว แต่มันมีโอกาสล้มเหลวน้อยกว่าสิ่งที่ทำอยู่เดิม ถ้าเราตั้งใจจะทำให้มันดีขึ้นกว่าเดิมอย่างน้อยมันน่าจะดีกว่าการใช้เครื่องมือหรือวิธีการแบบเดิม แต่ถ้าจะคาดหวังว่านวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นมาแล้วต้องสำเร็จ 80% ขึ้นไป หรือต้องทำให้ได้ 100% ก็เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก หากพิจารณาในเรื่องความล้มเหลวในการพัฒนานวัตกรรมสังคม สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ ได้ขยายความเข้าใจเรื่องการพัฒนาวัตกรรมสังคมให้ชัดขึ้นไปอีกว่า ความล้มเหลวคือเป้าหมายอย่างหนึ่งของนวัตกรรม เราจะทำอย่างไรให้คนคิดอะไรแบบใหม่ๆ แบบฉีกกรอบ ซึ่งบางทีมันก็ล้มเหลว แต่ก็มิใช่ข้อดีของการล้มเหลวคือทำให้คนเกิดจินตนาการมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น “สตาร์ทอัพ” (Startup) ส่วนใหญ่ในแต่ละประเทศการพัฒนารูปแบบธุรกิจจะบางอย่าง “ทำไป 10 รอบเพียง 1” เมืองไทยน่าจะน้อยกว่านี้ เพราะระบบนิเวศในการคิดและพัฒนานั้นยากกว่าในต่างประเทศมาก ดังนั้นการล้มเหลวจึงเป็นเรื่องปกติสามัญ

4.2 นวัตกรรมทางสังคมกับสังคมไทย

ปฏิเสธไม่ได้ว่านวัตกรรมทางสังคมนั้นถูกพัฒนาขึ้นภายใต้ตัวแสดงและองค์ประกอบที่หลากหลาย ทั้งเกิดขึ้นจากผู้คนและบริบทสังคมโดยรอบ สิ่งแวดล้อมทางสังคมนั้นมีเกี่ยวข้องของปฏิสัมพันธ์กับการบ่มเพาะความคิดของผู้คน แต่หลายครั้งเรื่องราวเกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคมนั้นมักมีตัวอย่างให้เห็นมากมายในโลกตะวันตก ทว่านวัตกรรมทางสังคมที่ถูกพัฒนาและก่อตัวขึ้นในบริบทของสังคมไทยนั้นเป็นอย่างไรและมีลักษณะเช่นใดบ้าง ยังมีได้มีการนำเสนอมากนัก

แม้ว่าเราจะได้อินคำว่า “นวัตกรรม” ในการขับเคลื่อนประเทศอย่างแพร่หลายที่ทุกภาคส่วนกล่าวถึงในปัจจุบัน คำว่า “นวัตกรรม” ถูกบรรจุลงไปในแผนพัฒนาฉบับต่างๆ จนกลายเป็นวาระแห่งชาติ แต่ในขณะที่ในต่างประเทศนวัตกรรมล้ำสมัยในบางกรณีของไทยไม่ยอมรับและไม่นำมาใช้ ยกตัวอย่างเช่น Grab และ Uber กำลังเป็นที่ถกเถียงกันอย่างหนักในปี พ.ศ. 2560 เพราะเป็นระบบบริการที่หลายประเทศต่างสนับสนุน แต่ขณะเดียวกันนวัตกรรมนี้ในประเทศไทยกลับผิดกฎหมาย ขณะที่ปัญหาสาธารณสุขอย่างแท็กซี่ในไทยถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักทั้งจากคนไทยเองและนักท่องเที่ยวต่างชาติ ทั้งในเรื่องการไม่ยอมรับผู้โดยสาร มารยาทในการขับรถ มารยาททางคำพูด รวมถึงคุณภาพของรถแต่ละคันด้วย แต่เมื่อผู้ใช้บริการเริ่มเห็นแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์อย่าง Grab หรือ Uber ทางภาครัฐกลับอ้างว่ายังไม่ได้มาตรฐานความปลอดภัย ซึ่งทาง Uber หรือ Grab ค่อนข้างตระหนักถึงเรื่องความปลอดภัยและรายละเอียดผู้ขับอย่างจริงจัง แม้ภาครัฐจะยังคงกังวลในปัญหานี้แต่ก็ควรที่จะเข้ามาร่วมมือและทำให้เป็นระบบได้มาตรฐานต่อไป ไม่ใช่เพียงภาครัฐอย่างเดียวที่ออกมาสั่งห้ามการใช้ระบบนี้ ยังมีความรุนแรงจากหลายแห่งจากเหล่าผู้บริการแท็กซี่ที่ออกมาต่อต้าน เพราะเหมือนกับว่าผู้ให้บริการ Uber จะมาแย่งการทำมาหากิน จนถึงขณะนี้ภาครัฐก็ยังไม่ได้มีนโยบายที่ชัดเจนเท่าใดนักที่จะทำให้เรื่องนี้ถูกต้อง กรณีตัวอย่างนี้ได้แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่านวัตกรรมที่เกิดขึ้นในโลกกลับยังเติบโตและขยายตัวได้อย่างเต็มที่ในสังคมไทยด้วยปัญหาและข้อจำกัดบางประการ

4.2.1 นวัตกรรมทางสังคมกับนโยบายทางสังคมไทย

หากกล่าวถึงสังคมไทยโดยรวมอาจจะเริ่มกล่าวจากโครงสร้างสังคมและระบบ เนื่องจากนวัตกรรมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบจำเป็นต้องก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอำนาจ จุดประกายให้สาธารณชนเข้ามามีส่วนร่วม อีกทั้งยังต้องเป็นนวัตกรรมที่มองเห็นถึงภาพรวมของความสัมพันธ์ระหว่างภาคส่วนต่างๆ ของสังคม วุฒิสาร ต้นไชย ได้ยกตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมไทยว่าเป็นนวัตกรรมทางการเมืองจริงๆ คือสิ่งที่เรียกว่า “นวัตกรรมทางสังคมเชิงนโยบาย” ก็ได้ การเมืองเปลี่ยนจากการทำเพื่อกลุ่มคนการทำงานให้กับพวกพ้อง มาเป็นการเมืองที่ต้องแสดงว่าจะต้องทำอะไรให้ประชาชนส่วนใหญ่เห็น ซึ่งอันนี้เป็นผลดีต่อสังคมโดยรวม การที่พรรคการเมืองมีทางเลือกให้ประชาชนเลือกที่ไม่ใช่ให้เหตุผลว่าท่านเป็นลูกใคร แต่เลือกเพราะมีนโยบายว่าจะทำอะไรให้กับพวกเขาได้บ้าง ทำกิจกรรมทางการเมืองแล้วเกิดพันธะสัญญาทางสังคม (Social Contact) กับประชาชนส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น การเมืองที่จะทำให้พัฒนาต้องทำแบบนี้ ไม่ใช่ประชาชนเลือกเพราะชอบใคร แล้วที่สำคัญประชาชนต้องตั้งคำถามได้ว่าทำแบบนี้เอาเงินที่ไหน แล้วมีการเก็บภาษีพวกเขาเพิ่มขึ้นหรือไม่ ทำแล้วมันจะเกิดอะไรขึ้นตามมา คือต้องมีการถกเถียงเสนอข้อคิดเห็นที่จะทำให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ทางการเมือง

วุฒิสาร ต้นไชย เห็นว่าทุกชุดของนโยบายของทุกพรรคการเมืองในปัจจุบันเป็นประชานิยม ทั้งหมดและในขณะเดียวกันนโยบายต่างๆ ก็เป็นนวัตกรรมได้ด้วย เนื่องจากนโยบายที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศไทยด้านเศรษฐกิจ เพราะนโยบายรัฐมีเป้าหมายคือการตอบสนองต่อความต้องการและการแก้ปัญหาให้กับประชาชน หากนโยบายนั้นมาจากแนวคิดที่สร้างสรรค์และสามารถทำให้เกิดขึ้นได้จริงแล้วเป็นประโยชน์ แต่ไม่ใช่ว่านโยบายทุกนโยบายจะเป็นนวัตกรรมทางนโยบายได้ หากประกาศนโยบายว่าจะมีการขึ้นภาษีทันที นโยบายเช่นนี้ไม่สามารถทำได้เนื่องจากประชาชนไม่ยอมรับ ซึ่งลักษณะเช่นนี้คือธรรมชาติของนโยบายทางการเมือง ด้วยเหตุนี้นโยบายประชานิยมจึงเป็นนวัตกรรมทางการเมืองที่ทำให้คนแทนที่จะสนใจเรื่องตัวบุคคลต้องกลับมาสนใจ

เรื่องนโยบายมากขึ้น หันมาสนใจว่าพรรคการเมืองสัญญาอะไรเอาไว้กับพวกเขา ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นผลดีในทางการเมือง เป็นประชาธิปไตยที่จับต้องได้ประชาชนจะรู้ว่าการเมืองจับต้องได้ แล้วเขาก็จะเฝ้าดูเฝ้าระวังกับผลประโยชน์ของพวกเขานั่นเอง

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ ได้อธิบายถึงการเกิดขึ้นของ “โครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า” หรือที่คนไทยเรียกกันติดปากว่า “30 บาทรักษาทุกโรค” โครงการดังกล่าวนี้เริ่มจากนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ซึ่งปัจจุบันได้ก้าวเข้าสู่ปีที่ 15 โครงการนี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้คนทั้งประเทศเข้าถึงการรักษาพยาบาลเท่านั้น แต่ยังเป็นการช่วยประชาชนส่วนหนึ่งไม่ให้เกิดภาวะล้มละลายจากภาระค่าใช้จ่ายในการรักษาด้วย โครงการนี้เริ่มจากการเห็นความทุกข์ยากของชาวบ้านในการเข้าถึงการรักษาในช่วงการทำงานในโรงพยาบาลชุมชน โดยเฉพาะคนจนที่ไม่เงินจ่ายค่ารักษาพยาบาล โดยมีการเริ่มทำงานวิจัยอยู่ก่อนแล้วซึ่งพบว่าคนไทยมีรายได้น้อยต้องใช้เพียง 30 บาทในการรักษา จึงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาโดยได้มีความพยายามผลักดันพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2545 และเมื่อโครงการเสร็จสิ้นได้นำเสนอเป็นนโยบายต่อพรรคการเมืองซึ่งพรรคการเมืองนำเอาแนวคิดนี้มาทำเป็นนโยบายเพื่อหาเสียงจนนำไปสู่การชนะการเลือกตั้ง ตัวอย่างนี้คือการเห็นความต้องการจำเป็นทางสังคม (Social Need) ปัญหาสังคมที่ประชาชนคนไทยไม่สามารถเข้าถึงบริการสุขภาพที่ราคาถูกลงและมีคุณภาพได้

4.2.2 นวัตกรรมทางสังคมกับการศึกษา

สำหรับ ศุภกร บัวสาย ยกตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคมในบริบทการทำงานทางการศึกษาว่า เมื่อหลายปีก่อนได้มีโครงการหนึ่งชื่อว่า “โครงการครูสอนดี” เริ่มต้นจากในวงการครูได้มีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการประเมินครูประเมินแต่เอกสารและข้อมูลต่างๆ การประเมินเอกสารและเนื้อหานั้นไม่ได้มีผลดีอะไรกับเด็กสักเท่าไรนัก เพราะเขียนเอกสารและข้อมูลต่างๆ บางทีครูก็ไม่ได้เขียนเอง แต่กลับไปจ้างคนอื่นเขียนเอกสารเกี่ยวกับการให้เอกสารการเรียนการสอนที่ครูเขียนขึ้นบางส่วนไม่ตรงกันกับสิ่งที่จะนำไปสอนหรือพัฒนาเด็กนักเรียน ดังนั้นการเขียนเอกสารเพื่อการประเมินผลครูนอกจากจะไม่เกิดประโยชน์แล้วยังเป็นส่วนหนึ่งที่เบียดบังเวลาของครูไปจากการสอนหนังสือเด็กนักเรียนอีก ในขณะทำงานในช่วงเวลานั้นมีคนที่ให้ความคิดเห็นว่าการประเมินการเรียนการสอนจะต้องดูผลที่เกี่ยวข้องกับเด็กนักเรียนเป็นหลัก ควรจะต้องดูผลงานเชิงประจักษ์ แต่เมื่อกล่าวถึงผลงานเชิงประจักษ์นั้นคนก็มักไม่ออกว่าพิจารณาจากจุดใดและจะสามารถประเมินได้อย่างไร จึงมีการลองพยายามกันหลายรูปแบบแต่ไม่มีวิธีที่บอกว่า ผลงานเชิงประจักษ์จะออกมาในรูปแบบใดที่สามารถประเมินได้ ทางคณะทำงานจึงทดลองตั้งคำถามว่าถ้าจะบอกว่าครูทำงานได้ดีจะต้องพิจารณาจากอะไร คณะทำงานในประชุมเห็นกันว่าควรไปศึกษาประเมินที่การเปลี่ยนแปลงของเด็กนักเรียนมากกว่าที่จะไปประเมินที่เอกสารการสอนของครู ดังนั้นการจะพิจารณาว่าเด็กเปลี่ยนแปลงอย่างไร ผู้ที่จะเป็นคนบอกได้ชัดที่สุดก็คงหนีไม่พ้นคนที่อยู่ใกล้ชิดครู คนที่อยู่ใกล้กับเด็กนักเรียนและตัวเด็กผู้เรียนเอง อีกส่วนหนึ่งอาจจะจะเป็นเพื่อนครูและพ่อแม่ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน เป็นต้น

สรุปได้ว่า การดูผลงานเชิงประจักษ์ จะต้องดูผลการเปลี่ยนแปลงของเด็กต้องเริ่มจากการสอบถามจากคนที่อยู่ใกล้ชิดครู วิธีการในเชิงแนวคิดนี้จึงพอที่จะนำไปปฏิบัติได้โดยมีการเชิญชวนให้มีกลไกทำงานในพื้นที่ที่มีการผสมผสานกันทั้งพ่อแม่ผู้ปกครอง มีทั้งผู้ใหญ่ มีทั้งคนที่ทำเรื่องการศึกษาโดยตรง มีทั้งตัวแทนชุมชน และอะไรต่างๆ เริ่มจากคณะกรรมการที่เป็นตัวแทนจากฝ่ายต่างๆ มีการเสนอชื่อจากโรงเรียนเพื่อคัดเลือกนำไปพิจารณาตัดสินและประเมินผลร่วมกัน มีการคัดเลือกกันตั้งแต่ระดับโรงเรียน มีการเสนอชื่อและไม่ได้บังคับว่าต้องมาจากโรงเรียนเท่านั้น สามารถเสนอชื่อขึ้นมาระดับจังหวัดให้จังหวัดรับรองการประเมินผล วิธีการแบบนี้ไม่ใช่วิธีการที่จะสามารถบอกได้ว่ามันเป็นวิธีการที่สมบูรณ์ทั้งหมด แต่ก็ เป็นวิธีคิดที่สืบเนื่องมาจากแนวคิดที่ว่าต้องการเปลี่ยนแปลงระบบการประเมินผล วิธีการนี้เป็นการทำงานโดยวิธีใหม่ โดยวิธีคิดที่สมเหตุสมผลพอสมควร หลังจากจบโครงการในระยะแรกโครงการครูสอนดีก็มีการประเมินโครงการเหมือนกัน โดยให้หน่วยงานระดับมหาวิทยาลัยประเมินทำการสำรวจ พบว่าการประเมินแบบนี้และแบบเก่ามีความแตกต่างพอสมควร และมีความแตกต่างระหว่างครูที่มาทำกระบวนการนี้กับ

ครูทั่วไป อย่างไรก็ตามไม่สามารถสรุปได้ว่าวิธีนี้เป็นวิธีที่ดีที่สุด เพราะเราไม่ทราบแน่ชัดว่าวิธีที่ดีที่สุดคืออะไร แต่สิ่งที่โครงการครูสอนดีกำลังดำเนินการอยู่เป็นวิธีการที่พยายามจะทำให้สิ่งเดิมมั่นคงกว่าที่มีอยู่เดิม ถ้าหากทำให้ดีกว่าเดิมอยู่เรื่อยๆ ก็จะส่งผลให้มีวิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพในท้ายที่สุด เพราะฉะนั้นการสร้างนวัตกรรมทางสังคมถ้าทำแล้วทิ้งเลยงานที่ทำก็จะไม่ถูกพัฒนาต่อ แต่ในความเป็นจริงการพัฒนาโครงการหนึ่งโครงการนั้นมิวัจจรของการยกระดับขึ้นมา เชื่อแน่ว่าการได้รับการพัฒนาครบแล้วรอบเล่า สามารถที่จะยกระดับหาแนวทางที่พอดีและลงตัวก็จะนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนและแก้ไขปัญหาได้

4.2.3 นวัตกรรมทางสังคมกับพื้นที่ทางสังคม

นอกจากตัวอย่างด้านนวัตกรรมทางการเมืองกับนวัตกรรมเชิงนโยบาย และนวัตกรรมทาง การศึกษาแล้ว ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่า “นวัตกรรมเชิงพื้นที่” สายันต์ ไพเราะจูจิตร ได้ยกตัวอย่างโครงการพิพิธภัณฑน์บำบัด ที่ตัวเขาเองเคยได้ดำเนินงานอยู่ช่วงหนึ่ง พิพิธภัณฑน์บำบัดสำหรับสายันต์ ไพเราะจูจิตร ถือว่าเป็นนวัตกรรมเชิงพื้นที่อย่างหนึ่ง โครงการพิพิธภัณฑน์บำบัดเริ่มต้นมาจากการใช้พิพิธภัณฑน์เป็นตัวกลางในการใช้บำบัดในเรื่องความแตกแยก บำบัดในเรื่องการเห็นแก่ตัว เป็นการบำบัดในเรื่องความเป็นปัจเจกทั้งหลาย โครงการพิพิธภัณฑน์บำบัดนี้ สายันต์ ไพเราะจูจิตรได้ริเริ่มจากความต้องการค้นหากิจกรรมให้คนในชุมชนทำร่วมกัน ทำด้วยความเสียสละ ทำด้วยความปรารถนาดีต่อชุมชน ต่อหมู่บ้าน การทำพิพิธภัณฑน์เป็นโครงการที่มีอยู่แล้วซึ่งสามารถนำมาเป็นเครื่องมือ เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่จะทำงานร่วมกัน เสียสละสิ่งของ เสียสละร่างกาย โดยแต่ละคนมาทำงานร่วมกันก็ได้เพิ่มความหลังว่าวัตถุสิ่งของบางชิ้นมีคุณค่าและมีความสำคัญต่อเขาอย่างไร เมื่อเริ่มคุยกันมากขึ้นความหลังก็ทวนกลับมา คนที่ทำงานก็จะเป็นผู้เล่าเรื่อง ส่วนเด็กๆ ก็นั่งฟังผู้สูงอายุคุยกัน มันคือพื้นที่ความหลังดีงามให้เห็นเป็นเรื่องเล่าย้อนหลังกลับไป เมื่อดำเนินโครงการไปสักระยะหนึ่งเกิดคำถามว่าในพื้นที่ไม่มีพิพิธภัณฑน์จะอย่างไรต่อไป โครงการจึงพัฒนาไปเรื่องเครื่องจักสาน เรื่องผ้าทอ เมื่อทำอย่างต่อเนื่องหลายปี หลายแห่งก็เกิดกระบวนการจัดการที่เป็นรูปแบบเมื่อใครมาก็ต้อนรับด้วยความเต็มใจ ส่วนราชการเข้ามาช่วยงาน มีคนมาดูงานจึงกลายเป็นหน้าเป็นตาและได้รับการยกย่องในระดับจังหวัด นวัตกรรมในที่นี้ก็คือพื้นที่กลางที่เป็นตัวสร้างสังคม สร้างชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างเข้มแข็งและสามารถมาช่วยบำบัดผู้คนจากความเห็นแก่ตัวได้ในเวลาต่อมาได้เปลี่ยนชื่อจาก “พิพิธภัณฑน์บำบัด” เนื่องจากนักวิชาการกระแสหลักมองว่าการ “บำบัด” แปลว่า “การรักษา” คนที่มาเข้าโครงการเหมือนเป็นผู้ป่วย ทางโครงการฯ จึงต้องใช้ชื่อ “พิพิธภัณฑน์บริบาล” แทนชื่อเดิม แต่โครงการฯ ก็ยังมีกลไกการทำงานและวัตถุประสงค์แบบเดิม

4.2.4 นวัตกรรมทางสังคมกับเศรษฐกิจและเทคโนโลยี

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ เสนอว่า เมื่อสังคมมีเทคโนโลยีที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจ โจทย์ปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจก็จะวิวัฒนาการไปเรื่อยๆ พอมีเทคโนโลยีใหม่มาของเดิมที่บางเรื่องไม่ได้เป็นปัญหาที่กลับมาเป็นปัญหา ยกตัวอย่างเช่น ปัญหาเด็กเยาวชนติดเกมออนไลน์ในปัจจุบัน ซึ่งสมัยก่อนไม่มีปัญหาดังกล่าว หน่วยงานและองค์กรพยายามที่จะแก้ปัญหา แต่ถ้าจะแก้ปัญหาสังคมแบบไม่ใช่เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยวิธีการแก้ปัญหาจะมีประสิทธิภาพลดลงทันที สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยได้ดำเนินการงานวิจัยหลายด้าน เพื่อหาค้นหาและแนวทางใหม่ๆ ในการแก้ปัญหาสังคมและเสริมการทำงานของหน่วยงานอยู่ตลอดเวลา การใช้นวัตกรรมในการเก็บข้อมูล สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยได้นำ Big Data มาใช้ในการเก็บข้อมูลทางสังคมมากขึ้น เช่น การนำ Big Data มาใช้เมื่อต้องการจะสำรวจดูว่าผู้ที่จบจากมหาวิทยาลัยหางานได้ง่ายหรือไม่ งานด้านใดเป็นงานที่ต้องการมากหรือน้อย การนำเทคโนโลยีมาใช้ต่างจากยุคสมัยก่อนที่ต้องไปสำรวจขอความเห็นด้วยการแจกแบบสอบถามตามบ้าน แต่ในปัจจุบันนี้มีเว็บไซต์หางานอยู่จำนวนมาก วิธีดำเนินงานวิจัยแบบใหม่สามารถไปดึงข้อมูลจากเว็บไซต์จัดหางานมาวิเคราะห์ข้อมูลได้ ซึ่งเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของการหาข้อมูลพื้นฐาน นอกจากนี้แล้วจะเห็นว่าสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยทำงานกับโลกไซเบอร์หรือโลกเสมือนจริง (Visual Life) อยู่จำนวนมาก เช่น ทำ Info Graphic เพื่อย่อยงานวิจัยยากๆ ให้ผู้คนทั่วไปสามารถเข้าใจได้ง่ายๆ หากกล่าวในทางนวัตกรรมเชิง

เศรษฐกิจ หากหน่วยงานใดๆ ไม่มีนวัตกรรมในการทำงาน หน่วยงานจะไม่เติบโตและไม่เท่าทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังนั้นหน่วยงานใดๆ จะมีความก้าวหน้าและเติบโตขึ้นก็มาจากการพัฒนานวัตกรรมล้วนๆ

ในต่างประเทศมีคนนำเทคโนโลยีมาแก้ปัญหาสังคมจำนวนมาก ตัวอย่างเช่นประเทศที่มีปัญหาผู้สูงอายุอยู่ในบ้านเพียงลำพัง จึงเกิดโจทย์ทางสังคมว่าจะทำอะไรเมื่อผู้สูงอายุมีปัญหาสุขภาพแล้วจะสามารถอยู่ได้เพียงลำพัง จึงเกิดแนวคิดการนำเทคโนโลยีมาแก้ปัญหาสังคม คือการใช้หุ่นยนต์ดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นหุ่นยนต์ที่ใช้ระบบอุปกรณ์แปลงสัญญาณไว้สำหรับตรวจจับคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าในร่างกาย เข้าไปติดตามบ้านที่มีผู้สูงอายุอาศัยอยู่เพียงลำพัง โดยเครื่องมือนี้มีหลักการการทำงานคือถ้าเกิดผู้สูงอายุไม่ขยับตัวสักระยะเวลาหนึ่ง อาจเนื่องมาจากสาเหตุล้มลงไปหรือเป็นอะไรอื่น ๆ ระบบตรวจจับคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าในร่างกายจะตอบสนองตามที่ตั้งโปรแกรมระบุตามที่ตั้งไว้ ระบบตรวจจับคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าจะแสดงสัญญาณเพื่อเตือนผู้คนที่อาศัยอยู่ใกล้ให้เข้าไปช่วยเหลือทันที ตัวอย่างนี้คือการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแก้ปัญหาทางสังคม ซึ่งแนวทางการแก้ปัญหาแบบเดิมไม่สามารถแก้ปัญหาทางสังคมดังกล่าวได้

อย่างไรก็ดี สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ เห็นว่าปัญหาของประเทศไทยในปัจจุบันนี้คือมีนวัตกรรมอยู่น้อยเกินไป เนื่องจากมีการลงทุนกับการพัฒนานวัตกรรมน้อยเกินไป ประกอบกับการพัฒนานวัตกรรมนั้นมีข้อจำกัดในเรื่องกฎระเบียบและข้อบังคับที่ไม่ทันสมัย กฎระเบียบและข้อบังคับเปลี่ยนแปลงตามเทคโนโลยีไม่ทัน ยกตัวอย่าง มีหน่วยงานในไทยต้องการที่จะนำเอาโดรน (Drone) มาใช้ประโยชน์เพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม หรือนำมาใช้บริการทางสังคม (Social Service) เช่นการใช้โดรนในการส่งของให้ผู้ที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกลหรือช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ ตลอดจนนำโดรนบังคับวิทยุมาใช้ในการอนุรักษ์ของเอกชน แต่การนำโดรนมาใช้ในประเทศไทยนั้นจำเป็นต้องทำเรื่องขออนุญาตผู้ไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายหน่วยงานถึงจะสามารถนำโดรนมาใช้งานได้ ระเบียบและขั้นตอนการดำเนินการของหน่วยงานรัฐมีความซับซ้อนหลายขั้นตอน ทำให้หลายหน่วยงานหรือผู้ที่มีต้นทุนต่ำเลือกที่จะไม่นำเทคโนโลยีนี้เข้ามา ถึงแม้ว่าจะนำเข้ามาแต่ก็ไม่สามารถนำมาใช้ได้อย่างทันที

กล่าวโดยสรุปได้ว่า นวัตกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้น มีหลากหลายรูปแบบมีทั้งนวัตกรรมทางสังคมด้านนโยบายทางสังคม นวัตกรรมทางสังคมด้านการศึกษา นวัตกรรมทางสังคมด้านการสร้างพื้นที่ทางสังคม รวมถึงนวัตกรรมทางสังคมที่ใช้เศรษฐกิจและเทคโนโลยีเข้ามาขับเคลื่อน นวัตกรรมทางสังคมด้านต่างๆ ถูกพัฒนาและก่อตัวขึ้นในบริบทของสังคมไทยนั้น ทำให้เกิดผลกระทบต่างๆ ต่อสังคมไทย เช่น เกิดการบริการสุขภาพที่ราคาถูกและมีคุณภาพ การเปลี่ยนแปลงระบบการประเมินผลการศึกษา เกิดพื้นที่กลางในชุมชน มีการใช้ข้อมูลในโลกออนไลน์ในการสำรวจข้อมูลประชากรเพื่อวางแผน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคำว่า “นวัตกรรม” ถูกบรรจุลงไปในแผนการพัฒนาระดับต่าง ๆ จนกลายเป็นวาระแห่งชาติ แต่ก็พบว่ามีปัญหาและข้อจำกัดอยู่ไม่น้อย เช่น ขณะที่ในต่างประเทศมีนวัตกรรมล้ำสมัย นวัตกรรมเดียวกันนั้นกลับมีข้อจำกัดด้านกฎหมายในการนำเข้ามาใช้ในสังคมไทย

4.3 การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กเยาวชนมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม เนื่องจากนวัตกรรมทางสังคมเป็นสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องและมีผลกระทบทาง “สังคม” อย่างเลี่ยงไม่พ้น การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมใด ๆ จึงจำเป็นต้องมีการมีส่วนร่วมของผู้คนกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชนที่เป็น “อนาคตของสังคม” เด็กและเยาวชนถือเป็นทรัพยากรอันหนึ่งในทรัพยากรมากมายในสังคมและมีความสามารถในการพัฒนาหรือมีส่วนร่วมในสังคม เด็กและเยาวชนต้องการการได้รับโอกาสและการพัฒนาเนื่องจากเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศในอนาคต ดังนั้นการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนคือการเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่เด็กและเยาวชนและสังคมไปพร้อมๆ กัน อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนยังเป็นการท้าทายเนื่องจากผู้ใหญ่มักมองว่าเด็กและเยาวชนมีประสบการณ์ชีวิตน้อยกว่าผู้ใหญ่ การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนจึง

เป็นประเด็นสำคัญว่าเด็กและเยาวชนจะมีส่วนร่วมได้อย่างไร มีส่วนร่วมในระดับใด เพราะว่าการมีส่วนร่วมในการวางแผนและการตัดสินใจ ซึ่งมีผลกระทบทางสังคม หรือเป็นกิจกรรมที่ส่งผลเป็นวงกว้างต่อผู้อื่นๆ ที่มากกว่าหรือนอกเหนือการที่เด็กและเยาวชน การศึกษาวิจัยนี้จึงเป็นการทบทวนเอกสารและงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคม ประกอบการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคมในหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางสังคมศาสตร์ เยาวชน จากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย เครือข่ายคณะทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นตัวแทนของหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคมหรือทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนในประเทศไทย ซึ่งได้ข้อเสนอว่าการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมมีแนวทางดังต่อไปนี้

4.3.1 การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องเปิดโอกาสเด็กและเยาวชนแสดงศักยภาพ

เมื่อกล่าวถึงนวัตกรรมทางสังคมแล้วอาจจะฉายให้เห็นเพียงภาพอย่างกว้าง แต่หากจะจำกัดลงมามากกว่านวัตกรรมโดยเด็กเยาวชนมีส่วนร่วมนั้นมีลักษณะเป็นเช่นใดและจะสามารถทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร จะทำให้นวัตกรรมสังคมนั้นเป็นเรื่องที่แคบลงและหาแนวทางการพัฒนาได้เป็นรูปธรรมมากขึ้น สำหรับกลุ่มคนทำงานด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชน ผู้มีประสบการณ์การทำงานกับเยาวชนใน ท้องถิ่น ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาให้เด็กและเยาวชนเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ไม่ใช่เรื่องง่าย และมีข้อจำกัดทั้งเชิงโครงสร้างสังคมและติดอยู่กับวัฒนธรรมความเชื่อแบบเดิม กลุ่มคนทำงานด้านการ พัฒนาเด็กและเยาวชนเห็นไปในทางเดียวกันว่าเรื่องวัฒนธรรมความเชื่อของสังคมไทยแบบเดิมก็เป็นส่วนหนึ่งของปัญหา อย่างลึกลับว่าเมื่อกล่าวถึงเรื่องนวัตกรรมก็คือการที่มีผู้คิดแตกต่างไปจากกรอบ ความคิดความเชื่อเดิม ซึ่งไม่สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” หรือ “ผู้ใหญ่อาบน้ำร้อนมาก่อน” แนวคิดเช่นนี้ในบางบริบทอาจเป็นอุปสรรคทางวัฒนธรรมของวิถีคิดของคนไทยที่จำกัดไม่ให้เด็กและเยาวชนสามารถคิดอะไรแบบใหม่ๆ ออกมาได้ กล่าวคือ “คำว่าผู้ใหญ่อาบน้ำร้อนมาก่อน” เป็นคำกล่าวที่มีความหมายว่าเด็กและเยาวชนควรเดินตามแนวทางที่ผู้ใหญ่ทำมาก่อนถึงจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ดีได้ แต่ทว่าน้ำร้อนยุคนี้กับยุคก่อนไม่เหมือนกัน “น้ำร้อนเดี๋ยวนี้มันร้อนเร็วมากและมันเย็นเร็วมากในขณะที่เมื่อก่อนมันร้อนแบบช้าๆ แล้วก็ค่อยๆ เย็นลง” ดังนั้นจึงมีบริบทที่แตกต่างมากระหว่างอดีตกับปัจจุบัน” ความเชื่อหรือทัศนคติเช่นนี้อาจเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เด็กและเยาวชนยังไม่ถึงการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมในสังคมไทยได้มากนัก

ผู้ทำงานด้านเด็กและเยาวชนบางท่านเห็นว่า เมื่อศึกษาทบทวนเรื่องการมีส่วนร่วมในต่างประเทศพบว่า กิจกรรมหรือนวัตกรรมทางสังคมของเด็กและเยาวชนก็ไม่ได้โดดเด่นไปกว่าในประเทศไทยมากนัก หลายโครงการ หลายกิจกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศไทยมีความโดดเด่นกว่ามากในต่างประเทศ แต่ในต่างประเทศมีจุดเด่นที่ต่างออกไปจากเด็กและเยาวชนไทยคือเด็กและเยาวชนในต่างประเทศสามารถผลักดันโครงการหรือกิจกรรมที่พวกเขาดำเนินงานอยู่ให้เกิดผลกระทบทางสังคมในวงกว้างและเป็นที่ยอมรับต่อสาธารณะได้ เนื่องจากปัจจัยเรื่อง การสื่อสารระหว่างเด็กและเยาวชนกับสังคม รวมทั้งในต่างประเทศนั้นเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้ทดลองทำ ตลอดจนมีการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ ได้ให้ความเห็นว่า มนุษย์มีความสามารถที่ไม่จำกัด เป็นไปได้สูงที่ เด็กและเยาวชนจะทำได้ พร้อมยกตัวอย่างว่า เคยมีคิดริเริ่มทำอะไรแปลกๆ เช่น เด็กคนหนึ่งมีเพื่อนเป็นผู้ป่วยโรคมะเร็งจึงต้องเข้ารับการรักษาส่งผลให้ผมร่วงทั้งหมด เพื่อนร่วมห้องของเด็กนักเรียนคนดังกล่าว เห็นเพื่อนไม่มีผมแล้วต้องการจะทำให้เพื่อนมีกำลังใจในการใช้ชีวิตและไม่รู้สักเงินอายุเพื่อนในโรงเรียน เด็กและเยาวชนจึงรวมกลุ่มกันไปตัดผมออกหมดให้ “หัวโล้น” เหมือนกับ เพื่อนที่ป่วยเป็นมะเร็งกรณีตัวอย่างนี้เป็นเรื่องง่ายๆ ที่สามารถคิดและทำโดยเด็กและเยาวชนเอง ซึ่ง สะท้อนว่าการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อแก้ปัญหา สามารถเริ่มต้นคิดและสร้างสรรค์ขึ้นมาได้จากเด็กและเยาวชน การเกิดขึ้นของโครงการหรือกิจกรรมเช่นนี้เกิดจากความต้องการที่เด็กและเยาวชนอยากจะแก้ไขปัญหาที่อยู่ตรงหน้า เป็นปัญหาที่ตัวเด็กและเยาวชนเองคิดว่าสำคัญซึ่งอาจจะแตกต่างไปจากสิ่งที่ผู้ใหญ่ว่าไม่สำคัญหรือเป็นเรื่องเล็กน้อย ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยให้เด็กเยาวชนมีส่วนร่วมมันจะต้องเริ่ม

ต้นจากความต้องการของเด็กเยาวชน และเป็นเรื่องที่ไม่ไกลตัวของพวกเขา เรื่องที่พวกเขากำลังเผชิญ เป็นเรื่องที่เขาคิดและจินตนาการถึงได้ในระดับชีวิตประจำวัน

ในการสร้างนวัตกรรมเด็กและเยาวชนอาจมีจุดแข็งมากกว่าช่วงวัยอื่นๆ เนื่องจากการพัฒนาไม่มีสูตรสำเร็จ บางครั้งเด็กเยาวชนมีวิธีคิดไม่เหมือนกับวิธีคิดของผู้ใหญ่ ประเด็นคือคนเป็นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดกับเด็กและเยาวชน จำเป็นต้องเข้าใจความเป็นเด็ก ไม่ดูถูกเหยียดหยามความสามารถของเด็กและเยาวชน ประเด็นต่อมาคือ ผู้ใหญ่จะต้องเห็นหนทางว่าจะช่วยส่งเสริมเด็กและเยาวชนอย่างไร ผู้ใหญ่อาจจะต้องช่วยชี้ให้เด็กและเยาวชนเห็นถึงปัญหา เด็กและเยาวชนสามารถระบุได้ว่าสิ่งที่เขาต้องการทำคืออะไร ปัญหาที่ต้องการแก้ไขมันอยู่ตรงไหน แนวทางวิธีแก้ไขปัญหาของพวกเขาเป็นอย่างไร บางทีวิธีแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนา นวัตกรรมทางสังคมของเด็กเยาวชนอาจจะเป็นเรื่องแสนง่ายและไม่ได้มีความซับซ้อนอะไรเลย เพียงแต่ยังไม่เคยมีใครเอามาคิด แนวทางการพัฒนานวัตกรรมนำออกมาใช้ ยังไม่มีใครเอาทฤษฎีการที่เด็กและเยาวชนมีอยู่กับความสามารถที่พวกเขาจะสามารถทำได้มาผสมรวมกันอย่างลงตัวเพื่อพัฒนานวัตกรรมทางสังคม

อย่างไรก็ตามเมื่อมีการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมขึ้นมาแล้ว แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาที่ต้องการได้เท่าที่ควร ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดหรือทำงานกับเด็กเยาวชนก็ต้องให้กำลังใจ เพราะว่าเมื่อเด็กและเยาวชนรู้สึกว่ล้มเหลวหรือไม่พอใจกับผลงานเขาจะรู้สึกไม่อยากทำต่อ เด็กเยาวชนต้องสู้กับความรู้สึกผิดพลาดและจะแก้ไขมันได้อย่างไร จากทรัพยากรที่มี (Assets) และความสามารถที่ทำได้ (Capacity) ยังหาจุดลงตัวใหม่ไม่ได้ เด็กและเยาวชนอาจจะมองเห็นประเด็นเหล่านี้ไม่ชัดว่าเขามีทรัพยากรอะไรและมีความสามารถอะไร ดังนั้นผู้ใหญ่จะต้องเป็นคนช่วยให้สิ่งเหล่านี้ชัดตัว เด็กและเยาวชนอาจจะไม่มีทรัพยากรมากพอ หากผู้ใหญ่หรือหน่วยงานต่างๆ สนับสนุนให้ทุนในการทำงานหรือทำโครงการ จะทำให้เด็กและเยาวชนสามารถดำเนินงานได้ต่อเนื่อง ที่สำคัญต้องไม่ไปปิดกั้นความคิดของเด็กและเยาวชน เช่นว่าโครงการนี้ต้องใช้งบประมาณมากจึงไม่ควรทำซึ่งจะส่งผลให้เด็กเยาวชนไม่กล้าคิด เพราะมีข้อจำกัดเหล่านี้ ถ้าหากจำเป็นต้องใช้งบประมาณอาจจะต้องแบ่งระยะการดำเนินงานออกเป็นงวดๆ เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้ทดลองทำ นอกจากนี้เด็กและเยาวชนในปัจจุบันนี้มีพื้นฐานกล้าแสดงออกซึ่งถือว่าเป็นข้อดี เพราะพื้นฐานเด็กเยาวชนต้องกล้าตั้งคำถาม ไม่อย่างนั้นเด็กและเยาวชนจะรอคำตอบจากผู้ใหญ่ ไม่กล้าคิด ไม่ส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้

4.3.2 การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องเป็นเรื่องสนุกและใกล้ตัว

วนใหญ่เกมจะสนุกสนาน แต่จะได้เงินมากหรือน้อยอยู่ที่ผู้เล่น ความสนุกในการเล่นจะอยู่ที่การคาดเดาว่าคนที่เล่นเกมด้วยโกงหรือไม่ แต่ละคนจึงต้องมีศิลปะการสื่อสาร มีไหวพริบ ทำให้ผู้เล่นคนอื่นตายใจโดยได้ตั้งชื่อการ์ดเกมล้อเลียนโครงการภาครัฐ อาทิ รัฐบาลน้ำข้าวเกรียบ เรือดำน้ำอัดลม อุโมงค์ยักษ์ระบายน้ำตา ฯลฯ

การเล่นเกมนำให้ผู้เล่นเข้าใจประเด็นทางสังคมเหล่านี้ตามมา เมื่อมีการประกวดบอร์ดเกมในเรื่องการต่อต้านคอร์รัปชัน และเมื่อมีการนำเกมนี้ออกมาเผยแพร่พบว่ามียอดตัวเลขคนเข้ามาดูหลักแสน เพราะเป็นกิจกรรมท้าทายความคิด ประกวดบอร์ดเกมหันมาทำกิจกรรมใหม่ๆ เชื่อมโยงกับคนรุ่นใหม่เพื่อให้เกิดการเรียนรู้การคอร์รัปชันผ่านบอร์ดเกม ทำให้เป็นเรื่องสนุกและได้ความรู้ “เป็นการต่อต้านคอร์รัปชันโดยใช้สื่อใหม่และสนทนากับคนรุ่นใหม่” เด็กรุ่นใหม่จะได้เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทยผ่านเกม วิธีการเช่นนี้คือวิธีการแก้ปัญหาการคอร์รัปชันที่แตกต่างไปจากเดิม ที่ผ่านมามีส่วนใหญ่มักจะพบว่าคนมาเดินรณรงค์ต่อต้านการคอร์รัปชัน ซึ่งไม่สามารถเข้าถึงเด็กตัวเด็กและเยาวชนได้ หรือถ้าให้เด็กอ่านหนังสือเกี่ยวกับการคอร์รัปชัน เด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ก็รู้สึกว่าจะไม่สนุก รู้สึกเบื่อและไม่เข้าใจปัญหาในท้ายที่สุด ประเด็นเหล่านี้ไม่สามารถเข้าถึงเด็กเยาวชนจึงต้องหาวิธีที่จะเข้าถึงและถูกใจเด็กและเยาวชน

อีกตัวอย่างหนึ่งคือเกมออนไลน์ที่ชื่อว่า “CORRUPT: จะหยุดยั้งหรือจะปล่อยให้” เกมออนไลน์ปราบคอร์รัปชันฝีมือคนไทย ซึ่งเกมนี้ดูสอดคล้องกับยุคสมัยและสภาพสังคมปัจจุบันได้ดี เนื้อหาของเกมจะดำเนินในรูปแบบที่ผู้เล่นสามารถเลือก ซึ่งจะมีสถานการณ์ที่ผู้เล่นจะต้องตัดสินใจเลือก โดยเนื้อเรื่องจะเปลี่ยนไปตามทางเลือกนั้นๆ และการเลือกนั้นๆ จะส่งผลต่อเรื่องราวในอนาคตเมื่อเกมดำเนินไปถึงเป้าหมายของเกมนี้เพื่อสร้างความตระหนักและเรียนรู้ปัญหาการคอร์รัปชันกับกลุ่มเยาวชน 13-25 ปี เพื่อให้ผู้เล่นเข้าถึงต้นเหตุและผลกระทบของการทุจริต ผู้เล่นจะได้ติดตาม เรียนรู้ ตัดสินใจเลือกไปกับตัวละครหลักและเผชิญผลกระทบของทางเลือกที่เลือก โดยเนื้อหาของเกมพัฒนาต่อยอดมาจากหนังสือเมนูคอร์รัปชันของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

นอกจากเกมเหล่านี้จะช่วยทำให้เด็กเยาวชนเข้าใจปัญหาการคอร์รัปชันมากขึ้น เมื่อผู้ใช้เล่นเกมในระบบออนไลน์ ระบบจะบันทึกข้อมูลการเล่นหรือการเลือกทางเลือกต่างๆ ในเกมซึ่งสามารถนำข้อมูล “Big Data” มาวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมการเล่นหรือการเลือกที่จะคอร์รัปชันของเด็กเยาวชนได้ หากสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ไม่ได้ทำโครงการลักษณะนี้สิ่งที่พยายามแก้ไขในปัจจุบัน พยายามสื่อสารไปถึงสังคมโดยเฉพาะปัญหาการคอร์รัปชันก็จะเขยขึ้นทุกวันและจะไม่มีคนเข้าใจและการแก้ปัญหาตามแนวทางเดิมซึ่งจะไม่มีประโยชน์แล้ว ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีนวัตกรรม

4.3.3 การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องให้เยาวชนต้องมีบทบาทนำ

การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนนั้นเป็นเรื่องสำคัญในการพัฒนา คนทำงานด้านเด็กและ เยาวชนเห็นไปในทางเดียวกันว่า นวัตกรรมทางสังคม เป็นกระบวนการ เป็นวิธีการ แต่ปลายทางมุ่งให้เกิดการพัฒนาหรือสร้างเปลี่ยนแปลงในจุดใดจุดหนึ่งให้ดีขึ้นในสังคม กระบวนการที่จะสร้างหรือยกระดับการเข้ามามีส่วนร่วมของเยาวชนนั้นไม่ใช่เฉพาะเด็กเยาวชนเท่านั้น ทุกภาคส่วนของสังคมต้องมีส่วนร่วม โดยเฉพาะคนที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชนโดยตรงอย่างผู้ปกครอง ครูอาจารย์ NGO หรือคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนที่พยายามจะพัฒนาเด็กและเยาวชน ต้องปรับมุมมองใหม่คือต้องยกบทบาทเด็กเป็นคนนำในการทำงาน แล้วผู้ใหญ่คอยหนุนเสริม ในขณะที่ปัจจุบันครูอาจารย์จะเป็นคนคิดโจทย์ให้ แล้วก็ให้เด็กไป “คิดตาม” ครูมีเจตนาดีที่จะให้เด็กนักเรียนคิดและค้นคว้า แต่มีข้อจำกัดว่าผู้เรียนจะต้องคิดตามไม่ได้เป็นผู้ที่ “คิดนำ” ภายใต้บริบททางการศึกษาของสังคมที่เด็กเยาวชนเติบโต ถูกกำหนดแบบมาให้ล่วงหน้า ห้ามเถียง ห้ามโต้แย้ง เด็กและเยาวชนจึงไม่กล้าที่จะ “คิดนำ” ดังนั้นการจะให้เด็กเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมกับอะไรก็ตามควรทำให้เด็กสามารถกล้าคิดกล้าทำในสิ่งที่ควรจะเป็น จะกล้าคิดกล้าทำ กล้าเปลี่ยนแปลงมากขึ้น กล้าที่จะวิพากษ์ได้ กล้าเห็นแย้งอย่างมีเหตุและผล หากคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนช่วยกันปรับมุมมองและการปรับทัศนคติแบบนี้ก็จะช่วยให้การทำงานกับเด็กและเยาวชนได้ดีขึ้น แล้วเด็กและเยาวชนเองจะรู้ว่าตัวเองมีสิทธิที่จะคิดอย่างอื่น มากกว่าภายใต้กรอบที่จำกัด การพัฒนานวัตกรรมใหม่ๆ ที่เขาจะทำก็จะมีมากขึ้นมันก็จะตามมา คนทำงานด้านเด็กและเยาวชนอาจจะทำหน้าที่เพียงสนับสนุนข้อมูล ข้อควรระวัง ความเสี่ยงบางประการเท่านั้น จึงจะเกิดบรรยากาศของกระบวนการถ้าเด็กมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เป็นบรรยากาศที่มีเสรีภาพที่ปราศจากความกลัว (Freedom From Fear) และปราศจากความต้องการ (Freedom From Want) แนวทางนี้จะเป็นอีกช่องทางหนึ่งและเป็นปัจจัยหนึ่งในการคิดและสร้างสรรค์นวัตกรรมทางสังคม ที่ผ่านมากลายเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้นำความคิดเด็กและเยาวชนทำให้พวกเขาไม่กล้าทำให้ผู้ใหญ่ผิดหวัง ไม่กล้าทำให้ผู้ใหญ่เสียใจ เด็กและเยาวชนมองเห็นผู้ใหญ่คาดหวังอะไรก็จะทำอย่างผู้ใหญ่ชื่นชอบหรือต้องการ ดังนั้นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาเด็กเยาวชนจะต้องแสดงให้เห็นว่า “ผู้ใหญ่ก็สามารถที่จะคิดผิดได้” การพัฒนาการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนอาจจะต้องเริ่มจากเปลี่ยนความคิดดังกล่าวนี้ก่อน

4.3.4 การพัฒนาวัตกรรมการทางสังคมต้องสร้างความชื่นชอบและแรงจูงใจ

คนทำงานด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนเสนอว่า หากจะเริ่มพัฒนาวัตกรรมการทางสังคมหรือโครงการอื่นใดก็ตามเด็กและเยาวชน ต้องมีความหลงใหล ไม่ใช่การเข้ามาทำกิจกรรมเพื่อหวังผลด้านอื่น เช่น อยากรับตำแหน่งหรือถูกโรงเรียนบังคับให้ทำ ส่วนต่อมา คือ เรื่องตัวครูผู้สอน เนื่องจากครูหรือพี่เลี้ยงเป็นคนที่ใกล้ชิดเด็กมากที่สุด ฉะนั้นจึงต้องช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไรเพื่อให้ครูได้รับผลประโยชน์จากการเข้ามาช่วยเด็กและเยาวชนในการทำโครงการ ฯลฯ ให้ได้ผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ด้วยเงื่อนไขนี้ครูจะเห็นความสำคัญแล้วร่วมไปกับโครงการและช่วยพัฒนานักเรียนได้ ครูนั้นต้องเป็นครูตัวจริงที่เด็กนักเรียนไว้วางใจและสามารถกระตุ้นให้เด็กนักเรียนคิดได้ ไม่ใช่ครูนำเอาความคิดของครูมาใส่ให้นักเรียนทำตาม ครูต้องสามารถแนะนำนักเรียนได้หรือเวลาที่นักเรียนหมดหวังไม่อยากทำอะไรเลย ครูสามารถกระตุ้นขึ้นมาได้ นอกจากการเปิดพื้นที่ให้เด็กเยาวชนเป็นผู้ “คิดนำ” แล้วการพัฒนาวัตกรรมการสังคมใหม่ๆ อาจจะต้องมีพื้นที่เชิงกายภาพที่เอื้อต่อการคิดและเรียนรู้ขึ้นมาด้วย แต่กรอบมันก็จะคล้ายของศูนย์กลางความรู้ด้านการออกแบบและบ่มเพาะความคิดสร้างสรรค์ครบวงจรในประเทศไทย TCDC ที่เป็นพื้นที่สร้างสรรค์ อาจจะต้องเป็นรูปแบบห้องทดลองทางสังคม (Social Lab) เป็นพื้นที่ที่เด็กและเยาวชนจะเข้ามาใช้ประโยชน์ในการทำงาน ค้นหาสิ่งที่ตัวเองถนัด พร้อมกับเป็นพื้นที่ที่สามารถนำความคิดของเด็กและเยาวชนมาพบปะ (Matching) ความคิดของผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ การมีพื้นที่เช่นนี้ในระดับชุมชน ระดับอำเภอทำให้เด็กเยาวชนในพื้นที่ต่างๆ สามารถเดินเข้ามาพบเพื่อจะได้พัฒนาความคิดโครงการของตนเองได้กระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนต้องการ “สนาม” ให้เด็กเล่น เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ที่แยกออกจากกันไม่ได้ระหว่างแนวคิดทฤษฎีภาคปฏิบัติการจริงในพื้นที่ เพราะการเรียนรู้ทางสังคมศาสตร์นั้นไม่ใช่การเรียนจากตำรา ก็มีห้องทดลองหรือให้ทดลองทำก็เป็นการเรียนรู้ที่น่าจะตอบโจทย์ เช่น การเรียนสังคมสงเคราะห์ การเรียนสังคมวิทยาและมานุษยวิทยานั้น ก็ต้องเข้าไปเห็นสิ่งที่เราเรียกกันว่า “สังคม” และลองทำอะไรบางอย่างกับสิ่งนี้

วุฒิสาร ตันไชย เสนอวิธีการสร้างการเรียนรู้ของคนโดยเฉพะกลุ่มเด็กและเยาวชนว่า หากเราตั้งโจทย์ว่าทำอย่างไรที่จะทำให้เด็กและเยาวชนสามารถคิดโครงการสังคมสร้างสรรค์ได้นั้นอาจไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ก่อนที่เด็กและเยาวชนสามารถคิดโครงการสังคมสร้างสรรค์ได้จะต้องพัฒนาไปใน 3 แนวทางที่จะต้องทำให้เกิดขึ้นคือ

- 1) การสร้างกระบวนการเรียนรู้พร้อมกับการสร้างความรู้สึกที่รับผิดชอบต่อสังคมเสียก่อน เป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะสังคมต้องการพลเมืองที่คิดถึงคนอื่นไม่ใช่คิดถึงแต่ประโยชน์ของตัวเอง
- 2) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อมกับการสร้างให้เด็กและเยาวชนมีวินัย (Discipline) ในตัวเองที่เป็นคุณค่าสำคัญ เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต การตรงต่อหน้าที่ การเคารพความแตกต่างกันของผู้คนในสังคม แนวทางสองเรื่องนี้จะต้องไปแฝงฝังไปพร้อมๆ กับกระบวนการการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน
- 3) การมีพื้นที่ให้แสดงออก คือพื้นที่ให้เด็กเยาวชนทำกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ไม่ใช่เพียงพื้นที่เชิงกายภาพ สิ่งแวดล้อม แต่เป็นพื้นที่ทางความคิดและพื้นที่ในเชิงโอกาสด้วย

วุฒิสาร ตันไชย เห็นว่าในปัจจุบันผู้ใหญ่มักจะเห็นเฉพาะส่วนที่เป็นปัญหาของเด็กและเยาวชน ส่วนหนึ่งเห็นว่าเด็กสมัยใหม่อยู่แต่ในห้อง อยู่แต่ห้างสรรพสินค้า บ้างก็เล่นเกมออนไลน์ เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ไม่รับผิดชอบต่อสังคม ไม่ทำอะไรสักอย่างที่ เป็นประโยชน์ แต่ถามว่ามีพื้นที่ให้ใครออกมาทำอะไรที่เป็นประโยชน์หรือไม่ กลับพบว่าไม่มีพื้นที่เหล่านั้นเท่าใดนัก วุฒิสาร ตันไชย ยกตัวอย่างกิจกรรมของสถาบันพระปกเกล้าว่า เริ่มต้นกิจกรรมส่วนใหญ่จะพาไปพื้นที่ เริ่มต้นด้วยการพาไปชุมชนแออัด พาไปดูสถานการณ์เพื่อให้บอกว่าขณะที่คนกลุ่มหนึ่งมีความสุข คนอีกกลุ่มหนึ่งในประเทศเรามีคนลำบากอยู่ การเห็นผู้คนที่แตกต่างหลากหลายนั้นก็สำคัญ ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสังคม ฉะนั้นการพัฒนาโครงการอะไรก็ตามผู้เข้าร่วมทุกคนไม่จำเป็นต้องมีศักยภาพ (Potential) มาก แต่ขอให้มีความมอง (Perception) อีกมุมหนึ่งที่สามารถเข้าใจคนอื่นว่า ความลำบากแบบไหนอย่างไร แล้วคุณมีความ

คิดที่อยากจะช่วยเหลือและรับผิดชอบต่อสิ่งเหล่านี้ เช่น บางโครงการให้นักเรียนทุกคนในหนึ่งวันในหนึ่งสัปดาห์ต้องนั่งรถเข็นผู้ป่วย (Wheelchair) ในการเรียนการสอน บังคับให้นักเรียนเพื่อให้รู้ว่าคนที่เขามีชีวิตอยู่บนรถเข็นผู้ป่วยตลอดเวลาใช้ชีวิตอย่างไร การทำกิจกรรม เช่นนี้อาจจะช่วยเปลี่ยนมุมมองเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้เรียนได้มากเพราะรับรู้ผ่านประสบการณ์จริง เพราะเรากำลังจะสร้างคนให้มีสำนึก มีความคิดรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งเด็กและเยาวชนเป็นผู้ที่จะอยู่ในสังคมที่พวกเขาสร้างขึ้นในอนาคต หากปลูกฝังให้เด็กเยาวชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมเท่านี้ก็ถือเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ไม่ควรคาดหวังว่าโครงการที่เด็กและเยาวชนทำนั้นมัน “ยั่งยืน” วันหนึ่งข้างหน้า สถานการณ์สังคมก็เปลี่ยน แต่เพียงว่าเราทำให้เกิดโอกาส มีเวลาและทำเต็มที่เพียงเท่านี้ก็เพียงพอ

4.3.5 การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องสร้างพื้นที่ให้กับเด็กและเยาวชน

นักวิชาการหลายท่านให้ความสำคัญกับ “พื้นที่” ว่าเป็นสิ่งพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ไม่ว่าพื้นที่นั้นจะเป็นพื้นที่เชิงกายภาพสำหรับทำกิจกรรม พื้นที่ทางความคิดที่ไม่มองว่าเด็กและเยาวชนด้อยกว่าผู้ใหญ่ พื้นที่ทางโอกาสที่ให้เด็กเยาวชนแสดงออก พื้นที่อีกรูปแบบหนึ่งคือพื้นที่ทางสังคมที่เปิดให้เด็กเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมกับผู้ใหญ่ในหลายๆ ด้าน รวมถึงการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเด็กเยาวชนเองด้วย พื้นที่ทางสังคมที่ว่านี้คือ สภาเด็กและเยาวชนในระดับต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นนวัตกรรมทางสังคมเชิงนโยบายที่เปิดพื้นที่ให้เด็กเยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

หากย้อนกลับไปในช่วง 1 ทศวรรษที่ผ่านมาเรามีหลายหน่วยงานตระหนักถึงการคุ้มครองและส่งเสริมเด็กและเยาวชนหันมาใช้วิธีการที่หลากหลายเพื่อคุ้มครองและพัฒนาเด็กเยาวชน ทุกรัฐบาลที่ผ่านมาล้วนกล่าวถึงการคุ้มครองและพัฒนาส่งเสริมเด็กเยาวชน ตลอดจนปัจจุบันมีองค์กรและหน่วยงานจำนวนมากที่ก่อตั้งขึ้นมาเพื่อคุ้มครองและพัฒนาเด็กเยาวชนและแก้ไขปัญหาการคุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เท่าทันต่อสถานการณ์โลก ได้กลายมาเป็นพันธกิจสำคัญของหน่วยงานของภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอยู่ใกล้ชิดกับเด็กและเยาวชนมากที่สุด การคุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชนจึงจำเป็นต้องให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานกับเด็กและเยาวชน

ในปี พ.ศ.2550 รัฐบาลในขณะนั้นได้เล็งเห็นความสำคัญขององค์กรด้านเด็กและเยาวชน โดย พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาเด็กแห่งชาติ พ.ศ.2550 ให้มีการจัดตั้งสภาเด็กและเยาวชนระดับประเทศ ระดับจังหวัดและระดับอำเภอขึ้นทั่วประเทศ และได้กำหนดให้มีที่ปรึกษาคณะบริหารสภาเด็กและเยาวชนระดับอำเภอ ประกอบด้วย (1) พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด (2) ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาที่ดูแลอำเภอนั้น (3) ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (4) ผู้แทนองค์กรเอกชนหรือองค์กรชุมชนที่มีกิจกรรมหรือผลงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน ซึ่งทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชนหรือองค์กรชุมชน ได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานด้านกับเด็กและเยาวชน

นอกจากนี้ พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ.2550 ยังระบุถึงสนับสนุนส่งเสริมของภาครัฐและเอกชน โดยให้หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องให้ความร่วมมือส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของสภาเด็กและเยาวชนอำเภอ ได้กำหนดให้มีการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการส่งเสริมและพัฒนาเด็กและเยาวชนให้องค์กรเอกชนหรือองค์กรชุมชนที่มีกิจกรรมหรือผลงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน และได้มีวัตถุประสงค์ในทางการเมืองหรือมุ่งค้าหากำไรจากการประกอบกิจกรรมดังกล่าว มีสิทธิขอจดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนหรือองค์กรชุมชนด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนต่อกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ให้องค์กรเอกชนหรือองค์กรชุมชนที่ได้จดทะเบียนและสามารถได้รับเงินอุดหนุนความช่วยเหลือ หรือการสนับสนุนจากรัฐในการดำเนินการกิจกรรมต่างๆ จัดให้มีอาสาสมัครเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนตามพระราชบัญญัติ ตลอดจนการจัดตั้งหรือดำเนินโครงการหรือกิจกรรมเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชนในพื้นที่ระดับต่างๆ แนวทางส่งเสริมและพัฒนาเด็กดังกล่าวนี้เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับเด็กและเยาวชน

ได้เข้ามามีส่วนร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ในระดับท้องถิ่นมากขึ้นซึ่งเด็กและเยาวชนจะสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมทั้งด้านการจัดแผน นโยบายและการกิจกรรมในท้องถิ่นของตน

พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ.2560 กำหนดแนวทางและปรับปรุงวิธีการในการส่งเสริมพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบันโดยให้องค์กรเอกชนและองค์กรส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากขึ้น โดยให้มีสภาเด็กและเยาวชนตำบล สภาเด็กและเยาวชนเทศบาล แล้วแต่กรณี สมาชิกประกอบด้วยเด็กและเยาวชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ องค์การบริหารส่วนตำบลหรือเทศบาลนั้น รวม 7,775 แห่งทั่วประเทศ พระราชบัญญัติเป็นหมุดหมายสำคัญที่เป็นการ “เปิดพื้นที่” ให้เด็กและเยาวชนในท้องถิ่นขนาดเล็กระดับตำบลได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมและมีบทบาทในการวางแผน กำหนดทิศทางการพัฒนาในท้องถิ่นของตนโดยมีข้อมูลหมายรองรับ ซึ่งช่วยส่งเสริมให้การรวมกลุ่มของเด็กและเยาวชนมีความเข้มแข็งและเหนียวแน่นมากขึ้น

ศาสตราจารย์ ดร. สมพงษ์ จิตระดับ ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยและพัฒนาด้านเด็กและเยาวชน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา ชี้ชวนให้คิดถึงพื้นที่ทางสังคมที่เรียกว่า “สภาเด็กและเยาวชน” ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากมีสภาเด็กและเยาวชนคือ “พื้นที่” พื้นที่ที่ทำให้เยาวชนอยู่กับตัวเนื้องานที่ทำงานในท้องถิ่นของตน มุ่งแก้ปัญหาที่ตนได้รับผลกระทบ สภาเด็กและเยาวชนนั้นเป็นพื้นที่เปิดสำหรับเด็กและเยาวชนทุกกลุ่ม ส่งผลทำให้เด็กและเยาวชนทั่วประเทศมีพื้นที่ทำกิจกรรมและแสดงออก รวมทั้งเป็นพื้นที่เปิดของเด็กกลุ่มเสี่ยงกลุ่มต่างๆ ให้เข้ามาทำกิจกรรมด้วยกัน การมีสภาเด็กและเยาวชนคือ “การทำสงครามแย่งพื้นที่” ซึ่งเป็นสงครามแย่งกิจกรรม และแย่งเวลากันกับพื้นที่อื่นที่ไม่พึงประสงค์ เช่น ยาเสพติด การพนัน เป็นต้น ถ้าโครงสร้างของสภาเด็กและเยาวชนระดับต่างๆ สามารถแย่งเด็กและดึงเด็กออกมาทำกิจกรรมสาธารณะและมีประโยชน์ได้ เราจะได้พัฒนาเด็กเยาวชนอย่างมีคุณภาพ หากพวกเขาเติบโตและเห็นคุณค่าจากการทำกิจกรรมท่ามกลางบริบทต่างๆ จึงอาจจะหาอะไรที่เหมาะสมที่สอดคล้องกับสภาวะปัญหาและพัฒนาโครงการอื่นๆ ต่อไปอีก สภาเด็กและเยาวชนมีกลุ่มเป้าหมายคือเด็กและเยาวชนทั่วประเทศ นี่คือการสร้างเมือง สร้างคน สร้างพลเมืองที่ยิ่งใหญ่มาก แล้วมันจะเกิดขึ้นจริง อาจจะยังไม่ต้องไปถึงการสร้างนวัตกรรม สภาเด็กและเยาวชนในประประเทศ เป็นเพียง “อิฐก้อนแรก” เป็นจุดเริ่มต้นเท่านั้นเองที่นำไปสู่ในเรื่องของความเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ

ปัจจุบันรัฐบาลได้เล็งเห็นความสำคัญของเด็กและเยาวชนในท้องถิ่นมากขึ้น จึงมีนโยบายให้จัดตั้งสภาเด็กและเยาวชนในระดับตำบล โดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนให้มีการจัดตั้งสภาเด็กและเยาวชนตำบล เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนของท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เป็นแกนนำในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะความคิดเห็นในการพัฒนาเด็กและเยาวชนในท้องถิ่น ปัจจุบันสภาเด็กและ เยาวชนในระดับตำบลมีจำนวน 7,775 แห่งทั่วประเทศ นโยบายดังกล่าวนี้ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินการด้านเด็กและเยาวชนมากขึ้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เด็กและเยาวชนในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมนั้น มีจุดแข็งมากกว่าช่วงวัยอื่นๆ เนื่องจากเป็นวัยที่กำลังเรียนรู้และสามารถลองผิดลองถูกได้ การพัฒนาให้เด็กและเยาวชนให้เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ไม่ใช่เรื่องง่ายเนื่องจากข้อจำกัดที่ติดอยู่กับวัฒนธรรมความเชื่อ แบบเดิมที่เชื่อว่า “ต้องเดินตามหลังผู้ใหญ่” แนวคิดเช่นนี้นับเป็นอุปสรรคทางวัฒนธรรมของวิถีคิดของคนไทยที่จำกัดไม่让孩子และเยาวชนสามารถคิดอะไรแบบใหม่ๆ ดังนั้นต้องแสดงให้เห็นว่า “ไม่จำเป็นต้องเชื่อผู้ใหญ่ทุกเรื่อง” หรือ “ผู้ใหญ่ก็สามารถที่จะคิดผิดได้” เนื่องจากบางครั้งเด็กและเยาวชนมีวิถีคิดไม่เหมือนกับผู้ใหญ่ ด้วยเหตุนี้ผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดกับเด็กเยาวชนต้องเข้าใจความเป็นเด็ก ไม่ดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นเด็กก็สามารถคิดได้น้อย ไม่ฉลาดเท่าผู้ใหญ่ รวมทั้งจะต้องเห็นว่าช่วยส่งเสริมเด็กและเยาวชนได้อย่างไร การที่เด็กและเยาวชนจะมีส่วนร่วมนั้นจะต้อง

มี “ความสุขที่เหมาะสมกับวัย” ไม่น่าเบื่อ ดังนั้นกิจกรรมทางสังคมจึงต้องหันมาเชื่อมโยงกับสิ่งที่คนรุ่น ใหม่สนใจ เพื่อให้ เกิดการเรียนรู้ผ่านวิธีใหม่ เช่น “บอร์ดเกม” ทำให้เป็นเรื่องสนุกและได้ความรู้ด้วย เป็นการใช้สื่อใหม่และสนทนากับคนรุ่นใหม่ นอกจากนี้แล้วการพัฒนาให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมจะต้อง ให้ความสำคัญกับ “พื้นที่” ซึ่งเป็นสิ่งพื้นฐานสำคัญในการพัฒนา เด็กและเยาวชน ไม่ว่าพื้นที่นั้นจะเป็น “พื้นที่เชิงกายภาพ” สำหรับทำกิจกรรม หรือ “พื้นที่ทางความคิด” ที่เปิดโอกาสให้เด็ก และเยาวชนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ไม่มองว่าเด็กและเยาวชนด้อยกว่าผู้ใหญ่ “พื้นที่ทางโอกาส” ที่ให้เด็กเยาวชนแสดง ศักยภาพที่มีอยู่ในตัว พื้นที่อีกรูปแบบหนึ่งคือ “พื้นที่ทางสังคม” ที่เปิดให้เด็กเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายที่ เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชนร่วมกับผู้ใหญ่

การสร้างนวัตกรรมทางสังคมโดยที่เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วม ต้องเริ่มจากความต้องการของเด็กและเยาวชน นวัตกรรม ที่เด็กและเยาวชนจะต้องเป็นปัญหาที่ตัวเด็กและเยาวชนเองคิดว่าสำคัญซึ่งความสำคัญของปัญหานี้อาจจะแตกต่างไปจากสิ่งที่ ผู้ใหญ่ว่าไม่สำคัญหรือเป็นเรื่องเล็กน้อย ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยให้เด็กเยาวชนมีส่วนร่วมนั้นจะต้องเริ่มต้นจาก ความต้องการของตัวเด็กเยาวชน และเป็นเรื่องที่ไม่ไกลตัวของพวกเขา เรื่องที่พวกเขากำลังเผชิญ เป็นเรื่องที่เขาคิดและจินตนาการ ถึงได้ในระดับชีวิตประจำวัน เมื่อเริ่มพัฒนานวัตกรรมทางสังคมแล้วต้องให้เด็กและเยาวชนเป็นผู้นำในกระบวนการคิดและการ ดำเนินงาน เปิดพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายแผนงานที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน

unh

5

องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม

มนุษย์มีการเรียนรู้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากการดำเนินชีวิตในวันหนึ่งๆ ทุกคนต้องเผชิญสถานการณ์ต่างๆ มนุษย์จึงได้เรียนรู้ที่จะปรับตัวด้วยการแสดงพฤติกรรมต่างๆ กับสถานการณ์ที่ตนประสบอยู่ Marcy P. Driscoll (2000) นักจิตวิทยาการศึกษา ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองและสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว “การเรียนรู้” คือการที่มนุษย์ได้รับรู้ถึงสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ซึ่งมนุษย์ก็ต้องปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้เกิดขึ้นบนฐานของความรู้และทักษะ การเรียนรู้ไม่ได้เกิดขึ้นจากการส่งต่อจากผู้หนึ่งไปยังอีกผู้หนึ่ง “กระบวนการเรียนรู้” จึงมีความหมายลึกซึ้งมากกว่า “การสั่งสอน” หรือ “การบอกเล่า” เพื่อให้เกิดเข้าใจ แต่ทว่ามีความหมายคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมอันเป็นผลจากการสังเกต พิจารณา ไตร่ตรอง แก้ปัญหาทั้งปวง พัฒนาความสามารถอย่างต่อเนื่องไปในทิศทางแปลกใหม่ ด้วยเหตุนี้การพัฒนาความสามารถจึงต้องเริ่มจากการเข้าใจว่า “กระบวนการสร้างนวัตกรรม” นั้นเป็น “กระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนั้นผู้พัฒนานวัตกรรมจึงจำเป็นต้องทบทวนถึงประสบการณ์และความรู้ต่างๆ ที่ได้รับระหว่างกระบวนการสร้างนวัตกรรมอยู่เสมอ เพื่อให้มีความพร้อมในการนำความรู้เหล่านั้นมาปรับปรุงหรือดัดแปลงนวัตกรรมต่อไปในระยะยาว (Murray, Caulier-Grice and Mulgan, 2016, p.11)

การศึกษาวิจัยในบทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคมในการขับเคลื่อนสุขภาวะโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร เนื่องจากที่ผ่านมาในแวดวงการศึกษาและการเรียนรู้ศตวรรษที่ 20 วนเวียนอยู่ในมโนทัศน์เรื่องการถ่ายทอดความรู้ ทักษะผ่านการสอน มุ่งวัดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาผ่านการทดสอบ วัดพฤติกรรมและประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งอาจไม่เพียงพอต่อการสร้างการเรียนรู้นวัตกรรมใหม่ๆ และขับเคลื่อนสุขภาวะเด็กและเยาวชนในบริบทที่โลกเปลี่ยนแปลง การศึกษาวิจัยส่วนนี้จึงมุ่งศึกษากระบวนการสร้างนวัตกรรมทางสังคม โดยใช้วิธีการศึกษาทบทวนเอกสารและงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคม ประกอบกับสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคมในหลายกลุ่ม เพื่อแสวงหาข้อสรุปเชิงแนวคิดและค้นหาลักษณะองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม ภายใต้บริบทสังคมสมัยใหม่ที่มีความก้าวหน้าทั้งด้านเทคโนโลยีและสังคมในปัจจุบัน

5.1 องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม

5.1.1 ความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

งานศึกษาทางมานุษยวิทยาเกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชนของ Frank Clarence Spencer ในปี 1899 ในหนังสือ Education of the Pueblo Child : A study in Arrested Development (Benthall, 1992) ได้อธิบายสาเหตุว่าสังคมหนึ่งจะมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมล่าช้าว่าเกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนการสอนที่ปิดกั้นความคิดสร้างสรรค์ของเด็กและเยาวชน และเขาเห็นว่าเด็กและเยาวชนจะพัฒนาทักษะด้านต่างๆ ได้นั้น ต้องมีกระบวนการเรียนรู้สอดคล้องกันระหว่างวัฒนธรรมในชั้นเรียนที่โรงเรียนและวัฒนธรรมที่บ้านหรือ

ชุมชนที่ได้แก่เยาวชนเหล่านั้นสังกัดอยู่ ดังนั้นการสร้างสิ่งแวดล้อมให้เด็กและเยาวชนสามารถแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง

ในขณะที่วิจารณ์ พานิช (2555) กล่าวใน “วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21” ว่า “จิตสร้างสรรค์” (Creating Mind) คือทักษะที่คนไทยขาดมากที่สุด ดังนั้นเราจึงไม่เห็นสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นในสังคมไทยมากนัก ซึ่งคุณสมบัติสำคัญที่สุดของสมองสร้างสรรค์คือการคิดนอกกรอบ แต่คนเราจะคิดนอกกรอบเก่งได้ต้องเก่งความรู้ในกรอบเสียก่อนแล้วจึงคิดออกไปนอกกรอบ ถ้าคิดนอกกรอบโดยไม่มีความรู้ในกรอบนั้นเรียกว่า คิดเลื่อนลอย คนที่มีความรู้และทักษะอย่างดีเรียกว่า ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งจะต่างจากผู้สร้างสรรค์ตรงที่ผู้สร้างสรรค์ทำสิ่งใหม่ๆ ออกไปนอกขอบเขตหรือวิธีการเดิมๆ โดยมีจินตนาการแหวกแนวไป และการสร้างสรรค์ต้องใช้สมองหรือทักษะอื่นๆ ทุกด้านมาประกอบกัน “จิตสร้างสรรค์” ก็คือสมองที่ไม่เชื่อว่าวิธีการหรือสภาพซึ่งถือว่ามีอยู่นั้นถือเป็นที่สุดแล้ว เป็นความคิดที่เชื่อว่ายังมีวิธีการหรือสภาพที่ดีกว่าอย่างมากมายซ่อนอยู่หรือรอปรากฏตัวอยู่ แต่สภาวะหรือวิธีการเช่นนั้นจะเกิดได้จะต้องออกจากกรอบวิธีคิดหรือวิธีดำเนินการแบบเดิมๆ

ความคิดสร้างสรรค์คือจุดเริ่มต้นของการสร้างและพัฒนานวัตกรรมรูปแบบต่างๆ ขึ้น กล่าวคือความคิดจินตนาการประยุกต์ที่สามารถนำไปสู่สิ่งประดิษฐ์คิดค้นพบใหม่ๆ ทางเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความคิดในลักษณะที่คนอื่นคาดไม่ถึงหรือมองข้ามเป็นความคิดหลากหลาย คิดได้กว้างไกล เน้นทั้งปริมาณและคุณภาพ อาจเกิดจากการคิดผสมผสานเชื่อมโยงระหว่างความคิดใหม่ๆ ที่แก้ปัญหาและเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุริย์ ให้ความเห็นว่า “นวัตกรรมสังคม” เป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก ซึ่งคนก็จะมีความคิดว่านวัตกรรมมันต้องเป็นแค่สิ่งประดิษฐ์ กิตติพัฒน์เห็นว่าหลายสถาบันการศึกษา กำลังสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ไปผิดทาง สถาบันเหล่านี้มองว่าการพัฒนาคนและนวัตกรรมนั้น เป็นไปในลักษณะ “การเปลี่ยนแปลงที่ใหญ่โตและรุนแรง” (Big Bang) หลักสูตรหลายหลักสูตรเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในประเทศไทย มีแนวโน้มที่จะฝึกผู้เรียนให้มีความคิดที่ล้ำหน้าและยิ่งใหญ่เท่าเดียว โดยมีแบบฝึกหัดมาลบล้างสมอง ฝึกทำเรื่องยากๆ เพื่อคาดหวังให้ผู้เรียนเกิดแนวคิดแปลกใหม่ไม่เหมือนคนอื่น ให้เกิดความคิดที่ยิ่งใหญ่และแก้ปัญหาใหญ่ๆ ได้ มีแบบทดสอบให้ทดลองทำชื่อว่า Lateral thinking ซึ่งเป็นความคิดนอกกรอบและความคิดทางข้าง กล่าวคือความคิดที่ไม่ตรงไปตรงมาคือการคิดเฉไปจากความคิดเดิมๆ ของเราหรือคนส่วนใหญ่ หรือเป็นการคิดหักมุม คิดเหนือความคาดหมาย คิดในมุมที่ยังไม่มีใครคิด อาจเป็นความคิดแปลกๆ ซึ่งความคิดแปลกๆ เหล่านี้นั้นจะมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ก็ได้ กิตติพัฒน์เห็นว่าวิธีการคิดนอกกรอบดังกล่าวข้างต้นนี้ก็ยังถูกจำกัดหรือติดในกรอบอยู่ดี ซึ่งเป็นกรอบที่ซ่อนอยู่ในกรอบอีกทีหนึ่ง เพราะว่าหากไม่คิดหักมุมก็จะถือว่าผิดแปลกออกไปและเป็นผู้ที่ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ ดังนั้นฝึกทักษะความคิดสร้างสรรค์จึงไม่ควรทำผ่านแบบทดสอบประเมินผล เพราะนั่นคือกรอบคิดที่จำกัดความคิดสร้างสรรค์ที่แท้จริงเอาไว้

วุฒิสสาร ต้นไชย เห็นสอดคล้องกันว่า ความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่การฝึกผ่านแบบทดสอบ การสร้างชุดความรู้ใดๆ ขึ้นมาเป็น “กระบวนการที่ต่อเนื่อง” ที่เริ่มต้นจากการสังเกตการณ์ (Observation) มาสู่การทดลองทำ (Test) แล้วทำซ้ำๆ (Repetition) การสร้างความรู้ขึ้นไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการจดจำและการรับฟังที่รับเอาข้อมูลมาจากคนอื่นเพียงเท่านั้น การจดจำและการฟังเป็นเพียงการรับเอา “ข้อมูล” ซึ่งไม่ใช่ “ความรู้” การผลิตสร้างความรู้เกิดจากการสังเกต การทดลองและการทำซ้ำจะนำไปสู่การได้ข้อเท็จจริง (Fact) การได้กฎเกณฑ์ (Normative) ยกตัวอย่างเช่น นักวิทยาศาสตร์ทำการสังเกต ทำการทดลองและทำซ้ำหลายครั้ง จนค้นพบว่าโครโมโซม (Chromosomes) ประกอบด้วยโปรตีน 6 ชนิดจับคู่กันเป็นเกลียวแล้วการที่มีลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (Sequence) ที่แตกต่างกันออกไป ทำให้คนแต่ละคนไม่เหมือนกัน นี่คือนิวทอนพื้นฐาน (Basic theory) ที่มีแบบแผนการวิเคราะห์ (Pattern Analysis) ที่สามารถนำไปพัฒนางานต่างๆ ต่อไปได้อีกมากมาย เช่น นำไปอธิบายพัฒนาการโคลนนิ่ง อธิบายเรื่องการถ่ายไขกระดูก ดังนั้นการสังเกต การทดลอง และการทำซ้ำสามารถนำไปอธิบายแล้วขยายมันออกไปได้อีกเรื่อยๆ เพราะฉะนั้นการมีนวัตกรรมยังไม่ถึงขั้นสร้างแนวคิดใหม่ๆ แต่ต้องมี

การลองทำลงปฏิบัติ (Practice) การพัฒนานวัตกรรมต้องอยู่ในขั้นที่สามารถล้มเหลวได้ (Error) บางแนวทางอาจจะผิดก็ได้ การพัฒนานวัตกรรมไม่ใช่กฎที่ตายตัว เพราะฉะนั้นเรื่องนวัตกรรมจึงเป็นกระบวนการการเรียนรู้ไปเรื่อยๆ ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นอย่างไร เหมาะสมหรือไม่ หากเหมาะสมแล้วจะพัฒนาต่อยอดได้อย่างไร ดังนั้นถ้าคนจะฝึกทำนวัตกรรมจะต้องให้เด็กและเยาวชนมีโอกาสทดลอง การทดลองจะนำมาสู่ชุดประสบการณ์และการคิดสร้างสรรค์ (Sense of Knowledge Creation) ที่สำคัญคือเด็กและเยาวชนจะรู้ว่าทำเพื่ออะไร เป้าหมายของเขาทำอะไร จะคิดอะไรเพื่อประโยชน์ส่วนตัว แต่เมื่อไรก็ตามที่คิดนวัตกรรมนั้นเป็นการคิดเพื่อคนส่วนใหญ่หรือคนส่วนรวมมากขึ้นแล้วคิดถึงตัวเองน้อยลง คุณค่าของนวัตกรรมนั้นก็ยิ่งทวีมากขึ้น

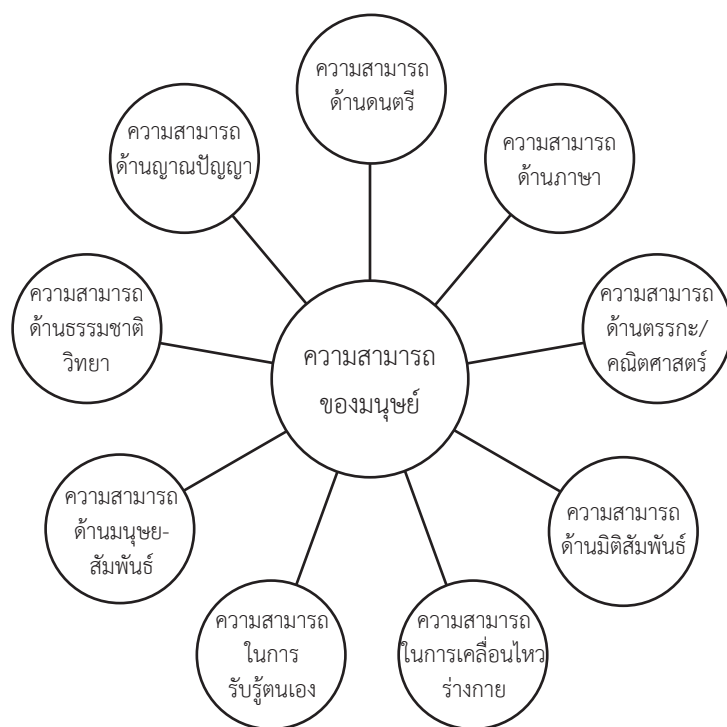
5.1.2 ศักยภาพและความสามารถในการสร้างนวัตกรรม

“...หากคิดจากรากฐานทางวิทยาศาสตร์ เมื่อเด็กและเยาวชนไม่รู้ก็ต้องมีสมมุติฐานและที่สำคัญคือต้องลองทำ แล้วเมื่อเขาทำเขาก็จะต้องรู้อะไรบ้างต่อไปเรื่อยๆ ดังคำกล่าวที่ว่า “เราต้องรู้ก่อนว่าเราไม่รู้อะไร แล้วเมื่อเราไม่รู้อะไรแล้ว เราจะต้องทำอย่างไรเพื่อที่จะทำให้อะไรสิ่งนั้น แล้วเมื่อเราเข้าใจในสิ่งที่เราไม่รู้แล้วจึงจะได้สิ่งใหม่จากขั้นตอนการหาคำตอบได้....”

คนทำงานด้านเด็กและเยาวชนท่านหนึ่งกล่าวในการจัดกระบวนการกลุ่มเพื่อแสวงหาคำตอบงานวิจัยเรื่องนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน คำกล่าวนี้ชี้ว่าการเรียนรู้เริ่มต้นจากความไม่รู้และความไม่เข้าใจ การเรียนรู้ไม่ใช่ “ผลลัพธ์” (Output) แต่เป็น “กระบวนการ” (Process) การเรียนรู้ไม่ได้เกิดขึ้นจากการให้ข้อมูลและประมวลผลออกมาเป็นคำตอบที่ตายตัว แต่กระบวนการเรียนรู้จะทำให้เด็กและเยาวชนมี “ศักยภาพ” ซึ่งศักยภาพในตัวเด็กและเยาวชนก่อตัวขึ้นจากกระบวนการต่างๆ ระหว่างดำเนินงานนั้นๆ

แนวคิดเรื่องการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพนั้น ถูกกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทยโดยเฉพาะในการเรียนการสอนในระดับมัธยมศึกษา คำว่า ศักยภาพ (Potential) หมายถึงความสามารถ พลัง ที่ซ่อนอยู่ในตัวมนุษย์ มนุษย์สามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีที่เต็มไปด้วยความสุขและความสำเร็จ หากสามารถบรรลุถึงศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง (Self-actualization) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นับเป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้บุคคลนั้นๆ เป็นผู้ที่มีประสิทธิภาพและมีคุณภาพในการทำงาน ซึ่งจะส่งผลให้กลุ่มและองค์กรมีการพัฒนามากยิ่งขึ้นไปด้วย การพัฒนาบุคคล (Individual Development) หมายถึง การให้การศึกษาที่ช่วยส่งเสริมความรู้ความสามารถ ความถนัดและทักษะเพื่อให้บุคลากรที่อยู่ในองค์กรสามารถปฏิบัติหน้าที่ที่อยู่ในความรับผิดชอบได้ดียิ่งขึ้น และนอกจากทักษะความรู้ความชำนาญในการทำงานแล้ว ยังรวมไปถึงเรื่องของการพัฒนาทัศนคติ เจตคติของการทำงานให้เป็นที่ไปในทางที่ดี มีกำลังใจในการทำงานและมีความคิดที่จะปรับปรุงการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย (รังสรรค์ ประเสริฐศรี, 2543, น.461-462)

การสร้างนวัตกรรมทางสังคมจำเป็นต้องอาศัยศักยภาพและทักษะที่มีอยู่ในตัวเด็กและเยาวชน ซึ่งเด็กและเยาวชนแต่ละคนอาจจะมีทักษะและความสามารถในด้านต่างๆ ที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป การสร้างนวัตกรรมทางสังคมจำเป็นต้องดึงเอาทักษะและความสามารถที่เด็กและเยาวชนมีอยู่มาเป็นฐานสร้างนวัตกรรมทางสังคม เพื่อให้เด็กและเยาวชนผู้สร้างนวัตกรรมเกิดการเรียนรู้ได้รวดเร็วและพัฒนานวัตกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์นั้นได้มีนักวิชาการอย่าง Howard Gardner (1985) ผู้พัฒนาแนวคิดทฤษฎีพหุปัญญา (Multiple Intelligences) ตามความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพและความสามารถในตนเอง Gardner ได้แบ่งความสามารถของมนุษย์ออกเป็นด้านต่างๆ ทั้งหมด 9 ด้าน ดังรูป

รูปที่ 1 ความสามารถของมนุษย์

นอกจากความสามารถและทักษะพัฒนาได้ในตัวเด็กและเยาวชนให้มีศักยภาพได้แล้ว ก็จำเป็นต้องยังมีศักยภาพด้าน “ทักษะชีวิต” เข้ามาประกอบด้วย ทักษะชีวิต (บางกรณีเรียก ทักษะการดำรงชีวิต) หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอันประกอบด้วย ความสามารถด้านการเรียนรู้ ทักษะคิดและการจัดการรับมือกับปัญหารอบตัวอย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงสามารถวางแผนดำรงชีวิตในสังคมด้วยตนเองอย่างราบรื่นพร้อมทั้งมีความรับผิดชอบต่อสังคม ครอบคลุมไปถึงทักษะการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ประกอบด้วย (1) การตระหนักรู้และเห็นคุณค่าในตนเองและผู้อื่น (2) การคิดวิเคราะห์ที่ตัดสินใจและแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ (3) การจัดการกับอารมณ์และความเครียด (4) การสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่น ดังนั้นการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เป็นผู้ที่ “มีความสามารถ” และ “มีศักยภาพ” ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพที่มนุษย์พึงมีได้ สามารถเกิดขึ้นได้จากการจัดการและการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับกลุ่มผู้เรียน

เด็กและเยาวชนทุกคนมีสิ่งที่ตนเองถนัดและสิ่งที่ไม่ถนัด เด็กและเยาวชนหนึ่งคนอาจมีความสามารถหลากหลายด้านในขณะที่เด็กและเยาวชนบางคนมีความสามารถเฉพาะบางด้าน การค้นหาทักษะและความสามารถที่เด็กและเยาวชนมีอยู่ในตัวเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม เนื่องจากหากพัฒนานวัตกรรมทางสังคมไปในทิศทางตรงกันข้ามกับทักษะและความสามารถของเด็กและเยาวชนผู้พัฒนานวัตกรรมจะส่งผลให้เด็กและเยาวชนไม่มีความสุขและการสร้างนวัตกรรมทางสังคมนั้นยากที่จะประสบความสำเร็จ การสร้างนวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนจึงต้องสอดคล้องกับทักษะความสามารถของเด็กและเยาวชนในด้านต่างๆ

5.1.3 ทักษะในโลกดิจิทัลกับการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

โลกปัจจุบันเป็นสังคมดิจิทัล (Digital society) และเศรษฐกิจดิจิทัล (Digital economy) ชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมคุ้นเคยกับการใช้ระบบสื่อสารข้อมูล คอมพิวเตอร์และระบบสารสนเทศ มีคำเรียกประชากรที่เกิดและเติบโตมาพร้อมกับสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยอุปกรณ์ไอทีที่เป็นดิจิทัลมีเดียทั้ง คอมพิวเตอร์ แท็บเล็ต สมาร์ทโฟน ที่สามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้อย่างง่ายดายว่า “ดิจิทัลเนทีฟ” (Digital natives) หรือ “ชนเผ่าดิจิทัล” (สุภารักษ์ จูตระกูล, 2559, น.131-140) เด็กและเยาวชน

ในปัจจุบันสามารถค้นหาข้อมูลหรือสิ่งต่างๆ ที่สนใจได้ด้วยตัวเองโดยตรง เป็นผู้ใช้สื่อ เสพสื่อ และสร้างสื่อได้ด้วยตัวเอง ด้วยเหตุนี้การสร้างนวัตกรรมทางสังคมจึงจำต้องผนวกเอาเทคโนโลยีดิจิทัลให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาร่วมด้วยอย่างเลี่ยงไม่พ้น

โลกดิจิทัลเป็นโลกที่เต็มไปด้วยรูปแบบและเครื่องมือใหม่ๆ เกิดช่องทางการเรียนรู้และการสื่อสารใหม่ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมได้ ทว่าด้วยความหลากหลายและแปลกใหม่ของโลกดิจิทัลนี้เด็กและเยาวชนจึงจำเป็นต้องมีทักษะในโลกดิจิทัล วุฒิสภา ต้นไชย ให้ความเห็นว่ากรณีของเด็กและเยาวชนเป็นผู้พัฒนานวัตกรรมทางสังคมต้องมีการกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนรู้จักคิด รู้จักตั้งคำถามและรู้จักหาคำตอบด้วยตนเอง กระบวนการเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญเป็นกระบวนการที่สร้างให้เด็กและเยาวชนสามารถมีกระบวนการคิดในการแก้ไขปัญหาได้ในยุคปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ปัจจุบันเด็กและเยาวชนยังมีความตระหนักรู้ต่อข้อมูลที่ได้รับ (Information Literacy) อยู่น้อยและไม่ได้มีเครื่องมือในการคัดกรองข้อมูลโดยเฉพาะข้อมูลใน Social Media ว่าข้อมูลว่าอะไรคือข้อเท็จจริง อะไรคือความคิดเห็น จริงอยู่ว่าเด็กและเยาวชนในปัจจุบันนั้นมีความคล่องแคล่วในการใช้ Social Media แต่นั่นคือสิ่งที่แสดงว่าเรากำลังรู้จักเทคโนโลยี มีความรู้ความสามารถและทักษะของบุคคลในการเข้าถึงสารสนเทศ แต่ไม่มีหมายความว่าเด็กและเยาวชนจะมีความตระหนักรู้ต่อเทคโนโลยี เช่น มีทักษะการคิดวิเคราะห์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ ข้อมูลในสังคมที่เกิดขึ้นและไหลเวียนอย่างรวดเร็ว การพัฒนาการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนจึงต้องการคนที่มีรู้ความจริงก่อนที่จะมีความความเห็น เด็กและเยาวชนจึงจำเป็นต้องมีทักษะที่เรียกว่า “ทักษะในโลกดิจิทัล” (Digital Skills)

เมื่อก้าวถึงการพัฒนาทักษะของเด็กเยาวชน ทักษะที่ทั่วโลกกำลังกล่าวถึงอยู่ในขณะนี้คือ ทักษะในโลกดิจิทัล (Digital Skills) สภาเศรษฐกิจโลก (World Economic Forum: WEF) (2016) ได้เผยแพร่บทความ “8 Digital Skills We must Teach Our Children” ระบุว่าในระยะเวลาสิบปีข้างหน้า ประชากรโลกร้อยละ 90 จะเข้าถึงอินเทอร์เน็ต สังคมโลกให้ก้าวไปสู่สภาวะที่ทุกสิ่งจะเชื่อมเข้ากับโลกอินเทอร์เน็ต (Internet of Everything) ซึ่งทำให้โลกเสมือน (Virtual World) และโลกทางกายภาพ (Physical World) เชื่อมเข้าหากันอย่างใกล้ชิดชนิดที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนด้วยเงื่อนไขเหล่านี้เอง จึงได้เสนอว่าในโลกแห่งความไม่แน่นอนของยุคดิจิทัล ผู้ใหญ่จึงควรติดอาวุธให้เด็กและเยาวชนด้วยทักษะทางด้านดิจิทัล 8 ทักษะดังนี้

1. อัตลักษณ์ในโลกดิจิทัล (Digital Identity) กล่าวคือ คนที่ใช้ชีวิตอยู่ในยุคดิจิทัลจะต้องมีทักษะในการสร้าง บริหาร อัตลักษณ์และชื่อเสียงในโลกออนไลน์ของตัวเองให้เป็น ซึ่งนั่นรวมถึงการจัดการกับตัวตนในโลกออนไลน์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวด้วย
2. การใช้เครื่องมือและสื่อดิจิทัล (Digital Use) คือ ทักษะในการใช้เครื่องมือและสื่อในยุคดิจิทัล เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยสามารถสร้างสมดุลให้กับชีวิตออนไลน์และออฟไลน์ได้อย่างดี มีใช้ดังเช่นที่เห็นในปัจจุบันคือ หลายคนถูกเทคโนโลยีใช้ มีใช้ใช้เทคโนโลยี
3. การอยู่ในโลกดิจิทัลอย่างปลอดภัย (Digital Safety) หมายถึงทักษะในการบริหารจัดการความเสี่ยงในโลกออนไลน์ เช่น การไม่ไปรังแกและสามารถจัดการกับการถูกรังแกบนโลกไซเบอร์ (Cyber Bullying) ได้อย่างตลอดรอดฝั่ง รวมไปถึงการเกี่ยวพาราณี การเหยียดผิว-เหยียดชนชั้น รวมไปถึงเนื้อหาต่างๆ ที่สุ่มเสี่ยง เช่น เนื้อหาที่มีความรุนแรง ไปเปื้อนลามกหยาบคาย
4. ความปลอดภัยในโลกดิจิทัล (Digital Security) ซึ่งหมายความถึง การมีความสามารถในการตรวจสอบเบื้องต้นว่าตนเองมีภัยคุกคามในโลกไซเบอร์หรือไม่ เช่น การลึกลับเจาะข้อมูลบัญชีผู้ใช้อีเมล เฟซบุ๊ก เครื่องมือสื่อสารติดไวรัสคอมพิวเตอร์ ถูกขโมยรหัสผ่าน การลึกลับเจาะข้อมูลบัญชีธนาคาร ฯลฯ และครอบคลุมไปถึงการป้องกัน การหลีกเลี่ยง และจัดการอย่างถูกวิธีเมื่อเจอภัยคุกคามหรือถูกละเมิดความปลอดภัยด้วย
5. การแสดงอารมณ์ในโลกดิจิทัลอย่างชาญฉลาด (Digital Emotional Intelligence) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือทักษะใน

การเข้าสังคมในโลกออนไลน์ เช่น การแสดงความคิดเห็นออกเห็นใจ เสียใจ เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย ยินดี สนุกสนาน ฯลฯ เพื่อ
สานสัมพันธ์กับผู้คนในโลกออนไลน์

6. การสื่อสารในโลกดิจิทัล (Digital Communication) คือ ความสามารถในการสื่อสาร ปฏิสัมพันธ์ และร่วมมือกับ
ผู้อื่นโดยใช้เทคโนโลยีและสื่อดิจิทัล

7. การบริหารจัดการลิขสิทธิ์ดิจิทัล (Digital Rights) หมายถึงความเข้าใจในสิทธิเฉพาะตัว และสิทธิทางกฎหมาย
รวมถึงสิทธิความเป็นส่วนตัว ทรัพย์สินทางปัญญา เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และหลีกเลี่ยงภัยคุกคาม
เกลียดชังของทั้งตัวเองและผู้อื่น

8. การรู้ดิจิทัล (Digital Literacy) ทักษะนี้ดูเหมือนจะครอบคลุมทักษะอื่นๆ 7 ข้อที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งหมายความถึง
ความสามารถในการค้นหา ประเมิน ใช้ประโยชน์ แบ่งปัน และสร้างสรรค์เนื้อหา รวมถึงความสามารถในการคิดอย่าง
เป็นระบบ หรือคิดเชิงประมวลผล (Computational Thinking)

อย่างไรก็ตามนอกจากจะมีทักษะทางด้านดิจิทัลแล้วยังมี “ทักษะด้านสารสนเทศ สื่อและเทคโนโลยี” เนื่องด้วยในปัจจุบันมีการ
เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อและเทคโนโลยีมากมาย ผู้เรียนจึงต้องมีความสามารถในการแสดงทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ
และปฏิบัติงานได้หลากหลาย โดยอาศัยความรู้ในหลายด้านดังนี้คือ ความรู้ด้านสารสนเทศ ความรู้เกี่ยวกับสื่อ ความรู้ด้านเทคโนโลยี
ทักษะด้านชีวิตและอาชีพ ในการดำรงชีวิตและทำงานในยุคปัจจุบันให้ประสบความสำเร็จ นักเรียนจะต้องพัฒนาทักษะชีวิตที่สำคัญคือ
ความยืดหยุ่นและการปรับตัว การริเริ่มสร้างสรรค์และเป็นตัวของตัวเอง ทักษะสังคมและสังคมข้ามวัฒนธรรม การเป็นผู้สร้างหรือผู้
ผลิต (Productivity) และความรับผิดชอบเชื่อถือได้ (Accountability) ภาวะผู้นำและความรับผิดชอบ (Responsibility) (วรพจน์ วงกิจ
รุ่งเรือง, 2554, น.20-24) เด็กและเยาวชนในปัจจุบันเติบโตมาพร้อมกับยุคเทคโนโลยีดิจิทัล ทักษะในโลกดิจิทัลจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับ
เด็กและเยาวชนในการนำมาใช้สร้างนวัตกรรมรูปแบบต่างๆ หากเด็กและเยาวชนที่ถูกพัฒนาให้เป็นผู้มีทักษะในโลกดิจิทัลคือ สามารถใช้
ช่องทางการเรียนรู้และการสื่อสารใหม่ๆ ให้เกิดประสิทธิภาพ เด็กและเยาวชนสามารถค้นหาข้อมูลได้อย่างถูกต้อง มีความตระหนักรู้ต่อ
ข้อมูลที่ได้รับ มีเครื่องมือในการคัดกรองข้อมูล ทักษะเหล่านี้จะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมได้อย่างดีเยี่ยม
เช่น ความสามารถสร้างสื่อได้ด้วยตัวเอง การพัฒนาแอปพลิเคชันเพื่อแก้ปัญหาสังคม เป็นต้น ด้วยเหตุนี้การสร้างนวัตกรรมทางสังคมจึง
จำต้องผนวกเอาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัลได้เข้ามาเป็นวัตถุดิบในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมพร้อมๆ กับการมีทักษะในโลก
ดิจิทัลของเด็กและเยาวชนด้วย

5.1.4 เวลาในกระบวนการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

นอกจาก “ทักษะในโลกดิจิทัล” และ “ทักษะด้านสารสนเทศ สื่อและเทคโนโลยี” ที่จำเป็นอย่างยิ่งกับเด็กและเยาวชนในปัจจุบัน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นพดล อินทร์จันทร์ คณบดีวิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ให้ความเห็นที่ “ระยะ
เวลา” เป็นเรื่องสำคัญในการทำงานสร้างสรรค์นวัตกรรมและระยะเวลาเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดนวัตกรรม ระยะเวลาในการพัฒนา
นวัตกรรมนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ 1) ระยะเวลาที่คือเวลาที่ถูกใช้ไปกับการพัฒนาโครงการทางสังคม และ 2) เวลาที่จะต้อง
รอให้เกิดผลต่อสังคมที่ตามมา

ระยะเวลาระดับที่ 1 คือ การพัฒนานวัตกรรมนั้นขึ้นอยู่กับว่าแต่ละงานนั้นมีรายละเอียดเป็นอย่างไร การเรียนรู้และพัฒนา
นวัตกรรมไม่สามารถที่จะกำหนดขอบเขตเชิงเวลาได้อย่างชัดเจน การพัฒนานวัตกรรมบางอย่างอาจใช้เวลาไม่มากนัก แต่การเรียนรู้
ก่อนที่จะพัฒนานวัตกรรมนั้นอาศัยเวลา

ระยะเวลาระดับที่ 2 เป็น “เวลาที่จะให้นวัตกรรมทางสังคมปรากฏผล” เป็นกฎธรรมชาติว่าเมื่อทำอะไรก็ตามให้เกิดผลต่อสังคม
จำเป็นต้องใช้เวลา โครงการทางสังคมหลายอย่างก็เช่นกัน เมื่อมีแนวคิดและออกแบบแผนการปฏิบัติงานเสร็จสิ้น มีกระบวนการปฏิบัติ
งานที่ชัดเจน เมื่อนำลงไปปฏิบัติงานจริงผลลัพธ์ไม่ได้ออกมาเลยทันทีอย่างแน่นอน

โครงการทางสังคมเป็นงานที่มีกระบวนการที่เชื่อมต่อกันระหว่างคนกับคน คนกับชุมชนและสังคม ซึ่งต้องใช้เวลาในการทำงาน จึงจะสามารถไปขับเคลื่อนสังคมให้เป็นระบบได้ ในระหว่างนั้นก็เกิดแผนงานเล็กๆ เข้าไปดำเนินงานในระบบดังนั้นก็เห็นได้ว่าหากจะขับเคลื่อนทั้งระบบก็จำเป็นต้องใช้เวลาและเมื่อขับเคลื่อนงานไปแล้วกว่าผลลัพธ์ที่สามารถนำมาประเมินหรือชี้วัดผลที่เกิดขึ้นได้ต้องใช้ระยะเวลา จึงทราบได้ว่าโครงการทางสังคมหรือนวัตกรรมสังคมนั้นได้ผลจริง สามารถเปลี่ยนแปลงได้จริง อย่างไรก็ตามก็ต้องตระหนักว่า “นวัตกรรมมีอายุ” โลกเปลี่ยนแปลงไปทุกวัน อะไรก็ตามที่ทำวันนี้เมื่อถึงวันพรุ่งนี้ก็อาจล้าสมัยไปแล้ว หรืออาจจะไม่สามารถตอบโจทย์หรือแก้ปัญหาของอนาคตได้ เพราะฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาวัตกรรมการทางสังคมต้องใช้เวลา รวมทั้งมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้นวัตกรรมสังคมออกมาแล้วใช้ได้หรือไม่สามารถใช้ได้

5.1.5 การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

กระบวนการเรียนรู้ในสายตาของสายันต์ ไพรัชญาจิตร ผู้เคยทำงานกับชุมชนมาอย่างยาวนาน ในเรื่องมรดกวัฒนธรรมและเรื่องโบราณคดีชุมชน เห็นว่าแนวทางการพัฒนาหรือแนวทางการเรียนรู้ นั้น ไม่ว่าจะเป็นเด็กเยาวชนหรือระดับผู้ใหญ่ต่างก็ต้องการการเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ระหว่างกัน และนักพัฒนาไม่ได้เป็นผู้ชี้แนะหรือผู้นำการเรียนรู้ จะเป็นเพียงผู้ที่คอยประสานช่วยเหลือ (Coordinator) หรือแค่ผู้ประสานงานเท่านั้น นักพัฒนานั้นจะต้องสามารถช่วยเหลือเพื่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนท้องถิ่น ยกตัวอย่างเช่น ผู้ประสานที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องโบราณคดีมา ให้ความรู้ และสามารถหาจุดเด่นของใช้ โบราณคดีเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาหรือทำงานกับชุมชนได้

สายันต์ ไพรัชญาจิตร ชี้ว่ากระบวนการการเรียนรู้ที่แท้จริงจะต้องไม่ติดกันใครออกไป ไม่ว่าจะ เป็น เด็กเยาวชน ผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่ ผู้หญิง นักบวช ต้องสามารถเข้ามาร่วมทำกิจกรรมได้หมด จนเกิดการพึ่งพาเกื้อกูลกันและการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละกลุ่ม การใช้ทักษะการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การวิเคราะห์กระบวนการกลุ่มเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และปรับปรุงการทำงานต่อไป อย่างไรก็ตามถ้าจะเน้นที่กลุ่มเป้าหมายใดๆ เช่น กลุ่มเด็กและเยาวชน ก็จำเป็นต้องมีกิจกรรมที่จะให้เด็กแสดงให้เห็นว่าเด็กเยาวชนมีบทบาทอย่างไร พวกเขาอยู่ตรงไหน ในกระบวนการทำงานนั้นๆ แสดงให้เห็นว่าผู้ใหญ่สามารถยอมรับในตัวพวกเขาได้ ในขณะที่ด้วยกันผู้ใหญ่ก็ต้องทำด้วย ผู้สูงอายุก็ทำด้วย ผู้หญิงผู้ชายก็ทำด้วยในกิจกรรมหรือโครงการเดียวกัน ไม่ใช่การแบ่งงานกันทำว่าผู้ใหญ่ทำส่วนหนึ่ง เด็กและเยาวชนทำอีกส่วนหนึ่งโดยแยกขาดจากกันอย่างสิ้นเชิง ท้ายที่สุดก็จะเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (Collaborative Learning) ส่งผลให้เกิดพื้นที่ที่เป็นการทำงานที่พื้นที่กับเยาวชน เกิดความรู้สึกร่วมของคนในชุมชน “มีพื้นที่ร่วมกัน” แล้วมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมากขึ้น ผู้ใหญ่ก็จะมองเห็นความสำคัญของเด็กและเยาวชนมากขึ้น เด็กและเยาวชนก็เห็นความสำคัญในตัวเอง

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มุ่งช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เนื้อหาสาระต่างๆ ด้วยตนเองและด้วยความร่วมมือและความช่วยเหลือจากเพื่อนๆ รวมทั้งได้พัฒนาทักษะทางสังคมต่างๆ เช่น ทักษะการสื่อสาร ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น ทักษะการสร้างความสัมพันธ์ รวมทั้งทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะการคิด การแก้ปัญหาและอื่นๆ เพราะฉะนั้นนวัตกรรมทางสังคมในความหมายนี้ก็คือ กระบวนการสร้างสถานะที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์ทางสังคม” โดยวิธีการใหม่ๆ หรือเหมาะสมกับสถานการณ์นั้นๆ แล้วสามารถแก้ปัญหาบางอย่างได้

เมื่อเกิดพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดขึ้น จะนำไปสู่กิจกรรมที่มีความต่อเนื่อง ซึ่งกิจกรรมที่ว่านี้อาจจะมีหลายแนวและหลายรูปแบบ (Pattern) ในการดำเนินการในพื้นที่ของชุมชน อย่างไรก็ตามลักษณะกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับสถานะพื้นที่ตรงนั้นว่ามันจะกลายเป็นเรื่องอะไร ดังนั้นหากมีพื้นที่ที่เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม 10 พื้นที่ ก็จะกลายเป็นมีนวัตกรรม 10 อย่าง ซึ่งแต่ละพื้นที่ก็จะมีบริบทเฉพาะตัวและมีลำดับขั้นตอนการดำเนิน การที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ลักษณะของกิจกรรมที่เกิดในบริบทพื้นที่ที่ต่างกัน จะไม่ได้มีรูปแบบตายตัวเป็นขั้นตอนเรียงลำดับแต่อาจจะสลับไปมาตามแต่บริบทพื้นที่ ด้วยเหตุนี้การมีพื้นที่คล้ายกัน มีรูปแบบการทำงานที่เหมือนกัน อาจจะไม่ได้ออกมาเหมือนกันหรือประสบความสำเร็จเหมือนกัน และกิจกรรมทางสังคมหรือนวัตกรรมสังคมที่เกิดขึ้นก็แตกต่างกันตามแต่บริบทพื้นที่

5.1.6 การเรียนรู้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวันด้วยการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

การพัฒนาวัตกรรมการทางสังคม เด็กและเยาวชนจะต้องระบุปัญหาและความต้องการจำเป็นของตนเองและชุมชนให้ได้ว่าคืออะไร ปัญหาที่ต้องการจะแก้ปัญหาคืออะไร ทำไมปัญหานั้นยังไม่ได้รับการตอบสนอง และสิ่งที่จะพัฒนาขึ้นมาต้องเป็นเรื่องใกล้ตัวที่อยู่ในชีวิตประจำวัน ยกตัวอย่างเช่น เด็กเยาวชนเดินไปโรงเรียนจะต้องข้ามแม่น้ำแต่ไม่มีสะพานให้ข้าม ปัญหาคือจะทำอย่างไรจึงจะสามารถไปโรงเรียนได้ ปัญหานี้จะสร้างข้อคิดเพื่อถกเถียงกันว่า จำเป็นต้องมีเรือหรือไม่ หรือต้องสร้างสะพาน ใครจะสามารถช่วยได้บ้าง การนำเสนอความคิดการถกเถียงพูดคุยเช่นนี้ก็ถือว่าการเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ ที่สำคัญคือเป็นการเรียนรู้ที่เด็กและเยาวชนสามารถ “ย่อยง่าย” หรือสามารถเข้าใจได้ง่าย ดังนั้นการพัฒนาวัตกรรมการอาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นประจำและเป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน หรือเป็นวิกฤตปัญหาที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน ถ้าไม่ได้เป็นเรื่องที่เข้าใจง่ายหรือเรื่องเร่งด่วน เด็กและเยาวชนก็ไม่อยากจะทำหรือมีส่วนร่วม หรือมีแรงจูงใจในการแก้ไขปัญหา

การพัฒนาวัตกรรมการจากเรื่องในชีวิตประจำวัน ยกตัวอย่างเรื่อง ครอบครัวคนตัดหญ้า กล่าวคือเด็กคนหนึ่งเห็นว่าพ่อต้องก้มตัดหญ้าทำให้ปวดหลัง จึงต้องการหาทางแก้ โดยเริ่มจากสิ่งที่มีอยู่คือเครื่องตัดหญ้ายักษ์กับจักรยานยนต์ โดยนำจักรยานยนต์มาเป็นชาเล็งมาใส่เครื่องตัดหญ้า กลายเป็นเครื่องตัดหญ้าที่ไม่ต้องปวดหลัง ลักษณะแบบนี้คือการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันตัวอย่างการทำเช่นนี้ เด็กและเยาวชนจะต้องมีข้อแรกก่อนคือ มีแรงจูงใจ หรือความต้องการจำเป็นที่จะแก้ปัญหา การแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันนั้นก็เป็นเรื่องของวิถีชีวิตอยู่ในระดับหนึ่ง ถ้าในกรณีเด็กและเยาวชนที่มีชีวิตแบบชีวิตชนชั้นกลาง ชีวิตสบายและเรียบง่าย พวกเขาอาจจะไม่ออกกว่าความต้องการจำเป็นของเขาคืออะไร ปัญหาที่เขาต้องการจะแก้ปัญหาคืออะไร กระบวนการคิดถึงปัญหาในชีวิตประจำวันก็จะเกิดขึ้นน้อย กรณีเช่นนี้อาจจะต้องเพิ่มแรงจูงใจด้วยรางวัล เป็นต้น

แนวทางที่สำคัญอีกแนวทางหนึ่งสำหรับกระบวนการเรียนรู้เพื่อเข้าใจแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ “การเห็นตัวอย่างแนวทางและการนำมาปรับใช้” กิติพัฒน์ นนทปัทมดุษฎี เห็นว่าการ “ดูงาน” หรือการศึกษาตัวอย่างเป็นเรื่องสำคัญ ไปดูแล้วกลับมาทำ เช่น “โครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า” ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2545 ของไทย ถูกยกย่องว่าเป็นนวัตกรรมทางสังคมที่มีผลกระทบทางสังคมสูง Amartya Kumar Sen นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ได้เขียนบทความลงสื่ออังกฤษยกย่องหลักประกันสุขภาพไทย ชี้เป็นตัวอย่างว่าไม่ต้องเป็นประเทศร่ำรวย แต่ก็สามารถสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้ประชาชนได้สำเร็จ มีผลลัพธ์ที่ดี อัตราตายทารกแรกเกิดลดลง ประชากรมีอายุขัยเพิ่มขึ้น เครื่องมือลดความยากจน ลดช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจน ยกไทยเป็นตัวอย่างส่งเสริมบริการสุขภาพปฐมภูมิ ป้องกันก่อนป่วยหนัก องค์การอนามัยโลก (WHO) สำนักงานเอเชียใต้-ตะวันออก ได้วิเคราะห์การบริหารจัดการยาในระบบบริการสุขภาพของประเทศไทยว่า ประเทศไทยมีระบบบริการสุขภาพที่ยืดเยื้อมาก ภายใต้นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่ทำให้ผู้ป่วยทุกคนสามารถเข้าถึงบริการและยาที่เป็นผ่านระบบประกันสุขภาพภาครัฐ นอกจากนี้ยังมีต่างประเทศมาศึกษาดูงานในประเทศไทย ประเทศแทนซาเนีย กับติมอร์มาศึกษาดูงานโครงการนี้ในประเทศไทย ซึ่งบางหน่วยงานของประเทศไทยไปศึกษาดูงานในต่างประเทศแต่ไม่เคยศึกษาดูงานของหน่วยงานในประเทศไทยกันเอง และถอดบทเรียนร่วมกันว่าสิ่งที่เรียกว่า “นวัตกรรมสังคม” ในประเทศไทยมีแนวคิดอย่างไรและมีการบริหารจัดการกันอย่างไร หน่วยงานของตนจะสามารถนำมาปรับใช้หรือต่อยอดได้อย่างไร

สำหรับงานพัฒนาเด็กและเยาวชนการศึกษาดูงานเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เป็นการไปเพื่อจะรู้ว่าในที่ไหนๆ เรียนและสอนกันอย่างไร แล้วนำเอาแนวคิด (Concept) มาศึกษากันอย่างจริงจัง แนวทางการศึกษาดูงานนั้นเป็นวิธีหนึ่งที่จะสร้างนวัตกรรมทางสังคมได้ อย่างไรก็ดีในสื่อ Social Media มีความสะดวกมากขึ้น มีตัวอย่างสิ่งต่างๆ ให้ดูจำนวนมากซึ่งอาจจะเป็นช่องทางหนึ่งในการศึกษาเบื้องต้น ซึ่งไม่ได้เห็นจริงไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับอีกฝ่ายได้ดีเท่าใดนัก ยกตัวอย่างในกรณีต่างประเทศ ยาเสพติดบางชนิด เช่น กัญชาสามารถจำหน่ายได้อย่างถูกกฎหมาย หากเราจะพัฒนากระบวนการเรียนรู้กันอย่างจริงๆ ก็ควรตั้งคำถามต่อไปว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น สังคมนั้นเป็นอย่างไร รัฐบาลของเขามีแนวคิดอย่างไรจึงให้กัญชาเสรีได้ ซึ่งอาจจะหาคำตอบได้จากการไปศึกษาดูงานจากประเทศตัวอย่างเหล่านี้

ในบางประเทศเรือนจำต้องปิดตัวลง เพราะไม่มีนักโทษหรือจำนวนนักโทษในเรือนจำเช่น ประเทศเนเธอร์แลนด์มีน้อยมาก เนื่องจากหลายประเทศมีมุมมองเรื่องระบบคุมประพฤติที่เปลี่ยนไป จากนโยบายที่มุ่งแก้ไขปัญหาของผู้กระทำผิดเป็นรายบุคคล มากกว่าจะมุ่งลงโทษแต่เพียงอย่างเดียว และมีการนำนวัตกรรมใหม่ๆ มาใช้ในระบบคุมประพฤติ คนไม่ต้องเข้าคุก แต่ให้เขาใช้กำไลข้อเท้าเพื่อกักบริเวณห้ามออกจากบ้านแทน เมื่อออกนอกบ้านเสียงจากสายรัดข้อเท้าก็จะดัง ส่งสัญญาณไปถึงตำรวจ หลังจากนั้นสายตรวจมาที่บ้าน คนทำผิดจึงต้องอยู่ในบริเวณบ้าน นี่คือการใช้เทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์เป็นนวัตกรรมที่นำมาประยุกต์ใช้กับคน ในกรณีนี้คนทำงานด้านคุมประพฤติหรือกระทรวงยุติธรรมก็ควรจะศึกษาดูงานจากประเทศเนเธอร์แลนด์ การศึกษาดูงานมีความสำคัญแม้ว่าจะไม่สามารถนำมาปรับใช้ได้ทั้งหมด เนื่องจากบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน แต่อย่างน้อย การศึกษาดูงาน สามารถที่จะเป็นพื้นฐานในกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาค่าเป็นจะต้องเห็นตัวอย่างในที่ต่างๆ ที่แตกต่างกันรวมทั้งรับรู้ถึงวิธีคิดและวิธีการจัดการที่หลากหลาย

5.2 ปัญหาและอุปสรรคในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

5.2.1 ปัญหาและอุปสรรคต่อการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม

แนวคิดเรื่องการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพนั้นถูกกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทย โดยเฉพาะการเรียนรู้และการฝึกทักษะต่างๆ ด้วย “การเรียนรู้แบบบูรณาการ” ในการเรียนการสอนในระดับมัธยมศึกษา การเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพปรากฏในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2542 ที่ได้มีการบัญญัติในมาตรา 22 ว่าการเรียนการสอนในระดับมัธยมศึกษาจำเป็นต้องมีการฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา ตลอดจนต้องมีทักษะความรู้เกี่ยวกับตนเองและความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติ และสังคมโลก รวมทั้งเน้นให้เกิดคุณธรรมและกระบวนการเรียนรู้ การบูรณาการความรู้และทักษะด้านต่างๆ ให้เหมาะสมกับแต่ละระดับการศึกษา ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับตนเองและความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสังคม ในเรื่องการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมที่สอดคล้องกับความสนใจ ความถนัดของผู้เรียน และความแตกต่างระหว่างบุคคล รวมทั้งให้ฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการการเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้ ป้องกันและแก้ปัญหา จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัติจริง ผสมผสานสาระความรู้ด้านต่างๆ อย่างสมดุล การเปลี่ยนแปลงนโยบายและกฎหมายดังกล่าว กระตุ้นให้ระบบการศึกษาไทยเกิดการปรับการเรียนการสอนและหลักสูตรการศึกษาให้สอดคล้องกับแนวทางในกฎหมายและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงแนวทางการศึกษาในโลก ตลอดจนส่งผลต่อโครงการของหน่วยงานด้านการพัฒนาด้วย การเรียนรู้และการฝึกทักษะดังกล่าวนี้เป็นพัฒนาการของระบบการศึกษาไทยแต่ในขณะเดียวกัน การเรียนรู้และการฝึกทักษะนี้ก็กลับถูกจำกัดอยู่เพียงแค่การศึกษาในระบบการศึกษาสามัญหรือระบบโรงเรียนเท่านั้น

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ เห็นด้วยกับนโยบายการจัดการกระบวนการเรียนรู้ โดยจัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมที่สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน และเห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ต้องสอดคล้องกันทั้งด้านกระบวนการจัดการ (Management) ด้านนโยบาย (Policy) ประเด็นสำคัญคือไม่ควรแบ่งแยกว่าเด็กและเยาวชน เป็นเด็กและเยาวชนที่อยู่ในระบบโรงเรียนหรือเด็กและเยาวชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน ถ้าแบ่งแยกตามระบบการศึกษายังจะนำไปสู่การออกแบบกระบวนการการเรียนรู้ที่แตกต่างกันเกินไประหว่างเด็กและเยาวชนกลุ่มต่างๆ นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางการศึกษา กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ ยังเห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ที่ดีคือการไม่แบ่งแยกว่าใครเป็นใครมาจากไหน สังกัดระบบการศึกษาแบบใดเพราะว่าเด็กและเยาวชนล้วนอยู่ในสังคมเดียวกัน นอกจากนี้แล้วหากระบบการศึกษาไทยจะพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม จะต้องกำหนดนิยามความหมายของนวัตกรรมทางสังคมแบบยืดหยุ่นไม่คับแคบ เพราะถ้านิยามแบบแคบและเฉพาะเจาะจง เช่น นวัตกรรมทางสังคมต้องเป็นสิ่งใหม่และต้องแตกต่าง เด็กและเยาวชนจะไม่สามารถพัฒนานวัตกรรมทางสังคมอะไรไม่ได้เลย การพัฒนานวัตกรรมสังคมจึงไม่ใช่วางการเป้าหมายเอาไว้ตายตัว แต่ว่าการพัฒนานวัตกรรมคือกระบวนการการพัฒนาที่เป็นขั้นตอนและมีความต่อเนื่อง ซึ่งผู้พัฒนานวัตกรรมจะได้เรียนรู้และพัฒนาจากกระบวนการดังกล่าว

นอกจากปัญหาเรื่องการนิยามนวัตกรรมทางสังคมและระบบการศึกษาที่จำแนกเด็กและเยาวชนตามระบบการศึกษาแล้ว สมพงษ์ จิตระดับ เห็นว่าในปัจจุบัน งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการศึกษาในประเทศไทยไม่ได้นำสู่การพัฒนาวัตกรรมการทางสังคมเท่าที่ควร กล่าวคือ งานวิจัยทางการศึกษามีผู้พัฒนาขึ้นมาอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน จำนวนร้อยละ 80-90 มีฐานมาจากงานวิจัยเชิงทดลอง (Experimental Research) และส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ งานศึกษาวิจัยเหล่านี้เอาแนวคิดทฤษฎีตะวันตกมาทดลองในห้องเรียนหรือกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งงานศึกษาวิจัยเหล่านี้ก็ตอบโจทย์ในแง่วิชาการของศาสตร์ตะวันตกกับตอบโจทย์การพัฒนาองค์ความรู้ในระดับมหาวิทยาลัย แต่งานศึกษาวิจัยเชิงทดลองนั้นเป็นแนวทางที่คับแคบให้คำตอบได้แต่เพียงในห้องทดลอง ไม่ได้วิเคราะห์ปัจจัยอื่นๆ ในระบบการศึกษาและสังคม ซึ่งท้ายที่สุดเมื่องานศึกษาวิจัยเสร็จสิ้น ได้มีการพัฒนารูปแบบหรือกระบวนการเรียนรู้ต่างๆ ออกมาก็มักไม่ถูกนำไปใช้จริงในการพัฒนาคนและสังคม งานวิจัยของสภาวิจัยแห่งชาติ (ว.ช.) ซึ่งว่ามีงานศึกษาวิจัยอยู่เพียงประมาณร้อยละ 8 ที่งานวิจัยด้านการศึกษากลับไปปรับใช้จริงในระบบการศึกษาไทย นอกจากนั้นงานวิจัยด้านการศึกษาไม่เคยถูกนำมาใช้เลยซึ่งสะท้อนถึงความสูญเปล่าของงบประมาณของประเทศที่ใช้ไปเกี่ยวกับงานวิจัยที่ไม่มีทิศทางไม่มีเป้าหมาย ในปัจจุบันระบบการศึกษาประเทศไทยเจริญเติบโตได้ด้วยคำสองคำว่าปรับปรุงใหม่ (Renovate) กับนวัตกรรมใหม่ (Innovation) ซึ่งเป็นคำในเชิงนโยบายหรือแนวทางการทำงาน เมื่อไปสำรวจเรื่องนี้ในระดับการขับเคลื่อนกระบวนการกลับพบว่ามียุทธศาสตร์และความหมายในเชิงปฏิบัติที่ใหม่สอดคล้องกับนโยบาย การพัฒนาระบบการศึกษาของไทย จึงให้ความสำคัญกับนโยบายที่สวดยุทธศาสตร์แต่ไม่สนใจกระบวนการหรือแนวทางการปฏิบัติ

วุฒิสาร ตันไชย เสนอว่าแนวทางการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสังคมไทย นอกจากจะเป็นกระบวนการที่ให้เด็กและเยาวชนสามารถคิดวิเคราะห์เองเป็น สามารถเชื่อมโยงสิ่งที่ได้เรียนรู้กับสถานการณ์จริงที่พบเจอในชีวิตประจำวันแล้ว จะต้องเรียนรู้ที่จะรู้จักผู้อื่น คนอื่นๆ วิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในสังคมแวดล้อมด้วยเพื่อที่จะเข้าใจสังคมที่มนุษย์อยู่ร่วมกัน วุฒิสาร ตันไชย เห็นว่าสังคมไทยมีลักษณะของสังคมที่ปรับตัวยาก เป็นสังคมที่มีความทรงจำน้อยและลืมเรื่องราวในอดีตได้ง่าย เป็นสังคมที่มีการดูถูกดูแคลน ล้อเลียนคนอื่นที่ไม่เหมือนกับพวกของตน กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นรากฐานทางสังคมจริงๆ จึงไม่ใช่เพียงความสามารถคิดวิเคราะห์เองเป็น สามารถเชื่อมโยง แต่เป็นการเรียนรู้ที่จะร่วมกันกับคนอื่นที่มีความแตกต่างทั้ง วัฒนธรรม ความคิด อุดมการณ์ ปัจจุบันมีกระแสของประชาคมอาเซียน ขณะที่กระบวนการเรียนรู้ของประเทศไทยคือการ “ท่องจำ” ท่องชื่อประเทศสมาชิกอาเซียน ระดับธงอาเซียน ท่องปฏิญญาอาเซียน แต่ไม่มีใครมีความรู้เรื่องปัญหาของประเทศต่างๆ ในอาเซียนเท่าใดนัก ไม่มีใครทราบถึงวิถีชีวิตของคนเวียดนาม ไม่มีใครรู้เรื่องศาสนาในประเทศเมียนมา เนื่องจากไม่มีบทเรียนหรือหลักสูตรเหล่านี้สำหรับเด็กและเยาวชน ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนจึงไม่ใช่เพียงการเรียนรู้เรื่องของตัวเอง ไม่รู้สึกอาทรร้อนใจกับปัญหาทางสังคม ไม่รับรู้ถึงผู้คนที่ขยายกว้างออกไปไกลจากตัวเอง การไม่มีกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้เป็นวิกฤตในอนาคตอันใกล้

5.2.2 เทรียงสองด้าน: ปัญหาเชิงนโยบายกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม

เมื่อกล่าวถึงการเรียนรู้หรือกระบวนการเรียนรู้ก็มักจะกล่าวถึงประเด็นเรื่องของการคิดสร้างสรรค์ การเรียนรู้ที่มากกว่าในห้องเรียนหรือการทดลองทำ (Active Learning) ซึ่งการกล่าวถึงความคิดเหล่านี้ดูเหมือนจะเป็นเหรียญด้านเดียวหากไม่กล่าวถึงนโยบาย สังคมไทยกำลังเปลี่ยนแปลงเพื่อเข้าสู่โลกดิจิทัลเช่นเดียวกับสังคมอื่นทั่วโลก ชีวิตของผู้คนจะเปลี่ยนไปอย่างแน่นอน วันนี้ทุกคนใช้เครื่องมือสื่อสารแบบใหม่มีช่องทางสื่อสารผ่าน Social Media ที่หลากหลายขึ้น แต่ปัญหาคือด้วยยุคดิจิทัลสังคมไทยกำลังกลายเป็น “โรคไทยแลนด์ 4.0” เป็นโรคติดต่อที่ระบาดร้ายแรง รุนแรง ระบาดเร็ว สังเกตได้จากเมื่อมีโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ก็ต้องเติมคำว่า 4.0 เข้าไปด้วย ซึ่งไม่รู้ว่าจะแปลว่าอะไร เราเปลี่ยนแปลงเพียงชื่อเรียกแต่ไม่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรอย่างแท้จริง การพัฒนาเช่นนี้กำลังมุ่งไปผิดทาง วุฒิสาร ตันไชย เห็นว่าการพัฒนาไปตามทิศทาง “ประเทศไทย 4.0” อย่างที่เป็นอยู่ในขณะนี้ เป็น “ดาบสองคมของกระบวนการพัฒนา” ประเทศไทย 4.0 จะส่งผลให้เกิด “ช่องว่าง” (Gap) และ “ความเหลื่อมล้ำ” ของคนมากขึ้น โอกาสการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ยิ่งห่างมากขึ้น เช่น ช่องว่างการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารในยุคดิจิทัล ช่องว่างเหล่านี้สร้างความแตกต่างระหว่าง “ผู้เข้าถึง”

และ “ผู้เข้าไม่ถึง” สารสนเทศ โดยเกิดจากการ “มี” และ “ไม่มี” โอกาสในการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยทางด้านไอทีเพื่อใช้ในการติดต่อสื่อสารและเข้าถึงข้อมูลต่างๆ ในภารกิจประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

หากการเข้าถึงเทคโนโลยีดิจิทัล ประเทศไทย 4.0 เปรียบเหมือนขบวนรถไฟ ไฟฟ้าขบวนนี้เป็นรถไฟความเร็วสูง จะมีคนกลุ่มหนึ่งที่ขึ้นรถไฟแล้วเตรียมออกเดินทาง แต่จะมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ยังมาไม่ถึงสถานีเลย ไม่ใช่เพียงไม่ได้ขึ้นรถไฟขบวนนี้ แต่พวกเขาไม่มาถึงสถานี ดังนั้นกระบวนการพัฒนาหรือกระบวนการเรียนรู้ในยุคดิจิทัลต้องตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้ การพัฒนาต้องไม่ได้มุ่งทำให้คนรวย กลายเป็นเจ้าของธุรกิจที่รวยยิ่งขึ้น ในขณะที่คนจนกลายเป็นแรงงานราคาถูกที่ไม่มีทางเลือก เราต้องยอมรับว่าเรื่องดิจิทัลเป็นเรื่องที่มีประโยชน์สามารถทำงานได้รวดเร็ว เร็วจนเราคาดไม่ถึงและทิ้งผู้คนจำนวนมากไว้ข้างหลัง ซึ่งจะส่งผลให้มีปัญหาในอนาคต ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้หรือหลักสูตรในการเรียนการสอนจะต้องชี้ให้เห็นถึงปัญหาสังคมในปัจจุบัน ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสังคม สำหรับกระบวนการพัฒนา การพัฒนาที่ที่จะต้อง “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” (No One Left Behind) จะต้องหาทางแก้ไขร่วมกัน เพื่อคนในสังคมจะต้องไปให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างใกล้เคียงกัน

กิตติพัฒน์ นนทปัทมเดชกุล เสนอว่าการพัฒนาเด็กและเยาวชนรวมถึงการออกแบบกระบวนการการเรียนรู้ ต้องมองไปให้กว้างกว่าการพัฒนาตัวบุคคล นั่นก็คือการมุ่งไปที่บทบาทของภาครัฐ ภาคการศึกษาและภาคเอกชน ที่เป็นส่วนหนึ่งที่ต้องยื่นมือเข้ามาในระบบกระบวนการพัฒนาเหล่านี้ด้วย ปัจจุบันนโยบายด้านเด็กและเยาวชนเป็นนโยบายที่ส่งจากบนลงล่าง (Top-Down Policy) ที่กำหนดกรอบให้เด็กจะต้องมีอะไรมาทั้งหมดว่าเด็กต้องทำตามคำสั่งของผู้มีอำนาจในระบบราชการ ถ้าหากว่าเด็กและเยาวชนจะต้องทำกิจกรรมเยอะมาก จะมีเวลาไหนไปสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ จากกิจกรรม เพราะทรัพยากรทางความคิด ทรัพยากรทางพลังงานทั้งหลาย ถูกนำไปใช้กับเรื่องอื่นหมดแล้ว เด็กจะเอาพลังที่ไหนไปคิดถึงสิ่งใหม่ๆ นี่คือปัญหา และต่อมาพื้นฐานที่ดีคือสวัสดิการสังคม กล่าวคือ เบื้องต้นรัฐต้องสร้างให้เกิดความเท่าเทียมกัน แต่เท่าเทียมกันอาจจะไม่ต้องมากนัก เนื่องจากเด็กและเยาวชนหลุดออกไปจากระบบของโรงเรียน หรือการทำการกิจกรรมระดับต่างๆ สาเหตุหนึ่งมาจากปัญหาเรื่องปากท้อง ขาดรายได้ ไม่มีเงินเรียน ดังนั้นต้องมีปัจจัยเพื่อฐานสำหรับเด็กและเยาวชนที่ดี เช่น เรียนฟรี ทำกิจกรรมไม่เสียค่าใช้จ่าย เป็นต้น ซึ่งสามารถทำการกิจกรรมสร้างสรรค์งานกับเยาวชนให้ได้เท่านั้นก็พอ แต่ถ้าต้องการงานสร้างสรรค์ที่สูงขึ้น ในกลุ่มเด็กและเยาวชนวัยเรียนต้องมีหน่วยงานกลางที่มีทรัพยากรมากที่พร้อมสนับสนุน

อย่างไรก็ดีปัจจุบันสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว รวมทั้งหลายหน่วยงานมีแนวทางในการรับมือ และเตรียมความพร้อมสำหรับเด็กและเยาวชนในอนาคต การปกป้องคุ้มครองและการส่งเสริมพัฒนาเด็กและเยาวชนมีความซับซ้อนตลอดจนการเข้าถึงเยาวชนเกินกว่าที่หน่วยงานในส่วนกลางจะดำเนินการได้โดยลำพัง ด้วยเหตุนี้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญและเป็นองค์กรเครือข่าย “ในฐานะที่เป็นหุ้นส่วนการพัฒนาชุมชนและสังคมร่วมกัน” ทั้ง 1,851 แห่งทั่วประเทศ ซึ่งมีความใกล้ชิดกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนท้องถิ่นมากที่สุด รู้และเข้าใจความต้องการของคนในท้องถิ่นเป็นอย่างดี จึงต้องร่วมมือกันป้องกันแก้ไขปัญหาด้านเด็กและเยาวชน ที่ผ่านมามีการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ให้การส่งเสริม พัฒนา คุ้มครองเด็กและเยาวชน

ขณะที่กลุ่มเด็กและเยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยจำนวนหนึ่งที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มสะท้อนความคิดเห็นที่สอดคล้องเรื่องนโยบายของส่วนต่างๆ ที่สั่งการจากบนลงสู่ล่าง ว่า หน่วยงานภาครัฐที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชนจะต้องเปลี่ยนมุมมองความคิดเสียใหม่ในเชิงนโยบาย ปัจจุบันหลายหน่วยงานที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชนเปิดให้เด็กและเยาวชนเข้าร่วมประชุมหรือมีข้อเสนอแนะได้ก็นับว่ายังมีอยู่ไม่มากนัก แม้การเข้าไปมีส่วนร่วมในเชิงนโยบายในนั้น พบว่าเด็กและเยาวชนมีสัดส่วนอยู่น้อยมาก ในที่ประชุมมีเด็กและเยาวชนเพียง 3-4 คน ในขณะที่คณะกรรมการที่เป็นผู้ใหญ่มีประมาณ 30 คน ดังนั้นเด็กและเยาวชนเป็นเพียง “ไม้ประดับ” ที่เมื่อมีการเสนออะไรที่ผู้ใหญ่ไม่เห็นพ้องหรือไม่ต้องการก็ไม่มีทางเกิดขึ้นได้ ซึ่งแนวทางการปรับปรุงแก้ไขก็คือ “เด็กและเยาวชนจะต้องมีอำนาจในการต่อรองเชิงนโยบายในเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือส่งผลกระทบต่อเด็กและเยาวชนโดยตรง” เด็กและเยาวชนต้องมีสัดส่วนมากขึ้นในเวทีหรือในคณะกรรมการฯ ที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชนโดยตรง รวมทั้งจะต้องการคัดเลือกเด็กและเยาวชนที่มีบทบาทหรือเคยทำงาน

สภาเด็กและเยาวชนด้วย ซึ่งสภาเด็กและเยาวชน ไม่ว่าจะในระดับประเทศ ระดับจังหวัด ระดับอำเภอ รวมไปถึงสภาเด็กและเยาวชนที่เกิดขึ้นมาใหม่อย่างสภาเด็กและเยาวชนระดับตำบล ก็เป็นองค์กรหนึ่งของเด็กและเยาวชนที่เป็นกลไกสร้างการมีส่วนร่วมในด้านการเสนอนโยบายได้ การดำเนินการตามกระบวนการดังกล่าวนี้ จะช่วยทำให้นโยบายที่เกี่ยวกับเด็กและเยาวชนจะถูกนำเสนอจากเด็กและเยาวชนจริงๆ เป็นนโยบายที่เกิดจากความต้องการใน “ฐานล่าง” ไม่ใช่ความต้องการของผู้ใหญ่บางกลุ่มที่กำหนดนโยบายจาก “ข้างบน”

การศึกษาวิจัยในบทนี้เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่ากระบวนการเรียนรู้เพื่อคิดและสร้างนวัตกรรมทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร ที่ผ่านมาในแวดวงทฤษฎีการศึกษาและการเรียนรู้ศตวรรษที่ 20 วนเวียนอยู่ในโมโนทัศน์เรื่อง การถ่ายทอดความรู้ ทักษะผ่านการสอน มุ่งวัดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาผ่านการทดสอบ (Tests) ซึ่งอาจไม่เพียงพอต่อการสร้างการเรียนรู้นวัตกรรมใหม่ๆ และขับเคลื่อนสุขภาวะเด็กและเยาวชนในบริบทที่โลกเปลี่ยนไป การ ศึกษาวิจัยในบทนี้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้นวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนนั้นก่อรูปขึ้นจากปัจจัยและกระบวนการหลายอย่าง ดังข้อเสนอต่อไปนี้คือ (1) การเรียนรู้นั้นไม่ใช่ “ผลลัพธ์” แต่เป็น “กระบวนการ” ดังนั้นศักยภาพของเด็กและเยาวชนจะก่อตัวขึ้นจากกระบวนการต่างๆ ระหว่างกระบวนการดำเนินงานนั้นๆ (2) “กระบวนการสร้างนวัตกรรม” คือกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุดกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นเส้นตรง (Non-linear relationships) กระบวนการสร้างนวัตกรรมเป็นกระบวนการที่สามารถปรับเปลี่ยนไปมาได้ระหว่างการพัฒนาวัตกรรม (3) “นวัตกรรมต้องการเวลา” ระยะเวลาในการพัฒนาวัตตกรรมนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับคือ หนึ่งระยะเวลานี้คือเวลาที่ถูกใช้ไปกับการพัฒนาโครงการทางสังคม และสองเวลาที่จะต้องรอให้เกิดผลต่อสังคมที่ตามมา (4) เด็กและเยาวชนจะพัฒนาทักษะด้านต่างๆ ได้นั้นต้องมีกระบวนการเรียนรู้ที่มีความสอดคล้องกันระหว่างการเรียนรู้ในโรงเรียนและวัฒนธรรมที่บ้านหรือชุมชนที่เด็กเยาวชนเหล่านั้นอาศัยอยู่ รวมทั้งแนวทางการพัฒนาวัตตกรรมทางสังคมต้องเริ่มจากเรื่องใกล้ตัวและเป็นความต้องการจำเป็นในการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน (5) การพัฒนาวัตตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะต้องเป็นกระบวนการที่มีการ “เรียนรู้ร่วมกัน” ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความรู้สึกร่วมของคนในชุมชนในการ “มีพื้นที่ร่วมกัน” และมุ่งสร้างความเปลี่ยนแปลงในจุดใดจุดหนึ่งให้ดีขึ้นในสังคม (6) นวัตกรรมเกิดจากการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน การถกเถียงพูดคุยก็ถือว่าการเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ ที่สำคัญคือเป็นการเรียนรู้ที่เด็กและเยาวชนสามารถ “ย่อยง่าย” หรือสามารถเข้าใจได้ง่าย ดังนั้นการพัฒนาวัตตกรรมอาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นประจำและเป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน หรือเป็นวิกฤตปัญหาที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน ถ้าไม่ได้เป็นเรื่องที่เข้าใจง่ายหรือเรื่องเร่งด่วน เด็กและเยาวชนก็ไม่น่าอยากจะทำหรือมีส่วนร่วม หรือมีแรงจูงใจในการแก้ไขปัญหา (7) กระบวนการเรียนรู้และพัฒนาวัตตกรรมทางสังคมไม่ได้เกี่ยวข้องเพียงแค่ตัว “ผู้คน” แต่ยังสัมพันธ์อยู่กับ “นโยบายรัฐ” ด้วย งานวิจัยนี้ชี้ว่าการพัฒนาวัตตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะจะต้องเป็นการขับเคลื่อนที่ “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” เพื่อคนในสังคมจะต้องไปถึงเป้าหมายที่วางไว้อย่างใกล้เคียงกัน ตลอดจนนโยบายด้านเด็กและเยาวชนเป็นนโยบายที่ส่งมาจากบนลงล่าง

unh

6

ทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

การศึกษาวិชาญพัฒน์มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นกับนวัตกรรมทางสังคมโดยที่เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อน เหตุที่ทุนทางสังคมมีความสำคัญในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมก็เพราะว่า นวัตกรรมทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาจากความคิดหรือจินตนาการโดยปราศจากบริบท ทว่านวัตกรรมทางสังคมสัมพันธ์อยู่กับปัจจัยแวดล้อมในสังคมนั้นๆ นวัตกรรมทางสังคมที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในแต่ละยุคสมัยนั้นล้วนเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในบรรยากาศทางสังคมและสิ่งแวดล้อมมีบริบทที่ต่างกันออกไป บริบทสังคมและช่วงเวลาที่แตกต่างกันนี้ทำให้นวัตกรรมเกิดขึ้นและมีพัฒนาการแตกต่างกัน เนื่องจากสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลามีสิ่งที่แตกต่างกัน เช่น มีประชากร มีทรัพยากร มีภูมิปัญญา มีข้อจำกัด มีปัญหาที่ต้องการแก้ไขและมีความต้องการแตกต่างกันไป เป็นต้น ในแต่ละสังคมมีสิ่งเหล่านี้ไม่เท่ากันดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมในแต่ละสังคมจึงมีความแตกต่างกัน ชนกลุ่มที่อยู่อาศัยติดกับทะเลมีพัฒนาการเดินเรือและการหาปลา ขณะที่ชนกลุ่มเร่ร่อนในทุ่งกว้างพัฒนาเครื่องมือในการล่าสัตว์

นวัตกรรมต่างเติบโตมาจากผืนดินและทรัพยากรที่แตกต่างหลากหลาย นวัตกรรมจึงเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งตายตัวแต่เป็นสิ่งที่ยืดหยุ่น ในปัจจุบันนวัตกรรมเป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นจากภาวะทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่อยู่รอบผู้คน ซึ่งสภาพทางสังคมนี้ส่งผลให้ผู้คนเกิดแนวคิดที่สร้างสรรค์ใหม่ๆ และเกิดกระบวนการเรียนรู้บางแบบที่มีลักษณะแตกต่างเฉพาะตัว การศึกษาวิชาญพัฒน์จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจว่าความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการสร้างนวัตกรรมทางสังคมเป็นอย่างไร รวมทั้งทบทวนนวัตกรรมทางสังคมที่ใช้ทุนทางสังคมกับการขับเคลื่อนสุขภาวะในบริบทสังคมไทย ตลอดจนศึกษาโครงการของเด็กและเยาวชนในการนำทุนทางสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนสุขภาวะ

6.1 ฐานคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม

6.1.1 ทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม ความหมายและการใช้ประโยชน์

“ทุน” (capital) หมายถึง ทรัพย์สิน ทรัพยากร ซึ่งนอกจากทุนที่ได้รับการยอมรับจากสังคมเช่น เงินตรา อำนาจบาบริแล้ว อาณาบริเวณทางสังคมแต่ละประเภทก็จะมีทุนเฉพาะตนอีกด้วย เช่น ในอาณาบริเวณ/พื้นที่ของงานศิลปะ คุณค่าของงานศิลปะนั้นไม่สามารถใช้มาตรวัดคุณค่าของสังคมโดยรวมได้ ดังนั้นคำว่า “ทุนทางสังคม” และ “ทุนทางวัฒนธรรม” ในที่นี้เป็นกระบวนการมองว่าทุนไม่ได้ได้อยู่แค่เพียงในรูปของ “ทุนทางเศรษฐกิจ” ที่มุ่งหวังในการทำกำไรหรือแสวงหาผลประโยชน์สูงสุดของตัวเองเท่านั้น กล่าวคือ สังคมทั้งหลายไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและแรงกระตุ้นต่างๆ ทั้งจากภายในสังคมและภายนอกสังคม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะมีอัตราที่เร็วบ้างช้าบ้างจะขึ้นอยู่กับแรงขับเคลื่อนที่เข้ามากระทบโดยผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงจะถูกสังคมหล่อหลอมและรวบรวมเป็นแหล่งทุนทางด้านความรู้ความเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ เก็บไว้ และเมื่อสังคมมีสมาชิกใหม่หรือมีการผลัดเปลี่ยนในสังคมนั้นรวมทั้งการติดต่อและมีปฏิสัมพันธ์กันกับต่างสังคม ก็จะมีร่องรอยของทุนต่างๆ ตกทอดสืบต่อไปมากบ้างน้อยบ้าง เรียกทุนเหล่านี้ว่า “ทุนสังคม” หรือ “ทุนทางสังคม” ซึ่งทุนความรู้ที่เกิดขึ้นใน

สังคมในแต่ละที่ย่อมมีความแตกต่างกัน เช่น การจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมโดยการรวมกลุ่มกัน ปกป้องดูแล รักษา สิ่งแวดล้อมต่างๆ ในสังคม เช่น ป่า เขา แหล่งน้ำ เป็นต้น ซึ่งหากความรู้ที่เกิดขึ้นหรือตกทอดมาเป็นการเรียนรู้ที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษาให้สิ่งแวดล้อมคงอยู่ การจัดการสิ่งแวดล้อมก็จะมีรูปแบบอย่างหนึ่ง แต่หากความรู้ที่ได้เป็นการเรียกใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น การจัดการก็ย่อมมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

“ทุนทางสังคม” หมายถึง การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำเพื่อก่อให้เกิดผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความรู้เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของการไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยของความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม และองค์ประกอบ 3 ด้าน ที่ทำให้เกิดต้นทุนทางสังคมได้แก่ (1) ทุนมนุษย์ หมายถึง คนที่มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี คนเสียสละ มีความรู้ สติปัญญา และทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อทำประโยชน์ให้ส่วนรวม เป็นผู้นำให้กับสังคม (2) ทุนทางสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ เป็นต้น และ (3) ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม หมายถึง ความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไว้วางใจ เชื่อใจต่อกัน รวมถึงการมีคุณธรรมและจิตสำนึกสาธารณะ องค์ประกอบ 3 ประการนี้ ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้คนในชุมชนสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เช่น ความไว้วางใจกันและกัน การพึ่งพาอาศัย และร่วมมือกัน ความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมกิจกรรมสาธารณะความสนใจในประเด็นปัญหาสังคม เป็นต้น

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu, 1998) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสคนสำคัญ ได้แยกประเภทของทุนออกเป็นหลายประการ เช่น ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรม กล่าวคือ “ทุนทางเศรษฐกิจ” คือทรัพย์สินเงินทองหรือทรัพย์สินสมบัติ “ทุนทางสังคม” คือ ฐานะตำแหน่งหรือเครือข่ายทางสังคม ส่วน “ทุนทางวัฒนธรรม” เป็นศักยภาพในการกระทำ เป็นความรู้ที่สะสมอยู่ในตน (innate knowledge) ซึ่งทุนทั้งหลายประการข้างต้นนั้นไม่ได้แยกขาดจากกัน ทุนแต่ละประเภทสามารถแปลงรูปและสามารถข้ามประเภทกันได้ สำหรับ “ทุนวัฒนธรรม” มีผู้ให้ความหมายเอาไว้ว่าหมายถึง รูปแบบของทุนอีกรูปแบบหนึ่ง ทุนวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าความรู้ ภูมิปัญญาและงานสร้างสรรค์ที่เกิดจากการค้นพบโดยผู้ทรงความรู้ในท้องถิ่นที่ฝังตัว (Embodies) สะสม (Stores) และให้ (Provides) คุณค่าทางวัฒนธรรมนอกเหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของสินทรัพย์นั้น

ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมอาจจะอยู่ในรูปของความสัมพันธ์ในชีวิตของผู้คนก็ได้ เช่น สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ทั้งที่เป็นบุคคลทั่วไปและผู้นำทางสังคม เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน อาสาสมัคร ฯลฯ ที่มีความไว้วางใจเชื่อใจจากชุมชนเพราะมีบาร์มีส่วนตัว เช่น มีคุณธรรม วินัย ความซื่อสัตย์ จิตสำนึกสาธารณะ หรือเป็นทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ทั้งภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ วัฒนธรรมไทย จารีตประเพณีและสถาปัตยกรรมต่างๆ เช่น แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน เป็นต้น

ทุนทางสังคมนั้นมีอยู่ในทุกสังคมขึ้นอยู่กับว่าผู้คนในสังคมนั้นๆ จะค้นหาทุนทางสังคมและนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร “ต้นทุน” ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรหรือภูมิปัญญาในสังคมเกิดความหมายและคุณค่าขึ้นมาได้จากการนำทุนเหล่านั้นไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมในชีวิต เช่น การเพิ่ม “มูลค่า” ทางเศรษฐกิจหรือการเพิ่ม “คุณค่า” ให้กับทุนเหล่านั้น รวมถึงไปถึงการใช้ทุนเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหาที่ต้องการแก้ไขและตอบสนองต่อความต้องการของสังคม

6.1.2 ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมกับการพัฒนาวัฒนธรรมในกระแสโลกาภิวัตน์

ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเป็นวัตถุดิบสำคัญในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม เด็ก และเยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนเสนอว่า การทำงานหรือทำกิจกรรมที่ผ่านของสภาเด็กและ เยาวชนที่ผ่านมาแล้วนำมาทุนทางสังคมมาใช้ทั้งสิ้น

ยกตัวอย่างเช่น สภาเด็กและเยาวชนในพื้นที่ภาค อีสานเมื่อจัดกิจกรรมหรือโครงการจะนำทุนทางสังคมมาเป็นประโยชน์ เช่น การทำกิจกรรมตาม ปฏิทินประเพณี “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” ซึ่งหมายถึง ตารางกิจกรรมในวันวัฒนธรรมตลอดระยะสิบสองเดือน เช่น บุญบั้งไฟ บุญข้าวจี่ บุญคูณลาน บุญข้าวสาก เป็นต้น เมื่อสภาเด็กและเยาวชนจัดกิจกรรมในพื้นที่สภาเด็กและเยาวชนจะเข้าไปสำรวจว่าชุมชนจัดงานบุญอย่างไรและจัดขึ้นวันใด โดยสภาเด็กและเยาวชนจะเข้าไปจัดกิจกรรมรณรงค์ประเด็นต่างๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของประเพณีนั้นๆ ให้ตรงกับวันงานบุญดังกล่าว เพราะเป็นวันสำคัญที่ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนจะหยุดทำงานและมารวมตัวกัน ทำให้โครงการของสภาเด็กสอดคล้องกับประเพณีและมีคนเข้าร่วมจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มสภาเด็กและเยาวชนภาคใต้ ที่มีวัฒนธรรมการพูดคุยกันในวงน้ำชา สภาเด็กและเยาวชนในภาคใต้ก็เข้าไปจัดกิจกรรมในวงน้ำชา ชวนคนในชุมชนพูดคุยเรื่องต่างๆ เช่นพูดคุยเรื่องปัญหาความรุนแรงในพื้นที่ อย่างไรก็ตามการจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับทุนทางสังคมนี้ก็ได้เป็นรูปแบบที่ตายตัวแต่มีพลวัตเปลี่ยนแปลงไปอยู่เรื่อยๆ ตามความเหมาะสมของสถานการณ์

ปัจจุบันมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากคำว่า “ทุนทางสังคม” มีความหมายไปถึงวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม ในขณะที่คำว่า “นวัตกรรม” มีความหมายในเชิงเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่รวดเร็ว เป็นสิ่งที่ทำให้วิถีชีวิตง่าย สะดวกและ เปลี่ยนแปลงไปจากของสิ่งเดิม ทั้งสองสิ่งนี้ดูเหมือนจะอยู่หัวตรงข้ามกันในกระบวนการพัฒนา จึงก่อให้เกิดคำถามว่าจะมีปัญหาต่อกันและกันหรือไม่อย่างไร

ในปี ค.ศ.1989 Uf Hannerz นักสังคมวิทยาชาวสวีเดนผู้เชี่ยวชาญด้านสังคมเมืองและวัฒนธรรมสื่อ (Media Cultures) ได้ตีพิมพ์บทความชื่อ “Notes on the Global Ecumene” ในวารสาร Public Culture Spring ซึ่งเป็นวารสารทางสังคมศาสตร์ Hannerz อธิบายว่าสังคมในปัจจุบันมีลักษณะที่เรียกว่า “การอาศัยอยู่ในโลกที่เชื่อมต่อ” (Global Ecumene) หมายถึง สังคมที่มีมนุษย์อาศัยอยู่เป็นอาณาบริเวณที่มีการติดต่อกันหรือมีปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลาในพื้นที่นั้น Hannerz ได้พิจารณามุมมองที่คนส่วนใหญ่หรือแวดวงวิชาการที่คาดการณ์ว่าในอีกไม่ช้า ผู้คนในโลกจะมีวัฒนธรรมเหมือนกันทั้งหมด มีวิถีชีวิตแบบเดียวกันทั่วโลก ซึ่งในช่วง ค.ศ. 1960 เป็นต้นมาได้มีกระแสโหมกระพือว่า “เราทุกคนทั้งหมดในโลกจะเหมือนกัน” นั้นหมายความว่าทุกอย่างในโลกจะถูกปรับให้มีลักษณะคล้ายกัน อยู่ภายใต้ระบบการจัดการแบบเดียวกัน ซึ่งความเหมือนกันนี้เป็นการกระจายจากศูนย์กลาง ความเจริญไปสู่พื้นที่ชายขอบ ส่วนหนึ่งเกิดจากสื่อสมัยใหม่ที่รวดเร็วเป็นแรงขับเคลื่อนความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ให้สามารถที่จะการแบ่งปัน (Sharing) และ แพร่กระจาย (Diffusion) ที่ตัดข้ามพื้นที่และเวลา ในขณะเดียวกันโลกาภิวัตน์ที่มีขนาดใหญ่อีกเป็นแรงผลักดันที่สำคัญทำให้การกระจายสินค้าและการบริโภคเติบโตและทุกคนในโลกใช้สินค้าเหมือนกัน มีการคาดการณ์ว่าการหลั่งไหลของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจากศูนย์กลางไปชายขอบจะนำไปสู่การเลื่อนหายไปของวัฒนธรรมจารีตประเพณี ความรู้พื้นถิ่น ซึ่งเป็นฐานคิดที่ว่าท้องถิ่นจะเสื่อมถอยลงด้วย “กระบวนการเชื่อมร้อยกัน” (Synchronization) ของโลกสมัยใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่น่าหวาดหวั่น ตัวอย่างเช่น ความรู้ท้องถิ่นจะเลื่อนหายไปโดยไม่ช้า เพลงลูกทุ่งจะหายไปด้วยการเข้ามาของแนวเพลงอื่น หรือส่งผลให้เด็กในพื้นที่ห่างไกลอยากได้ของเล่นบางอย่างมากกว่าต้องการอาหารที่กำลังขาดแคลน นี่คือแบบจำลองของการทำให้โลกเป็นหนึ่งเดียวของทุนนิยมตอนปลาย มันคือการหลอกล่อให้ชุมชนเข้าสู่การพึ่งพาทุนและวัฒนธรรมข้ามชาติ Hannerz เห็นต่างออกไปอย่างสิ้นเชิงกับคำอธิบายข้างต้น เขาโต้แย้งว่าโลกในปัจจุบันการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารที่มีการเชื่อมประสานหลายๆ ส่วนเข้าด้วยกันซึ่งไม่ใช่การกระจายหรือหลั่งไหลจาก “ศูนย์กลาง” สู่อำนาจ “ชายขอบ” เนื่องจากรูปแบบของข้อมูลข่าวสาร วัฒนธรรม ความรู้ของผู้คนในโลกเชื่อมต่อกันในลักษณะที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ที่สามารถให้ออกไปและในขณะที่เดียวกันก็รักษามันไว้ ในเชิงของการแลกเปลี่ยนกันอย่างตัดเทียม แต่ก็ยากที่จะหลีกเลี่ยงกฎของความไม่สมมาตร

ของสิ่งต่างๆ ที่เกิดการแลกเปลี่ยนกัน (Transfer) เนื่องจากอำนาจเศรษฐกิจและการเมืองของศูนย์กลางเหนือกว่าและควบคุมอำนาจของระบบ แม้มีการคาดการณ์เอาไว้ว่าการไหลและเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนรัฐชาติในระดับโลกของผู้คน สื่อ เทคโนโลยี ทุน การเงิน และทุน ด้วยกระบวนการเชื่อมโยงกันของโลก นำไปสู่การเลือนหายไปของวัฒนธรรมอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม โลกจะไม่ได้เป็นแบบเดียวกันอย่างที่ผู้คนกำลังตื่นตระหนก แต่เป็นปรากฏการณ์การเชื่อมโยงเข้าหากันของคนผู้คนและสิ่งต่างๆ เป็นการกระทำระหว่างกันของท้องถิ่นกับโลก แท้จริงแล้วท้องถิ่นก็ได้อ่อนแอลงเพราะนำเข้าสิ่งใหม่ แต่จะอ่อนแอลงก็คงเพราะนำเข้าเทคโนโลยีและสิ่งใหม่ๆ ไม่ได้อีก ด้วยเหตุนี้การส่งผ่านและการแพร่กระจายของวัฒนธรรม สื่อ เทคโนโลยี ทุน การเงิน และทุน แม้ปราศจากแรงกระตุ้นจากโลกภายนอกก็อาจจะเสื่อมลงก็ได้เช่นกัน จึงไม่ควรด่วนสรุปว่าความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่เป็นฝ่ายผู้ถูกระงับ หากไม่มีการไหลเวียนของสิ่งต่างๆ ยิ่งจะทำให้ความเป็นท้องถิ่นสูญสลายลงไปได้อย่างรวดเร็ว โลกาภิวัตน์จึงไม่ใช่การนำไปสู่การสูญเสียวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือการถูกทำให้เหมือนกันทางวัฒนธรรม เพราะการเคลื่อนไหวเชื่อมโยง ข้างใน-ข้างนอก ท้องถิ่น-โลกกว้าง ย่อมนำไปสู่ความโดดเด่นเฉพาะตัวของสถานที่ (Uniqueness of place) มากกว่าจะคิดว่าได้สูญสลายหายไป (Massey, 1993) ดังนั้นทุนทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่มิพลวัตและยังคงมีประโยชน์ในยุคโลกาภิวัตน์

พื้นฐานความคิดเรื่องทุนทางสังคมและวัฒนธรรมวางอยู่บนรากฐานของการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ด้วยสภาพการณ์และสภาวะแวดล้อมมีความแตกต่างกันออกไปของสังคมวัฒนธรรม ผู้คนจึงมีการปรับตัวต่างกัน มีการแก้ปัญหาและมีวิวัฒนาการแตกต่างกัน เช่น วัฒนธรรมของกลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่ใกล้ทะเลย่อมมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือยังชีพประเภทเบ็ด แห อวน ฉมวก เรือ และมีการพัฒนาสั่งสมความรู้เกี่ยวกับการเดินทะเลและการจับปลา ในขณะที่ชนกลุ่มอื่นที่ตั้งรกรากอยู่ในเขตป่าดงดิบจะมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเพื่อใช้ในการยังชีพแตกต่างกันออกไป เช่น หอก ธนู เพื่อใช้ในการล่าสัตว์และหาอาหาร กลุ่มชนทั้งสองกลุ่มในอยู่ในสิ่งแวดล้อมต่างถิ่นนี้ย่อมมีวิวัฒนาการและการพัฒนาเครื่องมือหรือนวัตกรรมที่ต่างกัน ด้วยเหตุนี้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมจึงสามารถนำมาเป็นฐานในการพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมหรือกิจกรรมที่สร้างสรรค์ในอนาคตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้ ดังกรณีของเด็กและเยาวชนภาคอีสานที่นำทุนทางสังคมเรื่อง “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” มาใช้ประโยชน์และสภาพเด็กและเยาวชนภาคใต้นำทุนทางสังคมเรื่อง “วงน้ำชา” มาเป็นพื้นที่การจัดกิจกรรมได้อย่างสร้างสรรค์

6.2 ทุนทางสังคมกับการพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ

6.2.1 ทุนทางสังคมกับการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมจะมีคุณค่าได้ก็ต่อเมื่อทุนเหล่านั้นถูกหยิบมาใช้ประโยชน์ กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ ได้ยกตัวอย่างให้เห็นการนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์ในกรณีต่างประเทศ เช่น กรณีประเทศญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นในปัจจุบันเติบโตมาพร้อมกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นสังคมที่อยู่กับหุ่นยนต์ อยู่กับเครื่องจักรมานานมาก สังคมญี่ปุ่นเชื่อในความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ญี่ปุ่นจึงรับมือกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ง่าย ในขณะเดียวกันญี่ปุ่นก็มี “ทุน” ในความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างมาก ญี่ปุ่นเชื่อว่ามีวิญญาณของสรรพสิ่ง ดังนั้นเราจะเห็นว่ามีการพัฒนาทั้งสองด้านไปพร้อมๆ กัน ตัวอย่างเช่น “หุ่นยนต์พระสงฆ์” เป็นการพัฒนาหุ่นยนต์พระให้สามารถสวดมนต์และประกอบพิธีศพได้ ซึ่งการพัฒนาเริ่มจากปัญหาว่ายุคนี้เป็นยุคผู้สูงอายุในญี่ปุ่นล้นเมือง พระหลายรูปได้เงินสนับสนุนจากชุมชนน้อยลง บางท่านอาจต้องไปทำงานพิเศษนอกวัด จึงพัฒนาหุ่นยนต์พระรับบทบาทแทนกรณีติดต่อดูแลพระไม่ได้ ซึ่งสะดวกกว่าและค่าใช้จ่ายถูกกว่า เป็นต้น กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ เห็นว่าถ้าเอาทุนทางสังคมหรือทุนวัฒนธรรมมาเป็นฐานของการพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมก็เป็นเรื่องน่าคิด เพราะนวัตกรรมหรือโครงการต่างๆ ก็ถือกำเนิดขึ้นอย่างมีบริบทเฉพาะ เราไม่สามารถพิจารณาวัฒนธรรมใดๆ โดยแยกขาดออกจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมได้ บริบททางสังคมวัฒนธรรมถือว่ามีส่วนสำคัญที่เข้ามากำหนดการพัฒนาวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ

อย่างไรก็ดี “ทุนทางสังคม” นั้นเป็นได้ทั้งศักยภาพและข้อจำกัดในตัวมันเองทุนทางสังคมหรือทุนวัฒนธรรมมีหลายด้าน ทุนทางสังคมเป็นเหมือนสองด้านของเหรียญเดียวกัน เป็นเรื่องที่ยากจะจับช้อนยกตัวอย่างเช่นเรื่องที่ว่าพระธาตุดอยสุเทพ ที่มีประเพณีปฏิบัติกันมาคือไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปไหว้ข้างในบริเวณพระธาตุ โดยให้เหตุผลว่าผู้หญิงสกปรกเพราะมีประจำเดือน หากเข้าไปแล้วจะเกิดเหตุวิบัติภัยตามมา แนวคิดเชิงวิพากษ์ (Critical theory) หรือกลุ่มแนวคิดสตรีนิยมสมัยใหม่ (Modern feminism) รับประทานการอธิบายแบบนี้ ต่อมาจึงมีกลุ่มเรียกร้องเรื่องสิทธิสตรี ที่เรียกร้องสิทธิให้ผู้หญิงสามารถเข้าไปไหว้พระธาตุดอยสุเทพ แต่ทว่าข้อค้นพบหนึ่งเห็นว่าผู้หญิงกลับไม่รู้สึกรู้ว่าพวกเขาเสียสิทธิหรือไม่ได้รับความเท่าเทียม แต่เป็นการเสียสละมากกว่าการไม่ได้เข้าไปไหว้พระธาตุก็ไม่เป็นไร ไหว้ข้างนอกแล้วสบายใจกว่า ตัวอย่างนี้คือนาฬิกาความคิดสากลคือแนวคิดสตรีนิยมที่มีฐานคิดวางอยู่บนความเสมอภาคทางเพศ แต่นำมาอธิบายกรณีนี้ไม่ได้เพราะว่ามีบริบทเฉพาะของพื้นที่ แนวคิดสตรีนิยมเป็นจริยศาสตร์ (Ethics) จากแนวคิดสากลไปอธิบายแนวคิดท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่มีความย้อนแย้งและไม่ลงตัว

วุฒิสาร ตันไชย เห็นว่าทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมสำคัญกับนวัตกรรมทางสังคม เนื่องจากสังคมวัฒนธรรมมีผลต่อการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม กล่าวคือ สังคมกับวัฒนธรรมมันเป็นบริบทที่หล่อหลอมพวกเราทุกคน การกล่าวถึงวัฒนธรรมไม่ได้หมายถึงการรำฟ้อน การละเล่น พิธีกรรม ความเชื่อ แต่วัฒนธรรมมันคือวิถีคิด มันคือบรรทัดฐานสังคมที่ครอบงำชีวิตของผู้คน วัฒนธรรมบางอย่างเราอาจต้องแก้ไข เช่น ระบบอุปถัมภ์พวกพ้อง ให้ไม่ข้ามเส้นใดเส้นหนึ่งของกติกาของการอยู่ร่วมกัน กล่าวได้ว่าในสังคมฝั่งตะวันออกนั้นมีลักษณะของทุนทางสังคมที่หลากหลายกว่าฝั่งตะวันตก เนื่องจากสังคมตะวันออกยังนิยมอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มมากกว่าจะอยู่กันอย่างปัจเจก

วุฒิสาร ตันไชย เห็นว่าวิถีแบบอาเซียนหรือเอเชียเป็นวิถีคิดที่แตกต่างจากโลกตะวันตก ซึ่งอุปนิสัยการดำรงชีพและการมีปฏิสัมพันธ์กันถูกหล่อหลอมขึ้นมาอย่างแตกต่าง เช่น เรื่องการอุปถัมภ์ แนวคิดอุปถัมภ์นี้ในโลกตะวันตกมองว่าเป็นสิ่งเลวร้าย แต่อุปถัมภ์ในความหมายของตะวันออกแตกต่างออกไป สังคมตะวันออกหรือเอเชียมีวิถีคิดเรื่องผู้ใหญ่ผู้น้อย เมื่อพิจารณาในแต่ละวัฒนธรรมจึงต้องหันมาดูว่ารากของสังคมและบรรทัดฐาน (Norm) ของสังคม

6.2.2 ทุนทางสังคมกับการขับเคลื่อนสุขภาวะในบริบทสังคมไทย

ทุนทางสังคมเป็นคำที่มีความหมายเชิงเศรษฐกิจและเป็นนามธรรมสูง เนื่องจากทุนทางสังคมส่วนใหญ่จะถูกพิจารณาในเชิงแนวคิด หากพิจารณาแนวคิดทุนทางสังคมที่ถูกนำไปใช้ปฏิบัติงานจริงในสังคมไทย ก็พบว่ามีการนำทุนทางสังคมมาเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนสุขภาวะอยู่จำนวนไม่น้อย ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

6.2.2.1 ป่าสะดือ: ทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์

หากพิจารณาทุนทางสังคมกับสังคมไทย ก็มีตัวอย่างที่ช่วยขยายความเข้าใจแนวคิดทุนทางสังคมอยู่จำนวนไม่น้อย กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ ไดยกตัวอย่างการนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์ทางสังคมเอาไว้เช่นความเชื่อของชาวกระเหรี่ยง เรื่อง “เดปอทุ” หรือ “ป่าสะดือ” กล่าวคือชาติพันธุ์กระเหรี่ยงตั้งแต่แรกเกิด ผู้เป็นพ่อของเด็กทารกจะนำรกหรือที่ชาวกระเหรี่ยงเรียก “เด” ของเด็กใส่กระบอกไม้ไผ่ นำไม้ไผ่ผูกติดไว้กับไม้ใหญ่ ต้นไม้นี้จึงเรียกว่าเดปอทุหรือป่าสะดือ โดยจะเลือกต้นไม้ที่สมบูรณ์ที่สุดจากนั้นนำรกไปผูกติดไว้โดยไม่ให้ผู้ใดมาตัดหรือโค่นลง ชาวกระเหรี่ยงเรียกเชื่อว่าขวัญผู้นั้นจะอยู่กับต้นไม้ต้นนั้น ใครไปตัดต้นไม้ต้นนั้นจะถูกปรับถือว่าเป็นการลบหลู่ไม่ให้เกียรติแก่เจ้าของรก เชื่อว่าจะทำให้เจ้าของรกเจ็บไข้ได้ป่วย เพราะขวัญหนีไปไม่มีที่อยู่อาศัย จากความเชื่อของชาวกระเหรี่ยงจึงยังผลให้บริเวณ “ป่าสะดือ” เกิดความอุดมสมบูรณ์เต็มไปดด้วยพืชพันธุ์ไม้หายากและสามารถใช้ประโยชน์จากผืนป่าบริเวณนั้นได้อย่างยั่งยืน กล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่อง “เดปอทุ” เป็นการนำความเชื่อท้องถิ่นของบรรพบุรุษชาวกระเหรี่ยงยึดโยงกับแนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างชาญฉลาด

เดปอทุ่ ส่งผลให้ป่าใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ ต้นไม้ทุกต้นที่เรียกเดปอทุ่จึงกลายเป็นการอนุรักษ์ธรรมชาติของชาวกะเหรี่ยง ในกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคอื่นก็มีความเชื่อที่คล้ายคลึงกันกับแนวคิดนี้คือมีการนำเอากระดูกมาใส่กระบอกไม้ไผ่ไปฝังดิน แล้วเชื่อว่าวาระนั้นจะเติบโตไปพร้อมๆ กับเด็กและจะช่วยดูแลคนในละแวกนั้นต่อไป ทำให้ป่าบริเวณที่มีกระดูกฝังดินอยู่ไม่มีการตัดไม้ทำลายป่า เป็นต้น อีกตัวอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการรักษาป่าไม้ในบริบทของสังคมไทยคือการ “บวชป่า” ซึ่งสังคมไทยเป็นสังคมที่คนส่วนใหญ่ยึดถือศาสนาพุทธ แนวคิดการบวชป่าเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านร่วมกันคิดขึ้นมานั้น การบวชป่าต้องอาศัยความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เพราะหากว่าใช้กฎหมายบังคับเพียงอย่างเดียวผู้คนจะไม่ได้ทำตามและไม่เกรงกลัว จึงใช้พิธีเรื่องการบวชมาใช้กับต้นไม้ เกิดเป็นประเพณีบวชป่า ซึ่งเปรียบเสมือนกับการบวชพระของมนุษย์ คนธรรมดาจะต้องเคารพนับถือและไม่คิดทำร้ายผู้บวชโดยเด็ดขาดเพราะอาจจะมีผลกระทบที่ตามมาในอนาคตหลายอย่าง

อย่างไรก็ดีทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่คงและคงตัว แต่ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาท่ามกลางปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่เปลี่ยนไป กรณีของการอนุรักษ์ป่าเดปอทุ่เป็นปรากฏการณ์กำลังจะหายไปในช่วงหนึ่ง เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงไปของระบบสาธารณสุขทำให้ชาวกะเหรี่ยงส่วนใหญ่ไปทำคลอดที่โรงพยาบาล แล้วเอารกทั้งที่โรงพยาบาลไม่นำมาเก็บหรือนำมาทำพิธีต่อ ทำให้การขยายตัวของป่าสะดือชะงักลงไปในช่วงเวลาหนึ่ง แต่ในปัจจุบันป่าสะดือก็ยังคงมีการดำเนินการอยู่แต่ไม่ได้มีมากเหมือนแต่ก่อน ในยุคสมัยหนึ่งมนุษย์ทุกกลุ่มต้องมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ทั้งเป็นเรื่องธรรมชาติและเหนือธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ยากจะตัดสินว่าอะไรถูกอะไรผิด เป็นเรื่อง “งมงาย” หรือเป็นการจัดระเบียบสังคมที่ “เป็นเหตุเป็นผล” ที่เกิดประโยชน์ต่อสังคม ดังนั้นทุนทางสังคมทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้จึงต้องพิจารณาอย่างถี่ถ้วน บางอย่างที่เป็นประโยชน์หากนำเอามาหรือสร้างความหมายให้มันชัดเจนขึ้นก็สามารถพัฒนาไปเป็นนวัตกรรมทางสังคมได้เช่นกัน การนำทุนสังคมในกรณีนี้มาสร้างนวัตกรรมทางสังคมจำเป็นต่อการขับเคลื่อนสุขภาวะทางสังคมให้กับคนในชุมชนยังผลให้เกิด การนำทุนสังคมในกรณีนี้มาสร้างนวัตกรรมทางสังคมจำเป็นต่อการขับเคลื่อนสุขภาวะทางสังคมให้กับคนในชุมชนยังผลให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

6.2.2.2 แชนโฌนตา: การให้ความหมายใหม่กับประเพณี

แม้ว่าทุนทางสังคมมีผลต่อการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ เห็นว่าการเกิดขึ้นของกิจกรรมทางสังคมที่สร้างสรรค์นั้นในบางครั้งจำเป็นจะต้อง “แย่งชิงพื้นที่ทางความคิด” ของคนในชุมชน เพื่อหาช่องทางนำเอาทุนทางสังคมเหล่านั้นมาปรับเปลี่ยนให้เกิดประโยชน์สูงสุด เขายกตัวอย่างการทำงานของมูลนิธิหญิงชายก้าวไกล (Women and Men Progressive Movement Foundation) ได้ศึกษาและได้ทำโครงการเพื่อนำเอาทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมมา ปรับเปลี่ยนให้เกิดประโยชน์ จากประเพณีที่ชื่อว่า “แชนโฌนตา” เป็นประเพณีเช่นไหว้ผีและบรรพบุรุษของชาวไทยเชื้อสายเขมรรวมถึงชาวเขมรหรือกัมพูชาด้วย เป็นการรำลึกและอุทิศส่วนกุศลแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ อาจเรียกว่าเป็นประเพณีในเทศกาลสารท คล้ายกับประเพณีสลากภัต หรือบุญเดือนสิบในภาคอื่นๆ แต่อาจแตกต่างในรายละเอียดพิธีกรรม พิธีกรรมนี้มีการเลี้ยงอาหารใหญ่โต จากที่ผ่านมาจำเป็นต้องมีเครื่องต้มมันมา เช่น เหล้า เบียร์ สำหรับให้ผีกิน พอผีกินเสร็จแล้วชาวบ้านก็นำมากินต่อ หลังจากจัดพิธีจึงชาวบ้านจึงเกิดอาการเมาจนนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกันของคนในชุมชน มีครั้งหนึ่งชาวบ้านที่เป็นเจ้าภาพจัดงานมาร่วมกับมูลนิธิหญิงชายก้าวไกล และศูนย์ประสานงานเครือข่ายองค์กรงดเหล้า ภาคอีสานตอนล่าง ได้ร่วมกันจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ลดปัจจัยเสี่ยง สร้างคุณค่า “บุญแชนโฌนตา” โดยได้เชิญภาคีเครือข่ายและชุมชนต้นแบบร่วมแลกเปลี่ยน 4 จังหวัดที่มีการจัดงานประเพณีแชนโฌนตา จึงร่วมกันสร้างแนวคิด “เอาของสูงมาไหว้” ให้เหตุผลว่าความกตัญญูต้องเอาของสูงจากฟ้ามาบูชาถวาย เช่น มะพร้าว ตาล ซึ่งอยู่บนยอดสูงเสียดฟ้า แทนที่จะเอาเหล้าและเบียร์ให้ซึ่งถูกให้ความหมายใหม่ว่าเป็นของสกปรก โดยนำเอาน้ำมะพร้าวมาไหว้แทนตามความหมายใหม่ว่าเป็นของสูง กรณีนี้เป็นการแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดของชาวบ้านระหว่างธุรกิจขายเครื่องดื่มมันมาในท้องถิ่นกับคนทำงานพัฒนาชุมชนในท้องถิ่น

6.2.2.3 โบราณคดีชุมชน: ชุมชนกับการสร้างนวัตกรรมทางสังคม

นอกจากทุนทางสังคมจะเป็นเรื่องที่สัมพันธ์อยู่กับชุมชนท้องถิ่น ทุนทางสังคมก็เป็นความ สัมพันธ์กับพื้นที่ หน่วยงานและองค์กรในสังคมอื่นๆ ด้วย สายันต์ ไพเราะจูจิตร ได้อธิบายทุนทางสังคมที่ซ่อนอยู่ในชุมชนซึ่งนำทุนทางสังคมเหล่านี้มาเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์ เขาเห็นว่างานพัฒนาชุมชนที่เคยทำเช่นงาน “โบราณคดีชุมชน” เป็นงานทางสังคมที่ผสมผสานกับงานทางวิทยาศาสตร์ งานโบราณคดีชุมชนจะมีกระบวนการที่จะไปทบทวนถอดบทเรียนเก่าๆ ว่าสิ่งของที่เราเคยมีอยู่นั้นเกิดขึ้นมาได้อย่างไร เกิดจากกระบวนการอะไร เป็นความสัมพันธ์แบบไหนระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับกายภาพกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ “สังคม” หมายถึงองค์รวมของความสัมพันธ์ ศาสตร์ทั้งหมดอยู่ในสังคมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น วิทยาศาสตร์ แพทย์ กฎหมาย ล้วนต้องนำมาใช้กับสังคม เทคโนโลยีเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งในกระบวนการจัดการกับทรัพยากร ตัวอย่างเช่น มนุษย์ใช้เครื่องมือเทคโนโลยีไปนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ มนุษย์สร้างเทคโนโลยีการเดินทางที่เอาชนะระยะเวลาได้ สร้างเทคโนโลยีในการเอาชนะแรงดึงดูดของโลก ทั้งหมดนี้ล้วน สัมพันธ์กันอยู่ใน “สังคมเดียวกัน” การสร้างนวัตกรรมจึงต้องอ้างอิงอยู่กับบริบทสังคม สายันต์ ไพเราะจูจิตร ได้ยกตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์การทำงาน กล่าวคือในปัจจุบันเป็นสังคมผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่ผู้สูงอายุจะอยู่บ้านโดยลำพังและไม่มียานพาหนะ โครงการฯ จึงพยายามคิดหากิจกรรมที่จะมาช่วยทำให้เป็นประโยชน์ต่อผู้สูงอายุ เมื่อเข้าไปในชุมชนพบว่าชุมชนนี้มีจุดเด่นอะไร มีอะไรที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัว พบว่ามีการบินดินเผา การทอผ้า แต่ไม่ได้มีรวมกลุ่มกัน ทางโครงการฯ จึงนำต้นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนคือ ความรู้เรื่องการปั้นดินเผา ความรู้เรื่องการทอผ้าซึ่งผู้สูงอายุมีทักษะความสามารถอยู่แล้ว และสร้างกระบวนการทำงานเป็นกลุ่มโดยการมารวมกลุ่มทำด้วยกันและขายด้วยกัน นอกจากนี้เมื่อผู้สูงอายุมารวมกลุ่มกันแล้วจึงเกิดความคิดเริ่มกันขึ้นอีกว่าต้องการผสมผสานระหว่างทุนทางสังคมที่มีอยู่กับการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่ท่องเที่ยว การพัฒนาทุนทางสังคมดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดกลุ่มธุรกิจขนาดเล็กในชุมชน ทำให้ผู้สูงอายุมีรายได้มากขึ้น ผู้สูงอายุได้พบปะกันเป็นประจำทำให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพที่ดีขึ้น

6.2.3 ทุนทางสังคมกับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมของเด็กเยาวชน

ข้อมูลโครงการการศึกษาและพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน: กรณีศึกษานำร่องสภาเด็กและเยาวชนระดับจังหวัด โดยงบประมาณจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ปีงบประมาณ พ.ศ.2560 โครงการเดียวกันนี้ยังได้มีจัดฝึกอบรมเกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคม และการสนับสนุนทั้งงบประมาณและองค์ความรู้ให้เด็กและเยาวชนพัฒนานวัตกรรมทางสังคมในพื้นที่ชุมชนของตนเองซึ่งดำเนินการอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2559-2560 นั้นพบว่าเยาวชนหลายกลุ่มได้นำทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมมาเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและทบทวนเอกสารต่างๆ ของโครงการมีตัวอย่างการวิเคราะห์ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมกับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคม ดังนี้

1. โครงการ “เสริมสร้างสุขภาพพระสงฆ์” โดยกลุ่มเยาวชนจังหวัดอุดรธานี แนวคิดของโครงการเสริมสร้างสุขภาพพระสงฆ์ เกิดขึ้นจากปัจจุบันพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากมีโรคประจำตัวเพิ่มขึ้น เช่น โรคอ้วน โรคไขมันในเลือดสูง ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ โรคเบาหวาน เนื่องจากอาหารที่ได้รับไม่ถูกหลักโภชนาการที่เหมาะสม อาหารทั้งคาวและหวานที่ชาวบ้านเลือกจากของที่มีรสชาติอร่อย หวาน มัน ถวายให้กับพระภิกษุสงฆ์ มีอาหารประเภททอด อาหารหวาน อาหารรสจัด มากเกินไปและอาหารจำพวกผักและปลามีจำนวนที่น้อย ส่งผลให้พระสงฆ์เจ็บป่วยเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการออกกำลังกายที่น้อยเกินไป จึงเป็นที่มาของโครงการเสริมสร้างสุขภาพพระสงฆ์

โครงการนี้เริ่มดำเนินการโดยการชี้แจงรายละเอียดโครงการเสริมสร้างสุขภาพพระสงฆ์ให้กับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจังหวัดอุดรธานี คณะวิทยาศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี และวัดที่เข้าร่วมโครงการ เพื่อมาเป็นแนวร่วมและผู้เชี่ยวชาญในการให้ความรู้กับพระสงฆ์และชาวบ้านในเรื่องโภชนาการโดยผู้เชี่ยวชาญจากสาธารณสุขจังหวัดอุดรธานี โดยจะตระเวนตรวจ

สุขภาพพระภิกษุสงฆ์ตามวัดที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 5 วัดคือ 1. วัดเสนาหิน 2. วัดดอนไชย 3. วัดป่ายาง 4. วัดนาท่าเล และ 5. วัดโพธิ์ล้อม ก่อนการเริ่มโครงการเพื่อใช้วัดผลการเปลี่ยนแปลง หลังจากได้รับข้อมูลผลการตรวจสุขภาพแล้วมีการคืนข้อมูลแก่พระภิกษุสงฆ์ที่เข้าร่วมโครงการ โดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านโภชนาการมาให้ความรู้แก่พระภิกษุสงฆ์และชาวบ้าน และจัดทำเอกสารข้อมูลให้ความรู้เรื่องโภชนาการที่ถูกหลักแจกให้กับวัดที่เข้าร่วมโครงการและชาวบ้านมีกิจกรรม “ตักบาตรอาหารคลีน” ให้กับพระภิกษุสงฆ์ เพิ่มกิจวัตรของพระภิกษุสงฆ์ เช่น การเดินจงกรม การบรรยายเรื่องหลักโภชนาการและตรวจสุขภาพพระภิกษุสงฆ์อีกครั้ง เพื่อนำมาเปรียบเทียบผลก่อนหลังเข้าร่วมโครงการ

โครงการ “เสริมสร้างสุขภาพพระสงฆ์” ได้นำเอาทุนทางวัฒนธรรมคือ “ความเชื่อทางศาสนา เรื่องการให้ทานบารมี ผ่านการตักบาตรให้กับพระสงฆ์” ซึ่งการตักบาตรนี้เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน วันหนึ่งคือ ทุนทางสังคมที่เข้ามาผสมผสานกับความรู้เรื่องสุขภาพ ความรู้เรื่องโภชนาการที่ถูกหลัก พัฒนามาเป็นโครงการทางสังคม เพื่อมีเป้าหมายลดโรคไขมันในเลือดสูง ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ โรคเบาหวานที่เกิดกับพระสงฆ์ในชุมชน พฤติกรรมของชาวบ้านต่อการถวายอาหารให้กับพระภิกษุสงฆ์ได้มีความตระหนักถึงการเลือกอาหารที่จะนำมาถวายและการปรับเปลี่ยนอาหารของพระสงฆ์ ทุนทางสังคมในนวัตกรรมทางสังคมนี้จึงเป็นสิ่งที่ขับเคลื่อนสุขภาวะทางกายของพระสงฆ์ได้เป็นอย่างดี

2. โครงการ “พื้นที่สร้างสรรค์ กิน เล่น เรียนรู้” โดยกลุ่มเยาวชนจังหวัดยะลา โครงการนี้เริ่มจากต้นทุนทางสังคมที่มีอยู่และเป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนใต้ นั่นคือ ลักษณะชุมชนของคนมุสลิมชายแดนใต้มีอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้อง โดยมี “วงน้ำชา” การนั่งพูดคุยของผู้หญิง มีการจับน้ำชาพร้อมกันของผู้ชาย รวมทั้งเป็นที่พบปะของกลุ่มวัยรุ่น และเด็กเล็ก ๆ ก็ติดตามพ่อแม่ไปเล่นด้วย เป็นต้น แต่ด้วยการกระจายตัวของคนตามกลุ่มวัย ทำให้เกิดการพบปะและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างช่วงวัย จึงทำให้เกิดช่องว่างระหว่างวัย โดยโครงการดังกล่าวเป็นการสร้างพื้นที่ส่วนกลาง ที่จะพื้นที่ที่รวมตัวของคนทุกช่วงวัยมาทำกิจกรรมในพื้นที่เดียวกัน และมีการจัดกิจกรรมใหญ่ๆ 2 สัปดาห์ เพื่อสร้างความสัมพันธ์และการเรียนรู้ระหว่างคนทุกช่วงวัย อาทิ การส่งต่อศิลปะการต่อสู้พื้นเมือง การอนุรักษ์ศิลปะปะลิสถูลู เป็นต้น ผ่านการจัดการ และประเมินรูปแบบกิจกรรมจากแกนนำเด็กและเยาวชน การสร้างพื้นที่ส่วนกลางสำหรับการรวมตัวของคนทุกช่วงวัย เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่ และเปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนของคนในพื้นที่ในประเด็นต่างๆ เมื่อเกิดการเข้าร่วมในพื้นที่ของจังหวัดยะลาจึงสามารถสะท้อนได้ว่าเด็กและเยาวชนนำทุนทางสังคมมาสัมพันธ์กับการขับเคลื่อนสุขภาวะของสังคม

3. โครงการ “สืบสานลมหายใจเบญจรงค์ไทย สมุทรสาคร” โดยสภาเด็กและเยาวชนจังหวัดสมุทรสาคร โครงการ “สืบสานลมหายใจเบญจรงค์ไทย สมุทรสาคร” มีจุดเด่นคือ การนำเครือข่ายทางด้านภูมิปัญญาและเครือข่ายด้านการศึกษาเข้ามามีส่วนในการทำงานร่วมกัน และได้มีการนำทุนทางสังคมคือ “การทำเครื่องเบญจรงค์ไทย” ในพื้นที่ที่มีการทำกันอย่างแพร่หลาย ซึ่งการเรียนการสอนที่โรงเรียนนั้นยังไม่มีสอนเพื่อทำเบญจรงค์ โครงการ “สืบสานลมหายใจเบญจรงค์ไทย สมุทรสาคร” จึงจะเข้าสอนเบญจรงค์ในโรงเรียนนาร่อง จำนวน 3 โรงเรียน โดยการใช้ลดทอนแบบง่ายเพื่อให้สามารถเรียนรู้ได้ง่าย จากนั้นจะมีการจัดนิทรรศการผลงานของเด็กนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการ นอกจากนี้ยังมีการทำสื่อประชาสัมพันธ์เพื่อถอดบทเรียนเกี่ยวกับการสอนเบญจรงค์ในโรงเรียนและขอความร่วมมือกับโรงเรียนในการก่อตั้งชมรมของนักเรียน ท้ายที่สุดคือ การสรุปภาพรวมของโครงการเพื่อการพัฒนาและต่อยอด รวมถึงขยายผลเครือข่ายไปยังโรงเรียนอื่นๆ โดยการนำโครงการนี้มีผู้เข้าร่วมนอกจากคณะทำงานสภาเด็กและเยาวชนจังหวัดสมุทรสาครแล้ว ยังมีภาคีเครือข่ายอื่นๆ เช่น พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ระดับจังหวัด เครือข่ายศูนย์อบรม เบญจรงค์และโรงเรียนที่ให้ความสนใจในการเข้าร่วมโครงการ ทุนเรื่องเครื่องเบญจรงค์ในจังหวัดสมุทรสาครได้ขับเคลื่อนสุขภาวะทางจิตและทางสังคมให้แก่เด็ก เยาวชนและชุมชน

4. โครงการ “ชาติพันธุ์ปันรัก” โดยกลุ่มเยาวชน จังหวัดราชบุรี โครงการนี้เริ่มขึ้นเนื่องจากในจังหวัดราชบุรี มีกลุ่มชาติพันธุ์อยู่รวมกันทั้งหมด 8 กลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งมีการทำข้อมูลความเป็นมาของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ไว้อย่างมากมาย แต่ยังคงเกิดความไม่เข้าใจกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์อยู่อย่างเนืองๆ ด้วยข้อจำกัดของภาษา การเข้าถึงชุดข้อมูลดังกล่าวและความไม่น่าสนใจของชุดข้อมูล นอกจากข้อมูลต่างๆ ที่พบเห็นจะไม่เน้นให้ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจและแก้ไขความเข้าใจผิดๆ ที่คนส่วนใหญ่มีกับกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ ดังนั้นทางกลุ่มเด็กและเยาวชนราชบุรีจึงต้องการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 8 กลุ่มใหม่ผ่านการเล่าเรื่องผ่านคลิปวิดีโอ ในประเด็นที่เน้นสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ อาทิ กลุ่มชาติพันธุ์ไททรงดำที่ถูกเข้าใจว่าเป็นกลุ่มคนที่เลี้ยงผีไว้ในบ้านเป็นพวกหมอผี เป็นต้น

โครงการ “ชาติพันธุ์ปันรัก” เป็นโครงการที่นำทุนทางสังคมคือ “ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในพื้นที่ราชบุรี” มาเป็นฐานในการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมผสมผสานกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่คือ การสร้าง “QR Code” เพื่อนำไปวางที่จุดท่องเที่ยวหลักในแต่ละอำเภอ โดยวิดีโอในแต่ละอันจะให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ดู และผ่านการอนุมัติก่อนมีการนำเสนอ เพื่อไปสู่เป้าหมายคือการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 8 กลุ่มในจังหวัดราชบุรี เกิดการสร้างเครือข่ายของคณะทำงานเด็กและเยาวชนจากส่วนกลาง สู่เด็กและเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ สนับสนุนและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นิยมในพื้นที่ราชบุรี ผ่านการเรียนรู้การดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ ประเพณีของแต่ละกลุ่มและพื้นที่อยู่อาศัยของแต่ละกลุ่ม การใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมของโครงการนวัตกรรมทางสังคมนี้แสดงความสัมพันธ์ว่าทุนวัฒนธรรมขับเคลื่อนสุขภาวะของสังคมและชุมชนได้

5. โครงการ **bvbv** โดยกลุ่มเยาวชน จังหวัดยโสธร โครงการนี้เริ่มต้นขึ้นเนื่องจากพื้นที่ชุมชนวัดบ้านโพนแบง ต.น้ำอ้อม อ.ค้อวัง จ.ยโสธร มีทุนทางสังคมคือ “การทำนาข้าวเป็นจำนวนมาก” จากการสอบถามกลุ่มชาวนาได้ข้อมูลว่าชาวนาส่วนใหญ่ใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนา ให้เหตุผลว่าสามารถเร่งการเจริญเติบโตของข้าวได้ดี และง่ายต่อการใช้งาน เด็กและเยาวชนกลุ่มนี้จึงมีการสำรวจครัวเรือนที่ทำอาชีพเกษตรกรรมถึงการทำปุ๋ยอินทรีย์ถ้าพวกเขาจะให้ชาวบ้านในชุมชนมาร่วมตัวกันที่ใจกลางของชุมชนคือวัด บ้านโพนแบง เพื่อช่วยกันทำปุ๋ยและได้รับการตอบรับจากคนในชุมชนจำนวนมากที่จะช่วยกันทำปุ๋ยอินทรีย์

กลุ่มเด็กและเยาวชนจังหวัดยโสธร จึงได้ทำโครงการที่ชื่อว่า “ปุ๋ยบุญอุ่นใจ” โดยให้วัดเป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรม “ปุ๋ยบุญอุ่นใจ” ของคนในชุมชนและมีผู้นำชุมชนเป็นแกนนำหลักในการกระจายข่าวเพื่อให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมร่วมกัน รูปแบบของกิจกรรมคือ การรวมกลุ่มกันของชาวบ้านมาทำปุ๋ยที่วัดบ้านโพนแบง เมื่อได้ปุ๋ยที่ทำเสร็จแล้วจะนำถวายเป็นการทำบุญร่วมกันของคนในชุมชน ส่วนขวดที่จะใช้บรรจุปุ๋ยจะขอรับบริจาคตามบ้านๆ ละ 1 ขวด เพื่อนำมาบรรจุปุ๋ยตั้งไว้ที่วัด ลดรายจ่ายเงินเพื่อซื้อขวด ถ้าชาวบ้านคนไหนอยากได้ปุ๋ยอินทรีย์เพื่อไปใช้ในแปลงของตนก็สามารถบริจาคเงินเข้าวัดแล้วนำปุ๋ยอินทรีย์กลับไปใช้ได้ จำนวนเงินบริจาคตามจิตศรัทธา และเงินบริจาคที่ได้มานำมาซื้อวัตถุดิบในการทำปุ๋ยในครั้งต่อไป เป็นการส่งเสริมเกษตรกรให้หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนการใช้ปุ๋ยเคมี รวมทั้งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนผลิตปุ๋ยอินทรีย์ การทำงานภายใต้ความร่วมมือของผู้นำชุมชนและชาวบ้านเพื่อให้พื้นที่เกษตรกรรมในชุมชนปลอดภัย ปุ๋ยอินทรีย์ในสังคมเกษตรเป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนสุขภาวะทางกายของคนในชุมชน

งานศึกษาวิจัยในบทยานี้เป็นการศึกษาทำความเข้าใจว่า ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กันกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมอย่างไร “ทุนทางสังคม” และ “ทุนทางวัฒนธรรม” ในที่นี้เป็นกระบวนการที่คนมองว่าทุนไม่ได้มีแค่เพียงใน รูปของ “ทุนทางเศรษฐกิจ” ที่มุ่งหวังในการทำกำไรหรือแสวงหาผลประโยชน์สูงสุดของตัวเองเท่านั้น แต่ทว่ายังมีทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมคือ ทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคม วัฒนธรรมที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน วิถีชีวิตและค่านิยมของชุมชน ประสบการณ์ความสามารถที่แฝงฝังอยู่ในตัวบุคคล จากการศึกษาวิจัยพบว่า

พัฒนานวัตกรรมใดๆ ไม่สามารถประกอบสร้างนวัตกรรมทางสังคมขึ้นมาโดยการแยกขาดออกจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมได้ (Context Socio-Culture) ทั้งนี้บริบททางสังคมวัฒนธรรมถือว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่เข้ามากำหนดการพัฒนาวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ

งานวิจัยนี้เสนอว่าไม่ควรยึดติดกับกรอบคิดเดิมว่า โลกโลกาภิวัตน์จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อ ทูททางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่เป็นฝ่ายผู้ถูกกระทำ ทูททางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สามารถปรับตัวเข้ากับแนวคิดหรือเทคโนโลยีใหม่ๆ ได้โดยไม่ต้องสูญเสียเอกลักษณ์ ทูททางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมสามารถนำมาเป็นฐานพัฒนานวัตกรรมทางสังคมหรือกิจกรรมที่สร้างสรรค์ในอนาคตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้

อย่างไรก็ตามทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมจะมีคุณค่าและเกิดประโยชน์ได้ก็ต่อเมื่อทุน ทางสังคมเหล่านั้นถูกหยิบมาใช้ผสมผสานกับสิ่งอื่น เช่น นวัตกรรม การสร้างมูลค่าทางธุรกิจ เป็นต้น ในบริบทของสังคมไทยมีการหยิบทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์และพัฒนาเป็น นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะได้ในกรณีของ “ป่าสะตือ: ทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์” กรณีของ “แซนโฌนตา: กบการให้ความหมายใหม่กับประเพณี” รวมทั้งกลุ่มเด็กเยาวชนกับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ: กรณีศึกษานำร่องสภาเด็กและเยาวชนระดับจังหวัด ได้นำเอาทุนทางสังคมมาเป็นฐานการสร้างนวัตกรรมได้อย่างลงตัว

สุดท้าย “ทุนทางสังคม” นั้นเป็นได้ทั้งศักยภาพและข้อจำกัดในตัวมันเองเนื่องจากทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมนั้นไม่ใช่สิ่งที่คงและที่คงตัว แต่ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาท่ามกลางปัจจัยแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนไป ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมสังคมที่ใช้ทุนทางสังคมเป็นฐานจึงจำเป็นต้องหาทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมและพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนนวัตกรรมควบคู่ไปกับสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป สุดท้ายทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่นำมาประกอบสร้างเป็นนวัตกรรมทางสังคมที่สำคัญในการขับเคลื่อนสุขภาวะทั้งทางด้านกาย จิต ปัญญา และสังคมในชุมชน

unh

7

บทสรุป

การศึกษาวิจัยเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน” ได้ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคม การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางสังคมศาสตร์ด้านต่างๆ พร้อมทั้งการสนทนากลุ่มกับเยาวชนจากสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยและเครือข่ายคณะทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน โดยข้อมูลที่ได้มาจากวิธีการศึกษาดังกล่าว จะนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับนวัตกรรมทางสังคม การมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน สุขภาวะของเด็กและเยาวชนและทุนทางสังคม เพื่อนำข้อสรุปที่ได้มาเป็นฐานในการพัฒนาเป็นรูปแบบหรือแนวทางในการนำแนวคิดนวัตกรรมทางสังคมไปสู่การพัฒนาเด็กและเยาวชนต่อไป โดยมีข้อสรุปและข้อเสนอแนะงานวิจัยดังต่อไปนี้

7.1 นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

“นวัตกรรม” กลายเป็นคำที่ได้รับความนิยมอย่างมากในโลกวิชาการภาษาอังกฤษนับตั้งแต่ทศวรรษ 1960-1970 เป็นต้นมา โดยทั่วไปแล้วความเข้าใจดั้งเดิมคล้ายกับว่า “นวัตกรรม” จะเป็น เรื่องราวที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ที่อาศัยผู้มีความรู้ความสามารถในการพัฒนา เนื่องจากที่ผ่านมามงานศึกษาส่วนใหญ่มักกล่าวถึง “นวัตกรรม” ในความหมายทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้ นวัตกรรมปรากฏในรูปของสิ่งประดิษฐ์ มองว่านวัตกรรมสัมพันธ์กับการวิวัฒนาการทางเทคโนโลยี หรือมองว่า นวัตกรรมอยู่ในรูปแบบที่ต้องใช้เทคโนโลยีมาใช้ประกอบ เพื่อเป็นกลไกที่จะนำไปสู่ ผลลัพธ์ที่ต้องการ รวมทั้งการมองว่าผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษและมีสติปัญญาสูงจึงจะสามารถสร้างนวัตกรรมรูปแบบต่างๆ ได้ คำอธิบายเช่นนี้เหมือนกับการพายเรือวนไปมาอยู่ในอ่างของ ความคิดที่ว่า นวัตกรรมมีค่าเท่ากับสิ่งประดิษฐ์ หรือสิ่งใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้น

ราชบัณฑิตยสถาน เสนอว่าคำว่า นวัตกรรม มาจากคำว่า “นว” แปลว่า “ใหม่” และคำว่า “กรรม” แปลว่า “การกระทำ” เมื่อสองคำรวมกันเป็น “นวัตกรรม” แปลว่า การกระทำสิ่งใหม่ๆ ที่ไม่ได้หมายถึงการคิดให้ได้ซึ่งสิ่งใหม่ เป็นสิ่งที่ทำขึ้นใหม่หรือแปลกจากเดิมซึ่งอาจจะเป็นความคิด วิธีการ หรืออุปกรณ์ เป็นต้น เช่น การใช้อินเทอร์เน็ตประกอบการสอน ถือเป็นนวัตกรรมทางการศึกษา อย่างไรก็ตามผู้เชี่ยวชาญหลายท่านได้ให้ความเห็นในงานงานวิจัยนี้เพิ่มเติมว่านวัตกรรมจะต้องมีการลงมือกระทำด้วย โดยอาจทำสิ่งที่คิดสร้างขึ้นใหม่ การดัดแปลงของเดิมออกมาให้ดีขึ้น เช่น การผลิตโทรศัพท์มือถือ การปลูกแตงโมให้ได้ผลเป็นทรงสี่เหลี่ยม เป็นต้น ความคิดสร้างสรรค์ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนานวัตกรรม ซึ่งความคิดสร้างสรรค์ต้องนำมาประกอบกับการมีพื้นฐานความรู้ต่างๆ ด้วย การศึกษานวัตกรรมไม่ได้จำกัดอยู่แค่การพยายามค้นคว้า ทดลองหรือแสวงหาสิ่งใหม่อย่างไม่มีใครสามารถจะคิดสร้างทำได้มาก่อน ทว่าการศึกษานวัตกรรมในมุมมองของสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตก็สามารถให้คุณค่าและให้บทเรียนที่จะนำไปสู่การผลิตสร้างนวัตกรรมที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ได้

การพัฒนานวัตกรรมทางสังคมนั้น มีความหมายที่กว้างไปกว่าการพัฒนาให้เกิด “สิ่งใหม่” ในสังคม หาก “สิ่งใหม่” นั้นไม่ได้ก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติและไม่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคมใด ๆ ขึ้น สิ่งนั้นก็ไมควรถูกนับว่าเป็นนวัตกรรมสังคม ดังนั้นนวัตกรรม

ทางสังคมอาจไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งใหม่เสมอไป ยังมีตัวอย่างอีกมากมายที่แสดงให้เห็นว่านวัตกรรมทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่แต่อย่างใด กล่าวคือนวัตกรรมทางสังคมอาจเป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาขึ้นมาจากสิ่งเดิมที่มีอยู่ แล้วอาจเป็นสิ่งที่ “แปลก” และ “แตกต่าง” ไปจากสิ่งที่มีอยู่เดิม หรือแปลกแตกต่างจากสิ่งที่มีอยู่ก่อนแล้ว นวัตกรรมในมุมมองนี้อาจจะกินความหมายที่กว้างขวางมากขึ้น อาจจะเป็นเรื่องเล็กๆ ที่สามารถก้าวไปถึงการสร้างเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ได้ เป็นนวัตกรรมที่ไม่ต้องพึ่งพิงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็เป็นได้ซึ่งเกิดขึ้นจาก “ชุดความคิด” “การรวมกลุ่มทางสังคม” “รูปแบบหรือแนวทางการแก้ปัญหา” บางอย่างที่เป็นการพัฒนาจากสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่รายรอบตัวของมนุษย์ การนำสิ่งที่มีอยู่มาดัดแปลงใช้กับสถานการณ์ในสังคมนั้นๆ อย่างเหมาะสมได้ นวัตกรรมไม่ได้อยู่ในรูปของวัตถุสิ่งของเท่านั้น ทว่านวัตกรรมยังสามารถที่จะอยู่ในรูปแบบของโครงการหรือแผนงาน แบบแผนทางธุรกิจ

นวัตกรรมทางสังคมคือ สิ่งที่สามารถคิดขึ้นมาซ้ำได้ต่อยอดได้และสามารถนำไปประยุกต์ปรับใช้ได้ รวมถึงมีสิ่งที่แสดงหรือบ่งชี้ได้ (Indication) ถึงผลลัพธ์ที่ตามมา นอกจากนี้แล้วนวัตกรรมสังคมก็สามารถนำกลับมาคิดทบทวนปรับปรุงแก้ไขใหม่อีกรอบได้ กล่าวได้ว่ากระบวนการเกิดขึ้นของนวัตกรรมทางสังคม เป็นความพยายามที่จะมี ความสร้างสรรค์ในการแก้ปัญหา ด้วยเหตุนี้นวัตกรรมก็คือแนวคิดเดียวกันกับการประยุกต์ใช้ คือเป็นวิธีการในการแก้ไขปัญหาที่ต่างไปจากเดิม ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาเดิมๆ ที่ผ่านๆ มาไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ นวัตกรรมจึงเกิดขึ้นจากความต้องการใช้วิธีใหม่ แนวคิดใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหาเดิมหรือปัญหาใหม่ เนื่องจากแนวทางเดิมๆ ทำกันมามากแล้วไม่สามารถตอบโจทย์ที่ต้องการได้

งานวิจัยเรื่อง “The Open Book of Social Innovation” จัดทำโดยทีมวิจัยจากมูลนิธิ The Young Foundation เสนอว่า “นวัตกรรมต้องเป็นประโยชน์ต่อสังคมและยกระดับความสามารถของสังคม” ในการรับมือกับความท้าทายต่างๆ ที่ไม่อาจจัดการได้ด้วยโครงสร้างทางการเมืองและนโยบายที่มีอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งผลที่ตามมานั้นต้องส่งผลกระทบต่อผู้คนและสังคม จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญหลายท่านเห็นคล้ายกันกับการนิยามของมูลนิธิ The Young Foundation เชื่อว่าหลายท่านเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า สิ่งที่เป็นหลักสำคัญของนวัตกรรมทางสังคมคือ ต้องตอบสนองต่อความต้องการทางสังคมและสร้างความสัมพันธ์หรือความร่วมมือทางสังคมรูปแบบใหม่ จะต้องเป็นสิ่งที่ตอบโจทย์ “ความต้องการทางสังคมที่ไม่ถูกตอบสนอง” (Unmet Social Needs) กล่าวคือเมื่อมีความต้องการจำเป็นทางสังคมบางอย่างเกิดขึ้นแล้วสิ่งเหล่านั้นไม่ได้รับการตอบสนอง ความต้องการนี้จะนำไปสู่การพัฒนาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาหรือแนวทางการตอบสนองซึ่งเป็นหัวใจหลักของนวัตกรรมสังคม เมื่อนำเอาเครื่องมือ ทรัพยากรหรือหาแนวทางมาปรับใช้ในการตอบสนองความต้องการของสังคมให้เหมาะสมสอดคล้องกับสังคมนั้นๆ แล้วส่งผลทำให้ปัญหามีทางออกหรือความต้องการทางสังคมถูกตอบสนองลักษณะเช่นนี้ก็พอจะเรียกว่าเป็นนวัตกรรมทางสังคมได้

อย่างไรก็ดี นวัตกรรมทางสังคมนั้นไม่ได้เป็นสิ่งไม่คงที่ คงรูปหรือมีรูปแบบที่ตายตัว นวัตกรรม ทางสังคมสามารถเปลี่ยนแปลงตัวเองได้ตลอดเวลาไปตามปัญหาและความต้องการทางสังคมที่ยังไม่ถูกตอบสนอง นวัตกรรมทางสังคมจึงมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจากเดิมและมีการต่อยอดจากฐาน คิดและวิธีการเดิมเพื่อหาทางออกใหม่ๆ อยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้นวัตกรรมเป็นสิ่งที่มีการใช้งาน นวัตกรรมทางสังคมรูปแบบต่างๆ นั้นจะเลือนหายไปและหมดอายุการใช้งานไปได้ เมื่อสังคมไม่ได้มีความต้องการสิ่งนั้นแล้ว นวัตกรรมทางสังคมจึงไม่ใช่สิ่งที่มีความสมบูรณ์แบบในตัวเอง แต่เป็นงานที่พยายามในการตอบสนองความต้องการทางสังคมให้ดีขึ้นกว่าวิธีการเดิม การสร้างนวัตกรรมทางสังคมจึงมีโอกาสนี้จะล้มเหลวได้ แต่จะมีโอกาสน้อยกว่าสิ่งที่ทำอยู่เดิม

7.1.1 นวัตกรรมทางสังคมกับการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

การพัฒนานวัตกรรมโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมนั้น หากนิยามตามแนวคิดของ Ariadne Vromen (2003, pp.82-83) ซึ่งอยู่บนฐานคิดว่าเด็กและเยาวชนเป็น “ทรัพยากร” ซึ่งมองว่าเด็กและเยาวชนเป็นทรัพยากรอันหนึ่งในทรัพยากรมากมายในสังคม และมีความสามารถในการพัฒนาหรือมีส่วนร่วมในสังคม เป็นทรัพยากรที่สำคัญ เพียงแค่ต้องการการได้รับโอกาสและการพัฒนา ซึ่งการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนคือ “การเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่เด็กและเยาวชน (Youth Empowerment)” การเสริมสร้างความ

แข็งแกร่งให้แก่เด็กและเยาวชนนั้นเป็นไปเพื่อนำไปสู่การพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคม ผู้เชี่ยวชาญและกลุ่มคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนให้ความเห็นว่า การพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมจำเป็นต้องฝึกกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนคิดให้ได้มากที่สุด ความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่การคิดใหม่ทั้งหมด แต่มันเป็น “ความใหม่” ของคนกลุ่มนั้นๆ หรือสังคมนั้นๆ หมายความว่า สิ่งใหม่นี้อาจจะเคยปรากฏขึ้นในซีกโลกหนึ่งมาแล้ว แต่ยังไม่เคยเกิดขึ้นในชุมชนสังคมแห่งนี้เลย กล่าวคือความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่สิ่งใหม่ที่สุดในสังคม แต่มันคือแนวทางหรือวิธีการแบบใหม่สำหรับบริบทสังคมหรือสถานการณ์นั้นๆ

สิ่งแรกที่เด็กและเยาวชนควรจะมีระหว่างเริ่มพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมหรือโครงการอื่นใดก็ตาม เด็กและเยาวชนต้องมีความอยากจะทำจริง ไม่ใช่เข้ามาทำกิจกรรมเพื่อหวังผลด้านอื่นเช่นอยากได้ตำแหน่งหรือถูกโรงเรียนบังคับให้ทำ การพัฒนาโครงการหรือวัฒนธรรมทางสังคมจึงต้องเกิดจากความต้องการที่เขายากจะแก้ไขปัญหาย่อยๆ ปัญหาที่ตัวเด็กและเยาวชนเองคิดว่าสำคัญซึ่งอาจจะแตกต่างไปจากสิ่งที่ผู้ใหญ่ว่าไม่สำคัญหรือเป็นเรื่องเล็กน้อย ดังนั้นการพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมโดยให้เด็กเยาวชนมีส่วนร่วมนั้นจะต้องเริ่มต้นจากความต้องการของตัวเด็กเยาวชน และเป็นเรื่องที่ไม่ไกลตัวของพวกเขา เรื่องที่เขากำลังเผชิญ เป็นเรื่องที่เขาคิดและจินตนาการถึงได้ในระดับชีวิตประจำวัน

ประเด็นต่อมา นอกจากเด็กและเยาวชนจะมีแรงจูงใจที่เกิด “ความอยาก” ที่จะทำแล้ว การพัฒนาให้เด็กเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาวิธีการเข้าถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่ เนื่องจากบางประเด็น เรื่องบางเรื่องคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสนใจมากนัก เช่นกระแสนิยมปัจจุบันคน รุ่นใหม่ในยุคนี้ชอบเล่นเกม ก็ต้องพัฒนาออกแบบกิจกรรมให้มีความสนุกสนานและได้รับความรู้ ยกตัวอย่างเช่น การเชื่อมโยงกับคนรุ่นใหม่เพื่อให้เกิดการเรียนรู้การคอร์รัปชันผ่านบอร์ดเกม ทำให้ เป็นเรื่องสนุกและได้รับความรู้ เป็นการต่อต้านคอร์รัปชันโดยนำเอา “สื่อใหม่” สนทนากับ “คนรุ่นใหม่” ซึ่งเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่จะได้เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทยผ่านเกม วิธีการเช่นนี้คือวิธีการแก้ปัญหา เช่นปัญหาการคอร์รัปชันที่แตกต่างไปจากเดิมที่ผ่านมา ซึ่งส่วนใหญ่จะพบว่าคนมาเดินรณรงค์ต่อต้านคอร์รัปชันเพื่อแก้ไขปัญหา ผลที่ได้คือข้อมูลเหล่านั้นไม่สามารถเข้าถึงเด็กตัวเด็กและเยาวชนได้ หรือถ้าให้เด็กอ่านหนังสือ เกี่ยวกับการคอร์รัปชัน เด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ก็รู้สึกไม่สนุกรู้สึกเบื่อและไม่เข้าใจปัญหา ในท้ายที่สุดประเด็นเหล่านี้ก็เข้าไม่ถึงตัวเด็กเยาวชน ด้วยเหตุนี้จึงต้องหาวิธีที่จะเข้าถึงและถูกใจเด็กและเยาวชนไปพร้อมๆ กัน

การมีส่วนร่วมเป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคม การศึกษาของงานศึกษาวิจัยนี้เสนอว่า แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม มีแนวทางการส่งเสริมดังต่อไปนี้คือ (1) การพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมต้องเปิดโอกาสเด็กและเยาวชนแสดงศักยภาพ (2) การพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมต้องเป็นเรื่องสนุกและใกล้ตัว (3) การพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมต้องให้เยาวชนต้องมีบทบาทนำ (4) การพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมต้องสร้างความชื่นชอบและแรงจูงใจ (5) การพัฒนาวัฒนธรรมทางสังคมต้องสร้างพื้นที่ให้กับเด็กและเยาวชน

7.2 องค์ประกอบและการออกแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างวัฒนธรรมทางสังคม

กระบวนการเรียนรู้เพื่อคิดและสร้างวัฒนธรรมทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร ที่ผ่านมามีในแวดวงทฤษฎีการศึกษาและการเรียนรู้ศตวรรษที่ 20 วนเวียนอยู่ในโมโนทัศน์เรื่อง การถ่ายทอดความรู้ ทักษะผ่านการสอน มุ่งวัดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาผ่านการทดสอบ ซึ่งอาจไม่เพียงพอต่อการสร้างการเรียนรู้วัฒนธรรมใหม่ๆ และขับเคลื่อนสุขภาวะเด็กและเยาวชนในบริบทที่โลกเปลี่ยนไป การศึกษาวิจัยนี้ได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนนั้นก่อรูปขึ้นจากปัจจัยและกระบวนการหลายอย่าง ดังนี้คือ

1. วัฒนธรรมทางสังคมจุดเริ่มต้นมาจากความคิดสร้างสรรค์ ความคิดสร้างสรรค์คือจุดเริ่มต้นของการสร้างและพัฒนาวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ ขึ้น กล่าวคือ ความคิด จินตนาการ การประยุกต์ที่สามารถนำไปสู่สิ่งประดิษฐ์คิดค้นพบใหม่ๆ ทางเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความคิดในลักษณะที่คนอื่นคาดไม่ถึงหรือมองข้าม เป็นความคิดหลากหลาย คิดได้กว้างไกล เน้นทั้งปริมาณและคุณภาพ อาจเกิดจากการคิด

ผสมผสานเชื่อมโยงระหว่างความคิดใหม่ๆ ที่แก้ปัญหาและเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ความคิดสร้างสรรค์มีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้นวัตกรรมใหม่ๆ เกิดขึ้นทั่วโลกและนวัตกรรมเหล่านี้สามารถเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้ สำหรับการออกแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม วัฒนธรรมความเชื่อของสังคมไทยแบบเดิมก็เป็นส่วนหนึ่งของปัญหา เนื่องจากคำว่านวัตกรรมนั้นมันคือการที่มีคนคิดแตกต่างไปจากกรอบ นำมาสู่ความเชื่อเดิมที่ว่า “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” หรือ “ผู้ใหญ่อาบน้ำร้อนมาก่อน” แนวคิดเช่นนี้อาจเป็นอุปสรรคทางวัฒนธรรมของวิถีคิดของคนไทยที่จำกัดไม่ให้เด็กและเยาวชนสามารถคิดอะไรแบบใหม่ๆ ออกมาได้ กล่าวคือคำว่าผู้ใหญ่อาบน้ำร้อนมาก่อนควรต้องเดินทางแนวทางที่ทำมาก่อนมันก็ถูกต้อง ไม่ใช่เรื่องผิดทั้งหมด

2. ค้นหาความถนัดความสามารถในการสร้างนวัตกรรม กล่าวคือ เด็กและเยาวชนทุกคนมีสิ่งที่ตนเองถนัดและสิ่งที่ไม่ถนัด เด็กและเยาวชนหนึ่งคนอาจมีความสามารถหลากหลายด้านในขณะที่เด็กและเยาวชนบางคนมีความสามารถเฉพาะบางด้าน การค้นหาทักษะและความสามารถที่เด็กและเยาวชนมีอยู่ในตัวเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม เนื่องจากหากพัฒนานวัตกรรมทางสังคมไปในทิศทางตรงกันข้ามกับทักษะและความสามารถของเด็กและเยาวชนผู้พัฒนานวัตกรรมจะส่งผลให้เด็กและเยาวชนไม่มีความสุขและการสร้างนวัตกรรมทางสังคมนั้นยากที่จะประสบความสำเร็จ ดังนั้นการสร้างนวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนจึงต้องสอดคล้องกับทักษะความสามารถของเด็กและเยาวชนในด้านต่างๆ

3. ทักษะในโลกดิจิทัลซึ่งจำเป็นในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม กล่าวได้ว่าเด็กและเยาวชนในปัจจุบันเติบโตมาพร้อมกับยุคเทคโนโลยีดิจิทัล ทักษะในโลกดิจิทัลจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเด็กและ เยาวชนในการนำมาใช้สร้างนวัตกรรมรูปแบบต่างๆ การสร้างนวัตกรรมทางสังคมจึงต้องผนวกเอาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัลได้เข้ามาเป็นวัตถุดิบในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมพร้อมๆ กับการมีทักษะในโลกดิจิทัลของเด็กและเยาวชนด้วย

4. กระบวนการสร้างนวัตกรรมทางสังคมต้องใช้เวลา กล่าวคือ กระบวนการสร้างนวัตกรรม คือกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด กระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นเส้นตรง กระบวนการสร้างนวัตกรรมเป็นกระบวนการที่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ในระหว่างการพัฒนาวัตกรรม นอกจากนี้แล้ว “นวัตกรรมต้องการเวลา” ระยะเวลาในการพัฒนานวัตกรรมนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับคือ หนึ่งระยะเวลาสั้นคือเวลาที่ถูกใช้ไปกับการพัฒนาโครงการทางสังคมและสองเวลาที่จะต้องรอให้เกิดผลต่อสังคมที่ตามมา

5. กระบวนการสร้างนวัตกรรมทางสังคมต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน กล่าวคือการดำเนินงานโครงการโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนให้มีประสิทธิภาพจำเป็นที่จะต้องให้เด็กและเยาวชนเชื่อมความสัมพันธ์กับชุมชนและสังคม และเข้าไปทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน รวมถึงการร่วมทุกข์ ร่วมสุขกับกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการจะดำเนินงานก่อนเริ่มดำเนินโครงการ แนวทางนี้จะทำให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลต่อการสร้างความร่วมมือแก่ชุมชนที่มีต่อโครงการที่เด็กและเยาวชนร่วมดำเนินการ ทั้งต้องรู้จักพัฒนาองค์ความรู้และปลูกฝังเยาวชนเพื่อให้มีความเข้าใจในการทำงานและเข้าถึงชุมชน นอกจากนี้การศึกษาดูงานก็มีความสำคัญต่อการพัฒนาการเรียนรู้ แม้ว่าอาจจะไม่สามารถนำมาปรับใช้ได้ทั้งหมด เนื่องจากบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน แต่การศึกษาดูงานก็สามารถที่จะเป็นพื้นฐานในกระบวนการการเรียนรู้ ซึ่งจำเป็นจะต้องเห็นตัวอย่างในหลายๆ ที่แตกต่างกันรวมทั้งรับรู้ถึงวิถีคิดและวิธีการจัดการที่หลากหลาย ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความรู้สึกร่วมของคนในชุมชนในการ “มีพื้นที่ร่วมกัน” ยิ่งมีการเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนที่ได้รับการมีส่วนร่วมในสังคมอยู่ในบันไดขั้นที่สูงมากเท่าใด ความสามารถในการพัฒนาตัวเองจากเด็กและเยาวชนสู่ความเป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพยิ่งมากขึ้น และยังผลให้สังคมในปัจจุบันมีแนวโน้มในการเกิดการแลกเปลี่ยนทั้งความรู้ และการปฏิบัติที่จะช่วยพัฒนาให้สังคมดีขึ้น

6. การแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันด้วยการสร้างนวัตกรรมทางสังคม กล่าวคือ การถกเถียงพูดคุยถือว่าการเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ ที่สำคัญคือเป็นการเรียนรู้ที่เด็กและเยาวชนสามารถ “ย่อยง่าย” หรือสามารถเข้าใจได้ง่าย ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมอาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นประจำและเป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน หรือเป็นวิกฤตปัญหาที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน ถ้าไม่ได้เป็นเรื่อง ที่เข้าใจง่ายหรือเรื่องเร่งด่วน เด็กและเยาวชนก็ไม่อยากจะทำหรือมีส่วนร่วม หรือมีแรงจูงใจในการแก้ไขปัญหา

7. ปัญหาและอุปสรรคต่อการสร้างนวัตกรรมทางสังคม กล่าวคือกระบวนการเรียนรู้และพัฒนานวัตกรรมทางสังคมไม่ได้เกี่ยวข้องกับแค่ตัว “ผู้คน” แต่ยังสัมพันธ์อยู่กับ “นโยบายรัฐ” ด้วย งานวิจัยนี้ชี้ว่าการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะจะต้อง

เป็นการขับเคลื่อนที่ “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” เพื่อคนในสังคมจะต้องไปให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างใกล้เคียงกัน ตลอดจนนโยบายด้านเด็กและเยาวชนเป็นนโยบายที่ส่งมาจากบนลงล่าง

7.3 ทูทางสังคมและทุนวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

“.....นวัตกรรมทางสังคม เปรียบเสมือนไข่มุกที่ไร้เปลือกหอย (pearl without an oyster) ซึ่งดูงดงาม แต่เรากลับไม่ทราบว่ามันมาจากที่ไหน นวัตกรรมเหล่านั้นสามารถเกิดขึ้นในบริบทความสัมพันธ์ทางสังคม กฎเกณฑ์ พื้นที่ และการเมืองระดับท้องถิ่นที่มีความเฉพาะตัวได้อย่างไร นวัตกรรมทางสังคมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อระบบสวัสดิการในท้องถิ่นอย่างไร และเราจะทำให้มันใจได้อย่างไรว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างนวัตกรรมทางสังคมกับนโยบายสาธารณะจะก่อให้เกิดผลในแง่บวกต่อการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงสังคม.....”

(Brandson, Taco et al., (2016) Social Innovations in the Urban Context)

คำกล่าวดังกล่าวนี้สะท้อนว่าแนวคิดเรื่อง นวัตกรรมทางสังคมถูกกล่าวถึงอย่างกว้างๆ ในหมู่ นักวิชาการ นักธุรกิจ นักการเมือง หรือกระทั่งผู้กำหนดนโยบาย ถึงแม้สิ่งที่เรียกว่า “นวัตกรรมทางสังคม” อยู่จำนวนมากแต่นวัตกรรมเหล่านี้ล้วนสัมพันธ์และสอดคล้องกับบริบทสังคม และเติบโตขึ้นในบริบทความสัมพันธ์ทางสังคม กฎเกณฑ์ พื้นที่ และการเมืองระดับท้องถิ่นที่มีความเฉพาะตัวและส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงต่อระบบโครงสร้างทางสังคม เช่น สวัสดิการทางสังคม หากจะกล่าวถึงบริบทสังคมนี้สิ่งที่มีที่เรียกว่า ทุนทางสังคมซ่อนอยู่ในนั้นก็ ได้ เนื่องจากการเกิดขึ้นของโครงการทางสังคมหรือนวัตกรรมทางสังคม ล้วนถือกำเนิดขึ้นจาก “ผืนดิน” ที่เพาะปลูกและหล่อเลี้ยงให้ “นวัตกรรมเติบโตขึ้น” แตกต่างกันไป

อย่างไรก็ดีทุนทางสังคมโดยตัวของมันเองนั้นมิได้เป็นปัจจัยการผลิตโดยตรง หากแต่เป็นตัวกลาง ในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตหรือทุนอื่น เช่น ข่าวดสารข้อมูล ทุนมนุษย์ หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ตลอดจนทักษะหรือความชำนาญรวมถึงประสบการณ์ของแต่ละคนที่สั่งสมอยู่ในตัวเอง หรืออาจเป็นทุนกายภาพ อาจอยู่ในรูปของเครื่องมือ อุปกรณ์และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่มีอยู่และทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งทุนที่รวบรวมสินทรัพย์ทางธรรมชาติและระบบนิเวศ ได้แก่ น้ำ ดิน หรือพลังงาน เป็นต้น ในราคาที่ถูกกลองหรือทุนทางสังคมจะเป็นลักษณะของ “ความสัมพันธ์ทางสังคม” ก็ได้

ทุนทางสังคมมีความสำคัญต่อการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมก็เพราะว่า สังคมกับวัฒนธรรมมันเป็นบริบทที่หล่อหลอมพวกเราทุกคน การกล่าวถึงวัฒนธรรมในที่นี้ไม่ใช่ การรำฟ้อน การละเล่น พิธีกรรม ความเชื่อ แต่วัฒนธรรมมันคือวิถีคิด คือบรรทัดฐานสังคมที่ครอบงำชีวิตของผู้คน การนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนานวัตกรรม ยกตัวอย่างเช่น ปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมไทย จารีตประเพณี ความเชื่อท้องถิ่น สถาปัตยกรรม ภูมิปัญญา แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ทรัพยากรทางธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้คือ “ทุนเดิม” ที่มีอยู่ในตัวของผู้คนหรืออยู่ในชุมชนอยู่แล้ว ซึ่งสามารถหยิบยืมสิ่งเหล่านี้มาเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางสังคม เช่น การสร้างกลุ่มเครือข่ายทางสังคม สร้างกิจกรรม สร้างโมเดลทางธุรกิจ สร้างการท่องเที่ยว เป็นต้น ที่สำคัญทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมเมื่อนำมาใช้ในโครงการนวัตกรรมทางสังคมย่อมเกิดการขับเคลื่อนประกันสุขภาพให้กับคนในชุมชนและสังคม

ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทั้งเรื่องความเชื่อที่เป็น “ธรรมชาติ” และ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” อย่างไรก็ตามก็สิ่งเหล่านี้ยากจะตัดสินว่าอะไรถูกอะไรผิด เป็นเรื่อง “งมงาย” หรือเป็นการจัดระเบียบสังคมที่ “เป็นเหตุเป็นผล” ที่เกิดประโยชน์ต่อสังคม ดังนั้นการจะใช้ทุนทางสังคมทุนและทุนวัฒนธรรมเหล่านี้จึงต้องพิจารณาอย่างถี่ถ้วน บางอย่างที่เป็นประโยชน์หากนำเอามารื้อสร้างความหมายให้ชัดเจนขึ้นก็สามารถพัฒนาไปเป็นนวัตกรรมทางสังคมได้เช่นกัน

ในปัจจุบันกำลังเข้าสู่สังคมที่ขับเคลื่อนด้วยดิจิทัล เป็นสังคมที่ข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ไหลเวียนอย่างรวดเร็ว จึงมีข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นอย่างสำคัญ เนื่องจากคำว่าทุนทางสังคมนั้นมีความหมายรวมไปถึงวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมด้วย ในขณะที่คำว่า “นวัตกรรม” มีความหมายในเชิงเทคโนโลยีที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ อย่างรวดเร็ว เป็นสิ่งที่ทำให้วิถีชีวิตต่างๆ ขึ้น สดวกสบาย และวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากของสิ่งเดิม สองสิ่งนี้ดูเหมือนจะอยู่ขัดแย้งกันและเกิดคำถามว่าจะมีปัญหาต่อกันและกันหรือไม่ กรณีตัวอย่างจากงานวิจัยการชี้ให้เห็นว่าเปิดรับแนวคิดใหม่ วิธีการทำงานแบบใหม่ๆ เทคโนโลยีใหม่ๆ นั้น ไม่ได้ทำให้ค่านิยมที่ดั้งเดิมและประเพณีดั้งเดิมถูกบิดเบือนหรือสูญหายไปเนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ การทำงานของกลุ่มเด็กและเยาวชนในท้องถิ่นรวมทั้งการสัมผัสกับผู้เชี่ยวชาญและคนทำงานด้านเด็กและเยาวชน ชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม ไม่ได้เป็นฝ่ายผู้ถูกระงับหรือทำลายไป โลกาภิวัตน์จึงไม่ใช่การนำไปสู่การสูญเสียวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือการถูกทำให้เหมือนกันทางวัฒนธรรม

7.4 ข้อเสนอแนะงานวิจัย

7.4.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนพัฒนานวัตกรรมทางสังคม ไม่ใช่เรื่องการพัฒนาเฉพาะ ความรู้ความสามารถของเด็กและเยาวชนเพียงอย่างเดียว การผนวกคำว่า “นวัตกรรม” ให้เชื่อมโยง เข้ากับคำว่า “สังคม” นั้นสะท้อนถึงความสัมพันธ์กันระหว่างผู้คนถึงการอยู่อาศัยร่วมกันในแง่ ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ความหมายของนวัตกรรมทางสังคมไม่ได้หมายถึงเพียงสิ่งของหรือสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นวัตถุ หรือการพัฒนาแนวทางใหม่ๆ แต่ยังหมายรวมถึงการพัฒนาสิ่งที่เป็นลักษณะ อื่นๆ ที่ทั้งตอบสนองต่อความต้องการในชีวิต มนุษย์มุ่งยกระดับวิถีชีวิตบางด้านให้ดีขึ้น และเปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่างๆ ในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ร่วมกัน

ดังนั้นการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมสุขภาพและสุขภาวะทางปัญญาจะเกิดขึ้นและมีผลยืดยาวไปในอนาคตได้นั้น จะต้องมีการสร้างให้เด็กและเยาวชนมีพื้นฐานความรู้ความสามารถในการพัฒนานวัตกรรมสังคมและตระหนักถึงปัญหาทางสังคมจะต้องมีการสร้างบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาสุขภาพทางกายและทางจิต จะต้องสร้างการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน โดยให้เด็กและเยาวชนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดแนวทางการพัฒนาและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน ซึ่งการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนคือ “การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้เด็กและเยาวชน” รวมถึงจำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยงานในระดับท้องถิ่นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมและดำเนินการ เนื่องจากท้องถิ่นในแต่ละแห่งแต่ละพื้นที่มีรูปแบบปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชนแตกต่างกันออกไป ทั้งท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดกับเด็กและเยาวชนมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ท้องถิ่นจึงต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการปกป้องคุ้มครองและส่งเสริมพัฒนาเด็กเยาวชน ในอีกด้านหนึ่งการพัฒนาท้องถิ่นคือการพัฒนาประเทศอีกระดับหนึ่ง เด็กและเยาวชนคือพลังสำคัญที่จะต้องเป็นผู้ขับเคลื่อนงานพัฒนาท้องถิ่นร่วมกับกลุ่ม งานศึกษาวิจัยเรื่อง นวัตกรรมทางสังคมโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเพื่อขับเคลื่อนสุขภาพ ได้มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายดังต่อไปนี้

1. หน่วยงานที่ทำงานด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนควรส่งเสริมการเรียนรู้และการทำกิจกรรมเกี่ยวกับ “นวัตกรรมทางสังคม” (Social Innovation) ให้กับเด็กและเยาวชนในวงกว้างเพื่อนำไปขับเคลื่อนประเด็นสุขภาพองค์กรรวมของสังคมโดยคำนึงถึงองค์ประกอบของการเรียนรู้ในการสร้างและพัฒนานวัตกรรม

2. หน่วยงานที่ทำงานด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนควรจัดให้มีกองทุน/เงินงบประมาณสนับสนุนสำหรับโครงการเริ่มต้นจากขนาดเล็กสำหรับเด็กและเยาวชนในการทดลองพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาพองค์กรรวมของสังคม

โดยอุดหนุนทรัพยากรให้แก่เด็กและเยาวชน อาทิ เงินทุน บุคลากร เครื่องมือ องค์ความรู้ รวมทั้งเป็นพื้นที่ทดลองของเศรษฐกิจสร้างสรรค์รูปแบบต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการพัฒนาและต่อยอดในระดับที่สูงขึ้นโดยคำนึงถึงทุนทางสังคมในท้องถิ่น

3. ภาครัฐส่งเสริมให้มีศูนย์การเรียนรู้ (Knowledge Center) ในระดับท้องถิ่น/ชุมชน สำหรับการรวมกลุ่มทำกิจกรรมหมุนเวียนต่างๆ เป็นพื้นที่กลางในการส่งเสริมและให้คำแนะนำกับเด็กและเยาวชน โดยคำนึงถึงทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่น

4. ภาครัฐควรมีให้มีบุคลากรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชนในระดับท้องถิ่น/ชุมชน (ระดับอำเภอและตำบล) ซึ่งเป็นบุคลากรผู้ทำงานด้านเด็กและเยาวชนโดยเฉพาะ เพื่อเป็นผู้ให้คำปรึกษากับเครือข่ายเด็กและเยาวชนในระดับท้องถิ่น รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการประสานงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง องค์กรในท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชนกับเด็กและเยาวชนในการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน

7.4.2 ข้อเสนอเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาแนวทางการขยายผลการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมในกลุ่มเป้าหมายอื่น เช่น กลุ่มนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย กลุ่มอาชีวศึกษา กลุ่มบุคคลทั่วไป เป็นต้น

2. ควรศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาแนวทาง วิธีการ รูปแบบ ในการออกแบบกระบวนการดำเนินการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมให้กับเด็กและเยาวชนร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

3. ควรพัฒนาตัวชี้วัดของการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะ

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2544). สารและมาตรฐานการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้สุขศึกษาและพลศึกษาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- กาญจนา แสงลิ่มสุวรรณ. (2555). นวัตกรรมทางสังคมมีประโยชน์มากกว่าที่คิด Social Innovation: More value than you can imagine, วารสารนักบริหาร มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, 32(3), 12-15.
- กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. (2558). “นวัตกรรมการพัฒนาสังคมและสังคมสงเคราะห์”, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2559). “การรับข้อเสนอโครงการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” เข้าถึงได้จาก www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=507&filename=index [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560].
- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2534). ความคิดสร้างสรรค์ หลักการ ทฤษฎีการเรียนรู้การวัดผลประเมินผล. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- กรมกิจการเด็กและเยาวชน, และกองทุนสนับสนุนด้านสุขภาพ. (2559). สถานภาพการสร้างและสนับสนุนกลุ่มเด็กและเยาวชนเพื่อมีส่วนร่วม ในการพัฒนาชุมชน สังคมของหน่วยงาน. กรุงเทพฯ: กรมกิจการเด็กและเยาวชน
- กฤษณ์ดี วัฒนาณรงค์. (2536). เทคโนโลยีเทคนิคการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ.
- กรณีศึกษา ปัญญาวงศ์ และคณะ, เรียบเรียง. (2555). เอกสารประกอบการเรียน SE4001 วิชาการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม Holistic Health Care, สาขาวิชาการจัดการสุขภาพชุมชน สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน คณะศิลปศาสตร์.
- ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว. (2554). “เศรษฐกิจสร้างสรรค์ พุฒวัฒนธรรมและโอกาสทางธุรกิจ.” มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, น.1-5.
- คณะกรรมการส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ. (2550). พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550. กรุงเทพฯ: กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- ครุฑชิต พุทธิโกษา. (2554). “คู่มือการพัฒนาชุมชนและแห่งการเรียนรู้ระดับสมบูรณ์.” สภาวิจัยแห่งชาติ (วช.) น.24.
- จุฑารัตน์ บันดาลสิน. (2557). “การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์สู่นวัตกรรมบริการพยาบาล.” วารสารพยาบาลทหารบก, 15(3), 9-17.
- ชานนท์ โกมลมาลย์, ญัฐชยา กำแพงแก้ว และโชติเวชญ์ อึ้งเกลี้ยง. (2016). “การวิจัยประเมินผลการพัฒนาสภาพเด็กและเยาวชน.” ใน คัดดี้ชัย เลิศพานิชพันธ์ (บรรณาธิการ), วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. กรุงเทพฯ: บ.จรัสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด., น.105-134.
- ชาญณรงค์ ชัยพัฒน์. (2553). “บทบาทและสภาพการณ์ของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ในประเทศไทย.” วารสารนักบริหาร, น.18-22.
- ชื่นฤทัย กาญจนจิตตรา และวาสนา อิมเอม. (2546). “นวัตกรรมทางสังคม: ทางเลือกเพื่อประเทศไทยรอด.” วารสารสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, (1), 145.
- ชุดินาฏ วงศ์สุบรรณ. (2559). “การสร้างความเป็นธรรมทางสังคมตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี.” ในสภาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์, การเสริมสร้างศักยภาพวิชาชีพสังคมสงเคราะห์เพื่อสร้างความเป็นธรรมตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี: การประชุมวิชาการโดยสภาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ ณ โรงแรมเอเชีย กรุงเทพฯ.
- ชลดา บุญอยู่. (2556). “ทุนทางสังคมกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กรณีศึกษา บ้านเกาะพิทักษ์ ตำบลทางน้ำจืด อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร” น.1-2.
- ทรงคุณ จันทรศร และคณะ. (2552). “คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้.” น.381-399.
- ธัญพร วนิชอุทธา. (2550). “การจัดการความรู้ในชุมชน : กรณีศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนมีส่วนร่วมจังหวัดสมุทรสงคราม.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, สาขาวิชาเทคโนโลยีการศึกษา.

- นภาวัลย์ คำภา. (2559). “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี Sustainable Development Goals และแผนฯ 12 ของประเทศ” ใน คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ: การประชุมเวทีสาธารณะนโยบายน้ำ สกว. ครั้งที่ 7: กรุงเทพฯ.
- นณริฎ พิศลยบุตร. (2556). นโยบายภาครัฐกับการผลักดันประเทศให้ก้าวพ้นกับดักรายได้ปานกลาง. สืบค้นจาก [www. Tdri.or.th](http://www.Tdri.or.th) [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560].
- นพดล รมโพธิ์. (2551). “สุดยอดนวัตกรรมของโลก.” วารสารบริหารธุรกิจ, 31(120), 5-8.
- บัญญัติ ชัยรัตน์. (2555). นวัตกรรมในสหัสวรรษใหม่. สืบค้นจาก <http://paceyes.blogspot.com> [เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2560].
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2545). “ความอยู่ดีมีสุข: แนวคิดและประเด็นการศึกษาวิจัย.” วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์. 23(2): 1-31.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2559). ยูนิเซฟจัดการแข่งขันไอเดียนวัตกรรม HLM3 Youth Innovation Challenge. สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/crime/viewnews>. [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560].
- ประเวศ วะสี. (2546). “วิถีนุชโยในศตวรรษที่ 21 สู่กฎหมายใหม่แห่งการพัฒนา.” วารสารหมออนามัย, 12(4), 7-12.
- ประเวศ วะสี. (2548). การจัดการความรู้: กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์สู่ศักยภาพ เสรีภาพ และความสุข. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- ประไพ ศิวะสิริวิภาศ. (2549). การพัฒนารูปแบบการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อพัฒนาทุนทางสังคม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.1-11.
- ประไพทิพย์ ลือพงษ์. (2555). “การพัฒนาทุนมนุษย์ให้มีสมรรถนะความสามารถในการแข่งขัน.” Executive Journal. มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, น.103-108.
- ปาริชาติ คุณปลื้ม และรัตยา ไสวรรณปรีชา “การจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น.” วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี, น.1-9.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. (2547) “วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการในบริบท การพัฒนาของไทย (พศ.2540-2546)” น.62-64.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), “สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ.”, พุทธจักร, ปีที่ 59 ฉบับที่ 11 (พฤศจิกายน 2548), 5-10.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2551). สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: บริษัทสหพรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระไพศาล วิสาโล. (2549). แลขอบฟ้าเขียว ทางเลือกสำคัญสำหรับอนาคตที่กำลังปรากฏเป็นจริง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). กรุงเทพฯ: นามิบุ๊คส์ พับลิเคชันส์.
- เพ็ญธิดา ไชยสายัณห์. (2559). ความคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking). สืบค้นจาก www.novabizz.com/novaace. [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560].
- ภาณี ขนธิปกรณ์. (2548). “ความอยู่ดีมีสุขวัดได้อย่างไร. วารสารเศรษฐกิจและสังคม.” 42(4): 36-41.
- ภักดิ์ กัลยาณมิตร. (2559). “การพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง.” วารสารและพัฒนาวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, น.305-317.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2529). เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา สุขภาพส่วนบุคคลและชุมชน หน่วยที่ 1-7. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด.
- รังสรรค์ ประเสริฐศรี. (2543). องค์การและการจัดการงานบุคคล หน่วยที่ 11. พิมพ์ครั้งที่ 6. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- รังสรรค์ ณะพรพันธุ์. (2539). ปาฐกถา “ทุนวัฒนธรรม” (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิไชยย์ ลิมทองกุล, น.9, เรณู เมืองจันทร์เชย. (ม.ป.ป.) “ทุนวัฒนธรรมไทยทรงด้ากับการเปลี่ยนผ่านยุคสมัยของชุมชน.”
- วารสารบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี, น.176-202.
- วชิรวัชร งามละม่อม (2558) “แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม” เข้าถึงได้จาก Earningofpublic.blogspot.com.com, [เข้าถึงเมื่อ 10 มิถุนายน 2560].

- วลัยพร รัตนเศรษฐ. (2555). “นวัตกรรมการเรียนรู้โครงการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและพฤติกรรมไม่เหมาะสมของเด็กและเยาวชน กรณีชิง ช่า มั่วเซกส์ เสพยา.” วารสารสมาคมสถาบันอุดมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทย, 19 (1), 57-65.
- วิจารณ์ พาณิช. (2555). การสร้างการเรียนรู้สู่ศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสยามกัมมาจล.
- วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า. (2552). โครงการเยาวชนสร้างสรรค์นวัตกรรมท้องถิ่น 2552. สืบค้นจาก http://kpi.ac.th/media/pdf/M10_201pdf. [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560]
- วิลาวัลย์ คำจตุ. (2550). ทูทางสังคมกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ของจังหวัดในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.10-13.
- วิณา เดชะพนาดร. (2548). “ดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุข.” วารสารเศรษฐกิจและสังคม. 42(4): 65-70.
- วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง, อธิป จิตตฤกษ์ (แปล). (2554). “ทักษะแห่งอนาคตใหม่: การศึกษาเพื่อศตวรรษที่ 21” แปลจาก 21st Century Skills: Rethinking How Students Learn กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ โอเพ่นเวิลด์ส (Openworlds).
- สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล. (2011). ทิศทางการพัฒนาเด็กและเยาวชน พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙. สืบค้นจาก <http://www.nicfd.cf.mahidol.ac.th/th/index.php/policy/2011-10-13-04-10-00/238-direction-of-development-of-children-and-youth>, [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560]
- สภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย. (2559). คู่มือการดำเนินงานสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย. ปทุมธานี: บริษัท นัชชาวิวัฒน์ จำกัด.
- เสนห์ ศรีสุวรรณ. (2559). Startup คืออะไร. สืบค้นจาก <https://www.smartsme.co.th/content/20023>, [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560]
- เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ. (2553). สุขภาพ 200 คำ. กรุงเทพฯ: พลังปัญญา.
- เสาวนีย์ จันทพงษ์ และขวัญวิ ینگตันสกุล. (2559) “นวัตกรรมแรงขับเคลื่อนใหม่ของเศรษฐกิจไทย.” รายงานการวิจัยธนาคารแห่งประเทศไทย, 1-2.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555-2559.” สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ น.1.,
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2553). “ศึกษาความสามารถในการลดความยากจนและการกระจายรายได้ของกลุ่มออมทรัพย์ ในจังหวัดกำแพงเพชรและตาก.” น.1.
- สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. (2557). “วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.” กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. น.1.
- สุชาติ วงศ์สุวรรณ และอาทิตย์ อุไรรัตน์. (2554). “วัฒนธรรมพลเมือง.” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ Institute of Culture and Arts Journal, น.15.
- สุปราณี จันทร์ส่ง, บุญทัน ดอกโสน, สอาด บรรเจิดฤทธิ์ และบุญเรือง ศรีเหรียญ. (2558). “นโยบายการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง.” น.313-327.
- สุภาภรณ์ ประสงค์ทัน. “ทุนทางสังคมกับแนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์กรณีศึกษา ชาวไทยพวน อำเภอบางพลี จังหวัดนครนายก.” น.1-11.
- สุริยจรัส เตชะตันมีนสกุล. (2546). “การวิเคราะห์องค์ประกอบของระบบคุณค่าและบรรทัดฐานในสังคมไทย.” คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, น.1-10.
- สุวรรณฤทธิ์ วงศ์ช่ออุ่ม และคณะ. (2553). “การบูรณาการทุนทางวัฒนธรรมสู่การสร้างเส้นทางท่องเที่ยวที่มีคุณค่าต่อบ้านท่าคา อำเภอมัทวา จังหวัด สมุทรสงคราม” น.50-55.
- สุวรรณณี คำมัน และคณะ. (2551). “ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนทางมนุษย์.” การสัมมนาวิชาการประจำปี 2551 สู่การเติบโตอย่างมั่นคงและยั่งยืน, น.8

- เสกสรร คำมูลดี และคณะ. (2547). “กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชนบ้านแม่หวาน ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.” รายงานวิจัยชุดโครงการการบริหารจัดการท้องถิ่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), น.1-5.
- สุริยเดว ทรีปาตี. (2554). ต้นทุนชีวิต จุดเปลี่ยนสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ห้างหุ้นส่วน สามัญนิติบุคคล เจียฮั่ว.
- สุภารักษ์ จุตระกุล. (2559). “ครอบครัวกับการรู้เท่าทันสื่อดิจิทัล (igital Literacy) ของดิจิทัลเนทีฟ (Digital Natives).” วารสารวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ปีที่ 11, น.131-140.
- สมพงษ์ จิตระดับ และอัญญมณี บุญเชื้อ. (2551). สิทธิเด็กและการวางแผนท้องถิ่นเพื่อเด็กและเยาวชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมดาเพลส จำกัด.
- สมพงษ์ จิตระดับ และคณะ. (2556). “โครงการพัฒนาสมรรถนะระบบที่ปรึกษาให้สภาเด็กและเยาวชนในประเทศไทย.” ในสำนักงานสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. น.166-178.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (2554). “นวัตกรรม” ขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจ. สืบค้นจาก <http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/638331>, [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560].
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2559). รายงานการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร. สืบค้นจาก www.service.go.th/nso/web/survey. [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560].
- สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ. (2555). SALT: กระบวนการสร้างคุณค่าในตนเอง. สืบค้นจาก www.tps10.org, [เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2560]
- เสาวภา ไพทยวัฒน์ และคณะ. (2555). “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม.” น.10-11.
- อาคม เดิมพิทยาไพสิฐ (2554) “เศรษฐกิจสร้างสรรค์ของไทย.” การประชุมผู้บริหารระดับสูงกระทรวงวัฒนธรรม, น.10-30.
- อาทิตย์ บุตดาตวง และสุพรรณิ ไชยอำพร. (2555) “ความสามารถในการนำทุนทางสังคมออกมาใช้ของชุมชนบ้านบางไพร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม.” น.29.
- อุษณีย์ อนุรุทธวงษ์. (2550). จิตวิทยาสำหรับเด็กที่มีความต้องการพิเศษ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์. (2558). “ชุมชนท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน.” น.104-113.
- องศ์ สุริยเมฆะ. “สถานภาพการศึกษาชาติพันธุ์ไทลื้อ ตั้งแต่ พ.ศ.2480- 2540.” วารสารรามคำแหง ฉบับมนุษยศาสตร์ ปีที่ 34 ฉบับที่ 1, น.127-146.
- อำพล จินดาวัฒน์. (2546). ปฏิรูปสุขภาพ ปฏิรูปชีวิต และสังคม. กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์.

ภาษาอังกฤษ

- Alan Warde and Nick Crossley. (ed.). (2007). *Sociology and Social Change*. (2nd ed). Berkshire: Open University Press.
- Anita Harris, Johanna Wyn, and Salem Younes. (2010). Beyond apathetic or active youth. *Young Nordic Journal of Youth Research*, 18(1), 9-32.
- Ariadne Vromen. (2003). People try to put us down ... participatory citizenship of Generation X. *Australian Journal of Political Science*, 43 (1), 79-99.
- Baker, Susan and Abid Mehmood. (2015). "Social innovation and the governance of sustainable places." *Local Environment* 20(3): 321-334.
- Bates, Sarah M. (2012). *The Social Innovation Imperative*. New York: McGraw-Hill Education.
- Bokova, Irena. (2015). "Message from Ms. Irena Bokova, Director-General of UNESCO." UNESCO. Available from http://www.unesco.org/new/en/tehran/about-this-office/single-view/news/message_from_ms_irina_bokova_director_general_of_unesco_on-081cdde738/ [Accessed Dec 29, 2016].
- Bond. (2016). *An introduction to social innovation for NGOs*. London: Bond.
- Bouchard, Marie J., Ed. (2013). *Innovation and the Social Economy: The Québec Experience*. Toronto: University of Toronto Press.
- Brandsen, Taco et al. (2016). *Social Innovations in the Urban Context*. Springer.
- Bull, Michael. (2008). "Challenging Tensions: Critical, Theoretical and Empirical Perspectives on Social enterprise." *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research* 14 (5): 268-275.
- Chambon, Jean-Louis, Alix David and Jean-Marie Devevey. (1982). *Les innovations Sociales*. Paris: Presses universitaires de France.
- Campall, Angus. (1976). Subjective Measures of Well-being. *American Psychologist*. 31(2): 117-124.
- Collins Cobuild. *English language dictionary*. Collins publishers and The University of Birmingham. Page 280, 672.
- Cummins, R.A. (1996). The Domain of Life Satisfaction: An Attempt to Order Chaos. *Social Indication Research*. 38(3): 303-328.
- Cheng, Willie and Sharifah Mohamed, Eds. (2010). *The World that Changes the World: How Philanthropy, Innovation, and Entrepreneurship Are Transforming the Social Ecosystem*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Drucker, Peter F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*. London: Harper Collins.
- Deep South Journalism School. (2559). มอส. ดันเครือข่ายองค์กรเด็กสร้างสรรค์นวัตกรรมสันติภาพโดยเยาวชน. สืบค้นจาก [http://deepsouthwatch.org/dsj/9862.SDG Move. \(2559\). เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน. สืบค้นจาก https://sdgmove.com](http://deepsouthwatch.org/dsj/9862.SDG Move. (2559). เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน. สืบค้นจาก https://sdgmove.com)
- Unicef Thailand. (2559). พันล้านความคิด เด็กๆ นักคิดเศรษฐกิจมั่งคั่ง. สืบค้นจาก <http://thailandunicef.blogspot.com/2016/11/unicef-html3-youth-innovation-challenge-2016>. [accessed Nov 17, 2016].
- European Commission. (2013). "Guide to Social Innovation." European Commission. Available from http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/84453/Guide_to_Social_Innovation.pdf/88aac14c-bb15-4232-88f1-24b844900a66 [accessed Nov 17, 2016].
- Everett M. Roger. (1983). Diffusion of Innovation. A Chapter in Don Stacks and Michael Salwen. *An Integrate approach to communication theory and Research*. New York: Routledge, p.26.
- Fujisawa, Yoshikazu et al. (2015). "A Study of Social Innovation Concepts: A Japanese Perspective." *Japan Social Innovation Journal* 5(1): 1-13.

- Gaupmann, Isabella. (2012). "What is Radical Innovation Anyway?." 6Heads. Available from <https://6-heads.com/2012/01/27/what-is-radical-innovation-anyway/> [accessed Dec 29, 2016].
- Germany UN. (2013). "General Assembly/Third Committee: Statement by the German Youth Delegates to the UN." Permanent Mission of Germany to the United Nations - New York. Available from http://www.new-york-un.diplo.de/Vertretung/newyorkvn/en/__pr/speeches-statements/2013/20131007-youth-delegates-3c.html?archive=3759636 [accessed Dec 30, 2016].
- Goldsmith, Stephen. (2010). *The Power of Social Innovation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gorbis, Marina, and Kathi Vian. (2016). "Building Cultural Prosperity." *Stanford Social Innovation Review*. Available from ssir.org/articles/entry/building_cultural_prosperity. (accessed Nov 15, 2016).
- Grimm, Robert et al. (2013). "Social innovation, an answer to contemporary societal challenges? Locating the concept in theory and practice." *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 26(4): 436–455.
- Gurley, Bill. (2012). "Why Youth Has an Advantage in Innovation & Why You Want To Be a Learn-It-All." *Above the Crowd*. Available from <http://abovethecrowd.com/2012/03/26/why-youth-has-an-advantage-in-innovation-why-you-want-to-be-a-learn-it-all/> [accessed Dec 31, 2016].
- Guilford, J. P. (1959). *Fundamental Statistics Lin Psychology and Education*. New York: McGraw–Hill Book Company.
- Han, Sunkyung et al. (2013). "Seoul City's social innovation strategy: A model of multi-channel communication to strengthen governance and citizen engagement" Available from <http://bit.ly/2kfNRsi> [accessed Feb 1, 2017].
- Ionescu, Cornel. "About the conceptualization of social innovation." *Theoretical and Applied Economics* 22(3): 53-62.
- Jaeger, Gabriela. (2013). "By Youth, For Youth." *Stanford Social Innovation Review*. Available from https://ssir.org/articles/entry/by_youth_for_youth#bio-footer [Accessed Dec 30, 2016].
- Johnson, Steven. (2014). *How We Got to Now: Six Innovations that Made the Modern World*. London: Particular Books.
- Ki-moon, Ban. (2015). "Secretary-General's remarks to Commemoration of International Youth Day." United Nations. Available from <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2015-08-12/secretary-generals-remarks-commemoration-international-youth-day> [Accessed Dec 29, 2016].
- Lundström, Anders and Chunyan Zhou. (2011). "Promoting innovation based on social sciences and technologies: the prospect of a social innovation park." *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 24(1-2): 133-149.
- MBA News Thailand. (2016). INSEAD: The business school for the world. สืบค้นจาก www.mbanewsthailand.com
- Massey, D. (1994). "A Global Sense of Place Space" in *Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mulgan, Geoff. (2010). "Social Innovation: Stepping on the Accelerator of Social Change." In *The World that Changes the World: How Philanthropy, Innovation, and Entrepreneurship Are Transforming the Social Ecosystem*. Edited by Willie Cheng and Sharifah Mohamed. 341-357, San Francisco: Jossey-Bass.
- Mulgan, Geoff et al. (2007). *Social Innovation: What It Is, Why It Matters, and How It Can Be Accelerated*. Available from http://eureka.sbs.ox.ac.uk/761/1/Social_Innovation.pdf [accessed Dec 13 2016].
- McDowell, Ian. (2006). *Measuring Health: A Guide to Rating Scales and Questionnaires*. 3rd ed. New York: Oxford university Press.

- Mumford, Michael D. (2002). "Social Innovation: Ten Cases from Benjamin Franklin." *Creativity Research Journal*. 14(2): 253–266.
- Murray, Robin, Julie Caulier-Grice and Geoff Mulgan. (2016) *The Open Book of Social Innovation* Available from <http://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-Open-Book-of-Social-Innovation.pdf> [Accessed October 23, 2017].
- Nambisan, Santish. (2009). "Platforms for Collaboration." *Stanford Social Innovation Review*. Available from https://ssir.org/articles/entry/platforms_for_Collaboration. [accessed Nov 15, 2016].
- Nicholls, Alex and Alex Murdoch, Eds. (2012). *Social Innovation Blurring Boundaries to Reconfigure Markets*. London: Palgrave MacMillan.
- Nilsson, W. O. (2003). *Social innovation: an exploration of the literature*. McGill University: Social Innovation Initiative.
- Organization for Economic Co-operation and Development. (2011) "Skills for Innovation And Research" www.oecd.org/sti/inno/skillsforinnovationandresearch.htm [accessed Dec 29, 2016].
- Osburg, Thomas and René Schmidpeter. (2013). *Social Innovation Solutions for a Sustainable Future*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Knack, S. and Keefer, P. (1997). "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross Country Investigation." *The Quarterly Journal of Economics*, November, pp.1251-1252.
- ParisTech Review. (2011). "Is social innovation the future of the economy?" *ParisTech Review*. Available from <http://www.paristechreview.com/2011/12/16/social-innovation-future-economy/> [accessed October 23, 2017].
- Peter F. Drucker. (1986). *Innovation and Entrepreneurship : Practice and Principle*. Personal strategies and Productivity Improvement, 10(1), pp.30-32.
- Phills Jr., James A., Kriss Deiglmeier, and Dale T. Miller. (2008). "Rediscovering Social Innovation." *Stanford Social Innovation Review*. Available from https://ssir.org/articles/entry/rediscovering_social_innovation [Accessed Nov 17, 2016].
- Pol, Eduardo and Simon Ville. 2009. "Social innovation: Buzz word or enduring term?." *The Journal of Socio-Economics* 38: 878–885.
- PremchaiJunjumba. (2016) "Cultural Capital Management for Urban Development, Songkhla Municipality, Thailand" *The 4th International Conference on Magsaysay Awardees Good Governance and Transformative Leadership in Asia*. pp.189-199.
- Prensky, Marc. (2001). "Digital Natives, Digital Immigrants." Marc Prensky. Available from <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> [accessed Nov 1, 2017].
- Raupelien, Asta et al. (2015). "Conceptual Outlook to Social Innovation in EU." *Proceedings of the 7th International Scientific Conference Rural Development 2015, 19-20 November 2015, Aleksandras Stuginskis University, Lithuania*.
- Reeder, Neil et al. (2012). *Strengthening Social Innovation in Europe: Journey to effective assessment and metrics*. Brussels: Enterprise and Industry, European Commission.

- Reese, Bill. (2015). "4 Lessons from 15 Years of Investing in Youth Social Innovation." International Youth Forum. Available from <http://www.iyfnet.org/blog/4-lessons-15-years-investing-youth-social-innovation> [accessed Nov 1, 2016].
- Ridley-Duff, Rory and Mike Bull. (2015). *Understanding Social Enterprise Theory and Practice*. 2nd ed. London: Sage.
- Richard Florida, (2014). *The creative class and Economics Development: Economics Development Equity*, August 2014, 196-205.
- Schmidt, Julia. (2014). *Social Innovation for Business Success*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Shawn Ginwright, and Julio Cammarota. (2007). Youth activism in the urban community: learning critical civic praxis within community organizations. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 20, 693-689.
- Sherry R. Arnstein. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35:4, 216-224.
- SinadTreevanchai. (2003). "Social Capital and the Performances of Savings Groups: A Case Study in Songkhla. Master Degree Thesis, Faculty of Economics (English Program)" Thammasat University. pp.1.
- Steve Hinchcliffe and Kath Woodward (eds.), (2000). *The Natural and the Social: Uncertainty, Risk, Change*. London. Routledge
- Taylor, James B. "Introducing Social Innovation." *The Journal of Applied Behavioral Science*. 6(1): 69-77.
- The Center for Theory of Change. (2016). What is the theory of change. สืบค้นจาก www.theoryofchange.org
- Ulf Hannerz (1989) "The Global Ecumene." in *Public Culture* Spring 1 May 1989; 1 (2): 66-75.
- World Economic Forum. (2016). "8 digital skills we must teach our children" สืบค้นจาก, www.weforum.org/agenda/2016/06/8-digital-skills-we-must-Teach-Children [accessed Nov 12, 2016].
- Work, Andrew. (2010). "The Emerging Social Impact Market: Fostering Social Innovation and Investing in What Works." Speech at the 2010 Nonprofit Management Institute, Palo Alto, CA, Oct 5-6, 2010.
- Bradburn, Norman M. (1966). *The Structure of Psychological Well-being*. Chicago: Aldine.
- Orem, Dorothea Elizabeth. (1991). *Nursing: Concepts of Practice*. St. Louis: C.V. Mosby Year Book.
- White L.B., (2004). *The Psychological Well-Being and Academic achievement of Children raised by Single Parents. Guidance and Counseling*. The Graduate School University of Wisconsin.
- Ryan, Richard M, and Deci, Edward L. (2001). On Happiness and Human Potentials: a Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-being. *Annual Review Of Psychology*. 52 : 141-166.
- Ryff, Carol D, and Keyes, Corey Lee M. (1995). The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 69(4): 719-727.
- Barry Checkoway. (2011). What is youth participation?. *Children and Youth Service Review*, 33, 340-345.
- Children and Young People's Commissioner Scotland. (2016). *Your rights in law*. Retrieved From <http://www.cypcs.org.uk/rights/uncrcarticles/article-12>
- Cymry Ifanc Young Wales. (2010). *Children and Young People's Participation in Wales*. Cardiff: Department of the First Minister and Cabinet Welsh Assembly Government.
- Division for social Policy and Development Youth. (2013). *Definition*. Retrieved from <http://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>. [accessed Nov 1, 2016].

- Family Health International. (2008). *Youth Participation Guide: Assessment, Planning, and Implementation*. New York: UNFPA.
- Hannah Lyford Jones. (2010). *Putting Children at the Centre; A PRACTICAL GUIDE TO CHILDREN'S PARTICIPATION*. London: Save the Children.
- Jelena Obradović, and Ann S. Masten. (2007). Developmental Antecedents of Young Adult Civic Engagement. *Applied Developmental Science*, 11(1), 2-19.
- Joan Arches and Jennie Fleming. (2006). Young people and social action: Youth Participation in the United Kingdom and United States. *New Director for Youth Development*, 11, 81-90.
- John Duffy (2011) "Social norms, information, and trust among strangers theory and Evidence." pp.1.
- Katie Richards-Schster and Suzanne Pritzker. (2015). Strengthening youth participation in civic engagement: Applying the convention on the rights of the child to social work practice. *Children and youth services review*, 57, 90-97.
- Maria Tsekoura. (2016). Space for youth participation and youth empowerment: case studies from UK and Greece. *Young Nordic Journal of Youth Research*, 24(4), 326-341.
- Ministry of Culture, Community and Youth. (2016). Youth Overview. Retrieved from <https://www.mccy.gov.sg/en/Topics/Youth/Articles/Overview.aspx> [accessed Nov 1, 2016].
- Ministry of Sport and Youth Malaysia. (2015). Target Group. Retrieved from <http://www.kbs.gov.my/en/kbs-info/menu-target-group.html>, [accessed Nov 1, 2016].
- Morris Janowitz. (1975). Sociological Theory and Social Control. *American Journal of Sociology*, 81 (1), 82-108.
- Noel Smith, Ruth Lister, Sue Middleton, and Lynne Cox. (2005). Young People as real citizens: Towards an inclusionary understanding of citizenship. *Journal of youth Studies*, 8(4), 425-444.
- The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (1990). *Convention on the Rights of the Child*. Retrieved from <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf> [Accessed October 23, 2017].
- United Nation. (2016). *Charter of the United Nations*. Retrieved from <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> [Accessed October 23, 2017].
- United Nation. (2016). Overview. Retrieved from <http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html> [Accessed October 23, 2017].
- United Nations. (1999). *Treaty Series; Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations, Volume 1577*. New York: Nation Unies.
- Vital speeches of the day. (1987). Youth Participation by Jonathan C. Cutler. *Vital speeches of the day*, 1, 11-13.

ประวัติผู้เขียน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชานนท์ โกมลมาลย์

- สังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2547)
- สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2551)

การฝึกอบรมเพิ่มเติม

- Intensive Internship in Mental Health Certificate, School of Social Work,
- College of Health, San Diego State University, USA (2012)
- Advanced Internship in Older Adult Mental Health Certificate,
- Center for Social Work, School of Human Service Professions, Widener
- University USA (2014)

ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง

- ผู้อำนวยการศูนย์ฝึกอบรม และพัฒนาแห่งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ผู้จัดการโครงการศึกษาและพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- รองหัวหน้าโครงการ Wove World Together เพื่อพลังงานและสิ่งแวดล้อม วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- อนุกรรมการพัฒนาบุคลากรด้านเด็กและเยาวชน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

สสส
สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ